



T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ŞÂHÎ (ŞEHZÂDE BÂYEZÎD) DÎVÂNÎ TAHLİLİ

THE ANALYSIS OF ŞÂHÎ'S (SEHZADE BÂYEZÎD) DİVAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

ELİF TURHAN

DANIŞMAN

PROF. DR. BEYHAN KESİK

GİRESUN-2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 11.01.2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Elif TURHAN'ın “Şâhî (Şehzâde Bâyezîd) Dîvânı Tahlili” başlıklı tezini incelemiş olup aday 20.01.2022 tarihinde, saat 10.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hamza KOÇ	

ONAY

.../.../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi sunduğum “Şâhî (Şehzâde Bâyezîd) Dîvânı Tahlili” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/01/2022

Elif TURHAN

ÖN SÖZ

16. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin her alanda başarılı olduğu yükselme dönemine denk gelmektedir. Klasik Türk şiiri de bu dönemde başarılı eserlerin ortaya konulması ile zirve dönemini yaşamıştır. Klasik Türk şiiri; imgeleri, mecazları, mazmunları ve tasavvurlarıyla sanatkârane bir söyleyişin hâkim olduğu bir gelenektir. Klasik şairlerce kaleme alınan divanlarda din, tasavvuf, cemiyet, insan ve tabiat gibi konular geniş ölçüde yer tutmaktadır.

Kaleme alınan hiçbir eserin yazarından ve yazıldığı dönemden bağımsız olamayacağından dolayı *Şâhî Dîvânı*, şairin şiir anlayışını ve hayat felsefesini ortaya koymasının yanı sıra dönemin cemiyetini ve sosyal hayatını yansıtması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Şâhî (Şehzâde Bâyezîd), 16. yüzyılda yaşamış şehzâde bir şairimizdir. Şâhî'nin eserleri arasında *Türkçe Dîvân*'ı ve *Farsça Divançesi* bulunmaktadır. *Dîvân*'ndaki şiirlerinde biçim ve içerik açısından başarılı olan Şâhî, şiirlerinin birçoğunu genellikle babası Kanûnî Sultan Süleymân'a ithafen yazmıştır.

Prof. Dr. Filiz KILIÇ tarafından yayımlanan *Şâhî Dîvânı*'nın esas alınarak hazırlandığı bu çalışmanın Giriş bölümünde Şâhî (Şehzâde Bâyezîd)'nin hayatına ve edebî kişiliğine değinildikten sonra dönemin dil özelliklerini yansıtan deyimlere ve atasözlerine yer verilmiş, daha sonra *Dîvân* "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında taksim edilmiştir. Beyitlerde yer alan her mefhum, ilgili başlıklar altında incelenmiştir.

Bu çalışmamızın amacı klasik Türk edebiyatının şehzâde şairleri arasında yer alan Şâhî'nin *Dîvânı*'nın tahlilini yaparak klasik Türk edebiyatındaki yerini bulması için çaba sarf etmektir.

Bu eserin hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen ve çalışmamın her aşamasında bana rehberlik eden saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Beyhan KESİK'e; ikilemde kaldığım zamanlarda çözüm yolları sunan ve sorularıma sabırla cevap veren değerli hocam Arş. Gör. Kübra KACAR'a; bilgisi, tecrübesi ve katkılarını hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Şermin BAKA TELLİ'ye teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Elif TURHAN

Giresun, 2022

ÖZET

ŞÂHÎ (ŞEHZÂDE BÂYEZÎD) DÎVÂNÎ TAHLİLİ

Yüksek Lisans-2022, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dahı.

16. yüzyıl gerek siyasal alanda gerekse sanat ve edebiyatta zirveye ulaşılan, klasik edebiyatın tam manasıyla şekillendiği ve pek çok usta şairin nitelikli eserler bıraktığı verimli bir asır olmuştur. Bu yüzyılın yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri de Osmanlı coğrafyasında yetişen Şâhî (Şehzâde Bâyezîd)'dir.

Şâhî Dîvânı'nın bilinen tek nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Efendi Koleksiyonu içerisinde manzum 225 arşiv numarası ile kayıtlıdır. İçerisinde Türkçe 169 gazel, 22 murabba, 3 mesnevi, 1 tahmis, 1 nazm ve 19 müfred; Farsça 17 gazel, 1 kıta, 3 nazm ve 7 müfred bulunmaktadır. Şiirler en çok remel bahrinin 'fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün' kalıbıyla yazılmıştır. Ayrıca *Dîvân*'da beşerî ve ilahî aşk konulu şiirlere de yer verildiği görülmüştür.

Çalışmanın amacı, Şâhî (Şehzâde Bâyezîd)'nin *Dîvânı*'nı tahlil ederek edebî şahsiyetini ve dünya görüşünü ortaya koymaktır. Bu çalışmada *Şâhî Dîvânı* "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında beş bölüme ayrılmış ve her bölümde ilgili mefhumlar etraflıca incelenerek şairin şiir dünyasının kapıları aralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şâhî, Şehzâde Bâyezîd, Dîvân, Tahlil, Şerh.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF ŞÂHÎ'S (SEHZADE BÂYEZÎD) DÎVAN

Master Degree-2022, Department of Turkish Language and Literature.

The 16th century was a fruitful period within Ottoman history during which politics, art, and literature had reached their peaks, and whereby both Classical Turkish literature in its very essence was shaped as well many a masterful poet had penned many a marvelous work. One of the most important of these bardic figures is the Ottoman reared poets Şâhî.

The only known copy of the *Şâhî Dîvân* is registered in the Ali Emiri Efendi Collection of Millet Library with archive number Manzum 225. It includes 169 ghazals, 22 murabba, 3 mesnevi, 1 tahmis, 1 nazm, 19 mufrets in Turkish; there are 17 ghazals, 1 kıta, 3 nazm and 7 müfred in Persian. Poems were written most bahri's remel in mold 'fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün'. In addition, it has been seen that poems on human and divine love are also included in the *Divan*.

The aim of this dissertation is to illustrate Şâhî's literary voice as well as world view through the analysis of: *Şâhî Dîvânı* (The Collected Poems of Şâhî). This study—akin to the poetry collection itself—has been divided into five sections: Religion, Mysticism, Society, Man, and Nature, and summons the lyrical realm of the poet by examining each of these five themes at length.

Keywords: Şâhî, Sehzade Bâyezîd, Collected Poems, Commentary, Analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XXXIII
GİRİŞ	1
ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER	4
DEYİMLER.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN.....	11
1. ALLAH (İlâh, Râb, Hallâk, Hudâ, Yezdân, Hakk, Hak Te'âlâ, Tanrı, Kerîm, Kibriyâ, Mevlâ, Nûr-i Mevlâ)	11
2. KUR'ÂN-I KERÎM	14
3. ÂYETLER VE HADÎSLER	15
4. MELEKLER VE CENNET VARLIKLARI.....	16
5. PEYGAMBERLER.....	17
5.1. Hz. İbrâhim (Halîl)	17
5.2. Hz. Süleymân	18
5.3. Hz. Ya'kûb	19
5.4. Hz. Yûsuf (Yûsuf-ı Ken'ân)	20
5.5. Hz. Mûsa.....	21
5.6. Hz. Îsâ (Mesîhâ)	21
5.7. Hz. Muhammed (Habîb, Resûl-i Mustafa, Fahr-ı Cihân).....	22
6. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR).....	23
7. KAZA VE KADER	24
7.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel)	25

8. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR	25
8.1. Ahiret, ‘Ukbâ	25
8.2. Ahir Zaman.....	26
8.3. Kıyamet, Haşr ve Mahşer	26
8.4. Ölüm ve Ölüm ile İlgili Mefhumlar	27
8.4.1. Ölüm (Ecel).....	27
8.4.2. Kefen.....	28
8.4.3. Mezar (Kabir)	29
8.5. Cennet ve Cennet ile İlgili Mefhumlar	29
8.5.1. Cennet (Huld, Uçmag).....	29
8.5.2. Hûrî, Havrâ, Gılman ve Rıdvan	31
8.5.3. Kevser	32
8.5.4. Tûbâ	32
8.6. Cehennem (Cahîm, Dûzah)	32
9. SOYUT VARLIKLAR.....	33
9.1. Cin	33
9.2. Peri.....	33
9.3. Ruh	34
9.3. Şeytan	34
10. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR	35
10.1. Din, İman, Küfr, Kâfir	35
10.2. Deyr	37
10.3. Günah (Hatâ, Suç), İsyan.....	37
10.4. Mü'min, Müslüman	39
10.5. Put (Büt, Sanem, Nigâr)	39
10.6. Şirk	40

10.7. Tövbe	40
11. İBADETLE İLGİLİ MEFHUMLAR	41
11.1. Abdest (Vuzu'), Namaz	41
11.2. Duâ	41
11.3. Minber	42
11.4. Hacc ve İlgili Mefhumlar	42
11.4.1. Hacc-ı Ekber	42
11.4.2. Kâbe	43
11.4.3. Kurbân	43
11.4.4. Merve, Safâ	44
11.4.5. Tavaf	44

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUF	45
1.1. Akıl	45
1.2. Ârif, Eren, Velî	46
1.3. Âşık (Dil-haste, Ehl-i Derd, Ehl-i Aşk)	48
1.4. Dünya ('Âlem, Cihân, Dehr, Zemîn, Devrân)	49
1.5. Gam, Derd, Belâ, Cevr, Cefâ, Âh	50
1.6. Hâl (Hâlet, Ahvâl)	51
1.7. Hayret	52
1.8. Himmet, 'Înâyet	53
1.9. İhlâs	53
1.10. İstiğnâ	54
1.11. Kalender	54
1.12. Melâmet, Rûsvâ	54
1.13. Nefs	55

1.14. Niyâz.....	55
1.15. Nûr.....	56
1.16. Pîr, Şeyh	56
1.17. Sabır.....	56
1.18. Sır, Râz, Mahfî, Pinhân	57
1.19. Tâlib.....	58
1.20. Tekye, Dergâh, Harâbât, Meyhâne, Meclis	58
1.21. Terk, Ferâgât.....	60
1.22. Uzlet	61
1.23. Yol (Tarîk, Râh, Menzil).....	61
1.24. Zâhid (Vaiz, Sûfî).....	62
1.25. Zikr	63
2. DİVANDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR.....	63
2.1. Hallâc-ı Mansûr (Mansûr)	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET.....	65
1. ŞAHISLAR	65
1.1. Pâdişâhlar ve Devlet Adamları	65
1.1.1. Kanûnî Sultan Süleymân	65
1.1.2. Şeddâd.....	65
1.1.3. Tahmasb.....	65
1.2. Tarihî-Efsânevî Şahsiyetler ve İlgili Mefhumlar	66
1.2.1. Hızır, İskender, Zulûmât, Âb-ı Hâyvân (Çeşme-i Hayvân).....	66
1.2.2. Cem (Câm-ı Cem).....	67
1.2.3. Rüstem	68
1.2.4. Dârâ.....	68

1.2.5. Ferîdûn	68
1.2.6. Âzer.....	69
1.3. Efsânevî Aşk Kahramanları.....	69
1.3.1. Leylâ ile Mecnûn	69
1.3.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev	71
2. KAVİMLER	72
2.1. Hindû	72
2.2. Habeş	72
2.3. ‘Acem	73
2.4. ‘Arab.....	73
2.5. Türk	73
2.6. Tatar.....	73
3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER.....	74
3.1. Ülkeler	74
3.1.1. Yunanistan	74
3.1.2. Hindûstan.....	75
3.1.3. Çin, Maçin	75
3.1.4. İran, Irak, Horasan	75
3.1.5. Rûm.....	76
3.1.6. Ken’ân (Mısır)	76
3.1.7. Osmanlı.....	77
3.2. Şehirler	77
3.2.1. Hoten (Hıtâ)	77
3.2.2. Kerbelâ, Tebrîz, Nahçivân, Şîrvân.....	77
3.2.3. Karaman.....	78
3.2.4. Gazvin, Herât, Sıfâhân.....	78

3.2.5. Semerkand, Buhârâ	78
3.2.6. Aden.....	79
3.2.7. Bedehşân, Bağdâd, Şîrâz, Pîrân, Belh	79
4. NEHİRLER, DAĞLAR	79
4.1. Nehirler.....	79
4.1.1. Aras, Ceyhûn	79
4.2. Dağlar	80
4.2.1. Kâf	80
5. SOSYAL HAYAT	80
5.1. İçtimâî Tabakalanma	81
5.1.1. Sultân, Şâh, Padişâh, Server	81
5.1.2. Beg, Efendi	81
5.1.3. Bende, Gedâ, Gılman, Esîr, Gulâm	82
5.1.4. ‘Asker (Ceyş).....	83
5.1.5. Hâkân, Fağfûr	83
5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler	84
5.2.1. Saray Görevlileri.....	84
5.2.1.1. Tabîb (Etibbâ)	84
5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbâbı	85
5.2.2.1. Hâce	85
5.2.2.2. Hatîb.....	85
5.2.2.3. Vâ’iz.....	85
5.2.2.4. Şeyh.....	86
5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbâbı.....	86
5.2.3.1. Nakkâş, Mi’mâr	86
5.2.3.2. Kassam.....	87

5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbâbı	87
5.2.4.1. Ney-zen, Çengî	87
5.2.5. Meclis Erbâbı.....	87
5.2.5.1. Sâkî	87
5.2.6. Diğer Kişiler	88
5.2.6.1. Cûyende, Pûyende.....	88
5.2.6.2. Cellâd	88
5.2.6.3. Sayyâd.....	89
5.2.6.4. Tîr-endâz	89
5.2.6.5. Bağ-bân	89
5.2.6.6. Kâtil (Kattâl)	89
5.2.6.7. Peyk.....	90
5.2.6.8. Nigeh-bân, Pâs-bân	90
5.2.6.9. Gavvâs.....	90
5.3. Muhtelif İçtimâî Hâller, Münasebetler ve Bazı Tipler	90
5.3.1. Anne (Mâder), Peder, Ferzend, Tıfl (Etfâl)	90
5.3.2. Nev-reste, Pîr, İhtiyâr.....	91
5.3.3. Mihmân.....	92
5.3.4. Dost, Hem-dem.....	92
5.3.5. Hâs u ‘âm	93
5.3.6. Garîb, Gedâ.....	94
5.3.7. Mest, Mestân.....	94
5.3.8. Hûnî, Hûn-rîz, Câdû.....	95
5.4. Eğlence Hayatı.....	95
5.4.1. Bayramlar.....	95
5.4.1.1. ‘İyd, Kurbân	96

5.4.2. Meclis (Bezm).....	96
5.4.2.1. Mûsikî (Çalgı) Âletleri.....	97
5.4.2.1.1. Ney (Nây), Çeng, Def, Ergânûn.....	97
5.4.3.2. Oyunlar	98
5.4.3.2.1. Çevgân, Gûy.....	98
5.4.3.2.2. Satranç.....	99
5.4.3. Seyir ve Temâşâ (İşret)	99
5.4.4. Destan	100
5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar	100
5.5.1. Kebâb (Biryân), Tennûr, Ciger	100
5.5.2. Şeker (Sükker), Zehir (Zehr)	101
5.5.3. Bal (Şehd)	102
5.5.4. Fülful.....	102
5.5.5. Dâne, Çîne	102
5.6. İçecekler.....	103
5.6.1. Şarap (Bâde, Mey, Cür'a).....	103
5.6.2. Şerbet	104
5.6.3. Zemzem	104
5.7. Giyim-Kuşam	104
5.7.1. Etek (Dâmen, Dâmân)	104
5.7.2. Libâs, Metâ'	105
5.7.3. Pîrehen	106
5.7.4. Külâh.....	106
5.7.5. Cübbe, Hırka, Hil'at.....	107
5.7.6. Nikâb.....	107
5.7.7. Zünnâr.....	107

5.7.8. Tâc (Efser), Mücevher	108
5.7.9. Tâk	109
5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar	109
5.8.1. Şem', Çerâğ, Fânus	109
5.8.2. Perde	111
5.8.3. Kadeh (Câm, Piyâle, Sâgar, Peymâne), Sürâhi, Şîşe, Kâse	111
5.8.4. İp (Rişte), Kement, Zincir (Zencîr).....	113
5.8.5. Kazma (Külüng), Balta (Tîşe)	115
5.8.6. Kafes	115
5.8.7. Ceres	116
5.8.8. Pister (Döşek)	116
5.8.9. Leğen	117
5.8.10. Pota (Pûte).....	117
5.8.11. Çadır (Otag, Har-gâh).....	117
5.8.12. Çengel (Kullâb).....	117
5.8.13. Meş'al	118
5.8.14. Nigîn	118
5.8.15. Mizân	118
5.8.16. Ayna (Âyîne, Mir'ât)	118
5.8.17. Tarak (Şâne).....	119
5.9. Çeşitli Sosyal Kavramlar	119
5.9.1. Devlet, İkbâl.....	119
5.9.2. İlim.....	120
5.10. İnşâî Unsurlar	120
5.10.1. Hâne, Gam-hâne, Virâne	120
5.10.2. Kapı.....	121

5.10.3. Kasr, Eyvân, Hisâr, Kâşâne	122
5.10.4. Eşik (Âsitân)	122
5.10.5. Meyhâne, Hum-hâne, Harâbâd	123
5.10.6. Deyr	123
5.10.7. Horem	123
5.10.8. Kulle.....	124
5.10.9. Harem.....	124
5.11. Tıbbî Mefhumlar ve Hastalıklar	124
5.11.1. Merhem, İlaç, Tiryâk, Çâre, Devâ, Dermân	124
5.11.2. Tabîb (Hekim), Hasta (Bîmâr, Marîz)	126
5.11.3. Tûtîyâ (Kuhl)	127
5.11.4. Tîmâr.....	128
5.11.5. Zehr (Sem)	128
5.11.6. Kâfûr	128
5.12. Yazı ile İlgili Mefhumlar	129
5.12.1. Kitâb, Kâğıt.....	129
5.12.2. Kalem (Kilk)	129
5.12.3. Levh	130
5.12.4. Harfler (Nun)	130
5.13. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar	130
5.13.1. Nazm, Şi'r, Gazel, Matla'	130
5.13.2. Beyân, Me'ânî.....	131
5.14. Kıymetli Taşlar, Mâdenler ve Süs Eşyaları	132
5.14.1. Altun (Zer, Zerrîn)	132
5.14.2. Gümüş (Sîm).....	132
5.14.3. Cevher (Gevher, Güher, Cevâhir).....	133

5.14.4. Lâ'l, Yâkût, Elmâs	134
5.14.5. Şeb-çerâğ	135
5.14.6. İnci (Dürr, Lü'lü), Sadef.....	135
5.15. Kokular	136
5.15.1. Misk, 'Anber, Nâfe, 'Âbir	136
5.16. Taşıma Araçları	137
5.16.1. Zevrak, Fülk.....	137
5.17. Para Birimleri (Nakd)	138
5.18. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler.....	138
5.18.1. Kılıç (Tîg, Şemşir)	138
5.18.2. Hançer.....	139
5.18.3. Ok (Tîr, Hadeng), Yay (Kemân).....	140
5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar.....	141
5.19.1. Mektup (Nâme) Yazmak	141
5.19.2. Vergi Vermek	141
5.19.3. İdam Etmek.....	141
5.19.4. Kurban Keskme	142
5.19.5. Selam Vermek.....	142
5.19.6. Du'â Etmek.....	143
5.19.7. Bazâr (Çârsû), Dükkân	143
5.19.8. Kabirlere Lale Dikme Âdeti	144
5.20. Diğer Unsurlar	144
5.20.1. Kan (Hûn)	144
5.20.2. Kavga.....	144

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN.....	146
---------------	-----

1. İNSAN	146
1.1. Umûmî Olarak İnsan (İns, Âdem)	146
2. GÜZELLİK.....	147
2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Bahâ, Ahsen, Hasen).....	147
2.2. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar.....	148
2.2.1. Bâğ, Gülşen, Gülistan, Gülzâr	148
2.2.2. Mülk, İklîm	149
2.2.3. Mekteb	150
2.2.4. Serîr.....	150
2.2.5. Nakş	150
2.2.6. Çarh.....	150
2.2.7. Dergeh.....	150
2.2.8. Da'vî	151
2.2.9. Bezm	151
2.2.10. Mısr.....	151
2.2.11. Sît.....	151
2.2.12. Âfitâb	151
3. SEVGİLİ	152
3.1. Umûmî Olarak Sevgili.....	152
3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar	153
3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Süleymân	153
3.2.2. Şeh, Şâh, Pâdîşah, Sultân.....	154
3.2.3. Şems (Mihr, Âfitâb, Hûrşîd), Mâh, Encüm	155
3.2.4. Gül, Gonçe, Serv, Nihâl.....	157
3.2.5. Nev-cevân, Nev-reste, Tıfl.....	158
3.2.6. Melek, Perî.....	159

3.2.7. Bût, Sanem, Nigâr, Kâfir	160
3.2.8. Zâlim, Bî-vefâ, Harâmi, Hûn-hâr, Kattâl, Bî-dîn, Bî-îmân	161
3.2.9. Mekkâr, Pür-sitem, Bî-rahm	162
3.2.10. Sehhâr	162
3.2.11. Cânân, Dil-âşub, Âfet	162
3.2.12. Hü mâ.....	163
3.2.13. Server	163
3.2.14. Enîs	163
3.2.15. Şem', Nûr.....	164
3.2.16. Dürr (Dürr-i Şehvâr), Genc (Genc-i Nihân)	164
3.2.17. Cân, Tâbib.....	165
3.2.18. Sâkî	165
3.2.19. Leylâ, Şîrîn.....	165
3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları.....	166
3.3.1. Saç (Zülf, Turre)	166
3.3.1.1. Umûmî Olarak Saç.....	166
3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar	166
3.3.1.2.1. Zencîr, Kemend, Tarrâr	166
3.3.1.2.2. Cebbâr, 'Anîd	168
3.3.1.2.3. Reyhân, Sünbül, 'Anber	168
3.3.1.2.4. Mâr, Ejdehâ	169
3.3.1.2.5. Leylî, Leylâ	170
3.3.1.2.6. Reh-zen.....	170
3.3.1.2.7. Müselsel	171
3.3.1.2.8. Kullâb	171
3.3.1.2.9. Çevgân.....	171

3.3.2. Kâkül.....	171
3.3.2.1. Umûmî Olarak Kâkül.....	171
3.3.2.2. Kâkül ile İlgili Tasavvurlar	171
3.3.2.2.1. Efsûn.....	171
3.3.2.2.2. Reh-zen.....	172
3.3.2.2.3. Misk, Şeb-bû	172
3.3.2.2.4. Şâh-bâz	172
3.3.2.2.5. Ergavân.....	172
3.3.3. Kaş (Ebrû).....	173
3.3.3.1. Umûmî Olarak Kaş	173
3.3.3.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar.....	173
3.3.3.2.1. Kemân, Yay, Ok (Tîr)	173
3.3.3.2.2. Hilâl.....	174
3.3.3.2.2. Nûn.....	174
3.3.4. Alın (Cebîn)	174
3.3.4.1. Umûmî Olarak Alın	174
3.3.4.2. Alın ile İlgili Tasavvurlar.....	174
3.3.4.2.1. Zühre	174
3.3.5. Göz (Çeşm, Dîde, ‘Ayn).....	175
3.3.5.1. Umûmî Olarak Göz.....	175
3.3.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	175
3.3.5.2.1. Kattâl, Fettân, Gammâz, Hûn-bâr, Hûn-hâr, Cellâd, Harâmi	175
3.3.5.2.2. Sehhâr, Cadı	176
3.3.5.2.3. Mest, Mestân, Şûrîde (Perişân)	177
3.3.5.2.4. Âhû-yı Çîn.....	177
3.3.5.2.5. Encüm.....	178

3.3.5.2.6. ‘Înâyet.....	178
3.3.5.2.7. Nergis-i Bîmâr.....	178
3.3.6. Gamze (Yan Bakış).....	178
3.3.6.1. Umûmî Olarak Gamze	178
3.3.6.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar	179
3.3.6.2.1. Ok (Tîr, Hadeng), Hançer, Seyf-i Kâtı.....	179
3.3.6.2.2. Cebbâr, Cellâd, ‘Anîd, Kattâl, Hûn-rîz	180
3.3.6.2.3. Rişte.....	180
3.3.6.2.4. Fettân, Gammâz	180
3.3.6.2.5. Cadı	181
3.3.7. Kirpik (Müjgân, Müje)	181
3.3.7.1. Umûmî Olarak Kirpik.....	181
3.3.7.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar	181
3.3.7.2.1. Tîg	181
3.3.7.2.2. Hançer	181
3.3.7.2.3. Tîr.....	182
3.3.7.2.4. Elmâs.....	182
3.3.8. Yüz ve Yanak (Cemâl, Rûy, ‘Arız, İzâr, Ta’lât, Hadd, Ruhsâr, Çihre, Didâr, Ruh, Manzâr)	182
3.3.8.1. Umûmî Olarak Yüz ve Yanak.....	182
3.3.8.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar.....	183
3.3.8.2.1. Gün, Meh, Mihr, ‘Şem, Kamer, Bedr (Mah-peyker, Mah-ı Tâbân).....	183
3.3.8.2.2. Gül (Verd-i Ahmer), Lâle, Gülzâr, Gülşen, Gülsitân.....	184
3.3.8.2.3. Mushaf.....	186
3.3.8.2.4. Melek.....	186

3.3.8.2.5. Perî	186
3.3.8.2.6. Mir'ât, Âyîne	186
3.3.8.2.7. Berg-i Semen	187
3.3.8.2.8. Hacc-ı Ekber	187
3.3.8.2.9. Nat'	187
3.3.8.2.10. Mülk	187
3.3.9. Ben (Hâl)	187
3.3.9.1. Umûmî Olarak Hâl	187
3.3.9.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar	188
3.3.9.2.1. Misk, 'Anber	188
3.3.9.2.2. Dâne	188
3.3.9.2.3. Fülful	188
3.3.10. Hat	188
3.3.10.1. Umûmî Olarak Hat	188
3.3.10.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar	189
3.3.10.2.1. Misk, 'Anber, Reyhân	189
3.3.10.2.2. Ceyş	189
3.3.11. Ağız (Dehân, Fem)	190
3.3.11.1. Umûmî Olarak Ağız	190
3.3.11.2. Ağız ile İlgili Tasavvurlar	190
3.3.11.2.1. Âb-ı Hayvân	190
3.3.11.2.2. Tûtî	190
3.3.11.2.3. Gül	191
3.3.11.2.4. Piste	191
3.3.11.2.5. Nokta	191
3.3.11.2.6. Gonce	191

3.3.12. Dudak (Leb).....	192
3.3.12.1. Umûmî Olarak Dudak.....	192
3.3.12.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar	193
3.3.12.2.1. Yâkût, La'l, Dürc, Silk-i Cevâhir, Güher.....	193
3.3.12.2.2. Câm, Kadeh, Şarâb, Cür'â.....	194
3.3.12.2.3. Hâtem	195
3.3.12.2.4. Kevser.....	195
3.3.12.2.5. Hokka	195
3.3.12.2.6. Gonce	195
3.3.12.2.7. Hz. Îsâ.....	196
3.3.13. Çene (Zenahdân, Zekan).....	196
3.3.13.1. Umûmî Olarak Çene	196
3.3.13.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar.....	196
3.3.13.2.1. Habs.....	196
3.3.13.2.2. Sîb.....	196
3.3.14. Boy (Kâmet, Kadd).....	197
3.3.14.1. Umûmî Olarak Boy.....	197
3.3.14.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar	197
3.3.14.2.1. Servi (Serv)	197
3.3.14.2.2. Tûbâ, Şimşâd, Sanavber, Ar'âr	198
3.3.14.2.3. Kıyâmet	199
3.3.14.2.4. Bâlâ, Nihâl.....	199
3.3.14.2.5. Nev-reste, Mevzûn	200
3.3.15. Diş (Dendân).....	200
3.3.15.1. Umûmî Olarak Diş.....	200
3.3.15.2. Diş ile İlgili Tasavvurlar	200

3.3.15.2.1. Dürr, Lü'lü'	200
3.3.16. Göğüs (Sîne)	201
3.3.16.1. Umûmî Olarak Göğüs	201
3.3.16.2. Göğüs ile İlgili Tasavvurlar	201
3.3.16.2.1. Bağ-ı İrem	201
3.3.17. Bel (Mû-miyân)	201
3.3.17.1. Umûmî Olarak Bel	201
3.3.18. Vücûd (Beden)	202
3.3.18.1. Umûmî Olarak Vücûd	202
3.3.18.2. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar	202
3.3.18.2.1. Sîm	202
3.3.19. Kulak (Gûş).....	202
3.3.19.1. Umûmî Olarak Kulak.....	202
3.3.19.2. Kulak ile İlgili Tasavvurlar	203
3.3.19.2.1. Sîm	203
3.3.20. Baş	203
3.3.20.1. Umûmî Olarak Baş	203
3.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar	203
3.4.1. Bûse	203
3.4.1.1. Umûmî Olarak Bûse.....	203
3.4.2. Reftâr, Hırâman	204
3.4.2.1. Umûmî Olarak Reftâr, Hırâmân.....	204
3.4.3. Söz (Sühân).....	204
3.4.3.1. Umûmî Olarak Söz.....	204
3.4.4. Kûy, Kapı.....	205
3.4.4.1. Umûmî Olarak Kûy, Kapı.....	205

3.4.4.2. Kûy ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar	206
3.4.4.2.1. Kâbe	206
3.4.4.2.2. Harem	206
3.4.4.2.3. Gülsitân	206
3.4.5. Ayağı Toprağı (Hâk-i Pây)	207
3.4.5.1. Umûmî Olarak Ayağı Toprağı	207
3.4.5.2. Ayağı Toprağı ile İlgili Tasavvurlar	207
3.4.5.2.1. Tûtiyâ, Kuhl	207
3.4.5.2.2. Hayât-ı Câvidân.....	208
3.4.5.2.3. Efser-i Gırret	208
3.4.6. Merhamet	208
3.4.7. Nâz, İstiğnâ, Cilve	209
3.4.8. Gönül	210
4. ÂŞIK	210
4.1. Umûmî Olarak Âşık	210
4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar.....	211
4.2.1. Bûlbûl (‘Andelib), Tûtî, Murg	211
4.2.2. Pervâne.....	212
4.2.3. Bende, Gulâm, Gedâ, Garîb, Miskîn, Âvâre, Zebûn	213
4.2.4. Derdmend, Hasta (Bîmâr), Bîçâre, Mihnet-zede, Teşne-dil, Âşüfte, Mübtelâ	214
4.2.5. Dîvâne, Şeydâ, Şûrîde, Mecnûn, Ferhâd, Mest, Humâr	216
4.2.6. Nâlân, Zâr	217
4.2.7. Nigeh-bân.....	217
4.2.8. Pâdişâh.....	217
4.2.9. Karınca (Mûr)	218

4.3. Gönül (Dil)	218
4.3.1. Umûmî Olarak Gönül	218
4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar.....	218
4.3.2.1. Mülk	218
4.3.2.2. Sûzân, Nâlân, Sad-pâre, Pür-gam, Haste	219
4.3.2.3. Ankâ, Hümâ, Murg, Bülbül, Tûtî.....	220
4.3.2.4. Dîvâne, Avâre, Bî-çâre, Şeydâ.....	221
4.3.2.5. Vîrâne.....	222
4.3.2.6. Mihnet, Derd, Kazâ Okı.....	222
4.3.2.7. Cevher Dükkânı	222
4.3.2.8. Deniz (Bahr).....	222
4.3.2.9. Fânî	222
4.3.2.10. Genc, Gencîne.....	223
4.3.2.11. Müşevveş	223
4.3.2.12. Keh, Kehrübâ	223
4.3.2.13. ‘Âyîne, Şîşe.....	223
4.3.2.14. Kayık (Zevrâk).....	224
4.3.2.15. Keklik (Kebk)	224
4.3.2.16. Ser-geşte, Hayrân, Meshûr, Güm-geşte	224
4.3.2.17. Haste	225
4.4. Âşığın Vücut Aksâmı ile İlgili Hususlar	225
4.4.1. Beden (Cism, Ten).....	225
4.4.1.1. Umûmî Olarak Beden	225
4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar.....	226
4.4.1.2.1. Hasta (Bîmâr)	226
4.4.1.2.2. Toprak (Gerd).....	226

4.4.1.2.3. Fülk.....	226
4.4.2. Cân.....	226
4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân	226
4.4.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar	227
4.4.2.2.1. Peyk.....	227
4.4.2.2.2. Hasta, Kılca	227
4.4.2.2.3. Murg, Bülbül	228
4.4.2.2.5. Mülk	228
4.4.2.2.6. Miskîn, Bî-karâr	228
4.4.3. Baş	229
4.4.3.1. Umûmî Olarak Baş.....	229
4.4.3.2. Baş ile İlgili Tasavvurlar.....	229
4.4.3.2.1. Âşiyân.....	229
4.4.4. Göz (Çeşm, Dîde)	229
4.4.4.1. Umûmî Olarak Göz.....	229
4.4.4.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	230
4.4.4.2.1. Hûn, Hûn-âb, Hûn-bâr, Hûn-feşân	230
4.4.4.2.2. Cûybâr	230
4.4.5. Gözyaşı (Eşk).....	231
4.4.5.1. Umûmî Olarak Gözyaşı	231
4.4.5.2. Gözyaşı ile İlgili Tasavvurlar.....	231
4.4.5.2.1. Şarâb, Âb-ı Engûr.....	231
4.4.5.2.2. Hûn-âb.....	232
4.4.5.2.3. Gül-gûn.....	232
4.4.5.2.4. Dürer, Gevher, Yâkût, Lü'lü'	232
4.4.5.2.5. Kebâb	233

4.4.5.2.6. Ceyhûn	233
4.4.5.2.7. Âb-ı Zemzem.....	233
4.4.6. Gözbebeği (Merdüm-i Dîde)	234
4.4.6.1. Umûmî Olarak Gözbebeği	234
4.4.6.2. Gözbebeği ile İlgili Tasavvurlar	234
4.4.6.2.1. Bâg-bân	234
4.4.6.2.2. Güher	234
4.4.7. Yüz (Rûy), Beniz, Çihre	234
4.4.7.1. Umûmî Olarak Yüz, Beniz, Çihre.....	234
4.4.7.2. Yüz, Beniz, Çihre ile İlgili Tasavvurlar	235
4.4.7.2.1. Zer	235
4.4.7.2.2. Lâle.....	235
4.4.7.2.3. Hazân Yapağı.....	235
4.4.7.2.4. Ayva	235
4.4.7.2.5. Levh.....	236
4.4.8. Boy (Kadd, Kâmet).....	236
4.4.8.1. Umûmî Olarak Boy.....	236
4.4.8.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar	236
4.4.8.2.1. Hilâl.....	236
4.4.8.2.2. Kemân	236
4.4.8.2.3. Ham	236
4.4.9. Ağız (Dehân).....	237
4.4.9.1. Umûmî Olarak Ağız.....	237
4.4.10. El (Dest).....	237
4.4.10.1. Umûmî Olarak El.....	237
4.4.11. Sîne	237

4.4.11.1. Umûmî Olarak Sîne	237
4.4.11.2. Sîne ile İlgili Tasavvurlar.....	238
4.4.11.2.1. Genc	238
4.4.11.2.2. Tekye	238
4.4.11.2.3. Levh.....	238
4.4.11.2.4. Def.....	238
4.4.12. Ciğer.....	239
4.4.12.1. Umûmî Olarak Ciğer.....	239
4.5. Maddî ve Manevî Hâller.....	239
4.5.1. Hastalık ve Delilik	239
4.5.2. Âh, Feryât, Figân, Nâle.....	240
4.5.3. Yara (Dağ, Zahm).....	241
4.5.4. Gam, Elem, Gussa, Derd, Belâ	242
4.5.5. Cevr ü Cefâ, Mihnet.....	244
4.5.6. Hasret, Ayrılık (Fîrâk, Firkat, Hicr, Hicrân).....	245
4.5.7. Vuslât (Vasl, Visâl).....	246
4.5.8. ‘Aşk (Sevdâ)	247
4.5.8.1. Umûmî Olarak Aşk	247
4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar	249
4.5.8.2.1. Yol (Reh, Târîk)	249
4.5.8.2.2. Gam, Derd	249
4.5.8.2.3. Seyl.....	250
4.5.8.2.4. Kitâb, Âsâr	250
4.5.8.2.5. Ocag	251
4.5.8.2.6. Vâdî	251
4.5.8.2.7. Şarâb, Câm	251

4.5.8.2.8. Deniz (Bahr, Deryâ)	251
4.5.8.2.9. Gülzâr	252
4.5.8.2.10. Tekye	252
4.5.8.2.11. Rüsvâ, Demdeme	252
4.5.8.2.12. Nây	253
4.5.8.2.13. Çar-sû	253
4.5.8.2.14. Şem'	253
4.5.8.2.15. Âteş (Od)	253
4.5.8.2.16. Namâz	253
4.5.8.2.17. Sır	253
4.5.8.2.18. Hüsrev	254
4.5.8.2.19. Kasr	254
4.6. Rakîb (Ağyâr, Gayr, A'dâ)	254
4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb	254
4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar	256
4.6.2.1. İt (Seg)	256
4.6.2.2. Kâfir-i Bed-kâr	256
4.6.2.3. Rû-siyeh	256
4.6.2.4. Şeytân	256

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT	257
I. KOZMİK ÂLEM	257
1. Felek	257
1.1. Umûmî Olarak Felek	257
1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar	260
1.2.1. Fânûs, Kâse	260

2. Yıldızlar.....	260
2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Kevkeb, Encüm, Ahter, Sitâre)	260
3. Gezegenler.....	261
3.1. Zühre.....	261
3.2. Keyvân (Zuhal).....	262
3.3. Mirrîh.....	262
3.4. Güneş	262
3.4.1. Umûmî Olarak Güneş (Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Şems, Neyyir).....	262
3.4.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar	263
3.4.2.1. Genc	263
3.4.2.2. Sevgili	263
3.4.2.3. Âteş	263
3.5. Ay (Mâh)	264
3.5.1. Umûmî Olarak Ay	264
4. Işık, Aydınlık (Nûr, Ziyâ, Pertev)	265
5. Karanlık (Zulmet).....	265
6. Gölge (Sâye, Zıll).....	266
7. Diğer Kozmik Unsurlar	266
7.1. Bârân, Tûfân	266
7.2. Evc.....	267
II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHUMLAR.....	267
1. Zaman (Devr, Devrân, Eyyâm, Vakt)	267
1.1. Umûmî Olarak Zaman	267
1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar	268
1.2.1. Âhir Zemân	268
1.2.2. Gül, Bahâr.....	268

2. Yıl (Sâl)	268
3. Mevsimler.....	269
3.1. İlkbahar (Bahâr).....	269
3.2. Sonbahar (Hazân)	270
3.3. Kış (Şitâ).....	270
4. Zaman Dilimleri	270
4.1. Yakın Zaman Dilimleri.....	270
4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri.....	270
4.2.1. Sabah (Subh, Seher).....	270
4.2.2. Akşam (Şâm)	271
4.2.3. Gece (Şeb).....	272
4.2.4. Dün, Bugün, Yarın.....	273
III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erba'a)	274
1. Su (Âb)	274
1.1. Su ile İlgili Mefhumlar	275
1.1.1. Deniz (Bahr, Deryâ, 'Ummân), Damla (Katre)	275
1.1.2. Akarsu (Cûy), Irmak (Cûy-bâr)	276
1.1.3. Bulut (Sehâb, Ebr), Yağmur (Bârân)	277
1.1.4. Çiğ (Jâle).....	277
1.1.5. Tûfân, Sel (Seyl)	277
1.2. Önemli Sular	278
1.2.1. Âb-ı Kevser	278
1.2.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)	278
1.2.3. Âb-ı Zemzem	279
2. Toprak (Hâk, Tûrâb, Gerd).....	279
2.1. Toprak ile İlgili Mefhumlar	280

2.1.1. Dağ (Kûh, Kûh-sâr), Taş (Seng)	280
3. Hava.....	281
3.1. Rûzgâr Çeşitleri	281
3.1.1. Sabâ.....	281
3.1.2. Nesîm	282
3.1.3. Sarsar.....	282
4. Âteş (Nâr, Od, Şu'le)	283
4.1. Âteş ve İlgili Tasavvurlar	284
4.1.1. Ruh.....	284
4.1.2. Hicrân, Hasret, Firâk, Âh, Gurbet, Gam	284
IV. HAYVANLAR	285
1. Kuşlar	285
1.1. Umûmî Olarak Kuş.....	285
1.2. Kuş Çeşitleri	286
1.2.1. Bülbül (‘Andelîb).....	286
1.2.2. Papağan (Tûtî).....	287
1.2.3. Doğan (Şâh-bâz), Keklik (Kebk)	287
1.2.4. Ankâ, Hümâ	288
2. Dört Ayaklı Hayvanlar	289
2.1. Köpek (Seg, Ît).....	289
2.2. Bebr.....	289
2.3. Âhû.....	289
2.4. At (Semend).....	290
2.5. Aslan (Şîr).....	290
3. Sürüngenler.....	290
3.1. Yılan (Mâr)	290

3.2. Semender	291
4. Böcekler.....	291
4.1. Karınca (Mûr), Sinek (Meges).....	291
4.2. Pervâne.....	292
V. BİTKİLER	293
1. Ağaçlar.....	293
1.1. Umûmî Olarak Ağaç	293
2. Ağaç Çeşitleri	293
2.1. Servi (Serv), Şimşâd, Sanavber	293
2.2. ‘Ar’ar	294
2.3. Çenâr	294
2.4. Tûbâ	294
2.5. Mîşe	295
3. Çiçekler.....	295
3.1. Gül (Verd).....	295
3.2. Gonca	296
3.3. Lâle	296
3.4. Ergavân	297
3.5. Sünbül, Reyhân	297
3.6. Menekşe (Benefşe)	299
3.7. Semen.....	299
3.8. Şeb-bû	299
3.9. Nergis.....	299
4. Meyveler.....	300
4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb).....	300
4.2. Üzüml (Engûr)	301

4.3. Nârenc, Turunc	301
5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar	301
5.1. Bağ, Bostan (Bûstan), Ravza, İrem.....	301
5.2. Çimenlik, Merg-zâr (Çemen).....	303
5.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân).....	303
5.4. Lâle-zâr	304
5.5. Tarla (Mezrâ').....	304
5.6. Sükkeristân.....	305
SONUÇ	306
KAYNAKÇA	308

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e : Adı geçen eser

Bkz. : Bakınız

C : Cilt

Çev. : Çeviren

G : Gazel

Haz. : Hazırlayan

Mes. : Mesnevi

Mu. : Murabba

Müf. : Müfred

Mad. : Maddesi

N. : Nazm

S. : Sayı

s. : Sayfa

Tah. : Tahmis

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğerleri

yay. : Yayınları

yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Şehzâde Bâyezîd'in hayatı ile ilgili olarak 1526 yılında İstanbul'da doğduğu bilinmektedir.¹ Diğer Osmanlı şehzâdeleri gibi iyi bir eğitim görmüş ve bu tahsilinden dolayı adından söz ettirmiştir.

Nahif yaratılışlı ve barışsever bir ruha sahip olan Bâyezîd, kendisini zevk ve safaya düşkün Selim'den daha üstün görmüştür. Ancak Ekberiyyet yani en büyük şehzâdenin padişah olması uygulaması, Selim için tahta geçmekte büyük bir umut olmuştur.² Kanûnî Sultan Süleymân, durumun daha kötüye gitmemesi için şehzâdelerin sancaklarını değiştirmenin en doğrusu olacağını düşünmüştür. Bundan dolayı Şehzâde Selim'i Konya'ya, Şehzâde Bâyezîd'i de Amasya'ya nakletmiştir. Bu nakil işlemi Bâyezîd'in hiç hoşuna gitmese de 'cennetten cehenneme yolculuk' olarak nitelediği yolculuğuna başlamıştır.³

Bâyezîd, Amasya'ya varmadan önce Ankara'da uzun bir süre oyalanmış ve bu esnada babasına sürekli olarak mektup yazmıştır. Bu mektuplarda ağabeyi Selim'i babasına karşı kötüleyen ve kıskırtmaya çalışan bir Bâyezîd'den söz edilmiştir.⁴ Babasının, gönderdiği mektuba cevap vermemesi, şehzâdeyi iyice çileden çıkarmış ve Amasya'ya vardığında orada da asker toplamayı sürdürmüştür. Şehzâde Bâyezîd'in sancağından çıkmasını isyan kabul ederek katli için fetva istemiştir. Bu fetvalarda 'padişahın itaatinden çıkıp kaleler ele geçiren, halka mal satıp cebren alan ve asker toplayan bir asi' olarak suçlanmıştır.⁵ Şehzâde'nin ölü veya diri yakalanmasına ilişkin hükümler pek çok şehrin kadısına gönderilerek bütün imkânların seferber edilmesi istenmiştir. Bu sırada Kanûnî ve Şehzâde'nin mektupları İran'a gelmiş, Şah bu mektupları Bâyezîd'a okumuştur. Şah'ın bu mektubuyla birlikte Bâyezîd de bir mektup yollamıştır. Bu mektupta şehzâdenin ve çocuklarının çok acı çektiği, bir an önce Osmanlı topraklarına dönmek istedikleri ve Bâyezîd'in yaptıklarına çok pişman olduğu anlaşılmıştır.⁶

¹ Şerafettin Turan, "Bâyezîd, Şehzâde", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. V, İstanbul 1992, s. 230.

² Filiz Kılıç, **Şâhî Divânı**, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2013, s. 12-13.

³ Aykut Can, **Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bâyezîd Nasıl Öldürüldüler?**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 129-131.

⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s. 14.

⁵ Can, **a.g.e.**, s. 131-132.

⁶ Cahit Öztelli, "Kânûnî'nin Oğlu Şehzâde Bâyezîd'in Babasına Son Mektubu," **8. Türk Tarih Kongresi II**. Ciltten ayrı basım, Ankara 1981, s. 1110-1112.

Bu mektup sonrasında Kanûnî, bir ara oğlunun suçunu bağışlamayı düşünmüş fakat Selim’le Tahmasb’ın olumsuz tutumları karşısında bundan vazgeçmiştir. Bâyezîd, 23 Temmuz Perşembe günü Selim’in çavuşbaşısı Ali Ağa’ya teslim edilmiş ve hemen orada boynuna geçirilen kementle boğularak öldürülmüştür. Şehzâde’nin öldürülmesi üzerine şairler bu acı olayı dile getiren şiirler yazmışlardır. Bunlardan biri şehzâdenin Kütahya’da oluşturduğu edebî muhite dâhil olan Fîrâkî’ye ait olan şu kıtadır:

Çün be-hükm-i Kâdir ü Kahrî sultân-ı ezel
Taht ile tâ tahta-i tâbûtı taksîm itdiler

Bahtı gör kim tahta-i tâbûta bindi Bâyezîd
Tahtı bir şâh-ı Selîmü’t-tab’a teslîm itdiler⁷

Çağatay Uluçay, dedesi Yavuz Sultan Selim’e benzettiği şehzâdenin mektuplarından yola çıkarak karakteri konusunda şu tahlili yapmıştır:

“Beyâzîd, dedesi gibi açık fikirli idi. Hak bildiği şeyi açık konuşmaktan ve yazmaktan çekinmiyordu. Aynı zamanda işlerini bizzat kendisi takip ediyor, yapılmadığı takdirde ısrarla peşini kovalıyordu. Bu suretle muvazenesiz, ölçsüz işlere ve hareketlere girişiyordu. Hassas olduğu kadar sinirli, yiğit olduğu kadar kıskanç ve muhteris olan, Bayezîd, eğer akl-ı selime ve mantığına müracaat ederek iş görseydi; muhtemel olarak taht kendisinin olabilirdi. Fakat kompleksleri zavallıyı tahta değil tabuta götürdü. Bu za’fları yanında çok kuvvetli tarafları da vardı: Herkese iyilik yapar, fukaraya yardım ederdi.”⁸

Hasan Çelebi, “ma’ârif ü kemâlât ile âşînâ ve dîde-i dil ü cânı kuhl-ı ma’ârif ü letâ’îf-i bî-kerân ile rûşenâ bî-hadd ü lâ-yu’add kemâlât u ‘irfânı olup bu hâl ile rebâb-ı kemâl yanında hayli nâm u nişânı var idi” sözleriyle şehzâdeyi övmüştür.⁹

Kendisi de şair olan ve Şâhî mahlasıyla şiirler yazan şehzâdenin bu mahlası alması ilginç görülmüştür. Şâhî mahlası, bazı kaynaklarda hırsının göstergesi olarak dile getirilmiştir.¹⁰ Hayatı ve edebî kişiliği hakkında çok az bilgi verdiği şehzâdeyi “zîkr-i şehzâde-i sa’id ü şehîd Sultân Bâyezîd” olarak zikreden Beyânî, onun mahlası

⁷ Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şu’arâ*, Haz. Aysun Sungurhan, Ankara 2017, s. 658-659.

⁸ M. Çağatay Uluçay, “Selim-Bâyezîd Mücadelesi,” *Tarih Vesikaları*, C. I, s. 384.

⁹ Çelebi, *a.g.e.*, s. 160.

¹⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 30.

konusunda şunları söylemiştir: “Mahlas-ı şerîfî Şâhidür. Ârzû-yı şehinşâhî ile teyemmünen mahlas-ı mezbûrî ihtiyâr itmişti. Lâkin sipihr-i mekkâr ol mahlası kendüye nâ-mübârek eyleyüp serdâr-ı rafaza vü melâhîde olan şâh-ı pür-tebâha ilticâ itdirdi ve anda kârı tamâma ve ömri encâma irişdi.”¹¹

Şehzâde, *Dîvânı*’nın başında Şâhî mahlasını almasının nedenini Allah’a ve babasına olan bağlılığını ifade etmek için aldığını söylemiş ve bu mahlası alarak kendisinin değişmediğini yani babasının kapısında bulunan değersiz bir kul olduğunu hatırlatmıştır.¹²

Bâyezîd, kendi fikirlerini anlatmak için araç olarak nazmı kullandığını, yaşadıkları ve yaşamak istedikleriyle ilgili söyleyeceği ne varsa hepsini şiir yoluyla söylediğini ifade etmiştir.¹³

Bu devirde Bâyezîd’in yanında bulunan şairlerden başlıcaları, Gubarî Abdurrahman Çelebi, İşretî, Caferzâde Muhlis, Firakî, Rahimî Bey ve Celalzâde Salih Çelebi olmuştur.¹⁴ Şâhî, Divan şiirinde hasb-i hâl tarzı şiirin belki de en güzel örneklerini vermiştir. Ahdî ve Beyânî Şâhî’nin şiirini değerlendirirken aynı kanaati savunmuştur. Ahdî: “*Ol merhûmdan bu gazel merkûm olundu. Hasb-i hâli olduğu ma’lûm-ı merdüm-i her merz- bûmdur.*”¹⁵ Beyânî: “*Bu eş’âr-ı mihnet-âsâr ol şehriyârun şâh-ı menhûsun elinde mahbûs oldukda rûzgâr-ı sitemkârdan şikâyet tarîkiyle söylediği hasb-i hâli nâ-hem-vârîdür.*”¹⁶

Bu açıdan bakıldığında Şâhî, *Dîvânı*’nda gerek mizacını gerekse hayat felsefesini ortaya koyan şiirler yazmıştır.

¹¹ Aysun Sungurhan, **Beyânî Tezkiresi**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s. 18.

¹² Adem Ceyhan, “Şehzâde Bâyezîd’in Son Şiiri”, **Edebiyat Otağı Dergisi**, S. 6, Ankara 2006, s. 5-13.

¹³ Nurgül Özcan, “**Şâhî’nin Ferhâdnâme’si (İnceleme-Metin)**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 23-24.

¹⁴ Kılıç, **a.g.e.**, s. 31-37.

¹⁵ Solmaz, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁶ Sungurhan, **a.g.e.**, s. 18.

ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER

Şâhî Dîvânı'nda atasözü olan veya atasözü niteliğinde olup 'meseldür' ve 'bu meseldür' şeklinde ifadeler aracılığıyla aktarılan sözler ve şekil olarak belîğ ifade olup anlam olarak kalıplaşmış atasözlerine karşılık gelen ifadeler kullanılmıştır. Atasözleri ve deyimler genel olarak örneklendirme ve benzetme amacıyla kullanılmıştır. Bazı beyitlerde ise ifadeyi güçlendirme amacıyla atasözleri ve deyimlerden yararlanılmıştır. Deyimlerle kıyaslandığında *Şâhî Dîvânı*'nda az sayıda atasözü kullanıldığı görülmüştür. Bu atasözleri şu şekildedir:

1. Memleket zulüm ile durmaz, küfür ile durur.

Hey di zâlim gözlerün kan itmesünler zulm ile
Küfr ile turur meseldür zulm ile turmaz diyâr (G. 53/27)

2. Dikensiz gül, gül bahçesinde ele girmez.

Kûyında rakîb ile görüp yâri gücenme
Gülşende meseldür gül-i bî-hâr ele girmez (G. 54/10)

3. Hatasız kul olmaz.

Şâh-ı iklîm-i keremsin koma elden lutfi kim
Bu meseldür her zemân kuldan hatâ eksük degül (G. 84/6)

4. Zalim padişahdan vefa gelmez.

Dergehinde vazgel her dem dilâ feryâddan
Bu meseldür kim vefâ gelmez şeh-i bî-dâddan (G. 113/1)

DEYİMLER

Şâhî Dîvânı'nda çok sayıda deyimle karşılaşıldığı görülmüştür. Bu kısımda Prof. Dr. Filiz Kılıç'ın *Şâhî Dîvânı*'nın giriş bölümündeki şekil özellikleri bahsinde tespit ettiği deyimlere yer verilmiştir.¹⁷ *Dîvân* 'da tespit edilen deyimler şu şekildedir:

âh u efgânı göklere çık-	(G. 101/6, 102/1)
amân bul-	(G. 98/1,3)
aşka/aşkına düş-	(G. 4/4, G. 46/3, G. 92/3, Mu. 21/1)
ayağa al-	(Mu. 19/2)
ayağına düş-	(G. 61/4)
ayak dola-	(G. 37/4)
ayna tut-	(G. 22/4)
bâda ver-	(Tah. 3)
bağır del-	(G. 89/2, G. 154/3)
bağrı delin-	(G. 78/3, G. 89/2)
bağrı pâre pâre	(G. 37/5)
bağrı yan-	(G. 158/2)
bağrı/bağrını kebab kıl-/ol-/eyle- gönlü biryân et-	(G. 6/1, G. 7/1, G. 8/1, G. 108/1)
bağrını kan (hun) eyle-	(G. 53/20, Mu. 1/5, Mu. 4/2)
bağrını toprak (hâk) eyle-	(Mu. 18/1)
bağrını yak-	(Mu. 15/9)
baş ağrı-	(G. 21/2)
baş egme-	(G. 32/3)
baş koy-	(G. 137/3, G. 43/3)
baş üstüne	(G. 69/4)
baş a var-	(G. 8/2)
başına odlar yak-	(G. 7/3)
başına gel-	(G. 104/1)
başını kurtar-	(G. 34/4)
baştan aklın gitmesi	(G. 69/1)

¹⁷ Kılıç, a.g.e., s. 65-70.

baştan çıkar-	(G. 37/4)
baştan geç-	(G. 10/5)
boynunda kanı kal-	(Mu. 1/4)
boynunu bur-	(G. 123/3)
bûseye çek-	(G. 37/7)
can al-	(G. 4/5)
can at-	(G. 50/4, G. 138/2)
can kulağı	(G. 78/3)
can u ser terk et-	(Mu. 11/2)
can ver-	(G. 12/2, G. 28/4, G. 46/5, G. 48/2, G. 54/11, G. 65/4, G. 66/2, G. 99/2, G. 106/4, G. 139/2, G. 141/3, G. 149/3)
cana geç-	(G. 101/2, G. 139/3)
cana kâr et-	(G. 61/3, G. 77/2, G. 79/1)
canı çık-	(G. 62/7, G. 96/1)
canına canlar bağışla-	(Mu. 7/5)
canını getir-	(G. 95/9)
canını kurban kıl-	(G. 44/7)
cefâ çek-	(G. 86/5)
ciğer kanını ez-	(G. 23/1)
ciğer kan ol-	(G. 47/1)
cihanı tut-	(Mes. 47/1)
dağ ur-vur-	(G. 74/1)
destanı söylen-	(G. 102/7)
destini al-	(G. 3/1)
dili taze kıl-	(G. 161/7)
diş bile-	(G. 76/3, Müf. 11)
el al-	(G. 53/9)
el bir eyle-	(67/1, G. 68/1)
el çek-	(G. 126/5)
el sun-	(G. 120/5)
el ver-	(G. 163/4, Mu. 2/1)

el vur-ur-	(G. 3/6, G. 25/4, G. 45/1, G. 116/2, G. 127/5, G. 132/2, G. 142/6, G. 145/5, G. 150/4, Mu. 2/1, Mu. 22/2)
el yu-	(G. 79/3)
elden git-	(G. 20/3, G. 37/2)
elden koy-	(G. 78/4)
ele al-	(G. 29/5)
ele girme-	(G. 16/4, G. 17/2, 5, G. 54/1, 11)
elem çek-	(G. 12/4)
eli değme-	(G. 24/5)
eli er-	(G. 142/6)
eli göğüste	(G. 107/2)
eteğe düş-	(G. 12/3)
eteğine er-	(G. 86/4)
etek belde	(G. 107/2)
etek silk-	(G. 79/3)
göğe boya-	(G. 96/3, 6)
gönlü düş-	(G. 16/5, G. 34/4, G. 104/5)
gönlü yan-	(G. 23/2)
gönlünü urup git-	(G. 11/3)
gönül aç-	(G. 144/4)
gönül al-	(Mu. 5/6)
gönül ver-	(G. 8/3, G. 9/4, G. 14/1, G. 100/5, G. 153/1, G. 157/5)
gönül yak-	(G. 36/3)
gönül yap-	(Mu. 4/5)
gönül yık-	(G. 19/3)
göz aç-	(G. 103/1)
göz göre	(G. 104/5)
göz nurunu artır-	(G. 130/19)
göz ucuyla nazar	(Mu. 2/4)
göz yumup aç-	(G. 155/4)
gözden gönülden hâli degül	(G. 33/5)

gözden ırak ol-	(G. 62/1)
gözden sal-	(Mu. 5/4)
gözüne girme-	(G. 49/3)
hadden geç-/geçir-	(G. 102/4)
hâk-i pâyna düş-	(G. 161/4)
haline ağla-	(G. 93/3)
hasret ateşi/odu	(G. 93/1, G. 166/2)
hatır yık-	(Mu. 4/5)
hayâle düş-	(G. 87/9)
hayrette kal-	(G. 42/3)
hevadan geçmek	(G. 4/4)
hicrana düş-	(G. 47/2)
hoş geç-	(G. 33/7)
iki gözüm	(G. 93/5)
insaf et-	(G. 93/7)
kan ağla-	(G. 14/2, G. 65/2, G. 103/5, G. 124/5, Mu. 8/1,
5, Mu. 13/1, 5, Mu. 15/8)	
kan akıt-	(G. 96/2, G. 102/5, G. 143/3, Mu. 11/1)
kan dök-	(G. 59/4)
kan iç-	(Mu. 17/2)
kan ile yu-	(Mu. 5/1)
kan yut-	(G. 22/3, Tah. 4)
kana boya-/boyan-	(G. 14/4, G. 91/1,2)
kana yu-	(G. 93/5)
kanını iç-	(G. 93/6, G. 136/4)
kanlı yaş	(G. 93/2)
kâr eyle-	(G. 48/5)
kara bağır	(G. 83/4, G. 160/4, Mu. 12/3)
kara kaza	(G. 32/6)
kellesi kızgın	(G. 37/5)
kılca canı kal-	(G. 134/5)
kıyâmet kopar-	(Mu. 19/2)

koynuna sok-	(G. 77/3)
kulağa eriş-	(G. 151/4)
kulağa erme-	(G. 39/4, G. 96/4)
kulağına/gûşuna al-	(G. 80/5, G. 130/20, G. 142/7)
kurbân et-	(G. 154/4)
kurbân ol-	(G. 150/3)
kuru efsâne	(G. 102/7)
kuru kavga	(G. 168/9)
lâl ol-	(G. 59/5)
murada er-	(G. 19/4)
müjde ver-	(G. 99/2)
od yak-/yan-	(G. 7/3, G. 148/5, G. 160/4, G. 166/1, Müf. 3)
oda yan-	(G. 53/14, Mu. 7/2)
ökçesine basıp gel-	(G. 4/5)
ölümlü hasta	(G. 36/5)
ölüp diril-	(G. 45/4)
ömür geçir-	(G. 24/4)
rüzgâra ver-	(G. 60/3)
rızkunı taşdan çıkar-	(G. 126/3)
sabr eyle-	(G. 100/3)
sad-pâre gönül	(G. 96/2)
sele ver-	(G. 6/4, G. 15/2, G. 89/3, G. 147/2)
serden geç-	(G. 17/2, G. 32/7)
sine del-/delin-	(G. 106/1, Mu. 5/1)
söze gel-	(G. 64/4)
taş ol-	(G. 100/2)
taze can bul-	(G. 98/2)
toprak (hâk-türâb) ol-	(G. 7/5, G. 8/4, G. 9/3, G. 64/2, G. 65/3)
toprak etmek	(G. 9/3)
tutuşup yan-	(G. 100/4)
uygu gelme-	(G. 8/2, G. 9/2)
üstüne titre-	(G. 28/2)

vefa kılma-	(G. 15/4)
yakayı çâk çâk et-	(Tah. 2)
yanıp yakıl-	(G. 103/3, G. 148/5, Mu. 5/3)
yol gözle-	(Müf. 12)
yoluna öl-	(G. 77/1)
yüzünü tut-	(G. 3/1)
yüreği kan ol-	(Mu. 17/6)
yürek del-/delin-	(Mu. 17/6)
yürek yapı	(G. 74/5)
yürek yağını erit-	(G. 12/1)
yürek yak-	(G. 164/2)
yüz bul-	(G. 77/3)
yüz çevir-	(G. 127/1)
yüz karası	(G. 126/5)
yüz ur-	(G. 32/2)
yüz sür-	(G. 24/5, G. 26/5, G. 32/2, G. 107/1, G. 141/2, Mu. 22/2)
yüz yere koy-	(G. 3/2)
yüz yu-	(G. 166/3)
yüzüne kan çal-	(G. 62/2)
yüzüne ur-/vur-	(G. 32/2, G. 53/18)
zahm ur-	(G. 96/2)
zar zar ağla-	(G. 29/1)
zencire çek-	(G. 39/2)
zülfüne düş-	(G. 73/4)

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN

1. ALLAH (İlâh, Râb, Hallâk, Hudâ, Yezdân, Hakk, Hak Te'âlâ, Tanrı, Kerîm, Kibriyâ, Mevlâ, Nûr-i Mevlâ)

Şâhî Dîvânı'nda Allah'a ait "İlâh, Râb, Hâllâk, Yezdân, Hakk, Hak Te'âlâ, Kerîm, Perverdigâr, Kibriyâ, Mevlâ, Nûr-ı Mevlâ" sıfatları yer almıştır. Bunların dışında Allah; İlâhi ve Hudâ kelimeleriyle anılmıştır. Ayrıca çoğu beyitlerde Allah, 'ya Rab ve ya İlâhî' nidasıyla birlikte ele alınmıştır. Bunun dışında bazı beyitlerde de Allah; "nûr-ı Hûda, zıll-ı Hûda ve zıll- ı Yezdânî" gibi tamlamalarla geçmektedir. Dîvân'da Allah, acz ve hayranlık, duyma, sığınma, niyaz ve şükür, hâlden şikâyet etme, bağlılık ve takdire rıza gösterme gibi konularla ele alınmıştır.

Dîvân'da İslâm geleneğine uygun olarak zikredilen Allah, varlık âlemini yaratan olarak gösterilir. Her şeye O, can verir ve her şey O'nun isteği üzerine olur. O, ne isterse gerçekleşir:

"Ey iki dünyanın yaratıcısı, eşyayı yoktan var eden Allah; güneş (senin) her zerrende belli olan eserlerindir."

Ey hâlik-i kevneyn ü ey mübdi'-i eşyâ

V'ey gün gibi her zerrende âsâr(ı) hüveydâ (G. 1/1)

Aşağıdaki beyitte kişinin yaptığı iyilik kimse tarafından bilinmezse bile er ya da geç bu iyiliğin Allah tarafından takdir edileceği ve ziyan olmayacağı söylenmektedir:

İtdüğün sa'yi n'ola bilmezse il Mevlâ bilür

Eylügi sen eyle Şâhî zâyî' olmaz suya sac (G. 19/5)

Şâhî, kendini boynu bağlı bir esire benzeterek sevgilinin gönlünü esir etmesinin bir günahı olup olmadığını Allah'tan sormaktadır:

Zülfüne gönlüm esîr itdün günâhı yok mıdur

N'ola boynı baglu bendense İlâhı yok mıdur (G. 25/1)

Şâhî, sevgilinin gül bahçesine benzeyen cemâlinin taze olmasını ister ve muradının gece gündüz vuslat olduğunu dile getirir. Bu vuslatın gerçekleşmesi için de Allah'tan yardım diler:

Cemâlün gülsitânı tâze olsun
Hudâdan dilerüm tâ rûz-ı mahşer (G. 33/2)

Gice gündüz visâlündür murâdum
Hudâdan dilerüm ide müyesser (G. 33/4)

Mutlak güzelliğin sahibi olan Allah, bu güzelliği sevgilinin süslü yüzünde anlatmıştır:

Nakşunı nakkaş u hallâk u mübîn
Sûret-i zîbâda tahrîr eylemiş (G. 68/3)

“Sen, O Allah’ın nurusun ki güneş, senden ışık alır. Şâhî, (elini) yüzüne koy ki bakıp gözünün nurunu attırsın.” diyen şair, Allah’ın insanın yüzüne daha fazla ilahî bir feyz verebileceğini söyler:

Ko Şâhî yüzüne bakup gözünün nûrın artursın
Sen ol nûr-ı Hudâsın kim güneş alır ziyâ senden (G. 130/19)

Şâhî, *Dîvânı*’ndaki pek çok beyitte günahları için af dilemektedir. Aynı zamanda Şâhî, günahlarının affedilmesine karşılık tövbeyle Allah yoluna yöneleceğini söylemektedir:

Tevbeyle Hak yanında oluram günâh ‘afv
‘Afv eyle sen de bendeni ey pâdişâh ‘afv (G. 133/1)

Allah, mutlak güzelliğin sahibi olarak bilinir. Ezel mimarı olarak tasvir edilen Allah, âşığın gamının tasasını ve aşk derdini ortadan kaldırmak için bir köşk yaptırmıştır:

Şâhiyâ endûh-ı gam hıştıyla mi’mâr-ı ezel
Derd-i ‘ışk ilinde bünyâd itmiş eyvânım benüm (G. 101/7)

Sevgilinin cemâlinden ayrı yaşamak istemeyen âşık, Allah'ın gölgesine seslenir ve tek muradının sevgilinin ayağı toprağında hizmetkâr olmak istediğini dile getirir:

Cemâlünden cüdâ cânâ cihânda n'eylerem cânı
Tapunsuz gözüme zindân görünür mülk-i Yunanî
Varup sâyende hoş geçsem n'ola ey zıll-ı Yezdânî
Murâdum hâk-i pâyünde hemân hizmetde olmakdur (Mu. 3/3)

Yardım Allah'tan istenir. Âşık, “*Senin dergâhından başka kapı tanımıyorum. Ey cömert (kişi), beni affet, kapından sürme.*” diyerek Allah'a yakarır:

Zi dergâh-ı tu diğer der ne-dânem
Kerîmâ afv kon ez-der me-rânem (Müf. 5)

Bir beytinde Şâhî; taç, taht, padişahlık arzusu ve paranın bir değeri olmadığını tek gerçeğin Allah'tan af dilemek olduğunu söylemektedir:

Afv ez-Mevlâ be-cû verne çi gerded Şâhiyâ
Tâc u taht u şevket-i şâhî vü genc-i mâl-i men (N. 3/2)

Esmâü'l-Hüsnâ

Arapça bir terkip olan esmâü'l-hüsna, “en güzel isimler” manasına gelmektedir. Sayısına dair muhtelif rivayetler mevcuttur. Buhârî, Müslim gibi önemli muhaddisler Allah'ın 99 ismi olduğunu ve bunları ezberleyenlerin cennete gideceğini söylemişlerdir.¹⁸

Dîvân'da Allah'ın, “*Gâfûr, Kerîm ve Rahîm*” isimlerine yer verilmiştir.

Dîvân'da zikredilen esmaü'l-hüsnânın anlamları şu şekildedir:

el-Gâfûr: Çok affedici.

el-Kerîm: Çok cömert.

el-Rahîm: Ahirette, müminlere sonsuz ihsanda bulunan.¹⁹

¹⁸ “Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen kimse cennete girer.” (Buhârî, Deavat, 68. VII, 169).

¹⁹ Bekir Topaloğlu, “Allah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. II, İstanbul 1989, s. 500-501.

Şâhî, Allah'ın bağışlayıcılığından dolayı Allah'a “*Gâfûr ve Rahîm*” ism-i şerifiyle seslenir ve cennete sürülme hayalinin gerçekleştirilmesini ister:

Tuyî ân gafûr (u) tuyî ân rahîm

Tu hâşâ ki râî merâ der-cahîm (N. 2/2)

Bir başka beytinde ise şair, “*Rahîm*” ism-i şerifine yer verir ve Allah'ın merhamet etmesini bekler:

Rahîmâ rahm kıl salma cahîme

Giriftâr eyleme zecr-i elîme (Mes. 3/4)

“*Ey Kerîm, affet. Ah u zarla ciğer yaralı ve göz kanlı oldu.*” şeklinde duygularını dile getiren Şâhî, Allah'tan “*Kerîm*” ismiyle bahsetmekte ve O'ndan af dilemektedir:

Kerîmâ afv kon ez âh u zârî

Ciger mecrûh geşt ü dîde hûn şod (G. 8/2)

Şâhî bir başka beytinde de Allah'ın cömert kişiliğine vurgu yapar ve O'ndan ihsan bekler:

Zi dergâh-ı tu diger der ne-dânem

Kerîmâ afv kon ez-der me-rânem (Müf. 5)

2. KUR'ÂN-I KERÎM

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın Cebrâil vasıtası ile Hz. Muhammed'e indirdiği, yeryüzünü şerefliendiren son mukaddes kitaptır. İnsanoğlunu saadete kavuşturabilecek bir rehber, müslümanların emir ve yasaklarına uymakla mükellef olduğu bir kanundur. Eşsiz ve kusursuz tek kitaptır. Birçok kişi tarafından benzeri yazılmaya çalışılmış, ancak en ileri gelen âlimler bile en kısa sûresinin mislini yazmakta aciz kalmışlardır. Bu durum âyet-i kerimede şöyle açıklanmaktadır: “*Eğer kulumuz (Muhammed)'e indirdiğimizden şüphe ediyorsanız, (Haydi!) siz de onun benzeri bir sûre getirin; eğer (“bu beşer sözüdür” diye iddianızda) samimi iseniz, Allah'tan başka bütün yardımcılarınızı da çağırın.*”²⁰

²⁰ (Bakara, 2/23).

Manası kimse tarafından değiştirilemeyen ve değiştirilemeyecek olan Kur’ân-ı Kerim, asırlar boyunca Cenâb-ı Hak tarafından korunmuş ve tek bir harf bile bozulmadan günümüze kadar gelmiştir. Allah, şu âyet-i kerime ile Kur’ân’ın kendi kudretiyle korunduğunu ve asla değişmeyeceğini buyurmuştur: “*Muhakkak ki o zikri (Kur’ân’ı) biz indirdik. Şüphesiz onun koruyucusu da ancak biziz.*”²¹

Şâhî *Dîvânı*’nda kutsal kitaplardan Kur’ân’a yer verilir. Kur’ân bir beyitte Mushaf şeklinde yer alır. Şâhî, dünyanın sultanı olarak nitelendirdiği sevgilisine Kur’ân ile maneviyat ve sonsuz huzura erişebileceğini söyler:

Sen ol sultan-ı ‘âlemsin ki bî-had

Niçe yirlerde Kur’ân içre bî-ad (Mes. 3/9)

Kur’ân, sevgilinin içinde güzellik ayeti barındıran yüzüne teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

Zülf-i ü ber-Mushaf-ı rûyeş be-ragmem pâ-nihâd

Ez-ser-i kâfir velî bî-dîn ü bî-îmân şod (G. 4/2)

3. ÂYETLER VE HADİSLER

Lügat anlamı “açık, alâmet, nişan, eser” gibi anlamlara gelen âyet, terim anlamı bakımından Kur’ân-ı Kerim’de bulunan her bir cümleyi ifade etmektedir.²² Kur’ân’dan feyz alan ve bunu şiirlerine yansıtan Şâhî, iktibas yoluyla bazı ayetlere yer vermiştir. Kimi dizelerde ayetin birkaç kelimesi alınmış, kimisinde ise tamamı zikredilmiştir. Bazen de mealen alıntılama yaparak telmihte bulunmuştur:

Şûr u şer gamze-i zülf-i turâ dîdem zi-bîm

Sâhem vird-i zebân va’llâhü hayrû’l-hâfızîn²³ (G. 11/3)

Şâhiyet râ bûse dih zâyî’ ne-bâşed bahr-i û

Hod tu dâni lâ-yudî’u’llâhe muhsinîn²⁴ (G. 11/5)

Gâfirü’z-zenbi ve kâbili’t-tevbi şedîdi’l-ikâbi zi’t-tavli.²⁵

²¹ (Hicr, 15/9).

²² İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, s. 44.

²³ Allah, koruyucuların en hayırlısıdır. (Yûsuf, 13/12)

²⁴ Sabret, Allah iyi davrananların ecrini elbette zayi etmez. (Hûd, 115. Âyet)

²⁵ Günahları bağışlayan. (Mü’min, 3. Âyet)

Buyurdun ben ‘afüvv ü ben kerîmüm
Ra’ûf u Gâfirü’z-zenb ü Rahîmüm (Mes. 3/10)

Didün lâ taknatû min rahmeti’llâh²⁶
Kapuna geldüm işte şey’en lil’lâh (Mes. 3/11)

Lekad halaknâl insâne fî ahseni takvim.²⁷
Âferîn cân-âferîne kim seni
Ahsen-i takvîm tasvîr eylemiş (G. 68/2)

Sözlükte “söz, haber” anlamına gelen hadis, Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnetinin söz veya yazı ile ifade edilmiş şeklidir.²⁸ *Şâhî Dîvânı*’nda bir hadise rastlanmaktadır:

Hamdü-li’llâh ırmışem niçe murâda sabr ile
Hak buyurmuşdur resûlü’s-sabr miftâhü’l-ferec²⁹ (G. 19/4)

4. MELEKLER VE CENNET VARLIKLARI

Dîvân’da melek mefhumu müstakil olarak işlenmemiş, daha çok sevgilinin yüz güzelliğinin ifadesinde bir benzetme unsuru olarak ele alınmış ve melek, huri, gılman gibi tasavvurlarla ifade edilmiştir. Sevgilinin yüz güzelliğinin melek ve genellikle huri ile ifade edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, bu varlıklara eşsiz güzellik atfedilmesi ve bunların nurani varlık oluşlarıdır.

Şâhî’nin asıl amacı Allah’a kavuşmaktır. Onun cennetteki varlıklarla işi yoktur:

Dünyede maksûd vaslundur hemân
Şâhî ne hûrî vü ne gılmân sever (G. 50/8)

Şâhî’nin beyitlerinde melek yüzlü güzellerle bir arada bulunmak cennette, cennet zevkini yaşamakla eş değer tutulmuştur:

²⁶ Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin. (Zümer, 39/53)

²⁷ Andolsun ki biz insanı en güzel biçimde yarattık. (Tin, 95/4)

²⁸ Mehmet Ümitli, *Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011, s. 538.

²⁹ Sabrın elçisi, aydınlığın anahtarıdır.

Dünyede sürmek dilersen Şâhî cennet zevkini
Sîneye çek ol melek-sîmâyı bir gün bir gice (G. 147/5)

Ey melek-manzar girenler gülsitân-ı kûyuna
İstemez çıkmaga ayruk Cennetü'l-me'vâ gibi (G. 168/5)

5. PEYGAMBERLER

Şâhî, Dîvânı'nda Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Süleymân, Hz. Yakûb, Hz. Yusûf, Hz. Mûsa, Hz. Îsâ (Mesîhâ), Hz. Muhammed'in isimlerini anar. Bu peygamber isimleri *Dîvân*'da kronolojik olarak sıralanmıştır. İsimleri en çok anılan peygamberler Hz. Süleymân, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed'dir. Beyitlerde Hz. İbrâhim, ateşe atılması ve Kâbe'yi inşasıyla; Hz. Süleymân, karınca ile konuşması, cinleri emri altına alması ve yüzüğüyle; Hz. Ya'kûb, külbe-i ahzânıyla; Hz. Yusûf, külbe-i ahzan, beyt-i hazen ve güzelliğiyle; Hz. Mûsa, yed-i beyzâ mucizesiyle; Hz. Îsâ, can bağışlayıcı nefesiyle; Hz. Muhammed ise ayı ikiye bölmesi mucizesiyle anılmaktadır.

5.1. Hz. İbrâhim (Halîl)

Cömertliğin, dostluğun, ihlasın ve samimiyetin sembolü olan Hz. İbrâhim³⁰ *Dîvân*'da birkaç beyitte zikredilmektedir. Âzer'in oğlu olan İbrâhim peygamber, henüz küçük yaşta iken, babasının satmak üzere verdiği putları ip takarak sürüklemiş ve onları kırmıştır. Bir gün Babil'in büyük mabedine girerek balta ile putları kırmış ve baltayı en büyük putun boynuna asmış ve sonra halkı imana davet etmiştir. Nemrut, İbrâhim'i yakmak için meydanda büyük bir ateş yaktırmıştır. Cebrail, Allah'ın emriyle havada İbrâhim'i tutmuş ve halini sormuştur. İbrâhim "Ben Allah'ın kuluyum; hacetim onadır, sana değildir. Allah ne dilerse yapsın" demiştir. Böylece İbrâhim'in ismi Halillullah olmuştur. Ayrıca Allah, Mekke'de İsmail ile birlikte Kâbe'yi bina etmeleri için İbrâhim peygambere emretmiş ve yerini bildirmiştir.³¹ Hz. İbrahîm şiirlerde Âzer'in ismiyle birlikte anılır. *Dîvân*'da ateşe atılması ve Kâbe'yi inşa etmesi yönüyle ele alınır.

³⁰ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay., Edirne 2006, s. 57.

³¹ Agâh Sırrı Levend, *Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 112-113.

Beyitte Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesiyle sevgilinin gönül yakması arasında ilgi kurulmuştur:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok
Ey Halîlüm Ka'bedür ol sanma Âzer deyrîdür (G. 36/3)

Bir başka beyitte ise Hz. İbrâhim'in Kâbe'yi inşa etmesiyle, Şâhî'nin canını İbrâhim peygamber'in inşa ettirdiği Kâbe'de kurban etmek istemesi arasında bir ilişki kurulmuştur. Aynı zamanda hac ibadetinin farzlarından biri olan kurban kesme hadisesine de bir hatırlatmada bulunulmuştur:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm 'ışkuna
Ka'be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

5.2. Hz. Süleymân

Dâvud peygamber'in oğlu Hz. Süleymân, ins ve cin, dev ve peri, vuhuş ve tuyur, yılan ve karınca onun hükmüne tabi olmuşlardır. Hz. Süleymân, klasik edebiyat metinlerinde yüzüğü (mührü), hayvanlarla konuşması özellikle Hüdhd ve karınca ile olan muhabbeti sebebiyle ele alınmıştır.³²

“Süleymân gibi bahtım bana yardım ederse, insanlar ve cinler gibi Kaf'tan Anka'yı da emrin altına alırım.” diyen şair, Süleymân peygamberin ins ve cine hükmetmesi özelliğinden bahsetmektedir:

Eger yârî dehed bahtem be-âyîn-i Süleymânî
Çü ins ü cin be-fermân âverem ez-Kâf ankâ ra (G. 1/2)

Hz. Süleymân bir beyitte mührü ile birlikte ele alınmıştır:

Gün yüzünle Mısır-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken'ânı sen
Hâtem-i la'lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

Dîvân'da geçen bazı ifadeler Süleymân peygamber ve karınca arasındaki muhabbeti akıllara getirmektedir. Şâhî de pek çok divan şairinde olduğu gibi

³² Levend, a.g.e., s. 120-123.

Süleymân-karınca münasebetini ele alırken kudret ve ihtişam sahibi sevgiliyi Süleymân; hâkir, zavallı ve aciz âşığı da karınca benzetmesiyle aksettirmiştir.³³

Getürdi cânını Şâhî kabûl eyle anı şâhum

Ki bir mûr-ı za'îfündür eyâ şâh-ı Süleymânım (G. 95/9)

5.3. Hz. Ya'kûb

Hz. Yûsuf'un babası olan Yakûb peygamber hem evlat acısı hem de evlat ihanetiyle imtihan edilmiştir. Yûsuf (a.s.)'u kıskanan kardeşleri onu ortadan kaldırmak istemişler ve onu bir kuyuya atmışlardır. Ardından Yûsuf'un gömleğini kana bulayarak babalarına onun kurtlar tarafından parçalandığını söylemişlerdir. Yûsuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılmasından sonra onun hasretiyle beytül-ahzen ya da külbe-i ahzen, diğer bir ifadeyle hüznler evi veya hüznler kulübesi adı verilen kulübesinde yıllarca ağlayarak gözleri kör olmuştur. Yıllar sonra Yûsuf, kardeşi Bünyamin ile gömleğini babasına göndermiş ve böylece Yakûb peygamberin gözleri açılmıştır.³⁴

Şâhî, kendi ahını hüznler kulübesinde oğlu için ah eden Yakûb peygamber'in ahından üstün tutmuş ve mübalağa sanatına başvurmuştur:

Ya'kûb-veş ey Yûsuf-ı gül-çihre cigerden

Bir âh ideyin külbe-i ahzân oda yansun (G. 111/4)

Şâhî, Hz. Yûsuf'a seslenir: “*Ey Kenanlı Yûsufum! Hüznler evinde Yâkûb gibi kanlı gözyaşları döktüğümü unutma.*” diyerek bir istekte bulunur.

Yaşlar yirine kan akıdan beyt-i hazende

Ya'kûb bigi ey Yûsuf-ı Ken'ânım unutma (G. 143/3)

Bir beyitte Hz. Yûsuf'un merhamet etmesi hâlinde Hz. Yakûb'un gözlerinin gömlekle açılabilmesi olayına telmih yapılmıştır:

Ya'kûb-ı dilün gözlerin ey Yûsuf-ı cânım

Rahm eyle hemân di açayın pîrehenümle (G. 144/3)

³³ Beyhan Kesik, “Fûzûlî'nin Türkçe Dîvânı'nda Din ve Toplum Telakkileri”, Yayımlanmış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004, s. 33.

³⁴ Fatma Kola, “Usûlî Dîvânı Tahlili”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2017, s. 44.

5.4. Hz. Yûsuf (Yûsuf-ı Ken'ân)

Klasik şairlerin üzerinde en fazla durduğu peygamberlerden birisi de Hz. Yûsuf'tur. Divan şiirinde sevgilinin güzelliğini ifade edebilmek için Hz. Yûsuf'a benzetmeler yapılmaktadır. Yakûb peygamber'in oğlu Yûsuf, kardeşlerinin en güzeli ve en akıllısı olduğu için, babası onu diğer 11 kardeşinden daha çok sevmiştir. Yûsuf'u kıskanan kardeşleri ise kendisini yok etmeye çalışmışlar ve kardeşler Yûsuf'u sahrada kuyuya atmışlardır. Eve döndükleri zaman "Yûsuf'u kurt yedi" diye babalarını aldatmışlardır. Bir gün o civardan geçen bir kervan onu kuyudan çıkarmış bu sırada kardeşleri gelerek Yûsuf'u kervan halkından birine satmışlar ve Yûsuf da kervanla beraber Mısır'a gitmiştir.³⁵ Köle pazarında satılması, babası Yakûb peygamberden ayrı olması, Mısır'a sultan oluşu, Züleyha'nın çirkin iftiralarına maruz kalması ve neticesinde zindana atılması, rüya tabir etmesi, dillere destan bir güzelliğe sahip oluşu gibi özellikleriyle divan şiirinde önemli bir yere sahip olmuştur. Klasik edebiyatta Hz. Yûsuf ve Züleyha'nın aşklarını anlatan pek çok mesnevi kaleme alınmıştır.³⁶

Dîvân'da Hz. Yûsuf, güzelliği ve Mısır'a sultan oluşu gibi özellikleriyle ele alınmış, iki beyitte de Kenan'lı Yûsuf şeklinde bir hitapla geçmiştir:

Kilk-i kudret nakş-ı hüsnün evvelâ
Sûret-i Yûsufda tahrîr eylemiş (G. 67/2)

Ya'kûb-veş ey Yûsuf-ı gül-çihre cigerden
Bir âh ideyin külbe-i ahzân oda yansun (G. 111/4)

Gün yüzünle Mısır-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken'ânı sen
Hâtem-i la'lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

Yaşlar yirine kan akıdan beyt-i hazende
Ya'kûb bigi ey Yûsuf-ı Ken'ânum unutma (G. 143/3)

³⁵ Levend, a.g.e., s. 116.

³⁶ Kola, a.g.e., s. 45.

5.5. Hz. Mûsa

Divanlarda adına sıkça rastlanan peygamberlerden birisi de Hz. Mûsâ'dır. Beyitlerde daha çok mucizeleriyle ele alınmıştır. Tûr dağında Allah ile konuşması, Allah'ın tecellisiyle dağın yerle bir olması, Kızıldeniz'i yaran ve yılanları yutan meşhur asası, elinin ışıık saçması (Yed-i Beyzâ hadisesi), Hızır (a.s.) ile yaptığı yolculuğu, Firavun ile olan mücadelesi, klasik edebiyatta en çok bahsi geçen hadiselerden olmuştur. *Dîvân*'da Hz Mûsâ, Yed-i Beyzâ hadisesiyle birlikte ele alınmıştır. Beyitte Hz. Mûsâ'nın Firavun'un sarayında elini göğsüne sokup bembeyaz çıkarması mucizesine telmih yapılmıştır.³⁷

Mûsâ ile ger lutfun eli olmasa hem-dest

Göstermege kâdir mi olurdu yed-i beyzâ (G. 1/3)

5.6. Hz. Îsâ (Mesîhâ)

Hz. Îsâ edebiyatımızda birçok yönleriyle ele alınır. Meryem'in Îsâ'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü haller, peygamberlik mucizeleri, özellikle elle dokunması (mesh) ve nefesi ile körleri iyileştirip hastaları iyi etmesi, ölüleri diriltmesi, dünyaya değer vermemesi, bir merkep sırtında gezmesi, kendi söküğünü kendisi dikmesi, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınması ve hiç evlenmemesi gibi birçok yönlerden eski şiirimizde çeşitli hayal ve sembollere konu olmuştur.³⁸ Klasik şiirde daha çok nefes, dem gibi kelimelerle birlikte anılmıştır. *Şâhî Dîvânı*'nda da Hz. Îsâ'nın ölümlere hayat vermesi ile sevgilinin can bahşeden özelliği arasında ilgi kurulmuştur:

‘Îsâya nesîm-i keremün olmasa hem-dem

Mevtâyı cihânda idebilür midi ihyâ (G. 1/4)

Tut dehânum karşusunda gül ruhun mir'âtını

Öldüğüme ey Mesîhâ-dem inanmazsan eger (G. 22/4)

Bûse isterse lebünden Şâhî ey ‘Îsâ-nefes

Bî-huzûr olma dilin çiyner ölümli sayrıdur (G. 36/5)

³⁷ Ozan Yılmaz, “Osmanlı Hanedan Şairleri”, *Şâhî Şehzade Bayezit*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 59.

³⁸ Pala, *a.g.e.*, s. 235-236.

Nutka geldükçe dehânun mürdeler ihyâ ider

Sordugum ‘ayb olmasun cânâ lebün ‘Îsâ gibi (G. 168/2)

5.7. Hz. Muhammed (Habîb, Resûl-i Mustafa, Fahr-ı Cihân)

İlk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem’den itibaren evlâttan evlâda geçen “son peygamberlik nuru” O’nda sahibini bulmuştur. Muhammed “pek çok hamd ü sena olunmuş, övülmüş” anlamına gelmektedir. O’nun giydiği elbiselerinden başka bir elbisesi olmamış, kuru bir yatak, içi hurma lifi dolu bir yastık, bir su kabı ve hayvan derisi O’nun bütün serveti ve bütün eşyası olmuştur.³⁹

Şakk-ı Kamer, Hz. Muhammed’e ait bir mucizedir. Kureyş kabilesinden bazıları, mehtaplı bir gecede Peygamber’den mucize istemişlerdir. O da parmağını aya uzatınca ay iki parça olmuştur. İnşikak-ı kamer hakkında şöyle rivayet olunur: “Ebu Cehil’in teşvikiyle, kabilenin ileri gelenlerinden Habib bin Malik, Peygamber’den bu mucizeyi istedi. Peygamber Allah’a yalvardı. Habib’in istediği mucize aynıyla vaki oldu. Şöyle ki:

Ay doğup zeval yerine geldi. Peygamber parmağıyla işaret edince ay iki parça olup yere indi; karşısında durup peygamberliğine şehadet etti. Sonra eteği altından girip yerinden çıktı. Tekrar şehadet getirdikten sonra, bütünlenip yerine vardı ve doğduğu yerden battı.”⁴⁰

Bir beyitte Hz. Muhammed’in ayı ikiye bölme hadisesine telmih yapılmıştır:

Sunmasan eger kudret elin fahr-i cihâna

Engüşt ile şakk-ı kamer eyler midi şâhâ (G. 1/4)

Dîvân’da yer alan pek çok beyitte Hz. Muhammed, Habîb sıfatı kullanılarak ele alınmıştır:

Cihân içinde ger hûşîd u ger mâh u ger encümdür

Habîbüm pertev-i mihr-i ruhunla rûşenâdur heb (G. 10/3)

Nice elden koyanı dâmân-ı vaslun

Ele girmez habîbüm her zemân genc (G. 17/5)

³⁹ Pala, **a.g.e.**, s. 330-331.

⁴⁰ Levend, **a.g.e.**, s. 135.

Gözüm yaşına yâ Rab şefkat eyle
Habîbün hürmetine rahmet eyle (Mes. 3/16)

Dîvân'da Hz. Muhammed'in Mustafa ismi de yer almaktadır. Sevgiliden ayrı kalan âşık, sabah akşam feryat eder ve sevgiliden gelmesini ister. Aksi takdirde o, ayrılığın kendisini paramparça edeceğini söyler:

Şâhî senden olalı ey mâh-ı tâbânım cüdâ
Bâba varmaz gözleri feryâd ider subh u mesâ
Hazret-i Hakkun hakı vü hem resûl-i Mustafâ
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/7)

6. DÖRT HALİFE (ÇÂR-YÂR)

Klasik edebiyat metinlerinde dört halifeden övgüyle bahsedilmiştir. Hz. Ebûbekir'in dostluğu ve sadakati, Hz. Ömer'in adaleti; Hz. Osman'ın iffeti ve hayâsı, zi'n-nureyn⁴¹ oluşu; Hz. Ali'nin ilmi ve cesareti klasik Türk edebiyatında yaygın bir kullanım alanına sahiptir.⁴²

Beyitte çâr-yâr, yardım istenilmesi yönünden Hz. Peygamber'le birlikte anılır. Şair, bu güzide şahsiyetlerin yüzü suyu hürmetine Allah'tan yardım ister:

Bârgâh-ı kibriyâdan lutf u 'avn-ı 'âmm umup
Çâr-yâr-ı Mustafâdan himmet-i tâm isterüz (G. 56/3)

Dîvân'da dört halifeden yalnızca Hz. Ebûbekir'e yer verilmiştir. Şair, yâr-ı gâr (mağara arkadaşı) sıfatına yer vererek Hz. Ebûbekir'e telmihte bulunmuştur. Şâhî, mezar içerisinde bulunan güneşin mağara arkadaşı olması durumunda mezarının cennet gibi olacağını ve bu yolda imanla yürüyeceğini söylemektedir:

Îmân ile giderdüm cennet olurdu kabrüm
Ger yâr-ı gâr olaydı mihrün mezâr içinde (G. 148/4)

⁴¹ İki nur sahibi anlamına gelir. Hz. Peygamberin iki kızıyla evlendiği için bu lakabı almıştır.

⁴² Kola, a.g.e., s. 51.

7. KAZA VE KADER

Levh-i Mahfûz'da⁴³ yazılan herhangi bir şeyin gerçekleşmeden önceki haline kader, yeri ve zamanı geldiğinde Allah'ın takdiri ile gerçekleşmesine ise kaza denir. *Şâhî Dîvânı*'nda kader tabirine rastlanmasa da yazı, kader anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca kaza ve kader bağlamında “müyesser, baht, yazı, tâli”, nasip ve kismet” ifadelerine yer verilmiştir.

Bir beyitte Şâhî, tek gerçeğin yüce Allah'ın kaza ve kaderine boyun eğmek olduğunu, cihangirlik sevdasının ise boş iş olduğunu dile getirmiştir:

Men ez-behr-i cihân-gîrî çerâ bî-hûde endîşem
Ki hod ez-dil rızâ dâdem kazâ-yı Hak Te'âlâ râ (G. 1/6)

Şâhî'nin yüzü üzerine yazılan şey kaderden başka bir şey değildir:

Dilde zülfünle mufassal kıssadan
Yazdı yüzüm üzre eşküm mücmelâ (G. 5/6)

Birçok beytinde Şâhî, kaderin değişmez bir şey olduğunu söylemiş ve kader için “kara kaza” tabirini kullanmıştır:

Vir rızâ Şâhî kazâyâ fârig ol endîşeden
Hayr u şer evvel kalemde yazılan serden geçer (G. 32/7)

Başuna zülfî ucından irişen kara kazâ
Hükm-i takdîridür ey dil sanma ahterden geçer (G. 32/6)

Kim didi sana haste dilüm la'lini koyup
Ey baht-ı siyeh turre-i tarrâre irişdür (G. 48/3)

Sevgiliden vefa görmek mümkün olmadığı için Şâhî'nin kismeti cefa çekmek olarak yazılmıştır:

Kismetün Şâhî cefâdur çek yûri
Yârdan mihr ü vefâ ne ihtimâl (G. 86/5)

⁴³ “Şüphesiz ki biz, her şeyi (Levh-i Mahfûz'da yazılmış) bir kadere göre yarattık.” (Kamer, 54/49).

7.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Rûz-ı Ezel)

Dünya yaratılmadan önce tüm ruhların toplandığı bezm-i elest, Allah'ın “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna ruhların “Evet, Rabbimizsin” dedikleri ve kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu.” dememeleri için tanık tuttuğu yaratılış günüdür.⁴⁴ Araf sûresinin 171 ve 172. ayetlerinde Tanrı, insanların ruhlarını yarattıktan sonra onları bir yerde toplamış ve “elestü birabbiküm” diye sormuştur. Onlar da “belâ” diye karşılık vermişlerdir. Bu toplantıya bezmi elest, bu yanıt da elest yemini “ahd-i elest” denmiştir.⁴⁵

Şâhî, murabbanın bir bölümünde ayrılık ateşiyle yanıp yıkıldığını ve ayrılık derdine bir çare bulamadığını söylemiş, vefasız bir yâri sevdiği için de bu derdin ezel gününde başına kara yazı olarak yazıldığını ifade etmiştir:

Niçe bir bu âteş-i hasretle yanam yakılam
Mümkün olmadı ki derd-i hecre bir çâre kılam
Kısmet-i rûz-ı ezelmış bana bu derd ü elem
Bir vefâsuz yâr sevdüm n'ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/3)

8. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

8.1. Ahiret, ‘Ukbâ

Ahiret, yokluk âlemi olan sonsuz dünyanın aksine mülk-i bekâ, yani sonsuz âlemdir. Şâhî’de bir beytinde doğruluk gözünü, ahiret fikri etmek gerektiğini ve dünyadan şikâyet etmenin boş iş olduğunu dile getirmiştir. Çünkü şair, ahiret yaşamının sonsuzluğuna inanmış ve dünyanın faniliğinin farkına varmıştır.

Şâhiyâ itme şikâyet dünyeden
Âhiret fikr it ki ol ‘ayn-ı savâb (G. 9/5)

Şâhî, dünya ve ahiretten beri Mecnûn gibi çılgın bir âşık olduğunu dile getirmektedir:

Gösterelden leyli-i zülfin bana âh ol perî
Olmışam Mecnûn-veş dünyâ vü ‘ukbâdan beri

⁴⁴ Beyhan Kesik, **Mahmud Rıfkı Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2009, s. 82-83.

⁴⁵ Haluk İpekten, **Şeyh Galib Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yay., Ankara 2014, s. 47.

Şöyle sevmeklük gerek Şâhî sevince dil-beri

Bir vefâsuz yâr sevdüm n'ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/8)

8.2. Ahir Zaman

İnanişâ göre kıyamet kopmadan önce birtakım hadiseler meydana gelecektir. Ahir zaman, sevgilinin yüzünde ayva tüylerinin görüldüğü zamandır. Bu zamanda görünen ayva tüyleri eşsiz bir hazine gibi ortaya çıkacaktır.

N'ola görsek hatı devrinde agzın

Olur âhir zemânda pes 'ayân genç (G. 17/3)

8.3. Kıyamet, Haşr ve Mahşer

İslâm'a göre gerçekleşmesi hak olan kıyamet günüyle dünya hayatı sona erecek ve ahiret hayatı başlayacaktır.

Şâhî, kıyamete dek sevgilinin gölgesinin başından eksik olmamasını ve ömrünün daimi olmasını temenni etmektedir:

Sâyenî Hak başımızdan ırmasun tâ haşre dek

Bendenün budur du'âsı pâdişâhum dâ'imâ (G. 2/6)

Şâhînün budur du'âsı devlet ile haşre dek

Müstedâm ol dünyede devletlü sultânım benüm (G. 97/5)

Kıyamet kelimesi ile boy anlamına gelen kadd ve kamet kelimesi arasında bir benzerlik ilgisi kurulmuştur. Sevgili uzun boyuyla âşıklar arasında yürüyünce kıyamet kopmuştur:

Tâ ezelden hey kıyâmet kaddüne

Mübtelâdur cân-ı Şâhî mübtelâ (G. 5/7)

Dîvân'da yer alan mahşer kelimesi, aldığı ön ekle birlikte 'mahşere kadar' anlamı taşımaktadır. Şâhî, kıyamete kadar sevgilinin gül bahçesine benzeyen yüzünün tertemiz kalmasını istemektedir:

Cemâlün gülsitânı tâze olsun

Hudâdan dilerüm tâ rûz-ı mahşer (G. 33/2)

Şâhî, kıyamette sorulan soruların cevabının önceden kararlaştırıldığını ve her şeyin önceden bilindiğini söylemiştir. Ayrıca mahşer gününde Allah’a cevap verilmemesi durumu da hatırlatılmıştır. Böylece kıyamet zamanı zihinlerde canlandırılmıştır:

Gamundan yıkılan dil mülkinün şâhum harâbın an
Kıyâmetde su’âli hod mukarrerdür cevâbın an
Esîr-i bend-i hicrânı halâs itmek sevâbın an
Murâdum hâk-i pâyünde hemân hizmetde olmakdur (Mu. 3/2)

Derd-i hecrün âteşiyle bagrumı kıldun kebâb
Mâ-cerâ-yı mihnetün şerh idemez yüz fasl u bâb
Rûz-ı mahşerde sakın Hakka viremezsin cevâb
A begüm a pâdişâhum a güzel hânım benüm (Mu. 11/7)

8.4. Ölüm ve Ölüm ile İlgili Mefhumlar

8.4.1. Ölüm (Ecel)

Her canlının başına gelecek olan kaçınılmaz sondur. *Dîvân*’da ölüm; ölmek, tûrab olmak, can almak ve ecel kelimeleriyle ifade edilmiştir. Şâhî için ölüm; ayrılığın gamından, sevgiliye duyulan hasretten, sevgilinin belasından ve sevgilinin umursamazlığından kaynaklanır.

Şâhî’nin nigâr olarak seslendiği kişi sevgilidir. Çaresiz âşık, sevgiliye olan hasretinden dolayı toprak olmuş ve bahtiyar kalmıştır. Şâhî için ölüm, korkulacak bir şey değildir. Aksine uğruna çabalanacak bir durumdur. Şair, *Dîvân*’da sevgilinin yolunda ölebileceğini kanıtlayan birçok beyite yer vermiştir.⁴⁶

Gerd-i râhun kuhl idinmek hasretinden ey nigâr
Şâhî-i bî-çâre bu yolda tûrâb oldu tûrâb (G. 7/5)

‘Işk-ı dil-berle ölürsem Şâhiyâ
Bahtiyâram bahtiyâram bahtiyâr (G. 31/7)

Ben dir idüm kapunda ölem gitmeyem ebed

⁴⁶ Bu konuyla ilgili diğer beyitler için bkz. (G. 51/4), (G. 53/8), (G. 57/1), (G. 77/1), (G. 98/4), (G. 105/5), (G. 106/4).

Bilmez idüm bu vech ile nâ-geh ola sefer (G. 51/2)

Bir beyitte şair, sevgilinin gamzesinin âşıkları öldürmesi durumundan bahsetmektedir:

Gamzen öldürüp gider ‘uşşâkı kanı yok mıdur

Yoksa ‘ömrüm bunların yanında cânı yok mıdur (G. 24/1)

Şâhî, sevgilinin saçının hasretiyle ölürse arkasından “*Allah toprağını bol eylesin.*” denilmesini istemektedir. Ayrıca sevgilinin dudağının hasretiyle ölmek istemeyen Şâhî, sevgiliden Allah aşkına bir öpücük beklemektedir:

Hasret-i zülfi hevâsında ölürsem Şâhiyâ

Lâyık oldur kim diyesin “*tayyeba’llâhü şerâh* (G. 137/5)

Hasret-ı la’lünle Şâhî ölmesin bir bûse vir

Sini yokdan var iden perverdigârün ‘ışkına (G. 150/5)

Bir başka beyitte ise Şâhî, sevgilinin mahallesinde rakibin ayıplamasıyla öldürüldüğünü söylemektedir:

Didüm öldürdi mahallende beni ta’n-ı rakîb

Gül gibi nâz ile güldi didi vallâhi mahal (G. 88/4)

Sevgiliyi vefasız yâr olarak betimleyen şair, sevgilinin onu gözden çıkarıp öldürmek istemesine rağmen sevdasını terk etmek istemediğini anlatmaktadır:

Eşk-i çeşmüm gibi gözden saldı ben şeydâsını

Kıldı pinhân gözlerümden kâmet-i bâlâsını

Öldürürse cevri ile terk eylemem sevdâsını

Bir vefâsuz yâr sevdüm n’ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/4)

8.4.2. Kefen

Ölülerin bedenini örtmek için kullanılan siyah bezdir. Şâhî, *Dîvân*’da kanlı kefen tabirini kullanarak âşığın elbisesinin kanlı kefenden iyi olamayacağından bahsetmektedir. Ayrıca kanlı kefenle sarılmış olan Şâhî, hasta bir bedene sahiptir:

Kara bagrın lebün şevkiyle odlara yakan lâle

Dimiş olmaz libâsı âşıkun kanlu kefenden yig (G. 83/4)

Şâhâ sarılup şevk ile kanlu kefenümle

İrsem tapuna yüz süre bîmâr tenümle (G. 144/1)

8.4.3. Mezar (Kabir)

Türkçe karşılığı kabir anlamına gelen mezar, ölünün gömülü olduğu yer anlamındadır.

Şâhî, sevgilinin gamzesinin yarasıyla ölürse mezar taşına şehit mezarlığı yazılmasını istemektedir:

Zahm-ı gamzenle ölürsem dostum

Yaz mezârum taşına “kabr-i şehîd” (G. 21/5)

Beyitte rûh-ı revân olarak tasvir edilen kişinin sevgili olabileceği düşünülmektedir. Sevgiliye seslenen Şâhî, ondan gelmesini ister. Mezar, lale bahçesine benzetilir:

Kadem-rencîde kıl öldükde ey rûh-ı revânüm gel

Mezârı Şâhînün aks-i ruhunla lâlezâr olsun (G. 123/5)

Şâhî, sevgilinin yanağı ve boyu hasretiyle ölürse mezarına serviler dikilmesini, kefeninin de gülden yapılmasını istemektedir:

Hasret-i ‘ârız u kaddiyle ölürsem Şâhî

Kabrüme serv diküp gülden idesiz kefeni (G. 166/5)

8.5. Cennet ve Cennet ile İlgili Mefhumlar

8.5.1. Cennet (Huld, Uçmag)

Şâhî *Dîvânı*’nda Me’va, ‘Adn ve Firdevs cennetine rastlanmaktadır. Klasik şiirde sevgilinin bulunduğu yer ile cennet arasında ilgi kurulur. Âşığın nazarında sevgilinin yanı cennetten farksızdır. Cennet; sevgilinin mahallesi, sevgilinin eşiği ve sevgiliye kavuşmanın kendisidir.

Cennet-i Me’vâ, Kur’ân-ı Kerim’de Necm sûresinin 15. âyet-i kerimesinde geçer. “Sidretü’l-müntehânın yanında mev’â cenneti vardır” mealindeki ayette geçen

me'vâ cenneti sığınılan, yerleşilen yer mânâsına gelir.⁴⁷ Şâhî, sevgilinin kendisine yüzünü göstermeme ihtimaline karşı cennetin gözlerine cehennem gibi görüneceğini söyler:

Dîdârını göstermez isen ger yarın anda
Dûzah görine gözlerüme cennet-i me'vâ (G. 1/6)

Sevgilinin mahallesi tıpkı Me'va cenneti gibi eşsiz bir güzelliğe sahiptir:

Ey melek-manzar girenler gülsitân-ı kûyuna
İstemez çıkmaga ayruk Cennetü'l-me'vâ gibi (G. 168/5)

Şair için 'Adn cenneti dâhil bütün cennet tabakaları sevgilinin yüz güzelliğiyle eş değerdir. Aynı zamanda Şâhî, cennet anlamına gelen "*huld*" kelimesini de kullanarak tenasüp sanatına başvurur:

Ey firâkun âteşinden nâr-ı dûzah bir şerer
Ravza-i cennet cemâlün gülşeninden bir eser (G. 22/1)

Habîbüm gülşenüm huldum cemâli cennet-i 'Adnüm
'Azîzüm hem-demüm varum gönül tahtında sultânım (G. 95/2)

Şâhî, tahmisin bir bölümünde Firdevs cennetini zevk ve işret yerine benzetmektedir:

Rûhı râhat itmedür hüsnün temaşâdan garaz
Kalbi sâfî eylemekdür rûy-ı zîbâdan garaz
'Âşıkâ dîdârdur mahbûb-ı ra'nâdan garaz
Seyr-i dil-berdür ser-i kûy-ı dil-ârâdan garaz
Zevk u 'işretdür şehâ firdevs-i a'lâdan garaz (Tah. 1/1)

Eski Türk dilinde cennet anlamına gelen uçmag, bir beyitte yine bu anlama gelecek şekilde kullanılmıştır:

Murg-ı câna olalıdan zülf-i pür-çînün kafes
Kâfirüm ger bir nefes uçmaga eylersem heves (G. 64/1)

⁴⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 61.

Sevgilinin göğsüne el vuran âşık, buranın cennet bahçesine benzer bir gül bahçesi olduğunu öğrenir. Cennet, gül bahçesine benzetilir:

El urup sîne-i yâre didüm bâg-ı İrem midür
Didi gülzâr-ı cennetden nümûne gülsitândur bu (G. 132/2)

Olımaz gülşen-i cennet ruh-ı zîbâna bedel
Bâd-ı bedden gül-i ruhsârına irmege hâlel (Müf. 88)

Şâhî, cennete kolaylıkla gidebilmek için ve günahlarının affedilmesi için Allah’a yalvarmaktadır:

Bana cennet yolın âsân eyle
Günâhum ‘afv kıl ihsân eyle (Mes. 3/5)

8.5.2. Hûrî, Havrâ, Gılman ve Rıdvân

Güzellikleriyle bilinen huri ve gılman, klasik şiirde sevgilinin güzelliği ile şiirlere konu olmuştur.

Cennet ü havrâda yokdur sendeki hüsn ü bahâ
Söz dırâz itmek ne lâzım bî-bedelsin sen şehâ (G. 4/1)

Kûyunda seni Şâhî bu hüsn ile seyr itmiş
Hiç ide mi andan ol havrâ-yı cinândan haz (G. 72/5)

Şâhî, dünyada yalnızca sevgiliye kavuşmak istemektedir. Onun için hurilerin hiçbir önemi yoktur:

Dünyede maksûd vaslundur hemân
Şâhî ne hûrî vü ne gılmân sever (G. 50/8)

“*Senin bulunduğun yerde yüzünü görmek isteyen âşıklar cennet arzusunu hiç duymazlar.*” diyen Şâhî sevgili ve cennet arasında bir karşılaştırma yaparak sevgilinin cemâlinin daha değerli olduğunu vurgulamıştır:

Âşıkan der-kûy-ı tû dîdâr-ı tû dârend taleb
Hiç îşân râ hevâ-yı cennet ü rıdvân nîst (G. 3/3)

8.5.3. Kevser

Kevser, cennette bulunan ve müminlere Hz. Muhammed tarafından sunulmak üzere yaratılan sudur.⁴⁸ *Dîvân*'da Kevser ile sevgilinin dudağı arasında benzetme kurulur. Sevgilinin şirin dudağını görenler cennette Kevserden geçerler:

Kâmetün seyr eyleyen tûbâya egmez başını
La'l-i şîrînün gören cennetde Kevserden geçer (G. 32/3)

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

8.5.4. Tûbâ

Tûbâ, Sidrede bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olduğuna inanılan bir ağaç türüdür.⁴⁹ Klasik şiirde olduğu gibi *Şâhî Dîvânı*'nda da sevgilinin boyu, tûbâ ağacına benzetilmiştir:

Ögerek arşa çıkardı Şâhî tûbâ kaddüni
Âferîn tab'-ı bülendine zihî sâhib-hüner (G. 22/5)

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

8.6. Cehennem (Cahîm, Dûzah)

Günahkârların gideceği azap yeridir. *Dîvân*'da cehennem, dûzah ve cahîm kelimeleriyle ifade edilmektedir. Şâhî için sevgilinin yüzünü görememek cehennem ateşi gibidir. Me'va cenneti dahi gözlerine cehennem gibi görünmektedir:

Dîdârını göstermez isen ger yarın anda
Dûzah görine gözlerüme cennet-i me'vâ (G. 1/6)

Şair, ayrılık ateşini cehennem ateşine benzetmektedir:

Ey firâkun âteşinden nâr-ı dûzah bir şerer
Ravza-i cennet cemâlün gülşeninden bir eser (G. 22/1)

⁴⁸ Pala, a.g.e., s. 268.

⁴⁹ Kesik, a.g.e., s. 81.

Şâhî, zahitle söyleşir ve korkusunun ölüm ve cehennem ateşinden dolayı olmadığını dile getirir. Çünkü Şâhî'nin asıl korkusu sevgilinin ayrılığıdır:

Cehennem âteşinden yok durur bâküm benüm zâhid
Bana olup durur hicrân yedi tamu kadar âteş (G. 70/2)

Cehennem gidilmesi istenilmeyen bir yerdir. Allah'tan merhamet bekleyen Şâhî, cehenneme gitme korkusu yaşamaktadır:

Rahîmâ rahm kıl salma cahîme
Giriftâr eyleme zecr-i elîme (Mes. 3/4)

9. SOYUT VARLIKLAR

9.1. Cin

Cinler, ateşten yaratılan ve duyularla algılanamayan varlıklardır. *Dîvân*'da yalnızca iki beyitte görülmektedir. Şâhî, bu beyitlerde Hz. Süleymân'ın cinlere hükmetmesi hadisesinden bahsetmektedir:

Eger yârî dehed bahtem be-âyîn-i Süleymânî
Çü ins ü cin be-fermân âverem ez-Kâf ankâ ra (G. 1/1)

İns ü cinn-i 'âlemi mühr-i nigîn-i adl ile
Biz Süleymân-kevkübüz fermân-ber ü râm isterüz (G. 56/4)

9.2. Peri

Periler; gözle görülemeyen, son derece güzel yaratılışlı varlıklar olarak bilinmektedirler. Bu özellikleriyle klasik şiirde sevgili için benzetilen olmuştur. Peri gibi olan sevgilinin perişan âşığı çoktur. Onun Şâhî gibi bir bağımlısı vardır:

Gerçi çokdur ol perînün 'âşık-ı şûrîdesi
Sizmezem Şâhî gibi bir mübtelâsı vardur (G. 41/6)

Âşık, sevgiliye kavuşma ihtimaline karşı canını vermeye razı olur. Peri gibi tasvir edilen sevgili de öfkeyle ayağa kalkar ve âşıktan çaresizce eteğini tutmasını ister:

Vasluna çâre olursa vireyin cânı didüm
Ol perî hışma gelüp tut dedi nâ-çâr eteğin (G. 118/4)

Murabbanın bir bölümünde âşık, bir periden uzak düşmüş ve bu ayrılığın umulmaz bir dert, acı olduğunun farkına varmıştır:

Bir perîden dūr düşdüm görmenün imkânı yok
 Derd ü hecri bir onulmaz derd imiş dermânı yok
 Cevrinün pâyân u haddi zulminün oranı yok
 Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/2)

Bir beyitte Şâhî, sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için “*perî-rûy*” terkiibini kullanmıştır:

Ger peder rıdvân u mâder hûr bâşed sâlehâ
 Çün tu ferzend-i perî-rûyî ne-yâyed ber-zemîn (G. 11/4)

9.3. Ruh

Ruh, canlılığı sağlayan bir unsur olarak bilinir. Bedenin nefsi, ruhun ise maneviyatı temsil etmesi, aynı zamanda bedenin fani, ruhun ebedî olmasından dolayı rûh, bedenden üstün tutulmuştur.

Şâhî *Dîvânî*’nda “*rûh-ı revân*” gibi tamlamalarla sevgili anlatılmak istenmiştir. Şair, sevgiliye “*ruh-ı revanum*” diye seslenerek içinde bulunduğu duyguları anlatmaya çalışmıştır. Gönül papağanı, ten kafesinden kanat açmış ve sevgilinin mahallesine zorla girmek istemiştir:

Tûtî-i dil kafes-i tenden eyâ rûh-ı revân
 Bâl açup kûyuna düşmege tekâzâ ideyor (G. 46/2)

Âşık, yürüyen ruhu olan sevgiliden bu eskimiş teni için merhamette bulunmasını talep etmiştir:

Kerem eyle benüm şâh-ı cihânüm
 Ten-i fersûdede rûh-ı revânüm (Mes. 2/18)

9.3. Şeytan

Şeytan, kibri ve kıskançlığı sebebiyle Hz. Âdem (a.s.)’e secde etmeyerek Allah’a asi gelmiştir. Kendisinin ateşten, Hz. Âdem’in ise topraktan yaratıldığını

söyleyerek ateşin topraktan daha üstün olduğunu savunmuştur. O, Allah’a olan itaatsizliği sebebiyle lanetlenmiş ve cennetten kovulmuştur.⁵⁰

Şâhî Dîvânı’nda kaotik sıfatlar genellikle rakibe yüklenmektedir. Şair, rakip adlı kişiyi şeytan gibi kara bir kişiliğe benzetmektedir:

Sıdk u ihlâsum ile himmet ü lutfun k’ola yâr

Cânı yokdur ki rakîb adlu (?) şeytânlug ide (G. 149/4)

10. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR

10.1. Din, İman, Küfr, Kâfir

Din, Allah tarafından peygamberi vasıtasıyla va’zedilip, uyanlarını dünya ve âhirette kurtuluşa erdiren itikat ve ameller bütünüdür. Kâfir ile dinsiz bir değildir. Din merhameti gerektirir. Oysa sevgili merhametsiz olarak tasvir edilmektedir.⁵¹ İman, aşk dinine bağlılıktır. Aşk dininin ulusu, yüce kimsesi, aşığın kendisidir. Âşığın sevgilisine göz diken rakip, kâfirdir. İman aydınlığın, küfr ise karanlığın ifadesi olmuştur. İman ve küfr beyitlerde, âşık-sevgili-rakip arasındaki münasebetin ifadesinde, birbirlerinin zıddı ve ayrılmaz parçaları şeklinde yer almışlardır.⁵² *Dîvân*’da bir beyitte rakip, hilekâr bir kâfire benzetilmiştir:

Ney gibi bagrum delindi inlerüm ben derdden

Ol rakîb-i kâfir-i bed-kâr elinden el-gıyâs (G. 14/3)

“*Bana rağmen yüzünün Mushaf’ı üzerine onun saçı ayak bastı. Önceden kâfirdi, ama şimdi dinsiz, imansız oldu.*” şeklinde bir söylemde bulunan Şâhî, din ve iman kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Zülf-i ü ber-Mushaf-ı rûyeş be-ragmem pâ-nihâd

Ez-ser-i kâfir velî bî-dîn ü bî-îmân şod (G. 4/2)

Bir başka beyitte Şâhî, sevgilinin saçı için gönlünü ve dinini verebileceğini söylemektedir:

Dil ü dîn râ be-zülfeyn-i tu bâzem

Eger yek şeb konem kaddet der-âgûş (G. 10/2)

⁵⁰ Hakan Yekbaş, “Klasik Türk Şiirinde Bazı Halk İnanışları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 1, s. 161-162.

⁵¹ Pala, a.g.e., s. 117.

⁵² Kesik, a.g.e., s. 84.

Ayrılık kılıcının yarasıyla perişan olan Şâhî, sevgiliden dinî açıdan bir merhamet beklemektedir:

Zahm-ı tîg-i hecr ile Şâhî helâk olup gider
Merhem-i vasl ile dil-ber din terahhum eylesün (G. 115/7)

Klasik şiirde sevgilinin saçı, kâfir gibi düşünülmektedir. Kâfir gibi saçlara sahip olan sevgili, âşığın elinden imanını almaktadır:

Ân sanem bâ-zülf-i kâfir-kîş bered
Ey Müselmânân zi-dest îmân-ı men (G. 12/3)

Âşığın yanağına dökülen kâküller, eşkıya'ya benzetilmiştir. Bu benzetmenin sebebi kâküllerin sevgilinin güzelliğini örtmesinden dolayıdır. Aynı zamanda şair, kâfirin görevinin imanı yağmalamak olduğunu da söylemiştir:

El uzatmış yine reh-zen kâkülün ruhsâruna
Kâfir-i bed-fıkr gör kim gâret-i îmân kılur (G. 44/4)

“Gönül, yüzüne taparsa hükmeder. Dostum, Müslüman olan iman sever.” şeklinde düşüncelerini dile getiren şair, sevgilinin yüzünü aklığı ve parlaklığı sebebiyle iman olarak tasvir eder.⁵³

Yüzine taparsa hükm ider gönül
Dostum mü'min olan îmân sever (G. 50/7)

Murabbanın bir bölümünde Şâhî, gönlünde merhamet olmayan kişinin kalbinde de iman olamayacağından bahsetmektedir:

Vuslatun kadrini bilmez yüregi kan olmayan
Kimse bilmez hâlümü derdünle giryân olmayan
Rahm kılmaz dostum kalbinde îmân olmayan
Nev-cevânsın dostum kan ile kânûn eyleme (Mu. 17/6)

Şair, “küfr” kelimesini kötü söz anlamına gelecek şekilde kullanmıştır:

Komaz küfrin başın kesmekle zülfün

⁵³ Yılmaz, a.g.e., s. 83.

Ne tebdîl-i libâs eyler ne zünnâr (G. 28/5)

Hey di zâlim gözlerün kan itmesünler zulm ile
Küfr ile turur meseldür zulm ile turmaz diyâr (G. 53/27)

Şâhî, sevgilinin karışmış saçları arasından uçmaya heves eylerse kâfir gibi olacağını söylemiş ve sevgilinin saçlarını salarak âşığı perişan etmesi durumundan bahsetmiştir. Böyle bir kötülüğü kâfir bile âşığa reva görmemiştir:

Murg-ı câna olalıdan zülf-i pür-çînün kafes
Kâfirüm ger bir nefes uçmaga eylersem heves (G. 64/1)

Salup zülfün ayağına bu gönlüm pâ-y-mâl itdün
Be-hey zâlim bunu kâfir dahi görmez revâ senden (G. 130/9)

10.2. Deyr

Deyr, Hristiyanların inşa ettikleri, içerisinde putların ve güzel resimlerin bulunduğu bir ibadet yeridir.⁵⁴ Sevgiliyi puta benzeten şair, onun ikamet ettiği yeri de deyr olarak düşünmüştür:

Deyr içinde taş olup kaldı mü'ebbed dostum
Da'vî-i hüsn itdüğüçün sen büt ile ol sanem (G. 100/2)

Şâhî; Halîl, Kâbe ve Âzer kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmaktadır. Ayrıca beyitte Azer kilisesinden bahsedilmektedir:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok
Ey Halîlüm Ka'bedür ol sanma Âzer deyrdür (G. 36/3)

10.3. Günah (Hatâ, Suç), İsyan⁵⁵

Şair, işlediği günahlar sebebiyle pişman olur ve Allah'tan onu affetmesini ister.

Tevbeyle Hak yanında oluram günâh 'afv
Afv eyle sen de bendeni ey pâdişâh 'afv (G. 133/1)

⁵⁴ Pala, a.g.e., s. 116.

⁵⁵ Şâhî'nin günahlarının çokluğu ile ilgili diğer beyitler için bkz. (G. 7/5), (G. 8/4), (Müf. 18), (N. 2/1).

Bana cennet yolın âsân eyle
Günâhum ‘afv kıl ihsân eyle (Mes. 3/5)

Aynı zamanda Şâhî, Rum sultanı ve Osmanlı erenlerinin de kendisini affetmesini diler:

Bu Şâhînün günâhını ‘afv itseler n’ola
Sultân-ı Rûm u mülket-i ‘Osmân erenleri (G. 169/9)

Bir ölçü aletiyle tartılan Şâhî’nin günahları daima ağır çıkmaktadır:

Kurıldukda yahûd mîzân yâ Rab
Günâhum tartılır olur ağır heb (Mes. 1/1)

Şâhî; cürm, isyan ve günah kavramlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. “*Benim ikbal mektubum suç ve isyandan kapkara oldu. Eğer sen benim günahlarımı bağışlamazsan benim halim nice olur?*” şeklinde bir söylemde bulunan şair, günahlarının affedilmemesinden endişe duymaktadır:

Şod siyeh ez-cürm ü isyân nâme-i ikbâl-i men
Ger ne-bahşâyî günâhem râ çi bâşed hâl-i men (G. 3/1)

Kuldan hata eksik olmaz:

Şâh-ı iklîm-i keremsin koma elden lutfi kim
Bu meseldür her zemân kuldan hatâ eksük degül (G. 84/6)

“*İnsanoğlu bir an isyandan boş değildir. Sen sultansın, senden affetmen beklenir.*” şeklinde düşüncelerini dile getiren Şâhî, insanların da isyan edebileceğini ve bunun normal bir şey olduğunu söyler. Bunun neticesinde sevgiliden af diler:

Zi-isyân âdemî hâlî ne-bâşed
Tu sultânî zi-tu gufrân şâyed (Müf. 3)

10.4. Mü'min, Müslüman

Allah'a, Hz. Peygambere ve O'nun haber verdiği şeylere yürekten inanıp kabul ve tasdik eden kimseye "Mümin" denir.⁵⁶ Şâhî, mümin olan kimsenin iman seveceğini söyler:

Yüzine taparsa hükm ider gönül
Dostum mü'min olan î mân sever (G. 50/7)

İslam dinine mensup her ferde "Müslüman" denir.⁵⁷ Klasik şiirde bazen vezin gereği "Müselman" şeklinde yazıldığı görülmüştür. Şâhî'nin şiirlerinde de bu kullanım söz konusudur. Âşık, put gibi güzel olan sevgilinin kâfir yaratılışıyla imanını elinden alacağını söyler ve müslümanlara seslenir:

Ân sanem bâ-zülf-i kâfir-kîş bered
Ey Müselmânân zi-dest î mân-ı men (G. 12/3)

10.5. Put (Büt, Sanem, Nigâr)

Klasik şiirde sevgilinin güzelliğine vurgu yapmak için kullanılan bir benzetme unsurudur. Put; *Dîvân*'da büt, sanem ve nigâr kelimeleriyle anılmıştır.

Dîvân'da sanem ve nigâr kelimeleri kullanılarak sevgiliye ve sevgilinin yüz güzelliğine vurgu yapılmıştır. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar)

Gün yüzün üzre nigârâ zülfün efşân eyleme
Âfitâbun yüzini 'âlemde dutmasun sehâb (G. 6/2)

Ey sabâ lutf it haber vir ol nigârûm hoş mıdur
Lâle-haddüm serv-kaddüm gül-'izârûm hoş mıdur (G. 27/1)

Hasret-i câm-ı mey-i la'l-i lebünle ey sanem
Ger düşersem tan mıdur meyhâneden meyhâneye (G. 145/3)

Sevgilinin gül gibi olan yüzünü göremeyen Şâhî, ömrünün ahlarla dolu olduğunu, bülbül gibi feryat ettiğini ve bağrının ney gibi delik olduğunu söylemiş ve sevgiliden merhamet beklemiştir:

⁵⁶ Ümitli, a.g.e., s. 538.

⁵⁷ Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar*, MEB Yay., İstanbul 1996, s. 78.

Gül yüzün görmem nigârâ aglaram hicrân ile
 Geçdi ‘ömrüm âh kim bülbül gibi efgân ile
 Nây-veş bagrum delikdür inlerem ben cân ile
 İntizâr eyle ben öldüm ey güzel hânım benüm (Mu. 10/3)

“Ömrüm; ayrılıkla, hasretle, dertle ve kıyamamayla geçti. Şu hilekâr puta erişemezsem, bilmem ne yaparım.” şeklinde düşüncelerini dile getiren Şâhî, hilekâr put gibi olan sevgiliye ne olursa olsun ulaşmak ister:

Hasretâ derdâ dirîgâ geçdi ‘ömrüm hecr ile
 Irmez isem şol büt-i ‘ayyâra bilmen n’eyleyem (G. 92/2)

10.6. Şirk

Günahların en büyüğü olan şirk, Allah’a ortak koşmak, ona eş tutmak demektir. *Dîvân*’da bir beyitte konu olmuştur. Allah’a şirk koşulmadığı sürece her günah affedilecektir:

Kimdür bu deyr içinde kim ol eylemez günâh
 Şirk olmasun hemân tek olur her günâh ‘afv (G. 133/2)

10.7. Tövbe

Allah’a edilen isyanların affedilmesi için son nefeste tövbe etmenin nasip olmasını Allah’tan dileyen şair, birçok beytinde bu hususu dile getirmektedir:

Tevbeyle Hak yanında oluram günâh ‘afv
 Afv eyle sen de bendeni ey pâdişâh ‘afv (G. 133/1)

İtdüm şu denlü tevbe vü şerm ü nedâmeti
 Mercû’ durur ki itmiş ola ol İlâh ‘afv (G. 133/5)

Şâhî’nin özü ve tövbesi yapmış olduğu isyandan fazladır:

Zi-avn-ı Hak be-özü ü tevbe Şâhî
 Ümîdem hest ki ez-isyân birûn şod (G. 7/5)

“Senin huzuruna kapandım. Tövbe benden, af ve yardım senden.” diyen Şâhî, Allah’tan affedilmeyi beklemektedir:

Nihâdem rû be-pîş-i bârgâhet
Zi men tevbe zi tu afv u inâyet (Müf. 2)

11. İBADETLİ İLGİLİ MEFHUMLAR

11.1. Abdest (Vuzu'), Namaz

İslam'ın temel şartlarından biri de namazdır. Şâhî, bir beyitte namaz ve abdest mefhumlarına yer vermiştir. Şair, kendisini aşk namazının mezhebinde niyet eyleyen bir kişiye benzetmiş, sevgilinin gözünden akan suyu da abdest alma durumuna benzetip hayal kurmuştur.

“(Aşk mezhebinde) tutulacak yol şudur: Aşk namazına niyet eden, bazen can gözünden (akan gözyaşıyla) abdest alıp bazen de (topraktan gelen kuru bedeniyle) teyemmüm etsin.”⁵⁸

Bu durur mezheb namâz-ı ‘ışka niyyet eyleyen
Çeşm-i cândan geh vuzû’ u geh teyemmüm eylesün (G. 115/3)

11.2. Duâ

Dua, arzu edilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah’a yalvarmak demektir. Şâhî’nin tek duası sevgilinin başından ayrılmamasıdır. Beyitlerde yer alan “*pâdişahum* ve *devletlü sultânüm*” hitaplarından hareketle burada bahsedilen kişinin Kanûnî olabileceği düşünülmektedir.

Sâyenî Hak başımızdan ırmasun tâ haşre dek
Bendenün budur du’âsı pâdişâhum dâ’imâ (G. 2/6)

Şâhînün budur du’âsı devlet ile haşre dek
Müstedâm ol dünyede devletlü sultânüm benüm (G. 97/5)

Allah, Şâhî’nin dualarını ihsanıyla kabul etmiş ve olumlu kılmıştır.

Pâdişâhum Şâhînün sabrın alupdı ıztırâb
Âşiyân-ı dîdeden pervâz idüpdi murg-ı hâb
Himmetünle Hak du’âmı kıldı âhir müstecâb
Ber-murâd ol pâdişâhum ber-murâd itdün beni (Mu. 22/5)

⁵⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 117.

“*Senin saçının gamzesinin kargaşasını gördüm ve korkudan Allah koruyucuların en hayırlısıdır sözünü tekrarlayıp durdum.*” şeklinde düşüncelerini dile getiren Şâhî, “*vird-i zebân*” terkihi ile Allah koruyucuların en hayırlısıdır sözünü vurgulamak istemiştir:

Şûr u şer gamze-i zûlf-i turâ dîdem zi-bîm
Sâhtem vird-i zebân va’llâhü hayrû’l-hâfızîn (G. 11/3)

Sevgilinin kusursuz nâmı âşık için güzel bir duadır:

Tâ ezel hilkatde mihrün dilde cânumdur benüm
Nâm-ı pâkûn rûz u şeb vird-i zebânumdur benüm (G. 105/1)

11.3. Minber

Tahmisin bir bölümünde yer alan minber mefhumu padişahın oturduğu yer olarak tanımlanmış ve gerçek anlama gelecek şekilde kullanılmıştır:

Gonce-veş kan yut dehân açma sakın ey ‘andelîb
Kim kafada dikilüp gözler ki râz ile rakîb
Gayradur meyli gülün yok yire ötme ey garîb
Minber-i şâh üzre gülşende dikilsen ger hatîb
Yârdan şekvâ mı kılmakdur bu gavgâdan garaz (Tah. 1/4)

11.4. Hacc ve İlgili Mefhumlar

11.4.1. Hacc-ı Ekber

“En büyük hac” anlamına gelen hacc-ı ekber, terim anlamı olarak arefe gününün veya kurban bayramının birinci gününün cumaya denk geldiği hacdır. Bu haccın sevabı da diğer haclara göre daha fazladır.⁵⁹

Şâhî, sevgilinin yüz güzelliğini hacc-ı ekbere benzetmiştir. Sevgilinin yüzü Kâbe gibi düşünülmüştür. Kâbe’yi görenin hacı olması gibi âşık da sevgilinin yüzünü görünce bayram görmüş gibi sevinmiştir:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm ‘ışkuna
Ka’be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

⁵⁹ Kola, a.g.e., s. 74.

11.4.2. Kâbe

Kâbe, Mekke-i Mükerrerme’de bulunan mukaddes yapıdır. Müslümanlar, hac ibadeti sırasında Kâbe’yi tavaf etmekle yükümlüdürler.⁶⁰ Şâhî’nin şiirlerinde sevgilinin mahallesi Kâbe’ye benzetilmiştir. Bu mahallenin Kâbe’si tavaf edildiğinde ibadet gerçekleşmiş olur:

Tavâf-ı Ka’be-i kûyun habîbüm
‘İbâdetdür ‘ibâdetdür ‘ibâdet (G. 13/6)

Bir başka beyitte de şerefli Kâbe anlamına gelen “*Ka’be-i ulyâ*” sevgilinin kapısı olarak tasvir edilmiştir:

Merve hakkı kapını Ka’be-i ulyâ bilürüz
Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Gönül evinin yakılmasını istemeyen Şâhî, İbrâhim peygambere seslenerek oranın (gönül evinin) Azer kilisesi değil, Kâbe olduğunu söylemektedir:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok
Ey Halîlüm Ka’bedür ol sanma Âzer deyrîdür (G. 36/3)

Âşık, “*Bak senin Kâbe gibi olan bulunduğun yerin çevresinde gözyaşım tıpkı zenzem suyu gibi oldu.*” diyerek sevgiliye olan şikâyetlerini dile getirir. Ayrıca Kâbe ve âb-ı zenzem mefhumlarını bir arada kullanan şair, tenasüp sanatına başvurur:

Be-gird-i Ka’be-i kûyet sirişkem
Nazar kon hemçü âb-ı zenzem üftâd (G. 6/4)

11.4.3. Kurbân

Harem sınırları içerisinde bayramın birinci günü ile üçüncü günü arası hacıların kurban kesmesi şarttır. Şâhî, kurban mefhumunu hem Kurban bayramını akla getirmek için hem de âşığın sevgiliye olan bağlılığını göstermek için “*canını kurban etmek*” anlamında kullanmıştır. Sevgilinin Kâbe’ye benzeyen mahallesinde yine bir âşık kurban edilmiştir:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm ‘ışkuna

⁶⁰ Kola, a.g.e., s. 74.

Ka'be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

Visâlün 'ıydına cân u dili kurbâna nezr idem

Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken'ânum (G. 94/3)

11.4.4. Merve, Safâ

Kutsal topraklarda bulunan iki tepenin adıdır. Haccın kabul olunması için bu iki tepe arasında yedi kez gidip gelmek gerekmektedir.⁶¹ Şâhî, Merve ve Safa kelimelerine birlikte yer vererek bu duruma telmihte bulunmuştur. *Dîvân*'da “*Merve hakkı*” söylemine de pek çok kez rastlanmıştır:

Merve hakkı kapını Ka'be-i ulyâ bilürüz

Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Şair, Merve ifadesini olduğu gibi vermiş ancak Safâ kelimesini farklı manalara gelecek şekilde kullanmıştır:

Cemâlün pertevi nûr-ı Hudâdur

Dile Merve hakı seyri safâdur (Mes. 2/20)

11.4.5. Tavaf

Haccın farzlarından biri olan tavaf, Kâbe etrafında belli şartları yerine getirerek yedi kez dönmek demektir.⁶² *Dîvân*'da bir beyitte yer alan tavaf mefhumu sevgilinin Kâbe'ye benzeyen mahallesinin tavaf edilmesi şeklinde yer almaktadır. Kâbe'nin tavaf edilmesiyle ibadet yapılmış olur:

Tavâf-ı Ka'be-i kûyun habîbüm

'İbâdetdür 'ibâdetdür 'ibâdet (G. 13/6)

⁶¹ Safa ile Merve, Allah'ın işaretlerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa bu ikisini tavaf etmesinde kendisi için sakınca yoktur (Bakara, 2/158).

⁶² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2012, s. 1213.

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUF

Mistisizmin İslam'daki karşılığı olan tasavvuf, mutlak aşka ulaşmayı hedefleyen bir inanç ve düşünce sistemidir. Tasavvufun temelinde; Allah aşkı, Allah'a manevî anlamda ulaşma, dünyanın eğlencelerinden ve dertlerinden kurtulma, nefsin terbiyesi, sadelik, kâmil insan olma isteği yatar. Ayrıca tasavvufta, yaratılan her şeyin tek olduğu düşüncesi de vardır. Her şeyin yaratıcısı olan Allah, bu dünyada gördüğümüz her şeye aksetmiştir. Varlık âlemi, Allah'ın anlaşılıp bilinmesi için vardır. Buna “vahdet-i vücud” görüşü denmektedir. Bu sebepten tasavvufta, kesretten vahdete, yani çokluktan birliğe ulaşma amacı güdülür. Tasavvufa göre evren ve insan Allah'ın kendi güzelliğini seyrettiği bir ayna gibidir.⁶³

Şâhî'nin şiirlerinde ele aldığı aşk, genellikle babası Kanûnî'ye sevgisini dile getirmesi yönünde olmuştur. Sevgiliye hitaben yazıldığı düşünülen beyitlerin birçoğu babası için yazılmıştır.⁶⁴ Bunun dışında Şâhî'nin şiirlerinde beşerî aşka nazaran ilahî aşka yöneldiği görülmüştür. Şair, ilahî aşkın kişide bıraktığı feyzin ufukları dahi yakacağını söyleyerek ilahî aşkın gücünü göstermiştir:

Nice takat getürsün bu vücûd-ı cism-i Şâhî kim
Tecellî kılsa âfâkı yakar bir pâresi 'ışkun (G. 79/5)

1.1. Akıl

Dîvân'da akıl bahsi âşığın içerisinde bulunduğu ruh hâli çerçevesinde dile getirilir. Âşığın akli ve sabrı mihnet yolunda darmadağın olmuştur. Sevgilinin kadehe benzeyen dudağıyla ise akıl sarhoş olmuş, şaşırmıştır:

'Akl u sabrum târ-mâr oldu reh-i mihnetde âh
Cânuma zülfün ucından gussaya ne bâr bâr (G. 29/3)

Zülfünün sevdâsını bend-i dil ü cân eyledüm
'Aklumı câm-ı lebiyle mest ü hayrân eyledüm
Şöhret-i 'ışkı ki kendüm hâlka destân eyledüm
Bir vefâsuz yâr sevdüm n'ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/5)

⁶³ Beyhan Kesik vd., “Din ve Tasavvufi Muhteva”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, Kesit Yay., İstanbul 2015, s. 508.

⁶⁴ Kılıç, a.g.e., s. 57.

Şâhî, akıllı bir insanın fani dünyaya gönül vermemesi gerektiğini söyleyerek kişinin gönlünü mamur bir yere vermesini istemektedir. Çünkü bu dünyadan ne İskender ne Dârâ ne de Cem vefa görmüştür:

‘Âkıl isen bu cihâna virme dil
Gönli bir ma’mûre vir k’olmaz harâb (G. 9/4)

‘Âkıl isen gönlünü virme cihâna Şâhiyâ
Görmedi bundan vefâ İskender ü Dârâ vü Cem (G. 100/5)

1.2. Ârif, Eren, Velî

Dîvân’da geçen bu ifadeler, masivayı terk edip kendisini yalnızca Allah’a adanmış, belli mertebelerden geçerek tasavvufî olgunluğa ulaşmış, mana ehli kişiler için kullanılmıştır. Ârif; kalplerin sırrına erişmiş, kavrayışı güçlü kimsedir.

“*Evvelini mamur ederse, sonuncusunu harap eyler. Ârif olan kişi dünyanın zevkine gönül vermez.*” diyen âşık, irfan sahibi olmanın önemini tok gözlü olma durumuyla ifade etmiştir:

Ârif olan zevk-i dünyâya gönül virmez kim ol
Evvelin ma’mûr iderse âhirin eyler harâb (G. 8/3)

Şâhî *Dîvânı*’ndaki bir gazelin tamamı eren mefhumu ile ilgilidir. Bu gazelinde şair, eren mefhumunu tasavvufî anlamının dışında kullanmış ve tarihteki bazı olaylara hatırlatmada bulunmuştur. Gazelde Osman erenleri, Acemistan erenleri, Gazvin, Herat, Sıfahan erenleri, Tebriz, Nahcivân Şirvan erenleri, Belh, Râz, Horasan erenleri, Bedaşân erenleri, Geylân erenleri, İran, Turan erenleri ve Rum erenlerinden bahsedilmektedir:

Red itdilerse ger bizi ‘Osmân erenleri
İtdi kabûl dil-i ‘Acemistân erenleri

Dil mezra’ına tohm-ı mahabbet bıraktılar
Gazvin ile Herât u Sıfâhân erenleri

İhsân ümîdi ile biz itdük havâleti
İhsânlar itdiler bize ihsân erenleri

Rahm itdiler felâketümüz çünki gördiler
Tebrîz ü Nahcivân ile Şîrvân erenleri

Râz-ı derûnumuz işidüp şefkat itdiler
Pîrân-ı Belh ü Râz u Horâsân erenleri

Yâkût-ı eşk ile göricek dâmenüm tolu
Gözden bıraktı la'li Bedahşân erenleri

Erdi Hıtâ ile Hotene ger çekem hatâ
Bakmadılar hatâmuza Geylân erenleri

İki cihânda n'ola şefî' olsalar bize
İran erenleri ile Tûrân erenleri

Ol server-i dü-'âlem ü ashâb u âl içün
K'anlar durur şefâ'at ü gufrân erenleri

Bu Şâhînün günâhını 'afv itseler n'ola
Sultân-ı Rûm u mülket-i 'Osmân erenleri (G.169)

Şâhî'nin şiirlerinde velî; dost, arkadaş, sevgili ve baba gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair, sevgiliye velî mefhumuyla seslenerek onun gibi güzel yüzlü bir kişiyi bu kapıda bulamayacağını ve gönlünün o haremden ayıramayacağını dile getirmektedir:

Egerçi sebze vü âb-ı revân açmaz degül gönli
Velî bu bâbda ben bulmadum vech-i hasenden yig (G. 83/3)

Egerçi ten revân oldu kapundan
ırılmadı velî dil ol haremden (G. 110/4)

1.3. Âşık (Dil-haste, Ehl-i Derd, Ehl-i Aşk)

Tasavvufî manada âşık, nefsi terbiye ederek dünyanın fani lezzetlerinden vazgeçen, gönlü Allah aşkıyla dolup taşan ve yalnız O'na ulaşmayı arzulayan vuslat yolcusudur. Âşık, bu meşakkatli yolda her türlü sıkıntıya ve zorluğa katlanır. Dert, mutlak aşka ulaşmayı arzulayan âşık için bir lütuftur. *Dîvân*'da âşık ile ilgili "dil-haste, dil-i mahzun, teşne-dil, ehl-i derd, âşık-i üftâde ve 'uşşak" ifadeleri geçmektedir.

Güzeller, vefasızlıklarıyla bilinir. Âşıkların gönlüne merhamet etmeyen sevgili, sitemli ve cefa doludur:

Gönül mihr ü vefâ umma güzeller bî-vefâdur heb

Dil-i 'uşşâka rahm itmez sitemger pür-cefâdur heb (G. 10/1)

"*Yâ Rab! Temiz adınla benim tarafıma bir bak. Zamanın gamından gönlüm hasta, ciğerim de kanla doldu.*" şeklinde düşüncelerini dile getiren âşık, gönül hastası biri olarak tasvir edilmiştir:

Yâ Rab be-nâm-ı pâket kon sûy-ı men nigâhî

Geşt ez-gam-ı zemâne dil-haste vü ciger-hûn (G. 13/3)

Gerçek âşığın ayrılık acısına kimse deva olamaz. Gerçek âşık için tek ilaç sabırdır:

'Âşık olana sabr u sefer çün olur devâ

Olmaz benüm firâkuma hergiz devâ sefer (G. 51/3)

Âşığa dünyadaki taç, taht ve Cem mülkü değil, sevgiliye kavuşma hayali iyi gelmektedir. Beyitte Cem ile kastedilenin Hz. Süleymân olduğu da düşünülmektedir.⁶⁵

Visâlün 'âşıka yigdür habîbüm

Cihânda tâc u taht u mülk-i Cemden (G. 109/7)

Aşk ehli, padişaha şikâyetlerini söyleyebilir. Çünkü padişahın divanı vardır ve âşığın hâlini anlatmakla görevlidir:

⁶⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 109.

Ehl-i ‘ışka eydünüz gelsün tazallüm eylesün
Ol şehün dîvânı var hâlin tekellüm eylesün (G. 115/1)

Şâhî, “*ehl-i derd*” ifadesiyle hakikî âşıkların dert çekmeleri gerektiğini söylemektedir. Gerçek âşıkların bahrı kanla doludur:

Ehl-i derdün bezm-i fûrkatde dem-â-dem dostum
Bagrı kanıdur şarâbı çeşmdür peymânesi (G. 152/4)

Âşığın gönlü, sevgiliden şikâyet etmez. Gerçek âşıklar için sevgili uğruna zulüm çekmek olması gereken bir hâldir:

Ey gönül sabr eyle gel itme şikâyet yârdan
‘Âşıka çün eksük olmaz gâh cevır ü gâh gam (G. 100/3)

1.4. Dünya (‘Âlem, Cihân, Dehr, Zemîn, Devrân)

Terim anlamı ile dünya kavramı dünüv kökünden türemiştir. Müennesi ise edna’dır. Canlıların üzerinde yaşamış olduğu gezegen, yerküre olarak bilinir.⁶⁶ Şâhî’de dünya; cihânın faniliği, dünyaya bağlanılmaması ve âşığı sevdiğinden uzaklaştıran sitemkâr bir yer olarak gösterilmiştir. *Dîvân*’ın genelinde şairin dünyaya bakışı menfidir. Dünya sabit bir mekân değildir, insanın canını yakar, bekâsı ve acıması yoktur. Sevgiliye kavuşma aşkıyla yanıp tutuşan âşık, dünyada bundan başka bir zevk bulamaz. Âşığa göre akıllı bir insan harap olmuş dünyaya gönül vermemelidir. Çünkü bu dünyadan İskender, Dârâ ve Cem bile herhangi bir fayda görmemiştir. Dünyayı vefasız bir yer olarak betimleyen âşık, dünyanın eğlencesine de kanmamak gerektiğini söyler:

‘Âkıl isen bu cihâna virme dil
Gönli bir ma’mûre vir k’olmaz harâb (G. 9/4)

‘Âkıl isen gönlünü virme cihâna Şâhiyâ
Görmedi bundan vefâ İskender ü Dârâ vü Cem (G. 100/5)

Dünyâ-yı bî-vefâ vü sitemkâr u ser-keşün

⁶⁶ Mehmet Canbulat, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2015, s. 129.

Degmez safâ vü zevkî ‘azâb u belâsına (Müf. 19)

Şâhî, sevgilinin hizmetinden uzak kaldığından beri dünyanın gözyaşlarını sele verdiğiinden bahsetmektedir:

Hizmetünden dūr olaldan çeşm-i giryânum benüm
Seyle virdi ser-te-ser dünyâ yüzün kıldı harâb (G. 6/4)

İrfan sahibi kişi dünya zevkine gönül vermemelidir:

‘Ârif olan zevk-i dünyâyâ gönül virmez kim ol
Evvelin ma’mûr iderse âhirin eyler harâb (G. 8/3)

Cihandarlık tacını kolaylıkla elde edebileceğinin hayalini kuran âşık, dünyayı bir mülke benzetmiştir:

Eger tâc-ı cihândârî müyesser mî-şevved mâ râ
Ki tîg-i kahramânî ber-küşâyem mülk-i dünyâ râ (G. 1/1)

“*Gıll u gış*” gönül fesadı; “*fârigü’l-bâl*” ise gürültüden uzak anlamlarına gelmektedir. Dünyada rahat ve baht terkedilince dünyanın gönül fesadından ve gürültüsünden uzak kalan şair, âlem ve cihân kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Raht u bahtı terk idüp ‘âlemde hoş-hâl olmuşuz
Gıll u gışşından cihânun fârigü’l-bâl olmuşuz (G. 59/1)

1.5. Gam, Derd, Belâ, Cevr, Cefâ, Âh

Vuslat yolunda âşığın uğradığı türlü sıkıntılardır. Âşık daima gamlı, kederli ve sıkıntılıdır. Âşığın dertli ve kederli betimlenmesinin sebebi ise yine sevgilidir. Vefasız olarak nitelendirilen sevgiliden cefa eksik olmaz. Âşığın vücut aksamı içerisinde geçmekte olan can, gönül ve baş gibi unsurlar da gam, elem ve bela ile doludur:

Her zemân ol bî-vefâdan bir cefâ eksük degül
Cânda gam dilde elem başda belâ eksük degül (G. 84/1)

“Ayrılık derdinin belasıyla gönlümden bahtiyarlık gitti. Gönlüm, dert ve gamla doldu. Ruhum, sonbahar yaprağı gibi sarardı, soldu ve helâk oldu.” şeklinde duygularını dile getiren âşık, sevgilinin ayrılığının kendisine iyi gelmediğini ve bunun zor bir dert olduğunu söylemektedir:

Belâ-yı derd-i hecrünle bana hîç bilmezem n’oldı
Gönülden şâdluk gitdi yirine derd ü gam toldı
Ruhum berg-i hazân-mânendi bâd-ı hecr ile soldı
Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/3)

Âşığın dünyada pek çok sıkıntısı vardır. Onun canını dert ve bela ayrılığından uzaklaştıran kişi Allah’tır.

Devlet ü ikbâl ile ‘âlemde var ol kim benüm
Cânımı derd ü belâ-yı hecrden dûr eyledün (G. 81/3)

Âşığın inlemesinin ah ve feryadının tek sebebi sevgilidir.

Böyle inler miydi Şâhî derdmendün olmasa
Tanrı hakkı bâ’is-i âh u figânımsın benüm (G. 91/5)

Âşığın gönlü dert, bela ve mihnetle dolu olduğu için üzgün bir hâledir:

Gönlüm içre mihnet ü derd ü belâdan gayrı yok
Ol sebebdendür mükedder böyle ahvalüm benüm (G. 106/4)

1.6. Hâl (Hâlet, Ahvâl)

“Sevgilinin sokağının başında düşkün bir âşık olarak inliyorum. Ancak o (sevgili) ilgisizlikten henüz hâlimi anlamadı.” şeklinde duygularını dile getiren âşık için sevgilinin hâlini anlamaması acı verici bir durumdur:

Ber-ser-i kûyeş fütâde zâr mî-nâlem henûz
Veh zi-istignâ ne-şod vâkıf zi-ahvâlem henûz (G. 9/1)

Âşığa hâl veren şey, sevgilinin sâkî gibi olan dudağıdır:

Bize hâlet viren sâkî lebündür
Biz anı dimezüz kim râh-ı dendür (G. 35/4)

Aşk zevki başkadır. Bundan Hüsrev'in bile haberi olmamıştır. Şîrîn'in hâlini sadece zevk, şevk ve tüm hâliyle Ferhâd'ı bilmektedir:

‘İşk zevki gayrıdur Hüsrev haberdâr olmadı
Zevk u şevk ü hâlet-i Şîrîni Ferhâdı bilür (G. 43/2)

Âşığın gönlünün mihnet, dert ve bela ile dolu olması kederli hâinden dolayıdır:

Gönlüm içre mihnet ü derd ü belâdan gayrı yok
Ol sebebdendir mükedder böyle ahvalüm benüm (G. 106/5)

1.7. Hayret

Tasavvufta bir makam olan hayret, ilahî aşkı bünyesinde taşıyan kişinin Allah'ın sonsuz kudretinden dolayı şaşkınlık duyduğu hâl olarak belirtilmektedir. *Şâhî Dîvânı*'nda bu hayret hâli, âşığın durumunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Sevgilinin sıfatını vasfeden âşık, hayretler içerisinde kalmıştır:

Hayretde durur vâf-ı sıfâtunda bu Şâhî
Zâtundan anun ne dili var kim ola gûyâ (G. 3/8)

Âşık, dosttan da yabancıdan da vefa görmediğini ve şaşkınlık ülkesinde perişan bir hâlde kaldığını söylemektedir:

Ez-âşnâ vü hîşân bûy-ı vefâ ne-bînem
Mândem be-mülk-i hayret âşüfte-hâl ü mahzun (G. 13/2)

Sevgilinin ince belinin şaşkınlığıyla âşığın canı kıl gibi incelmış ve onun saçının arzusuyla gönül perişan olmuştur:

Mû-miyânun hayret ile kılca kaldı cân meded
Ârzû-yı zülfün ile dil perîşân oldu gel (G. 85/2)

“*Ehl-i hâl*” gönlü Allah aşkı ile dolu olan Allah'ın sevgili kulları için kullanılır. Âşık, sevgilinin servi gibi olan boyunu seyrederek. Beytin genelinde bahsedilen sevgili Allah'tır. Hâl ehli, servi gibi olan boyun hayretinden dolayı ilahî aşka dalıp kendinden geçmiştir:

Seyr idüp gülşende serv-i kaddüni

Hayretinden vecde vardı ehl-i hâl (G. 86/3)

1.8. Himmet, ‘Înâyet

Kelime anlamı olarak himmet; kasıt, niyet, zihin ve kalple olunan tasaddi; çalışıp çabalama, cehit, say, gayret; lütuf, iyilik, kerem; manevi yakınlık, samimiyet⁶⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufta ise kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin arzulardan tecrit edilerek bütün gücüyle Cenab-ı Hakk’a yönelmesi ve velinin teveccühü, tasarrufu ve olağanüstü işleri başarma gücü manasında kullanılır.⁶⁸ İnâyet ise iyilik, lütuf, kayra ve ihsan gibi anlamlarının yanında tasavvufta Allah’ın kulunu koruması⁶⁹ demektir. Bu iki mefhum, *Dîvân*’da daha çok sevgili ve âşık arasındaki münasebet ile kulun günahlarının bağışlanması için Allah’tan ve Hz. Peygamber’den istediği manevî yardım şeklinde yer alır.

Şâhî, Allah’ın huzurunda dört halifeden tam bir himmet beklediğini söylemektedir:

Bârgâh-ı kibriyâdan lutf u ‘avn-ı ‘âmm umup
Çâr-yâr-ı Mustafâdan himmet-i tâm isterüz (G. 56/3)

Bir başka beyitte Şâhî, himmetinin yüksek olduğunu söylemiş ve iyi bir son beklediğini dile getirmiştir:

Dehr-i dünün şimdi Şâhî cevrine ne i’tibâr
Merd-i ‘âlî-himmetüz biz nîk-fercâm isterüz (G. 56/5)

Âşık, elde etmek istediklerine kavuşmak için sevgiliden himmet beklemektedir:

Himmet eyle varayın yine cemâlün göreyin
Fürkat öldürmeden ayaguna yüzüm süreyin (G. 107/1)

1.9. İhlâs

Âşık, ihlâs ile güzellere bakınca yüzlerinde Allah’ın cemâlinin nurunu görür. Şâhî, aşkı ihlas potasına benzetir. Çünkü gönül bu potada yanar ve temizlenir:

Pûte-i ihlâs-ı ‘ışkunda yanaldan bu gönül

⁶⁷ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara 2011, s. 637.

⁶⁸ Kaplan Üstüner, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, s. 172.

⁶⁹ Parlatır, *a.g.e.*, s. 737.

Sâf u pâk olmuş durur şâha yolunda hemçü zer (G. 23/2)

Âşığın göğsünün levhasında görünen şey İhlâs sûresidir. İhlâs sûresine yer verilen beyitte Allah'ın birliğine dikkat çekilmiştir. Şâhî böyle bir söylemde bulunarak dinî anlamda bir hatırlatma yapmıştır:

Levh-i sînem üzre gûyâ sûre-i İhlâsdur

Safha-i ruhsârın üstinde hat-ı cânânumuz (G. 62/3)

Şâhî anlamca yakın olan “*sıdk, ihlâs, himmet ve lutf*” kavramlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuş ve anlatımı güçlendirmiştir:

Sıdk u ihlâsum ile himmet ü lutfun k'ola yâr

Cânı yokdur ki rakîb adlu (?) şeytânlug ide (G. 149/4)

1.10. İstignâ

İstignâ, Şâhî'nin en önemli vasıflarından biridir. Gerçek âşık, daima istignâ hâlinindedir. Aza kanaat eder, tok gözlüdür. Dünya malı, mevkii ve mansıbına tenezzül etmez. Dünya, fani bir yerdir. Taç, taht ve saltanata aldanmamak gerekir. Fanilik mülkünde kibir ve istignanın yeri yoktur:

Bî-bekâ mülkiyle böyle kibr ü istignâ nedür

Tâc u taht u saltanat aldanma fânîdür gönül (G. 87/11)

1.11. Kalender

İlahi cezbe ve coşkuyla meczup olan abdal, Şâhî'nin şiirlerinde kalender mefhumuyla ele alınır. Şekil değiştirmenin tuhaf bir şey olduğunu ifade eden âşık için sevgilinin yüzünü görebilmek, kalender olmaya bedeldir:

Şehâ tebdîl-i sûretle 'acebdür

Yüzün görmekçün olmazsam kalender (G. 33/6)

1.12. Melâmet, Rüsvâ

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar sözlükte “kınama, ayıplama, kötöleme, karalama”⁷⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Âşık, toplum tarafından sürekli kınanmış ve

⁷⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, Kabalcı Yay., Mart 2002, s. 239.

ayıplanmıştır. Aşk sevdası âşığı şaşkın bir hâlde bırakmış ve rezil olmasına neden olmuştur:

Vâlih ü hayrân kıldı gönlümi sevdâ-yı ‘ışk
Eyledi ‘âlemlere derdâ beni rüsvâ-yı ‘ışk (G. 78/1)

Harabat ehlinin kârı, rezil rüsvâ olmaktır:

Gerçi rüsvâlık durur kârı harâbât ehlinün
Görmedüm çeşmün gibi şûrîde vü ayyâr mest (G. 11/6)

Sevgilinin saçı, vazgeçilmez güzellik unsurlarından biridir. Bu saçın sevdası bile âşığı rüsvâ etmeye yetmiştir:

Âh kim sevdâ-yı zülfün eyledi rüsvâ beni
La’l-i nâbun çâre-sâzum olmaz ise vâ beni
Sanma benden oldı düşmek ‘ışkuna cânâ beni
Hüsnüni zîbâ iden itdi sana şeydâ beni (Mu. 21/1)

1.13. Nefs

Dîvân’da bu mefhum iki beyitte yer almıştır. Nefsini iyileştirmeye gücü yetmeyen âşık, her şeyi arzuladığı için dünyada rahatının olmadığından bahsetmiştir:

Turâ yâ Rab demî tâ’at ne-dârem
Be-ıslâh-ı nefis tâkat ne-dârem (N. 1/1)

Zi-dest-i nefis-i meyyâl ü hevâyî
Derîn mihnet serâ râhat ne-dârem (N. 1/2)

1.14. Niyâz

Niyaz mefhumu *Dîvân*’da günahların bağışlanması için Hakk’a yakarma şeklinde yer alır. Şâhî, bu dergâhta dua etmeyen kişinin gönlünün hiçbir zaman mutluluk okuna hedef olamayacağından bahsetmektedir:

Ân ser ki bâ-niyâz ber-în âstâne nîst
Hergiz dil-eş be-tîr-i sa’âdet nişâne nîst (G. 2/1)

1.15. Nûr

Tasavvufî manasıyla Allah'ın mevcudat üzerinde kendi varlığını göstermesi demektir. “*Nûr-ı Mevlâ ve Nûr-ı Hudâ*” Allah'ın nuru şeklinde beyitlerde yer almıştır. Allah'ın nuru, yüz güzelliği ile birlikte açığa çıkmaktadır:

Merve hakkı kapını Ka'be-i ulyâ bilürüz
Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Cemâlün pertevi nûr-ı Hudâdur
Dile Merve hakı seyri safâdur (Mes. 2/20)

Şâhî, sevgiliyi Allah'ın nuruna benzeterek ona ilahî bir işlev yüklemiştir. Ayrıca nur mefhumu, göz ile birlikte bir araya gelerek gözün parlaklığını arttırmıştır:

Ko Şâhî yüzüne bakup gözinün nûrın artursın
Sen ol nûr-ı Hudâsın kim güneş alur ziyâ senden (G. 130/19)

1.16. Pîr, Şeyh

Tarikat kurucusu ve tarikatın önde gelen kişilerini ifade etmek için kullanılan pîr, tasavvufî bir terimdir. Şâhî, pîr kavramını kendisinin üstadı anlamına gelecek şekilde kullanmıştır. Ona göre çırağın yardımcısı, üstat kişiden daha üstattır. Âşığın aşk yolundaki pîri ise Mecnûndur:

Gerçi râh-ı 'ışkda Mecnûn durur pîrüm benüm
Kâbil-i şâkird olan üstâd olur üstâddan (G. 113/4)

Şeyh ifadesi, tarikat büyükleri anlamına gelmektedir. Şâhî, şehrin şeyhine seslenir ve âşıkların o ilmi okuyup yazdıklarını şeyhin aşk ilmini öğretmesine gerek kalmadığını söyler:

'İlm-i 'ışkı bize öğretme gel ey şeyh-i şehir
Biz o fenni okıyup yazmıșuz a'lâ bilürüz (G. 58/2)

1.17. Sabır

Sabırlı olmak, Hak âşığının vasfıdır. Şâhî, nice murada sabır ile eriştiğini söylemektedir. Gerçek âşık, gurbet diyarında ya sabretmek ya da sefer etmek

zorundadır. Ayrılık acısına tahammülün zor olduğunu bilen âşık her ne olursa olsun sabredecektir:

Hamdû-li'llâh irmişem niçe murâda sabr ile
Hak buyurmuşdur resûlü's-sabr miftâhü'l-ferec (G. 19/4)

Düşse diyâr-ı gurbete Şâhî kulun ne gam
İtmek gerek çü 'âşıkâ yâ sabr yâ sefer (G. 51/5)

Bulmadum 'âlemde dermân gitdi derd ü hasrete
Hey ne müşkil kâr imiş sabr u tahammül fûrkate (Müf. 15)

1.18. Sır, Râz, Mahfî, Pinhân

Sır; gizli şey, kalpte saklanıp kimseye söylenmeyecek olan bilgi, düşünce, hal anlamındadır. Tasavvufta Allah ile kul arasında saklı ve gizli kalan hallerdir. Sır, müşahede yani ulûhiyeti seyr ve temaşa mahallidir. Gönül ehlerinden ve keşf sahiplerinden başkasının idrak edemeyeceği hususlar, tasavvufî duygular ve bilgilerdir.⁷¹ Şâhî, *Dîvân*'da sır ile ilgili olarak “*râz, mahfî, pinhân ve nihân*” mefhumlarına yer vermiştir. Sır kavramı, beyitlerde daha çok aşk mefhumu ile ele alınmıştır. Aşk, sırra benzetilmiştir:

Sırr-ı râz anlar kimesne bulmamakdan Şâhiyâ
Söylemekde sırr-ı 'ışkı biz yine lâl olmuşuz (G. 59/5)

Sırr-ı 'ışkı kûhken faş itdügiçün 'âleme
Ko urulsun başına Şâhî sezâdur tîşesi (G. 160/5)

“*Senin aşkının gamını bundan önce bir köşeye gizlemiştim. (Şimdi) herkese meşhur ettim.*” diyen âşık kendisinde gamları saklayacak gücü bulamamış ve bunu herkese ilan etmiştir:

Pinhân şode budîm ez-în pîş be-küncî
Geştem be-gam-ı 'ışk-ı tu meşhûr hemîşe (G. 16/4)

⁷¹ Üstüner, a.g.e., s. 176.

1.19. Tâlib

Tarikata mensup olmak isteyen kişiye talip denir.⁷² Ferâgat mahallesinin talibi; köşkû, gösterişli sancağı, dergâhı ve divânı istemez:

Tâlib-i kûy-ı ferâgat kâh-ı eyvân istemez

Tumturak-ı râyet ü dergâh u dîvân istemez (G. 63/1)

Âşığın inci gibi olan şiirleri sevgilinin kapısına hediye olarak gönderilir. Bunun neticesinde de güzel söz söyleyen padişah olarak nitelendirilen sevgili, cevhere talip olur:

Dür-i nazmun der-i dil-dâra Şâhî armagan gönder

Bilürsin tâlib-i gevherdür ol şâh-ı sühan-dânum (G. 94/7)

1.20. Tekye, Dergâh, Harâbât, Meyhâne, Meclis

Dîvân'da bu terimler, müridlerin bir şeyhin önderliğinde eğitim gördükleri, inzivaya çekildikleri, zikir ve sohbet ettikleri ulvî mekânlar olarak kullanılmıştır. Şâhî, padişahın dergâhına gece gündüz dert ile gelmiş ve ondan bir medet ummuştur. Âşık gamlıykende duası eksik olmamıştır:

Pâdişâhum degme derd ile gelüp dergâhuna

Şâhî-i bî-çâre benden böyle feryâd eylemez (G. 55/5)

Rûz u şeb dergâhuna tuhfe bu Şâhî bendeden

İzdiyâd-ı devlet ü gamda du'â eksük degül (G. 84/5)

Şâhî, şiirlerinin dergâhından beyitlerini düzenli bir şekilde toplamıştır. Beyitte nazm, dergâha benzetilmiştir:

Cem' eyleyüp ebyâtunı dergâh-ı nazımdan

Şâhî yine tertîb ile dîvân ideyorsın (G. 117/5)

“Senin dergâhından başka kapı tanımıyorum. Ey cömert (kişi), beni affet, kapından sürme.” diyen âşık, sevgilinin dergâhından bir an olsun ayrı kalmak istememiştir:

⁷² Devellioğlu, a.g.e., s. 1201.

Zi dergâh-ı tu diger der ne-dânem
Kerîmâ afv kon ez-der me-rânem (Müf. 5)

Şâhî'nin gönül tahtındaki bahtiyar padişahım diye seslendiği kişi sevgilidir.
Sevgilinin güzellik dergâhında bulunan Şâhî ise bekçidir:

Dergeh-i hüsnünde Şâhî pâs-bânundur senün
Sen serîr-i dilde şâh-ı kâmrânumsın benüm (G. 90/5)

Şâhî, göğsünü tekkeye benzetmiş ve göğsünün üzerinde görünenleri yara değil birer ilahî nur olarak tanımlamıştır:

Dâg sanman tekye-i sînemde yir yir görinen
Şem' yakdı 'ışk ocagına nigârün hayrîdur (G. 36/2)

Dîvân'da iki beyitte aşk bir tekkeye benzetilmiştir. Böylelikle şair, aşkın tekke gibi bir ortamda ilahî bir şekilde gerçekleştiğini söylemiştir:

Zülf-i sevdânı göreliden şöyle hayrân oldu dil
Tekye-i 'ışkunda cânâ yine hayrân olmuşuz (G. 59/3)

Şeb-i fûrkatde nâr-ı şevk ile dil şem'-veş yandı
Çerâgı tekye-i 'ışkun söyünmüş idi uyandı
Duhân-ı âh-ı Şâhîyle felekler göge boyandı
Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/5)

Meyhane ehlinin rüsvâlîğı dillere destandır:

Gerçi rüsvâlîk durur kârı harâbât ehlinün
Görmedüm çeşmün gibi şûrîde vü ayyâr mest (G. 11/6)

Sevgilinin hasretinden dolayı meyhane köşelerine düşen âşık, sarhoş ve harap olmuş bir hâlde tasvir edilmektedir.

Düşüp meyhâne küncine begüm mest ü harâb olduk
Göreliden leblerün aksın mey-i câm-ı musaffâda (G. 140/2)

Âşık, sevgilinin meclisinden uzak kalmış ve gam meclisinde ney ve orga benzer şekilde inlemiştir. Ney ve org gibi inleyen âşığın dertlerinin çokluğu bu iki yakıcı musiki aletinden de anlaşılabilir:

Meclisünden dūr cânâ def gibi sînem dögüp

Bezm-i gamda inlerüm mânend-i nây u erganun (G. 119/3)

1.21. Terk, Ferâgat

Şâhî, tasavvufî anlamının dışında “*can u ser, can u dil, raht u baht*” gibi pek çok kavramın terk edilmesi gerektiğini vurgulamıştır:

Görelî şîrîn-zebânüm bu gözüm ruhsârını

Cân u ser terk eyleyüp Ferhâd-veş kıldı güzer (G. 23/3)

Raht u bahtı terk idüp ‘âlemde hoş-hâl olmuşuz

Gıll u gışşından cihânun fârigü’l-bâl olmuşuz (G. 59/1)

Cân u ser terk eyler isem tan degüldür yoluna

Her ne denlû cevır idersen eylegil ben kuluna

Nice yıldur dil perîşândur perîşân hâlüne

A begüm a pâdişâhum a güzel hânüm benüm (Mu. 11/2)

Ayrıca *Dîvân*’da sevgilinin mahallesinin terk edilmesi durumundan da bahsedilmiştir:

Terk idelden ey yüzi gül gülsitân-ı kûyunı

İnlerem bülbül gibi feryâd idüp ben zâr u zâr (G. 53/3)

Âşık, sevgiliye kavuşma isteğiyle diyarı terk eder ve bu yolda başına her ne gelirse razı olur:

Düşüp cânâ hevâ-yı vasluna terk-i diyâr itdüm

Yolunda başuma her ne gelürse ihtiyâr itdüm (G. 104/1)

Ferâgat mahallesinin talibi, yüksek köşklerde oturmayı, gösterişli sancağı, dergâhı ve divanı istemez.

Tâlib-i kûy-ı ferâgat kâh-ı eyvân istemez

Tumturak-ı râyet ü dergâh u dîvân istemez (G. 63/1)

1.22. Uzlet

Halktan ayrılmak ve bütün alışkanlıklardan vazgeçmek anlamına gelen uzlet mefhumu diğer bir ifadeyle kötü durumlardan uzak kalmak ve dışıyla halkla beraber içiyle de onlardan ayrı olmak anlamına gelir.⁷³ Uzlet mefhumu, *Dîvân*'da bir beyitte yer almaktadır. Tarikata giren dervişin dünya ile ilgisini kesmesi üzerine uzlet elbisesini giymesi böylelikle saadete ermesi durumundan bahsedilmektedir:

Ol kes ki giydi egnine uzlet libâsını

Buldı murâdı üzre sa'âdet yakasını (G. 162/1)

1.23. Yol (Tarîk, Râh, Menzil)

Yol, sevgiliye ulaşmak için aşılması gereken mesafedir. *Dîvân*'da pek çok beyitte yol mefhumuna yer verilmiştir. Âşık, aşk yolunda sevgilinin ayrılığı ve hasretiyle can vermeye razıdır. O, aşk yolunda ölmekten korkmamaktadır:

Yâ firâkunla ölem yâ hasretünle cân virem

Bu tarîk-i 'ışkdur yâ n'olısar hâlüm benüm (G. 106/4)

Tîg-i hecrün katlûme geldükçe ihmâl itmesün

Râh-ı 'ışk içre ölümden yokdur ehvâlüm benüm (G. 106/3)

Aşkî yola benzeten Şâhî, kendisini de Ferhâd'a benzetmiş ve aşk yolunda dosdoğru olunması gerektiğini söylemiştir:

Sâbitem râh-ı mahabbetde ben ey şîrîn-zebân

Rahm idüp hâlini ben Ferhâdunun sorsan ne var (G. 53/4)

Aydınlık ve şeriat gibi anlamca olumlu kavramlar, yola benzetilmiştir. Âşık, aydınlık ve şeriat yoluna yönelmeli, cahillikle yolunu yitirmemeli ve bu boş sevdâyı kuru dimağından atmalıdır:

Be-râh-ı şer'-i rûşen şev me-şev güm-reh be-nâdânî

Birûn âr ez-dimâg-ı huşk in bî-hûde sevdâ râ (G. 1/5)

⁷³ Ayşe Yaşar, "Usûlî Dîvânı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990, s. 142.

Bu kez de ayrılık yola benzetilmiştir. Âşık bu zorlu yolda yürüyen bir kişi olmuştur:

Makâm-ı vasla ‘azm idüp reh-i hecre revân oldum
Benüm zâd u zevâdum yok gam-ı dil-dârdan gayrı (G. 167/3)

Âşık, aşk yolundadır ve garip bir hâldedir. Bu yolculuğunda yanında bulunan tek yiyeceği ise dert ve gamıdır:

Ben garîb-i râh-ı ‘ışkun derd ü gamdur tûşesi
‘Azm-i râh iden kişi eyler müheyyâ zâdını (G. 156/4)

1.24. Zâhid (Vaiz, Sûfî)

Klasik şiirde zahit, maddi yoldan Allah’a ulaşabileceği düşüncesiyle şiirlerde yer edinmiştir.

Cehennem ateşinden korkusu olmadığını söyleyen âşık için asıl korkulan şey ayrılıktır. Ayrılık, âşığa cehennem ateşi gibi görünmektedir:

Cehennem âteşinden yok durur bâküm benüm zâhid
Bana olup durur hicrân yedi tamu kadar âteş (G. 70/2)

Şair, dünyanın fitnesini ve zahidini aynı özelliklerde görür ve ikisinin karıştırılmaması için siyah giyenin dünyanın fitnesi olduğunu söyler:

Siyeh-pûş oluban hâli yaturken şeh-nişîn olmuş
Gören zâhid sanur ammâ ki fettân-ı cihândur bu (G. 132/4)

Sevgilinin dudağının övgüsünü dinleyen zahit, duaların gerçekçi maneviyatının farkına varamaz ve (duaları) gönülden terk eder:

Vasf-ı la’l-i dil-beri gûş itdi zâhid Şâhiyâ
Cân u dilden terk kıldı cümle-i evrâdını (G. 156/5)

Vaizin görevi halka öğüt vermektir. Vaiz ve pend gibi anlamca yakın olan kelimeleri bir arada kullanan Şâhî, tenasüp sanatına başvurur:

Yüri pendi ko ey vâ’iz eger bâl u belâ yilse
Ben ol şîrîn-lebi sevdüm belâsı olsun olmasun (G. 127/3)

Hûb sevmen diyü vâ'iz halka dün pend eyledi
Çekdi mahbûbı nezâketle 'aceb bend eyledi (Müf. 13)

Vaiz'e seslenen şair, meyhanede kendisini ayıplamamasını söylemektedir:

Vâ'izâ gel bize ta'n itme harâbâti diyü
İşbu hum-hâne-i vîrânede huşyâr kanı (G. 165/3)

Sûfi; gönlü saf ve ermiş, nefsinden fani, Hak ile bâkî, zâhirde halk ile bâtında Hak ile olan; nefsinde ölen Hak ile diri kalan kişi için kullanılmıştır.⁷⁴ *Dîvân*'da sûfi bir beyitte konu olmuştur. Sûfi'nin herhangi bir özelliği belirtilmemiş sadece şehrin sûfisi denilerek geleneğe hatırlatmada bulunulmuştur:

Bahâr eyyâmı gül devri el ur câm-ı meye
Şâhî gerekse sûfi-i şehrûn safâsı olsun olmasun (G. 127/5)

1.25. Zikr

Zikr; sözlükte anma, anılma gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁵ Zikr mefhumundan *Dîvân*'da bir beyitte bahsedilmektedir. Âşığın zikri, sevgiliye kavuşma hayalidir:

Hayâl-i vaslun olmayaydı zikrüm
Gamunla taglara düşmekdi fikrüm (Mes. 2/9)

2. DİVANDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR

2.1. Hallâc-ı Mansûr (Mansûr)

Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ* adlı eserinde Hallâc-ı Mansûr'dan “Allah'ın maktulü (Hakkın şehidi), tahkik ormanının aslanı, saflar yaran, cesur, sıddık ve dalgalı deryaya batmış olan” kişi diyerek söz eder.⁷⁶

Adı Ebû'l Mugîsü'l-Hüseyn b. Mansûru'l-Beyzavî olan Mansûr (857-922) edebiyatta çokça anılan ünlü bir sufidir. Edebiyatta darağacı ve Ene'l-Hakk münasebetiyle sıkça anılan Mansûr, inancı uğruna her şeye göğüs germe ve ölmenin semboli olarak bilinmiştir.⁷⁷ Şâhî de Mansûr'u bu yönüyle anmıştır. Ona göre gerçek âşık sevgilinin saçı için kendi iradesiyle darağacına gelerek canını ortaya koyup

⁷⁴ Canbulat, a.g.e., s. 597.

⁷⁵ Devellioğlu, a.g.e., s. 1383.

⁷⁶ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l Evliyâ*, (Hzl. Süleyman Uludağ), Semerkand Yay., İstanbul 2017, s. 704.

⁷⁷ Pala, a.g.e., s. 186.

Mansûr gibi can vermelidir. Mansûr âşığın gönlü, sevgilinin zülfü de darağacı şeklinde düşünölmüştür:

Hakka irişüp bulur cânâ hayât-ı sermedi

Zülf-i kullâbun olursa ger dil-i Mansûra dâr (G. 53/6)

Ger dilerse ki gönöl zülfine ber-dâr olasın

Koma Mansûr-sıfat zülf-i siyeh-kâr eteğin (G. 118/2)



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEMİYET

1. ŞAHISLAR

Şâhî Dîvânı'nda Osmanlı padişahlarından Kanûnî Sultan Süleymân'ın adına rastlanmaktadır. *Dîvân*'da zikredilen devlet adamları ise Şeddâd ve Tahmasb'dır.

1.1. Pâdişâhlar ve Devlet Adamları

1.1.1. Kanûnî Sultan Süleymân

16. yüzyıl büyük şairlerinden Kanûnî, Şâhî'nin *Dîvânı*'nda birçok yerde ele alınan konulardan biri olmuştur. Şehzâde Bâyezîd, babasına olan duygu ve düşüncelerini *Dîvânı*'nın bir kısmında dile getirmiştir. Ele alınan beyitlerde Kanûnî, doğu ve batının reisi olarak tarif edilmekte ve talihin Süleymân Han'ı olarak övülmektedir:

Cihânı dutdı nâm u dâstânun

Süleymân Hânısın devr-i zemânun (Mes. 1/10)

Dürr-i nazmun sakla Şâhî pâyına bezl itmege

Şark u garbun serveri Sultân Süleymân Hân için (G. 125/5)

1.1.2. Şeddâd

Şeddâd, Hûd peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarı olarak bilinmektedir. Zamanında birçok yapılar ve bentler inşa ettirmiş ve kendisine kibir gelip tanrılık iddiasında bulunmuştur. Bunu ispat içinde bâğ-ı İrem denilen bir bahçe ve içine saray yaptırmıştır.⁷⁸ Beyitte Şeddâd'ın mimarlık yönü üzerinde durulmuş ve aşk köşkünden bahsedilmiştir:

Kasr-ı 'ışka yine Şeddâdî temel bağlamada

Dostum bencileyin dünyede mi'mâr kanı (G. 165/4)

1.1.3. Tahmasb

Tahmasb, Safevî devletinin kurucu Şah İsmâil'in en büyük oğludur. Şah İsmâil'in vefatı üzerine henüz on yaşındayken tahta çıkmıştır. Saltanatının ilk yılları

⁷⁸ Pala, a.g.e., s. 423.

güçlü kabilelerin iktidar mücadelesiyle geçmiştir. 1574 yılında Şah Tahmasb hastalandığında şehzâdeler ve kızılbaş Türkmenler arasında iktidar mücadelesi başlamış ve bu mücadeleler sırasında Tahmasb 15 Safer 984'te (14 Mayıs 1576) zehirlenerek öldürülmüştür.⁷⁹

Şâhî'nin hayatında büyük yer edinen Tahmasb, *Divân*'da bir beyitte yer almaktadır. “*Tahmasb'ın başını bedeninden bir kılıç darbesiyle ayırırım. Semerkand ve Buhara'yı kendi hükmüm altına alırım.*” diyen şairin Tahmasb'a karşı olumsuz tutumu gözler önüne serilmektedir:

Ser-i Tahmasb râ ez-ten be-darb-ı tîg ber-dârem

Be-zîr-i hükm-i hîş ârem Semerkand u Buhârâ râ (G. 1/3)

1.2. Tarihî-Efsânevî Şahsiyetler ve İlgili Mefhumlar

1.2.1. Hızır, İskender, Zulümât, Âb-ı Hâyvân (Çeşme-i Hayvân)

Hızır, efsaneye göre arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in maiyetinde bulunur ve ona kılavuzluk ederek zulümât ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya çıkarlar. Denize atılan balığın canlanmasıyla birlikte oradaki suyun âb-ı hayât olduğuna inanırlar. Sonra İskender'e haber vermişlerse de tekrar bu suyu bulamamışlar ve İskender'i âb-ı hayâtı mahrum bırakmışlar. Rivâyete göre Hızır ve İlyas'ın Allah'ın emriyle dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koştuğu ve kıyamete dek sürecek olan bu görevi Hızır'ın denizde, İlyas'ın ise karada yaptığı söylenir.⁸⁰ Hızır ile karanlıklar ülkesine giden Şâhî, ölümsüzlük suyunu içmek istememiştir. Çünkü o, Cem'in kadehi gibi olan ayrılık gamını yudumlamayı tercih etmiştir:

Nûş idüp gam câmını her lahza câm-ı Cem gibi

Hızır ile zulmata varup âb-ı hayvân istemez (G. 63/4)

Âşık, sevgilinin dudağından şarap içme durumunu, Cem'in kadehinden sunulan Hızır suyu ile kıyaslamış ve sevgilinin dudağından sunulan şarabı tercih etmiştir. Çünkü o, sevgilinin yakut gibi olan dudağından hayat bulmuş ve ölümsüzlük suyuna ihtiyacı kalmamıştır.

⁷⁹ Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. XXXVII, İstanbul 2010, s. 413-415.

⁸⁰ Pala, *a.g.e.*, s. 204.

Bize sâkî lebünden sun şarâbı

Gerekmez âb-ı Hızırî câm-ı Cemden (G. 109/2)

Tâ ki zân yâkût-ı cân-perver hayâtî yâftem

Z'ân zemânem ârzû-yı çeşme-i hayvân nîst (G. 3/2)

Âşık için sevgiliye kavuşma hâli, ölümsüzlük suyu gibidir:

Cânuma cânlar bağışlardı safâ-yı sohbetün

Âb-ı hayvândur meger var ise cânâ vuslatun

Şimdi n'eylerdi bu Şâhî derdmendi fûrkatün

Ger hayâlün olmasa bu yolda hem-râhum benüm (Mu. 7/5)

İskender *Dîvân*'da özel bir isim olarak yer almış ve herhangi bir vasfından bahsedilmemiştir. Şâhî, dünyaya gönül vermenin akıllı insanların işi olmadığını İskender, Dârâ ve Cem'in de bundan bir vefa görmediğini dile getirmiştir:

‘Âkıl isen gönlünü virme cihâna Şâhiyâ

Görmedi bundan vefâ İskender ü Dârâ vü Cem (G. 100/5)

1.2.2. Cem (Câm-ı Cem)

Cem, Pişdadîyan sülalesinin dördüncü hükümdarı olup İran mitolojisine göre yedi yüz yahut bin yıl yaşamıştır. İslam edebiyatlarında zevk ve eğlence sembolü olarak adı ve câmı (kadehi) efsaneleşmiştir.⁸¹ Efsanevî İran kahramanlarından biri olan Cem, şarabın mucidi olarak kabul edilmiş ve klasik şiirde genellikle kadehiyle birlikte (câm-ı Cem) anılmıştır. Bu, bakıldığında cihanın dört tarafının görüldüğü, içerisinde hikmetli yazıların bulunduğu olağanüstü bir kadehtir. Şâhî'nin şiirlerinde de Cem, meşhur kadehi münasebetiyle geçer:

Nûş idüp gam câmını her lahza câm-ı Cem gibi

Hızır ile zulmata varup âb-ı hayvân istemez (G. 63/4)

Bana bir kez cevâb ol gonçe-femden

Cihânda yig durur bin câm-ı Cemden (G. 110/1)

⁸¹ Pala, a.g.e., s. 86-76.

Yine bir beyitte câm-ı Cem’e yer veren şair, dünyaya Cem gibi Cem’in kadehiyle birlikte vâkıf olduğunu söylemektedir:

Ol zemân kim ruhı mir’âtına nâzırdı gözüm

Cem gibi vâkıf idüm ‘âleme câm-ı Cem ile (G. 146/4)

1.2.3. Rüstem

İran’ın önemli milli kahramanlarından biri olan Rüstem; Sâm’ın torunu, Zâl’in ise oğludur. Halk arasında yiğitliği ve cesaretiyle nam salmıştır.⁸² *Dîvân*’da savaş meydanındaki Rüstem’den bahsedilmiştir. Böylece Rüstem’in güç, kuvvet ve pehlivanlık gibi hususları ön plana çıkarılmıştır:

Pâdişâhum serverüm püşt-i penâhum mesnedüm

Rüstem-ı meydân-ı rezm ü şeh-süvârum hoş mıdur (G. 27/4)

1.2.4. Dârâ

Dârâ, İran’ın Keyâniyân sülâlesinden dokuzuncu hükümdarı olan Keykûbâd’tır. Ayrıca “hükümdar” anlamı da olan Dârâ, Avrupa’da Pers kralı “Darius” olarak bilinir. Dârâ, ihtişam ve ululuk sembolü olarak anılmıştır.⁸³ Şâhî, akıllı bir insanın dünyaya gönül vermemesi gerektiğini söylemiş ve bu durumdan İskender, Dârâ ve Cem’in de bir vefa görmediğini dile getirmiştir:

‘Âkıl isen gönlünü virme cihâna Şâhiyâ

Görmedi bundan vefâ İskender ü Dârâ vü Cem (G. 100/5)

1.2.5. Ferîdûn

Ferîdûn, Pişdadiyan sülâlesinin altıncı hükümdarı olan İranlı meşhur padişaktır. Cemşîd’in sülâlesinden olup Dahhâk’ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir.⁸⁴ *Dîvân*’da Ferîdûn, adaletli oluşu yönüyle ele alınmış ve Ferîdûn zamanından bahsedilmiştir:

Şeh-i gîtî-sitân şâh-ı cihânsın

Sikender-der Ferîdûn-ı zemânsın (Mes. 1/12)

Nedür devründe İskender Ferîdûn

⁸² Pala, a.g.e., s. 382.

⁸³ Pala, a.g.e., s. 106.

⁸⁴ Pala, a.g.e., s. 153.

Senün ey pâdişâh-ı rub’-ı meskûn (Mes. 1/13)

1.2.6. Âzer

Ateş anlamına gelen Âzer, klasik şiirde daha çok şarap anlamıyla kullanılmıştır. Ateş anlamının yanı sıra Hz. İbrâhim’in babasının adı (Bkz. Hz. İbrâhim) olması bakımından bu kelimenin zikredildiği beyitlerde bir şekilde konu İbrâhim peygambere getirilir.⁸⁵ Şâhî’nin Hz. İbrâhim’e seslendiği bir beyitte gönül evinin yakılmasını istemeyen âşık, oranın bir Kâbe olduğunu Azer kilisesi olmadığını dile getirmiştir:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok

Ey Halîlüm Ka’bedür ol sanma Âzer deyrîdür (G. 36/3)

1.3. Efsânevî Aşk Kahramanları

1.3.1. Leylâ ile Mecnûn

Leylâ ile Mecnûn hikâyesi Arap, Fars ve Türk edebiyatları olmak üzere, hemen bütün İslam edebiyatlarında müstakil eserler şeklinde işlenmekle birlikte, manzum ve mensur eserde sıkça anılan, çeşitli benzetme ögesi olarak kullanılan, aşkın ve âşıklığın ifadesinde başvurulan meşhur bir kıssadır.⁸⁶ Mecnûn, âşığı; Leylâ ise sevgiliyi temsil etmektedir. *Dîvân*’da bazen tek tek, bazen de ikisi bir arada, âşık ile sevgili tasavvurunda benzetme unsuru olarak yer alırlar.

Beyitte Leylâ ayrılığıyla dağın eteğine düşen Mecnûn’un vahşi hayvanlarla konuşması durumuna hatırlatmada bulunulmuştur:

Ben ol Leylâ firâkıyla düşüp dâmân-ı kûhsâra

Varup Mecnûn-sıfat dutsam vuhûş ile n’ola ülfet (G. 12/3)

Şâhî kendisini Mecnûn gibi bir âşığa benzeterek, Mecnûn’un başında kuşların yuva yapması olayına telmihte bulunmuştur. Ayrıca Leylâ, Mecnûn, kuş, âşiyân kavramlarını bir arada kullanan şair, tenasüp sanatına da başvurmuştur:

Şöyle hayrân itdi ‘ışkun beni ey Leylâ-hırâm

Kim başumda yapıdı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân (G. 129/4)

⁸⁵ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, OSEDAM, İstanbul 2016, s. 510.

⁸⁶ Beyhan Kesik, Şermin Baka, *Leyla ile Mecnun Hikâyesi*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015, s. 11.

Leylâ, kelimenin lügat manası itibariyle gece ve saç unsurları ile birlikte ihâm-ı tenasüp içinde zikredilir. Deli anlamına gelen Mecnûn da şeyda kelimesiyle birlikte kullanılır. Âşığın gönlü, Leylâ'nın saç gibi kararsız ve karışık bir hâlde kalmıştır. Onun Mecnûn gibi olan hâli ise gece gündüz feryat figan etmiştir:

Zülf-i Leylâ gibi bu gönlüm müşevveş bî-karâr
Hâl-i Mecnûn gibi kârum rûz u şeb feryâd u zâr
Sîne sûzân u ciger biryân u çeşmüm cûybâr
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/3)

Gerçek âşığın kendisi olduğunu kanıtlamak isteyen Şâhî, Mecnûn ve Ferhâd'ın dünyada sadece adının bilindiğini söyleyerek karşılaştırma yapmıştır:

Dostum Ferhâd u Mecnûnun cihânda adı var
Gelmedi Şâhî gibi bir 'âşık-ı dîdâr mest (G. 11/7)

“Âşığın gönlü, sevgilinin saçının gamıyla perişan oldu. Onu tıpkı Mecnûn gibi zincire çekmek gerekir.” şeklinde bir söylemde bulunan Şâhî, Mecnûn'un zincire çekilmesi olayına telmih yapmıştır:

Leylî-i zülfün gamıyla dil perîşân oldu bil
Çek anı zencîre kim Mecnûn gibi (G. (39/2)

*Dîvân'da Leylî ifadesi, sevgilinin saçının siyahlığını ifade etmek için kullanılmıştır.*⁸⁷

Göreliden leylî-i zülfünü Şâhî
Perîşân-hâtır u mecnûn olupdur (G. 47/5)

Şâhî, aşk yolunda pîrinin Mecnûn olduğunu söylemektedir:

Gerçi râh-ı 'ışkda Mecnûn durur pîrüm benüm
Kâbil-i şâkird olan üstâd olur üstâddan (G. 113/4)

⁸⁷ Saçın leylîye benzetildiği diğer beyitler için bkz. (G. 80/3), (G. 101/6), (G. 121/3), (Mu. 5/8), (Mu. 8/3), (Mu. 14/2), (Mu. 17/3).

Klasik şiire göre aşk uğruna ölen kişi şehit kabul edilir. Beyitte Mecnûn'un mezarlığı şehit mezarlığına benzetilmiştir. Mezarın üzerinde bulunan laleler ise Mecnûn'un kanı ile ilişkilendirilmiştir:

Gark-ı hûn dâğlarum sîne-i mahzûn üzre

Lâlelerdür sanasın meşhed-i Mecnûn üzre (G. 135/1)

1.3.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev

Klasik şiirde bu aşkı konu edinen birçok mesnevi kaleme alınmıştır. Bu aşk mesnevisi Ferhâd, Şîrîn ve Hüsrev çemberinden oluşur. *Dîvân*'da âşık, kendisini Ferhâd ile bir tutmuş, sevgiliyi ise Şîrîn'e benzetmiştir. Hüsrev ise rakip olarak düşünülmüştür. Ferhâd ile Şîrîn ismi bazı beyitlerde tek, bazı beyitlerde de birlikte ele alınmıştır.

Şîrîn kelimesi sevgilinin tatlı dilini ifade etmek amacıyla tevriyeli kullanılmıştır. Ayrıca Ferhâd'ın katlandığı güçlüklerle de bir hatırlatmada bulunulmuştur. Âşık, sevgilinin şirin dilini ve yanağını gördüğünden beri canını ve başını terk edip Ferhâd gibi yol almıştır:

Görelî şîrîn-zebânım bu gözüm ruhsârını

Cân u ser terk eyleyüp Ferhâd-veş kıldı güzer (G. 23/3)

Şâhî; Hüsrev, Ferhâd ve Şîrîn isimlerini bir arada kullanarak efsaneye hatırlatmada bulunmuştur. Şîrîn ve Ferhâd'ın aşk zevkinden Hüsrev'in haberi olmamıştır. Çünkü aşk zevki başkadır. Şîrîn'in hâlini yalnızca Ferhâd'ı bilmektedir:

'İşk zevki gayrıdur Hüsrev haberdâr olmadı

Zevk u şevk ü hâlet-i Şîrîni Ferhâdı bilür (G. 43/2)

Ferhâd âşığın, Şîrîn ise sevgilinin timsalidir. Şâhî beyitte sevgilinin tatlı sözünü kastetmek amacıyla Şîrîn kelimesini tevriyeli kullanmıştır. Aşk vadisine düşen âşık, Ferhâd gibi çılgınlıklar yapmıştır:

Beni Ferhâd-sıfat lutf ile şîrîn sühanun

Düşürüp vâdî-i 'ışka yine şeydâ ideyor (G. 46/3)

Bir beyitte Ferhâd'ın Şîrîn için kazmayla dağı delmesi olayına hatırlatmada bulunulmuştur:

‘İşkunun Ferhâdı oldum tutdum âhumdan külüng
Dil-ber isterin lebünçün kesmişem kûh-ı girân (G. 129/2)

Şair, bir beyitte Hüsrev’in atı olan Gülgûn’a yer vermiştir. Şîrîn kelimesini ise sevgilinin tatlı dili anlamına gelecek şekilde kullanmıştır.

Dem-be-dem Gül-gûn-ı eşki şevk ile Hüsrev-misâl
Sîne kûhına salan Şîrîn zebânıdur gönül (G. 87/8)

“Hüsrev ve Şîrîn’den nakledilen kıssalar bizim hâlimizin ifadesidir. Boş söz ve efsane değildir.” diye bir açıklamada bulunan Şâhî, Hüsrev ü Şîrîn kıssasına bir hatırlatmada bulunmuştur:

Ân kıssahâ ki ez-Hüsrev ü Şîrîn mî-konend
Û hasb-i hâl-i mâ-st füsûn u fesâne nîst (G. 2/1)

2. KAVİMLER

2.1. Hindû

Hindû, Şâhî’nin bir beytinde sevgilinin omzuna dökülen saçlarının siyahlığına benzetme unsuru olarak zikredilmiştir. Sevgilinin omzuna dökülen saçları, ateşperest bir Hintli olarak tasavvur edilmiştir:

‘Ârızun âşüftesi âyâ bu gîsûlar mıdur
Yohsa ol âteş-perest olan şu Hindûlar mıdur (G. 26/1)

2.2. Habeş

Habeş kavmî, siyahî olmaları sebebiyle klasik şiirde sevgilinin beni ve saçları için bazen de gecenin karanlığı için Hindû yanında en çok kullanılan benzetme unsurlarından olmuştur.⁸⁸ *Dîvân*’da Habeş’in herhangi bir özelliği üzerinde durulmamış, Habeş padişahı şeklinde bir hitapta bulunulmuştur:

Mîr-i iklîm-i Hıtâ vü Hoten ü şâh-ı Habeş
Cân virürler ki gelüp kapuna derbânlug ide (G. 149/3)

⁸⁸ Emine Yeniterzi, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3. Çukurova Üniversitesi, s. 311.

2.3. ‘Acem

Dîvân’da bir beyitte geçen Acem mülkü, kavimden ziyade memleket anlamında kullanılmıştır. Acem mülkünde padişahın başkalarıyla yaptığı av olayı hatırlatılmıştır:

‘Acem mülkinde sen kayd u şikâr it gayrlerle şâd
Ko çeksün gussa-i hecri cüdâ ben mübtelâ senden (G. 130/13)

2.4. ‘Arab

Sevgilinin saçı siyahlığından dolayı Arab, yüzü de parlaklığından dolayı Rum olarak tasvir edilmiştir. Sevgilinin yüze dökülen siyah saçları burada (Rum) sultanlık yapan bir Arab gibi düşünülmüştür:

Kes başın koma saçun halka perîşânlug ide
Kim işitdi ki ‘Arab Rûmda sultânlug ide (G. 149/1)

2.5. Türk

Şâhî Dîvânı’nda sevgilinin gözü ve Hıta Türk’leri arasında ilgi kurulmuştur:

Sen gazâlun gözi vafında eyâ Türk-i Hıtâ
Tab’-ı Şâhî gibi kimse diyemez tâze gazel (G. 88/5)

2.6. Tatar

Tatar ülkesi ile Doğu Türkistan kastedilmiş ve misk, ahû, nâfe, bûy gibi unsurlarla birlikte kullanılmıştır.⁸⁹ Kokusuyla meşhur olan Tatar, *Dîvân*’da bu özelliğiyle ele alınmıştır. Şair, Tatar miskini sevgilinin kâkülü için bir benzetme aracı olarak görmüştür:

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâküli misk-i Tatar
Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

Sevgilinin saçını Tatar gibi betimleyen şair, saçın âşîğın aklını perişan etme durumundan bahsetmiştir:

Tagıtdı aklumı Tatar-ı zülfün târ-mâr itdi
Anunçün mülk-i câna dem-be-dem hecrün salar âteş (G. 70/4)

⁸⁹ Yeniterzi, a.g.e., s. 328.

3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

Osmanlı Devleti'nin üç kıtada geniş topraklara sahip olması yanında dünyadaki diğer ülkelerle ticarî, siyasî ve kültürel ilişkileri sebebiyle şairler birçok ülke ve şehirden söz ederler. Bu şehirler şiirde genellikle meşhur özellikleriyle birlikte yer alırlar. Örneğin; Çiğil, Çin, Deylem, Diyâr-ı Rûm, Ferhâr, Helluh, Nevşâd, Tarâz ve Yağmâ güzelleriyle; Bağdat halifelik makamı oluşu ve hırsızların çokluğu; Aden ve Bahreyn inci; Bedahşan la'1, Nişabur firûze, Yemen akîk; Çin âhû, porselen, put, nakş, nakkâş; Halep kumaş ve cam ürünleri; Hindistan baharat, tavus, papağan, fil, kılıç, hançer, inci ve yakut; Isfahan sürme; Keşmir yün, şal, gül; Mısır şeker, papağan ve kılıç; gam kılıç, zırh gibi harp eşyaları, şeker, çörek, gülsuyu ve cam işleri ile anılır.⁹⁰ *Şâhî Dîvânı*'nda da bazı ülkeler ve şehirlere yer verilmiştir.

3.1. Ülkeler

3.1.1. Yunanistan

Şâhî, Yunan illerini hasta bir insan gibi betimlemiş ve gözyaşlarının Yunan illerini suya verdiğini söylemiştir:

Haste-i 'ışkam bulunmaz derdüme hergiz devâ
Niçeye dek geziser bu haste Yunan illerin (G. 120/3)

Hasretiyle şol kadar kan agladı Şâhî yine
Eşk-i çeşmi garka virdi cümle Yunan illerin (G. 120/6)

Şâhî, sevgilinin huzurundan ayrıldığı zaman Yunan mülkünün gözlerine zindan gibi görüneceğini söylemektedir:

Cemâlünden cüdâ cânâ cihânda n'eylerem cânı
Tapunsuz gözüme zindân görinür mülk-i Yunanî
Varup sâyende hoş geçsem n'ola ey zıll-ı Yezdânî
Murâdum hâk-i pâyünde hemân hizmetde olmakdur (Mu. 3/3)

⁹⁰ Yeniterzi, a.g.e., s. 10-11.

3.1.2. Hindûstan

Dîvân'da Hindistan'ın zikredilmesi, güzel kokusu sebebiyledir. Anberin hâli, sevgilinin yanağının üstünden anlaşılır. Gönül ise Rum'a gelmiş Hindistan hediyesi olarak tasvir edilir:

‘Ârızı üstinde cânânun bu hâl-i ‘anberîn
Rûma gelmiş tuhfe-i Hindûstanîdür gönül (G. 87/3)

3.1.3. Çin, Maçin

Dîvân'da Çin, “âhû-yı Çîn” terkihi ile bir arada verilerek sevgilinin gözü için benzetme unsuru oluşturmuştur:

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâkûli misk-i Tatar
Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

Nâle kılsam kûhlar dem-sâz olur cânân için
Ol gözi âhû-yı Çîn ol gamzesi fettân için (G. 125/1)

“Çîn ü Mâçîn”, övülenin hükmettiği yerlerin genişliğini belirtmek maksadıyla anılır:

Bedehşânım u Kıfçagum diyâr-ı Çîn ü Mâçînüm
Semerkandum u Bagdâdum u Şîrâzum Horâsânım (G. 95/8)

3.1.4. İran, Irak, Horasan

Övülenin hükmettiği topraklar belirtilirken bu yerlerden bahsedilir. *Dîvân*'da dünya ve ahirette şefâat edicilerin İran ve Turan erenleri olduğundan söz edilmektedir:

İki cihânda n'ola şefî' olsalar bize
İran erenleri ile Tûrân erenleri (G. 169/8)

Irak, sevgilinin gözünün köşesinin gördüğü bir inayet gözüne benzetilmektedir:

Irakdan kûşe-i çeşm ile geh gâh
Nazar ‘ayn-ı ‘inâyetdür ‘inâyet (G. 13/4)

Horasan ülkesi, İran'ın şefkatli olma özelliğini ortaya çıkarması bakımından önemlidir:

Râz-ı derûnumuz işidüp şefkat itdiler
Pîrân-ı Belh ü Râz u Horâsân erenleri (G. 169/5)

3.1.5. Rûm

Klasik şiirde diyâr-ı Rûm; beyazlık, parlaklık, gündüz, ay ve güzellik güzellilerin bolluğu gibi unsurlarla birlikte ele alınır.⁹¹ *Dîvân*'da iki beyitte misk kokusu ile birlikte kullanılmıştır. Şâhî, Rum illerinde miske gerek kalmadığını söylemiş ve sevgilinin yanağındaki ayva tüyünü yüceltmıştır. Sevgili gelişiyle Rum illerine misk saçmıştır:

‘Ârızunda zâhir olaldan hatun
Rûm ilinde miske kalmadı revâc (G. 18/2)

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâküli misk-i Tatar
Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

Sevgilinin yanağı üzerinde bulunan yeşil ayva tüyleri, Rum diyarında kanat açmış birer papağan gibidir.

Bâl açmış sanki tûtîdür diyâr-ı Rûmda
Hatt-ı sebzi ‘ârız-ı dil-dârun üzre her taraf (G. 75/2)

3.1.6. Ken’ân (Mısır)

Hz. Yakûb ile Hz. Yûsuf'un memleketi olan Kenân, *Dîvân*'da bu özelliğiyle karşımıza çıkar. Oğlu Yûsuf'un hasretiyle yüreği yanan Hz. Yâkûb'un gözyaşları hüznler evinde kan dökmüştür:

Gün yüzünle Mısır-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken’ânı sen
Hâtem-i la'lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

Yaşlar yirine kan akıdan beyt-i hazende
Ya’kûb bigi ey Yûsuf-ı Ken’ânım unutma (G. 143/3)

⁹¹ Yeniterzi, a.g.e., s. 324.

3.1.7. Osmanlı

Osmanlı imparatorluğu bir beyitte adlî boyutuyla yer almıştır. Şâhî'ye göre sevgilinin dudağını görmek, Osmanlı mülkünde vergi almayı gerektirir ve bu bir kanundur:

Bûseye çekse n'ola gördükde Şâhî la'lünü
Mülk-i 'Osmânîde bac almak begüm kânundur (G. 37/7)

3.2. Şehirler

3.2.1. Hoten (Hıtâ)

Hoten diyarı, misk kokusuyla ünlenmiş ve bu sebeple klasik şiire konu olmuştur. Sevgili yüzünün eserini gülden, kokusunu Hoten miskinden almıştır:

V'ez gül eser-i rûy-ı tu dârem heme dânen
V'ez misk-i Hoten bûy-ı tu dârem heme dânen (G. 5/1)

Şâhî, sevgilinin anber kokulu saçları ile Hoten miskinin kokusu arasında karşılaştırma yapmış ve sevgilinin anber kokulu saçları varken Hıtâ miskine gerek kalmadığını söylemiştir:

Zülf-i 'anber-bâr-ı dil-ber var iken
Nâfe-i misk-i Hıtâya n'ihtiyâc (G. 18/4)

Sevgilinin ayva tüyü için Hoten miskinden vergi alınmalıdır:

Şâhiyâ misk-i Hıtâdan dil-berün
Hatt-ı miskîni 'aceb mi alsa bac (G. 18/6)

3.2.2. Kerbelâ, Tebrîz, Nahcivân, Şîrvân

Dîvân'da bu dört farklı şehrin herhangi bir özelliği belirtilmemiş sadece isim olarak yer almıştır. Bir beyitte ise Tebrîz, Nahcivân ve Şîrvân erenlerinin merhametli olma yönü üzerinde durulmuştur:

Sen ol mihr-i sipihr-i saltanatsın kim münevverdür
Ser-â-ser hıtta-i Tebrîz tîh-i Kerbelâ senden (G. 130/12)

Rahm itdiler felâketümüz çünkü gördiler

Tebrîz ü Nahcivân ile Şîrvân erenleri (G. 169/4)

3.2.3. Karaman

Şehzâde Bâyezîd, Karaman'da sancakbeyliği yapmıştır. Karaman bu vasfıyla beyitlerde yer almıştır. Şâhî, Karaman mülkünün emiri olmaktansa Kanûnî'nin hizmetinde en aşağı köle olmayı tercih eder ve babasının Osmanlı ülkesini terkedip Karaman'a gelmesini ister. Çünkü Kanûnî, Karaman'a ayak bastığı zaman burası şereflelenecektir:

Bende-i ednân olsam hizmetünde kâşkî
Mîr-i iklîm-i Karaman olmadansa ben şehâ (G. 2/5)

Eyle şâhâ mülk-i 'Osmânîyi şimdengirü terk
Gel kudûmunla müşerref kıl Karaman illerin (G. 120/5)

3.2.4. Gazvin, Herât, Sıfâhân

Gazvin, Herât ve Sıfâhân erenleri gönül toprağına sevgi tohumu bırakmalarıyla anılır:

Dil mezra'ına tohm-ı mahabbet bıraktılar
Gazvin ile Herât u Sıfâhân erenleri (G. 169/2)

3.2.5. Semerkand, Buhârâ

Dîvân'da bu iki şehir bir arada kullanılmıştır. Âşık, ay yüzlü güzeli dünyayı aydınlatan bir şehirde görmüş ve benzerinin Semerkand ve Buhârâ'da bulunamayacağından bahsetmiştir:

Bu gün bir meh-likâ gördüm bu şehri 'âlem-ârâda
Ararsan misli bulunmaz Semerkand u Buhârâda (G. 140/1)

“Tahmasb'ın başını bedeninden bir kılıç darbesiyle ayırıyorum. Semerkand ve Buhârâ'yı kendi hükmüm altına alırım.” diyen Şâhî, Semerkand ve Buhara'yı hükmetmesi yönüyle ele almıştır:

Ser-i Tahmasb râ ez-ten be-darb-ı tîg ber-dârem
Be-zîr-i hükm-i hîş ârem Semerkand u Buhârâ râ (G. 1/3)

3.2.6. Aden

Yemen’de bir şehirdir. Şâhî, şiirinde Aden’i incisi ile söz konusu etmiştir. Sevgilinin parlak dişleri birer Aden incisine benzetilmiştir:

Habîbüm hokka-i la’lînün içre
Şu lü’lü’ dişlerün dürr-i ‘Adendür (G. 35/2)

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân
Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i ‘Adenden yig (G. 83/2)

3.2.7. Bedehşân, Bağdâd, Şîrâz, Pîrân, Belh

Bedehşân, Bağdâd ve Şîrâz şehirleri *Dîvân*’da sadece isim olarak yer almış ve herhangi bir özelliği belirtilmemiştir. Pîrân, Slovenya; Belh, Afganistan’ın önemli şehirlerindendir. Pîrân, Belh ve Horâsân erenleri ise şefkatli olma özelliğiyle ön plana çıkarılmıştır:

Bedehşânüm u Kıfçagum diyâr-ı Çîn ü Mâçînüm
Semerkandum u Bağdâdum u Şîrâzum Horâsânüm (G. 95/8)

Râz-ı derûnumuz işidüp şefkat itdiler
Pîrân-ı Belh ü Râz u Horâsân erenleri (G. 169/5)

4. NEHİRLER, DAĞLAR

4.1. Nehirler

4.1.1. Aras, Ceyhûn

Ceyhun nehri, sularının bolluğu nedeniyle âşîğın gözyaşı olarak tasavvur edilmiştir:

Ey serv-i ser-firâzem der-cüst ü cûy-ı vuslat
Her sû reved sirişkem mânend-i âb-ı Ceyhûn (G. 13/4)

Firâk-ı la’l-i nâbun hasretinden âh kim her dem
Yaşum Ceyhûn-veş akar bu sînemde yine âteş (G. 70/3)

Dûr olalı gün yüzünden yatludur başum benüm

Garka virdi ‘âlemi Ceyhûn-veş yaşum benüm
 Derd ü gam hecr ü belâdur yâr u yoldaşum benüm
 Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşum benüm (Mu. 15/1)

Dîvân’da Aras nehri ise bir beyitte karşımıza çıkmıştır. Âşığın kaşı, iki göz köprü gibi düşünülmüş ve bu köprülerin biri Aras nehri, diğeri ise Ceyhun nehri olarak tasvir edilmiştir:

İki göz köprüdür ey Şâhî gözüm üzre kaşum
 Birisi rûd-ı Aras birisi Ceyhûn üzre (G. 135/5)

4.2. Dağlar

4.2.1. Kâf

Şâhî’nin şiirlerinde kûh, kûhsar ve kûhken isimlerinin dışında belirli bir dağ ismi olarak Kaf dağından söz edilmektedir. Kaf, masallarımıza da girmiş olan hayâlî bir dağdır. Sîmurg ve Ankâ’nın orada yaşadığına inanılır.⁹² Kaf, *Dîvân*’da Ankâ kuşu ile birlikte ele alınmıştır:

Eger yârî dehed bahtem be-âyîn-i Süleymânî
 Çü ins ü cin be-fermân âverem ez-Kâf ankâ ra (G. 1/2)

5. SOSYAL HAYAT

Beşerî bir ihtiyacın ürünü olan kültür ve sanat eserleri yalnızca kendi kuralları içinde, ürünü oldukları toplumdan bağımsız düşünülmemişlerdir. Bu ürünleri yaratanlar, o toplumun bir ferdi olarak kalmazlar, toplum yaşayışının işleyişini düzenleyen bir etken olarak da faaliyete katılırlar. Hiç değilse gerçekliğin ayırımıdadırlar ve salt estetik amaca yönelseler bile içinde yaşadıkları toplumun gerek yapısının ve gerekse bu yapıya bağlı olarak fikrî örgüsünün izlerini yansıtmışlardır. Edebî ürünler de tıpkı diğer birçok kültür ve sanat eserlerinde olduğu gibi ait oldukları devrin yaşam özelliklerine ulaşmamızda önümüze çıkan birçok vesikadan daha kestirme ve daha anlamlı bir şekilde, geniş ve zengin bir “anlayış” dünyasının kapılarını aralamamıza yardımcı olmuşlardır.⁹³

⁹² Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı’nın Tahlili*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1996, s. 155.

⁹³ Beyhan Kesik vd. “Klasik Şiirde Sosyal Hayatın Rolü Neydi? Bu Şiir Geleneğinde Sosyal Hayatın İzleri Var mıydı?”, *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s. 117.

5.1. İçtimâî Tabakalanma

5.1.1. Sultân, Şâh, Padişâh, Server

Saray ve çevresine mensup kişiler için söylenen bu unvanlar, daha çok sevgili ve şairin derinden sevgi duyduğu kişiler için kullanılmıştır. Şâhî'nin “şâhım, serverim, mîrim, padişâhım” şeklinde hitapta bulunduğu kişi bazen padişah bazen de sevgili olmuştur. Bir beyitte Şâhî, sevgiliyi güzellik ülkesinin padişahına benzetmiş ve hâlini sormamasından dolayı ondan yakınmıştır:

Sormaz oldı hâlümü Şâhî o şâh-ı mülk-i hüsn
Bendesinden ‘âr ider var ise ol ‘âlî-cenâb (G. 6/5)

Bir beyitte fahr-ı cihân ile Hz. Muhammed kastedilmiş ve şakk-ı kamer yani ayı ikiye bölme hadisesine hatırlatmada bulunulmuştur. Şâhî burada şâh ifadesini Hz. Muhammed için kullanmıştır:

Sunmasan eger kudret elin fahr-i cihâna
Engüş ile şakk-ı kamer eyler midi şâhâ (G. 1/5)

Kanûnî'nin kapısına doğruluk için gelen Şâhî, padişahı ihvan beklemektedir. Çünkü ona göre padişahlar ihvan vermekle yükümlüdür:

Kapuna hecr elinden dâda geldüm
İnâyet eyle ey şâhum ‘inâyet (G. 13/2)

Kanûnî Sultân Süleymân, doğu ve batının reisidir.

Dürr-i nazmun sakla Şâhî pâyna bezl itmege
Şark u garbun serveri Sultân Süleymân Hân için (G. 125/5)

Sultan'dan kulunu affetmesi beklenir:

Zi-isyân âdemî hâlî ne-bâşed
Tu sultânî zi-tu gufrân şâyed (Müf. 3)

5.1.2. Beg, Efendi

Beg ifadesi, devrin toplumsal statüsü hakkında yaşamdan kesintiler sunar. *Dîvân*'da bu kavram sevgili için kullanılan bir hitap şeklidir. Ayrılık ateşiyle

yanmakta olan âşık, beyim şeklinde seslendiği sevgiliden asla usanmayacağını söylemektedir:

Ölince eger âteş-i hicrâna yanam ben
Hâşâ ki begüm dünyede senden usanam ben (G. 121/1)

Âşık, sevgilinin dudaklarının yansımını saf kadehinin şarabıyla gördüğünden beri meyhane köşesine düşmüş ve harap olmuştur:

Düşüp meyhâne küncine begüm mest ü harâb olduk
Göreliden leblerün aksın mey-i câm-ı musaffâda (G. 140/2)

Şâhî, sevgili için olan “*begüm, pâdişâhum, güzel hânım, efendüm*” iltifatlarını ardiardına sıralamıştır:

Hasret ile haste oldum bana dermân eylegil
Bülbül-i şûrîde kim vasluna handân eylegil
Pâdişehsin kuluna lutf eyle ihsân eylegil
A begüm a pâdişâhum a güzel hânım benüm (Mu. 11/1)

Gulâmun hecr ile nâ-kâm koyup
Efendüm kâmrânım kaçma benden (G. 114/3)

5.1.3. Bende, Gedâ, Gılman, Esîr, Gulâm

Yönetilen sınıftaki insanların gelir ve statü açısından alt tabakalarda yer alan bireylerine ait olan bu sıfatlar aşk konusu etrafında âşığa atfedilerek ele alınmıştır. Kendisini bir köleye benzeten Şâhî, padişahın en aşağıda bulunan köleye dahi yardımcı olduğunu ve bazılarını hakan bazılarını da fağfur eylediğini söylemiştir:

Dest-gîr ol bendene çün kim her ednâ bendenün
Kimini hâkân idüp kimini fagfûr eyledün (G. 82/6)

En iyi köle âşıktır. Padişahın kapısında Şâhî’den daha iyi bir köleye rastlanmamıştır:

Nâmıyla n’ola Şâhî isem lîk kapunda
Bir bende-i horem ki bulunmaz bana hem-tâ (G. 1/7)

Sevgilinin saçına gönlünü esir eden âşık, kendisini boynu bağlı bir kul gibi tasvir etmiştir:

Zülfüne gönlüm esîr itdün günâhı yok mıdur
N'ola boynu baglu bendense İlâhı yok mıdur (G. 25/1)

Kendisini bir köleye benzeten âşık, padişaha seslenir ve gamlı olan gönlünü bahtiyar etmesini söyler:

Şehâ Şâhî gulâmun kâmrân it
Sevindür gamlı gönlin şâdmân it (Mes. 2/22)

5.1.4. 'Asker (Ceyş)

Eserde karşımıza çıkan bu mefhumlar, çağın askerî alanda yapılanmasına ışık tutar. Âşığın nazarında sevgili, güzellik ülkesinin padişahı olarak tasavvur edilmiş, gam ise askere benzetilmiştir. Güzellik ülkesinin padişahı, gam askerini darmadağın ederek âşığı mağlup etmiştir:

Ey şeh-i mülk-i melâhat dest-gîr olmaz isen
Ceyş-i gam dil mülkini pâ-mâl idüp tâlân kılur (G. 44/5)

Karınca'nın asker çekmesi durumu, Süleymanlık etme fikriyle eş değerdir. Beyite bakıldığında karınca ile âşığın; Süleymân ile de sevgilinin kastedildiği görülmektedir. Şair ayrıca karınca ile Hz. Süleymân hikâyesine de telmihte bulunmuştur:

'Ârizun mülkini tutmuş hatun ey şâh-ı cihân
Mûr 'asker çeküp ister ki Süleymânlug ide (G.149/2)

5.1.5. Hâkân, Fağfûr

Dîvân'da bir beyitte karşılaşılan bu iki unvan, padişah tarafından esirlere atfedilmesi yönüyle ele alınmıştır.

Dest-gîr ol bendene çün kim her ednâ bendenün
Kimini hâkân idüp kimini fagfûr eyledün (G. 82/6)

5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler

5.2.1. Saray Görevlileri

5.2.1.1. Tabîb (Etibbâ)

Cerrah, hekim tabîb gibi tıbbî terimler, eski zamanlarda doktorluk mesleğini icra edenler için kullanılan meslekî unvanlardır. Divan şiirinde tabîb, aşk derdine ilaç bulamayan bir kişilikte ele alınır. Aşk hastasının can ve gönül derdine en iyi tabîb şüphesiz sevgilinin kalın dudağı veya kendisidir. Sevgilinin aşkı ise hem derttir, hem de o derdin çaresini bulan tabîbdır. Tabîbler yaraları iyi ederler, yanlarında ilaç taşırlar, bazen de yalnızca tavsiyede bulunurlar.⁹⁴

Beyitte “*tabîb-i cân*” ile kastedilen kişi sevgilidir. Âşık, can bağışlayan sevgiliye seslenir ve kavuşmanın kendisine sıhhat verdiğini söyler:

Pister-i hasretde kalmışdum za’îf ü nâ-tüvân
Câna sıhhat virdi vaslun ey tabîb-i cân-fezâ (G. 2/2)

İyileşmenin çaresini doktorundan soran Şâhî, derdine derman olacak şeyin sevgiliye kavuşmak olduğunu öğrenmiştir:

Çâremi sordum etibbâdan tutup nabzum didi
Vasl-ı yâre sa’y kıl kim derdüne dermândur (G. 42/4)

Eğer sevgilinin dudağının cevabı, âşığa erişmezse onu gurbet diyarında hasretinin derdi öldürecektir:

Derd-i hasret öldürür gurbet diyârında meded
Ey tabîb irmezse ger bana cevâb-ı la’l-i yâr (G. 53/8)

Dîvân’da tabîb, genel olarak sağlık verici olması özelliğiyle ve derde derman olması yönüyle ön plana çıkarılmıştır:

Kaddümi sen bükmiş iken bu ‘acebdür kim yine
Ey tabîbüm derdine dermânı dil senden umar (G. 53/18)

Dirîgâ câna kâr itdi cigerden yarası ‘ışkun

⁹⁴ Pala, a.g.e., s. 435.

Tabîbâ ko müdâvâyı ki olmaz çâresi ‘ışkun (G. 79/1)

Şâhî, bir geleneğe hatırlatma yaparak şerbetle tedavi etme yöntemini akıllara getirmiştir. Âşığa bu tedavi iyi gelmez. Ona iyi gelen tedavi sevgiliye kavuşmaktır:

Gel tabîbâ ko müdâvâyı bana şerbetle kim

Vasl-ı dil-berdür şifâda asl-ı dermânum benüm (G. 101/5)

Zehir emerek tedavi olmak isteyen âşık, tabibe bu dileğini söylemektedir. Çünkü âşığa iyi gelen zehirdir, merhem değildir:

Gel tabîbâ ko müdâvâyı bana em sem ile

Yârem ol yâre degül kim onula merhem ile (G. 146/1)

5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbâbı

5.2.2.1. Hâce

Dîvân’da hoca mefhumu gerçek anlamının dışında âşığı kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Âşık aşk pazarının hocasıdır ve dükkânı dert ile doludur:

Cânı sermâye kılan gelsün metâ’-ı derd ile

Hâce-i bâzâr-ı ‘ışkuz tolıdur dükkânımız (G. 62/5)

5.2.2.2. Hatîb

Hatip, topluluk karşısında güzel söz söyleyen kimseye denir. *Dîvân*’da hatip’in görevi, padişahın minberi üzerinde bulunan gül bahçesinde dikilerek konuşma yapmaktır:

Gonce-veş kan yut dehân açma sakın ey ‘andelîb

Kim kafada dikilüp gözler ki râz ile rakîb

Gayradur meyli gülün yok yire ötme ey garîb

Minber-i şâh üzre gülşende dikilsen ger hatîb

Yârdan şekvâ mı kılmakdur bu gavgâdan garaz (Tah. 1/4)

5.2.2.3. Vâ’iz

Vâiz, halka nasihat veren kişilere denir. Beyitte vâiz halka güzel sevmeme konusunda öğütte bulunmuştur:

Hûb sevmen diyü vâ’iz halka dün pend eyledi

Çekdi mahbûbı nezâketle ‘aceb bend eyledi (Müf. 13)

5.2.2.4. Şeyh

Tasavvufî ıstılahta şeyh, nefsinden sıyrılarak fenâfillah mertebesine ulaşmış Allah dostu⁹⁵ anlamına gelen kimseler için kullanılan bir tabirdir. Şeyh ifadesi, *Dîvân*’da bu anlamının dışında kullanılmıştır. Şâhî, şehrin şeyhine seslenir ve ondan aşk ilmini öğretmesini istemez. Çünkü âşık zaten o ilmi okuyup yazmıştır:

‘İlm-i ‘ışkı bize öğretme gel ey şeyh-i şehir

Biz o fenni okıyup yazmışuz a’lâ bilürüz (G. 58/2)

5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbâbı

5.2.3.1. Nakkâş, Mi’mâr

Dîvân’da nakkaş, Allah’ın eşi benzeri bulunmayan kusursuz sanatını ifade edebilmek için kullanılmıştır. Nakkaşlıkta ustalaşmış ve bu alanda nam salmış kişiler olsa da hakiki nakkaş Allah’tır. Eseri ise en güzel surette yarattığı insandır:

Nakşunı nakkaş u hallâk u mübîn

Sûret-i zîbâda tahrîr eylemiş (G. 68/3)

Dîvân’da iki beyitte ise mimar ifadesine rastlanmıştır. Ezel mimarı, kerpiçle gam kederini gidermek için aşk derdinin şehrinde bir köşk yaptırmıştır. Ozan Yılmaz’ın yorumuna göre ezel mimarı ile kastedilen değerli varlık Allah’tır. Ezel mimarı, âşığın beden binasını aşk ilinde gam ve dert tuğlalarıyla örmüştür.⁹⁶ Bu aşk köşkü, Şeddâdî’nin mimarlığında yapılmıştır:

Şâhiyâ endûh-ı gam hıştıyla mi’mâr-ı ezel

Derd-i ‘ışk ilinde bünyâd itmiş eyvânım benüm (G. 101/7)

Kasr-ı ‘ışka yine Şeddâdî temel bağlamada

Dostum bencileyin dünyede mi’mâr kanı (G. 165/4)

⁹⁵ Canbulat, a.g.e., s. 617.

⁹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 30.

5.2.3.2. Kassam

Kassam, şer'î memur demektir. Ezel memuru, âşîğın dert ve kederini takdir etmiş, onaylamıştır. Kassam-ı Ezel ile kastedilen kişinin yüce Allah olduğu da düşünülmektedir:

Sana nâz u şîve Kassam-ı Ezel
Bana derd ü gussa takdîr eylemiş (G. 67/4)

5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbâbı

5.2.4.1. Ney-zen, Çengî

Ney-zen, ney çalan kişi; Çengî ise kaşıkla oynayan oyuncu⁹⁷ demektir. Şâhî bu iki sanatçıdan bahsederek meclisteki eğlence düzeni hakkında ipucu vermiştir:

Bezimde var iken mahbûb u bâde
Ne çalar ney-zen ü çengî arada (G. 138/3)

5.2.5. Meclis Erbâbı

5.2.5.1. Sâkî

Klasik şiirde yaygın olarak kullanılan ve beyitlerde en fazla karşımıza çıkan kelimelerin başında sâkî gelir. Meclislerde içkiler dağıtan ve kadehler sunan kimseler için kullanılan bir tabirdir. Sâkî'nin sunduğu şarap âşıklara şifa verir ve neşe verici etkisiyle gönüllerdeki gamı giderir. *Dîvân*'da sâkî'nin bu göreviyle ön plana çıkarıldığı görülmüştür:

Gulgul ile dest-i sâkîde surâhî nâgmede
Câm-ı ehl-i bezm elinde devr idüp oynar mest (G. 11/4)

Kâse kâse zehr-i dehri içeli dil toldı hûn
Sâkiyâ kanı bize şol câm-ı sıhhat-bahşi sun (G. 119/1)

Yine câm-ı ferah-bahşıyla sâkî
Gam-ı devrânı dilden kıl izâle (G. 136/3)

⁹⁷ Pala, a.g.e., s. 100.

Dîvân'da sevgili ile sâkî arasında ilişki kurulmuştur. Sâkî (sevgili), gonca ağızlı ve şarap renkli dudağa sahip biri gibi tasvir edilmiştir:

Ele câm al ki hengâm-ı çemendür
Husûsâ sâkî ol gonca-dehendür (G. 35/1)

Bâdeye düşsem 'aceb mi câm-ı la'lün şevkine
İhtiyâr elden gider sâkî lebün mey-gündür (G. 37/2)

5.2.6. Diğer Kişiler

5.2.6.1. Cûyende, Pûyende

Cûyende, arayıcı; pûyende ise koşucu anlamına gelmektedir. Şâhî, gece gündüz gökte ahıyla, yerde gözyaşıyla sevgiliyi ararken onu göremediği için her tarafta birer arayıcı ve koşucu gibi olmuştur:

Gökde âhum yirde eşküm rûz u şeb cânâ seni
Görmeyelden sû-be-sû cûyende vü pûyendedür (G. 52/4)

5.2.6.2. Cellâd

Verilen ölüm emirlerini yerine getirmekle yükümlü olan cellat, sevgilinin gamzesine ve gözlerine benzetilen olmaktadır:

Ben 'irâdet başını kodum işigi taşına
Bâki emri gamze-i hûn-hâr u cellâdı bilür (G. 43/3)

Âh ol kanlu vü cellâd gözün hod dir imiş
Alayın Şâhî dilin habs-i zenahdân ideyin (G. 108/5)

Gamzene bir kez işâret eyle kurtarsın beni
Çeşm-i cellâdun yeter işkence eyler cân için (G. 125/3)

Kana koymış gör şehâ ol gamze-i gammâzunı
Çeşm-i cellâdun niçün inkâr ider ifsâdını (G. 156/3)

Sevgilinin kan döken gamzesi ve sarhoş gözünün yapmış olduğu zulmü bazen cellat bile eylememiştir:

Dem-be-dem ol çeşm-i mestün gamze-i hûn-rîzinün
‘Âşıkına itdüğün bi’llâhi cellâd eylemez (G. 55/2)

5.2.6.3. Sayyâd

Sayyâd, avcı demektir.⁹⁸ Sevgilinin gamzesi, avcıya benzetilir. Çünkü aşığın canı, sevgilinin gamzesinden kurtulamamıştır:

Dâne-i zülfîn görüp dil murgı dâm-ı zülfine
Düşdi cân kurtarmadı ol gamze-i sayyâddan (G. 113/2)

5.2.6.4. Tîr-endâz

Tîr-endâz, ok atan kimse demektir. Şâhî, sevgiliyi okçu birine benzetmekte ve sevgilinin gamzesiyle âşığa ok attığını söylemektedir:

Hûb tîr-endâz imişsin ey kaşı yâ âferîn
Urdı geçdi tîr-i gamzen sınmadı dil şîsesi (G. 160/2)

5.2.6.5. Bağ-bân

Bağ-bân, bahçıvan demektir. Âşık, sevgilinin boyunun hayalini göğsünde beslemektedir. Gönüle seslenen âşığın gözbebeği, o bahçenin bahçıvanıdır:

N’ola beslerse hayâl-i serv-i kaddün sînede
Merdüm-i dîdem o bâgun bâg-bânıdur gönül (G. 87/4)

5.2.6.6. Kâtil (Kattâl)

İnsanın canına kastederek onu öldüren kişilere katil denir. *Dîvân*’da katil olarak nitelendirilen sevgilinin gamzesi ve kan alıcı gözleridir. Gözleri fitnelerle dolu olan sevgili, katile benzeyen gözleriyle âşığın canını alır:

Çeşmün gibi bir fitnesi çok dünyede kopmaz
Gamzen gibi bir kâtil u hûn-hâr ele girmez (G. 54/9)

Bu tutum kim sevdüğüm bu çeşm-i kattâlündedir
Ben de bildüm kim komaz dünyâda bu bir kimse sag (G. 74/4)

⁹⁸ Pala, a.g.e., s. 392.

5.2.6.7. Peyk

Peyk, haberci demektir. *Dîvân*'da bir beyitte kullanılan peyk, âşığın duygularını sevgiliye göndermekle görevlidir. Âşık, rûzgârın habercisinin mektubunu kulak eylemeyen sevgiliye eriştirmesini ister:

Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre iriştür
Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre iriştür (G. 48/1)

5.2.6.8. Nigeh-bân, Pâs-bân

Nigeh-bân ve pas-bân bekçi demektir.⁹⁹ Şairin tasavvurunda padişahın kapısında bulunan en iyi bekçi kendisidir:

Redd itme kapundan beni gerçi ki kulun çok
Ey şâh benüm gibi nigeh-bân ele girmez (G. 54/7)

Dergeh-i hüsnünde Şâhî pâs-bânundur senün
Sen serîr-i dilde şâh-ı kâmrânumsın benüm (G. 90/5)

5.2.6.9. Gavvâs

Gavvâs, dalgıç demektir. *Dîvân*'da bir beyitte gönül kayığı dalgıça benzetilmiştir. Şâhî'ye göre gönül kayığı, aşk denizine dalgıç gibi dalmıştır:

Taldı 'ışkun bahrine dil zevrakı gavvâs-vâr
Ne halâsı var anun ne ana hadd ü (ne) kenâr (G. 53/14)

5.3. Muhtelif İctimâî Hâller, Münasebetler ve Bazı Tipler

5.3.1. Anne (Mâder), Peder, Ferzend, Tıfl (Etfâl)

Dîvân'da peder ve mâder kelimelerini bir arada kullanan şair, tenasüp sanatına başvurmuştur. Şâhî şöyle bir söylemde bulunmuştur: “*Baba Rıdvân, anne de huri olsa yıllarca senin gibi bir peri yüzlüyü yeryüzüne getiremezler.*” Bundan dolayıdır ki baba, Rıdvân anne de cennet kızı gibi resmedilmiştir. Peri yüzlü ile kastedilen kişinin de sevgili olabileceği düşünülmektedir:

Ger peder rıdvân u mâder hûr bâşed sâlehâ
Çün tu ferzend-i perî-rûyî ne-yâyed ber-zemîn (G. 11/4)

⁹⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 975-1000.

Çocuk anlamına gelen tıfl mefhumu iki beyitte gönül için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Gönül çocuğu aşk kitabını ezberlemiş, üstat olmuş ve dokuz çenber kapısından geçmiştir:

Mekteb-i hüsnünde dil tıflı kitâb-ı ‘ışkunı
Şöyle hıfz itmiş durur kim şimdi ezberden geçer (G. 32/4)

Tolaşaldan halka-i zülfüne cânâ tıfl-ı dil
Şöyle üstâd oldu kim nüh bâb-ı çenberden geçer (G. 32/5)

Nazenin yani işveli ve cilveli olan sevgili, çocuğa benzetilmiştir:

Z’âdemî hergiz ne-zâyed çün tu tıfl-ı nâzenîn
Ber-kemâl-i Hâlik-i û sad-hezârân âferîn (G. 11/1)

Şâhî’nin “*serv-i revân*” diye seslendiği kişi sevgilidir. Gül bahçesinde bulunan gül çocukları, sevgiliyi görünce bülbül gibi şarkı söylerler. Bahçede bulunan güller, birer çocuk gibi yeni ve taze tasvir edilir:

Gel gel ey serv-i revân nâz ile geşt it gülşeni
Açılup etfâl-i gül bülbül terennüm eylesün (G. 115/4)

5.3.2. Nev-reste, Pîr, İhtiyâr

Nev-reste kelimesi genç yaştaki insanları karşılamak için kullanılan bir kelimedir. Divan şiirinde sevgili bazen nev-reste şeklinde adlandırılır. Bunun dışında gençleştirmesi (cûvân etmesi) ve bahar mevsiminin tazeliği sebebiyle cûvân olarak vasıflandırılması da görülmüştür.¹⁰⁰ Sevgilinin boyu, yeni olgunlaşmış biçimli bir hâlde tasvir edilmiştir. Çaresiz Şâhî karşısında sevgili, nev-reste’dir.

Şâh-ı gül gibi kadûn nev-reste vü mevzûndur
Kâmetün üzre ruhun mânend-i gül gül-gûndur (G. 37/1)

Gam degül gülzâr-ı hüsn içinde ol gonce-dehen
Şâhî-i bî-çâreye açılmasa nev-restedür (G. 39/5)

¹⁰⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001, s. 81.

Gül için benzetme oluşturan nev-reste ifadesi bir beyitte gülün tazeliğini ortaya çıkarması bakımından önemli olmuştur. Sevgili, yeni açılmış bir gül gibi tasvir edilmiştir:

Hâr-ı gamda ‘andelîb-i cânı nâlân eyleyen
Gülsitân-ı hüsn içinde bir gül-i nev-restedür (G. 38/2)

Dîvân’da pîr kelimesi, üstat anlamında kullanılmıştır. Aşk yolunda âşığın pîri, Mecnûn’dur.

Gerçi râh-ı ‘ışkda Mecnûn durur pîrüm benüm
Kâbil-i şâkird olan üstâd olur üstâddan (G. 113/4)

Yaşı ilerlemiş kimseler için kullanılan ihtiyar mefhumu, âşık için bir benzetilen olmuştur. Âşığın gönlünü elden çıkaran nazlı sevgili, naz ve şivesiyle gönülden ihtiyarlığı götürmüştür:

Ey yâr-i nâzenîn u dil-âşûb-ı men zi-men
Bürdî be-nâz u şîve zi-dil ihtiyâr-ı men (G. 14/3)

5.3.3. Mihmân

Dîvân’da bir beyitte kullanılan mihmân mefhumu, âşığın sevgiliyi misafir gibi göstermesinden ibarettir. Âşık, sevgiliye seslenir ve bir gece misafiri olmasını ister. Çünkü âşık o zaman yok olan ömrünün tekrar canlanacağına inanır:

Bâz yâbem rûz u ‘ömr-i refte râ
Ger şebî yek dem şevî mihmân-ı men (G. 12/2)

5.3.4. Dost, Hem-dem

Bu iki unsur birbiriyle yakın olan, birtakım dertleri ve sırları paylaşan, aralarında muhabbet bağı bulunan kişiler için kullanılır. Şâhî, *Dîvânı*’nda dost ifadesini genellikle sevgiliye seslenme unsuru olarak “*dostum*” şeklinde kullanmış ve onunla dertleşmiştir:

Dostum Ferhâd u Mecnûnun cihânda adı var
Gelmedi Şâhî gibi bir ‘âşık-ı dîdâr mest (G. 11/7)

Hâ bugün yarın diyü hasretle geçdi ‘ömrümüz

Dostum ‘âlemde bir vuslat zemânı yok mıdur (G. 24/2)

Şâhî, sevgiliye seslenir ve eğer bir gün sevgilinin gamzesinin yarasıyla ölürse, mezar taşına şehit mezarlığı yazılmasını ister:

Zahm-ı gamzenle ölürsem dostum

Yaz mezârum taşına “kabr-i şehîd” (G. 21/5)

Sevgilinin saçının hayaliyle dost olan âşığın aklı başından gitmiştir:

Zi-dil ârâm u ez-ser ‘akl-ı mâ bürd

Hayâl-i zülf-i tu tâ hem-dem üftâd (G. 6/3)

Dîvân’da hem-dem kelimesi de Şâhî’nin sevgiliye karşı kullandığı bir hitap cümlesidir:

Hasretünden gice gündüz dem-be-dem kan aglarum

Hem-dem olmak rûz u şeb sana düşer mi hâr u has (G. 65/2)

Habîbüm gülşenüm huldum cemâli cennet-i ‘Adnüm

‘Azîzüm hem-demüm varum gönül tahtında sultânım (G.95/2)

Beyitte gül ağızlı sevgiliyle dost olan bir gönül bülbülü söz konusudur. Şairin hayalinde gönül bülbülü, âşık; gül ağızlı kişi ise sevgilidir.

Hâr-ı hicrân komadı gülşen-i vuslatda dirîg

‘Andelîb-i dili hem-dem ola ol gül-fem ile (G. 146/2)

5.3.5. Hâs u ‘âm

Hâs u ‘âm, seçkin kimseler ve halk anlamına gelmektedir. Halka cömertçe yapılan bağış bu asi köleye yetecektir. Şâhî’nin asi köle ile kastettiği kişi kendisidir:

‘Atâ bezl eyledükde hâs u ‘âma

Yeter bir katre bu âsî gulâma (Mes. 3/15)

5.3.6. Garîb, Gedâ

Kimi kimsesi olmayan ya da vatanından ayrılmış kimseler için garip ifadesi kullanılır. Şair, kendisinin garip bir hâlde olduğunu söyler hatta sevgilinin saçının zinciriyle boynunun bağlandığını dile getirir:

Zulm ile zencîr-i zülfün ben garîbi kıldı bend
Cevri bî-had zulmi bî-pâyân elinden el-gıyâs (G. 15/3)

Şâhî, kendisini garip biri olarak betimler ve sevgilinin âşığın bu çaresiz feryatlarını duymadığını söyler:

Ben garîb üftâdenün gûş itmedi feryâdını
Yine zulme başladı terk itdi şâhum dâdını (G. 156/1)

Gedâ ifadesi; yoksul, garîbân, kul, köle gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. *Dîvân*'da daha çok âşık için kullanılan bir benzetme unsurudur. Sultan olarak tahayyül edilen sevgilinin karşısında acizliğiyle bilinen âşık vardır. Şâhî'ye dünyanın malı mülkü verilse dahi kabul etmez. Çünkü o, padişah olarak nitelendirdiği sevgiliden kavuşma hediyesi bekler:

'Işk fark itmez garîbi baydan
Gâh olur kim bir gedâ bir hân sever (G. 50/6)

Cihânun mâl ü mülkini virürsün 'aynına almaz
'Atâ-yı vaslun ister pâdişâhum ben gedâ senden (G. 130/3)

5.3.7. Mest, Mestân

Beyitlerde çoğunlukla âşık ve sevgili ile ilgili tasavvurlarda başvuru olan önemli bir unsur olarak yer alır. Klasik şiirde sevgili, elinde hançer bulunan ve gözü kan döken zalim konumundadır:

Hançer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest
Kan itmezse 'acebdür ol gözi hûn-hâr mest (G. 11/1)

Şâhî, sevgilinin aşkıdan dolayı sarhoş bir haldedir ve ağlamaktadır:

Mest-i 'ışkam la'lün andukça gözüm giryân olur

Dil-berin yâd idicek meşhûrdur aglar mest (G. 11/5)

Sevgilinin yanında daima sarhoş bir halde bulunan âşık, mest olmuş gözüyle ön plana çıkarılmıştır. Mest ifadesi, göz için birer benzetme unsuru oluşturmuştur:

Ruhları alı durur sanma gözinin humreti

Çeşm-i mest-i hûn-feşânından dökilen hûndur (G. 37/3)

Şol kadar sundun şarâb-ı nâz çeşm-i mestüne

‘Âkıbet gamzen gibi kattâl u hûn-hâr eyledün (G. 81/5)

5.3.8. Hûnî, Hûn-rîz, Câdû

Beyitlerde daha çok, sevgilinin gözü ve gamzesi ile ilgili olarak yer alır.

Mest yaturken şu hûnî gözlerün

Bûseden çeksün lebün olmaz m’ola (G. 5/4)

Gamze-i hûn-rîz elinden tende cânım hastedür

Zülfün ucından bu dil dâm-ı belâya bestedür (G. 40/1)

‘İşka düşdüm bir vefâsuz yâre virdüm gönlümü

Gamzesi câdû gözi sehâre virdüm gönlümü (G. 157/1)

5.4. Eğlence Hayatı

5.4.1. Bayramlar

“Çağımızda olduğu gibi eski zamanlarda da insanlar bayram günlerinde birbirlerini ziyaret eder ve toplanarak bir araya gelirlerdi. Ramazan Bayramı’nda tebrikler üç gün sürerdi. İlk günü gelmek hürmet ifade ettiğinden büyükler o gün gelir, memurlar ve diğer zevât ikinci gün, ötekiler üçüncü gün gelebilirlerdi. Bu üç gün boyunca misafirlere kakuleli kahve, sonra şerbet verilmesi eski kibar âdetlerdendi. Ramazan Bayramı üç gün olduğu için büyüklere hürmeten ilk gün gidilir, akraba ve teklifsiz ahabplar diğer günlerde de tebrik edilebilirdi. Küberâ

haremleri de bayramlarda aynı şekilde misafirlerinin tebriklerini kabul ederlerse de Osmanlı hanımları arasında tebrik bir hafta sürerdi.”¹⁰¹

5.4.1.1. ‘İyd, Kurbân

Dönemin eğlence kültürü içerisinde geniş yer bulan bayramlar; Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramları olarak klasik şiirde karşımıza çıkmaktadır. Şâhî, eserinde sadece Kurban bayramı ile ilgili terimleri kullanmıştır. *Şâhî Dîvânı*’nda kurban tabiri, Kurban bayramını hatırlatacak şekilde sevgilisi için kendisini feda eden âşığı belirtmek için zikredilir. Beyitte sevgilinin kaşı hilale benzetilmiştir. Hilal ile bayramın geldiğine işaret edilmiştir:

Visâlün ‘ıydına cân u dili kurbâna nezr idem

Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken’ânım (G. 94/3)

Kavuşma bayramına erişeceği günün hasreti içerisinde kalan âşık yine yalnızlığa mahkûm kalacağını ve ömrünün ah vah içerisinde geçeceğini bilir. O, kavuşma bayramında kendi canını sevgili için feda etmeye razı olur:

Ben umardum iki ‘ıyd idem bu yıl bir ayda

İrmedüm ‘ıyd-ı visâle kaldum âh u vâйда (G. 141/1)

İyd-ı vasluna erenler senün ey kaşı kemân

Cân fedâ eyleyüben kendini kurbân itdi (G. 154/4)

5.4.2. Meclis (Bezm)

Meclis, insanların bir araya gelerek toplandığı, kimi zaman mûsîkî eşliğinde raks ettikleri kimi zaman da sohbet ederek eğlendikleri mekândır. Daha çok sâkî, şarap, kadeh gibi unsurlarla ele alınır. *Şâhî Dîvânı*’nda da bu kullanımları görmekteyiz.

Mecliste çalınan nefesli bir çalgı aleti olarak bilinen ney, sesinin yanıklığıyla bilinir. Âşığın inlemeleri ney ve orga benzetilir. Def ise parmakla vurulmak suretiyle çalınan bir çalgı aletidir. Şair mecliste acı çekmesinden dolayı sinisini def gibi

¹⁰¹ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002, s. 263.

döver. Gam meclisinde ney ve org gibi inlemekte olan âşık, def gibi olan sinisini sevgilinin bulunduğu meclisten uzaklaştırır:

Meclisünden dūr cânâ def gibi sînem dögüp

Bezm-i gamda inlerüm mânend-i nây u erganun (G. 119/3)

Bezmin önemli unsurları arasında sâkî, şarap, kadeh ve sürahi yer alır. Sevgili ise bezmin en önemli unsuru olarak dikkati çeker:

Gulgul ile dest-i sâkîde surâhî nagmede

Câm-ı ehl-i bezm elinde devr idüp oynar mest (G. 11/4)

Seher bezm ehline mânend-i bâde

Dehânın goncenün pür itdi jâle (G. 136/2)

Ehl-i derdün bezm-i fûrkatde dem-â-dem dostum

Bagrı kanıdur şarâbı çeşmdür peymânesi (G. 152/4)

Sevgilinin meclisi yeme içme ve eğlence meclisidir. Orada def çalan kişi ve Zühre çalan kadın oyuncu vardır:

Şu bezm-i ‘ıyşdur bezmün ki ey yâr

Kamer deffâf u Zühre çengisi var (Mes. 1/9)

5.4.2.1. Mûsıkî (Çalgı) Âletleri

5.4.2.1.1. Ney (Nây), Çeng, Def, Ergânûn

Ney, kamıştan yapılmış bir arşın uzunluğunda olan nefesli bir çalgıdır.¹⁰² Telli çalgılardan çeng, kanuna benzeyen fakat dik tutularak parmakla çalınan ve bu nedenle harpı andıran bir tür çalgı aletidir.¹⁰³ Zilli ve pullu bir çembere gerilmiş def, daire biçimindeki deriden oluşturulmuş vurmali bir çalgıdır.¹⁰⁴ *Dîvân*’da âşığın iniltileri ve neyin boğuk sesi arasında ilgi kurulmuştur:

Ney gibi bagrum delindi inlerüm ben derdden

Ol rakîb-i kâfir-i bed-kâr elinden el-gıyâs (G. 14/3)

¹⁰² Pala, a.g.e., s. 358.

¹⁰³ Pala, a.g.e., s. 100.

¹⁰⁴ Pala, a.g.e., s. 109.

Ney gibi bagrum delindi inlerem feryâd idüp
Cân kulağıyla işit gel gör nedür bu nây-ı ‘ışk (G. 78/3)

Âşık, sevgiliden ayrılık zamanı geldiğinde ney gibi inlemektedir:
Vuslat elden gideyor dil nice handân olsun
Dem-i fûrkat geliyor ney gibi nâlân olsun (G. 128/1)

Neyin kellesi de tıpkı âşık gibi paramparçadır. Def ise kızgınlığıyla bilinir. Ney ve defin biri inleyen biri de hüzünlenendir:

Bagrı pâre pâre nâyun kellesi kızgın defün
Şevk-i haddünle biri nâlân biri mahzundur (G. 37/5)

Org anlamına gelen ergan mefhumu bir beyitte ney ile birlikte anılarak âşığın inlemesine benzetilen olmuştur. Sevgilinin meclisinden uzak kalan âşığın def gibi bir sinesi vardır. Defin vurmali bir çalgı aleti oluşu âşığın sinesine benzetilmesine neden olmuştur. Âşık, defi çalan kişinin defe vuruş hareketini kendi sinesini dövme durumuyla eşdeğer tutmuştur:

Meclisünden dūr cânâ def gibi sînem dögüp
Bezm-i gamda inlerüm mânend-i nây u erganun (G. 119/3)

Eğik şekli itibariyle çeng, sevgilinin zulmüyle feryat eden âşığın bedenine benzetilen olmuştur:

Çenge döndi kâmetüm zârîlig eyler her kalem
Râstî hoş perdeler seyr eyler efgânun benüm (G. 101/3)

5.4.3.2. Oyunlar

Osmanlı toplum hayatının eğlence unsurlarından biri de oyunlardır. Şâhî, bu oyunlardan birkaçına değinerek dönemin sosyal hayatına ve eğlence kültürüne ayna tutmuştur.

5.4.3.2.1. Çevgân, Gûy

At üzerinde topla oynanan çevgân oyunu, bugünkü polo oyununa benzer. Çevgân oyununda esas olan unsurlar at, top ve çevgân denilen ucu eğri sopadır.

Amaç ise takım oyuncularının ellerindeki sopalarla veya çevganlarla sürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır.¹⁰⁵ *Şâhî Dîvânı*'nda sevgilinin saçı, çevgâna benzetilirken âşığın gönlü de top gibi tasvir edilmektedir. Âşık, sevgilinin çevgâna benzetilen saçında top gibi esir kalır. Şair geleneksel olan çevgân oyununu sevgili için birer benzetme unsuru oluşturmuştur:

Gûy-veş çevgân-ı zülfünde dil-i Şâhî senün
Ey şeh-i mülk-i melâhat bir belâ-keş bendedür (G. 52/5)

Gamı çevgâna benzeten şair, sevgilinin önünde çevgân oyunundaki top gibi şaşkın bir hâlde kalır:

Gûy-veş çevgân-ı gam önünce ser-gerdân idüm
Başımı gel salma her yana felek şimdengirü (G. 131/3)

5.4.3.2.2. Satranç

Satranç, eski çağlardan günümüze kadar varlığını sürdürmüş bir çeşit zekâ oyunudur. Şâhî şiirinde oyunlarla ilgili olarak satranç oyununa ait bir ifade olan beydâk ifadesine yer vermiştir. Sevgilinin yanağının örtüsünde bulunan siyah beni sekiz küçük taştan biri yani piyon olarak düşünülmüştür:

Nat'-ı ruhsârında yârun beydak-ı hâl-i siyâh
Rûh-ı Şâhî üstüne ferzâne kıldı şâh ruh (G. 20/5)

5.4.3. Seyir ve Temâşâ (İşret)

Dîvân'da seyir ve temâşâ genellikle çimenlik, gül bahçesi gibi açık alanlarda, su kenarında tasavvur edilir. Âşık, güzelliğin gül bahçesinde sevgilinin gül yüzünü ve servi boyunu seyretmektedir:

Seyr idelden gül yüzün gülzâr-ı hüsnünde senün
Oldı bülbül gibi Şâhî dostum gûyâ-yı 'ışk (G. 78/5)

Seyr idüp gülşende serv-i kaddüni
Hayretinden vecde vardı ehl-i hâl (G. 86/3)

Bülbül-i dil seyr-i gülzâr istemez ey serv-kad

¹⁰⁵ Özkan, a.g.e., s. 509.

Bir senün gibi semen-ber gül-'izârum var iken (G. 112/6)

Gönlü papağana benzeten şair, sevgilinin yanağının aynasını seyretmekle görevlendirilmiştir:

Dil-i tûtî n'ola güftâra gelürse şâhum
Ruhun âyînesini seyr ü temâşâ ideyor (G. 46/4)

Âşık için sevgilinin yüz güzelliğini seyretmek bir lütuftur:

Temâşâ-yı cemâlünden beni lutf eyle men' itme
Ki yokdur hiç murâdum dünyede dîdârdan gayrı (G. 167/4)

5.4.4. Destan

Destan mefhumu bir beyitte âşığın kalbindeki derdin kıssasını ifade etmek için kullanılmıştır:

Kıssa-i derd-i derûnum niçün irmez gûşuna
Söylenür hod fâş olup dillerde destânüm benüm (G. 96/4)

5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar

5.5.1. Kebâb (Biryân), Tennûr, Ciger

Etle yapılan bu yemekler, doğrudan doğruya ateşe maruz kaldıkları için ayrılık ateşiyle yanan âşığın bağı olarak düşünülmektedir:

Âteş-i mihr-i ruhunla bagrumı kıldun kebâb
Hasret-i câm-ı lebünle eşkümi itdün şarâb (G. 6/1)

Kıldı hasret gözlerüm yaşın şarâb
İtdi fûrkat bagrumun başın kebâb (G. 9/1)

Bağı, kebab gibi olan âşığın gözyaşı da kebab hâline gelir:

Âteş-i fûrkatle cânâ olalı bagrum kebâb
Bezm-i gamda eyledüm şâhâ gözüm yaşın kebâb
Giceler tâ subh olunca inlerüm hem çün rebâb
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/5)

Bir beyitte kebabın yapılmasına olanak sağlayan “*tennûr*” yani ocak mefhumuna yer verilmiştir. Âşığın gönlü, ocak gibi düşünülür. Bu gönül ocağında pişen yemek ise kebab’tır. Şair, ocak ve kebab gibi birbiriyle alakalı mefhumları bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Dil-i tennûr sînede cânâ kebâbum var benüm
Hem iki gözüm iki şişe şarâbum var benüm (Müf. 8)

Gözü ağlamakta olan âşığın ciğeri kanlı, gönlü ise kebab gibidir:

Gözüm giryân u dil biryân ciger hûn
Terahhum kıl bana hâlüm diger-gûn (Müf. 17)

5.5.2. Şeker (Sükker), Zehir (Zehr)

Sevgilinin dudağı için benzetme unsuru teşkil eden şeker mefhumu, âşığın gönül derdine derman olur. Sevgilinin la’l gibi olan kırmızı dudağını öpen âşık, orada tatlı suyu bulur:

Bûse-i la’let men ez-cüllâb-ı şîrîn yâftem
Zevk-i ân leb râ ne sükker mâned ü ne âb-gîn (G. 11/2)

Cevâb-ı sükker-âmîzün durur dil derdine dermân
Gubâr-ı hâk-i pâyundur gözüme tûtîya senden (G. 130/15)

Şâhî, meges ve şeker mefhumunu bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. Sinekler, en çok şeker olan ortamlarda bulunur. Şair, bu geleneğe hatırlatmada bulunmuştur:

Şol hâl-i siyâhun ki yatur la’l-i ter üzre
Gûyâ ki megesdür ki konupdur şeker üzre (G. 139/1)

Sevgilinin papağan gibi olan ağzı şeker saçar, âşık da bu duruma hayran kalır:

Şâhîyi vâlih ü âşüfte vü dem-beste kılur
Tûtî-âsâ dehenün kim şeker-efşânlug ide (G. 149/5)

Âşık, gül yanaklı sevgilinin aşkı için zehir içmeye razı olur:

Sâkiyâ sun sâgarı ol gül-’izârun ‘ışkına

İçerüz biz anı ger zehr ise yârun ‘ışkına (G. 150/1)

5.5.3. Bal (Şehd)

Balın beyitlerde zikredilmesinin sebebi tadı ve tadı dolayısıyla vermiş olduğu hararettir. Sefercioğlu’na göre sevgilinin dudağı sinek olarak hayal edilen gönlün düştüğü ve kanatlarını bıraktığı bir baldır.¹⁰⁶ *Şâhî Dîvânı*’nda da bu kullanım söz konusudur:

Dil-berâ şîrîn lebüne cân virürsem tan degül
Kanda kim şehd ola lâ-büd meyl ider ana meges (G. 65/4)

La’l-i nâbun yâdına ben cân virürsem tan mıdur
Kanda kim şehd ola lâ-büd cân virür ana meges (G. 66/2)

5.5.4. Fülful

Karabiber anlamına gelen ve bir baharat çeşidi olan fülful siyahlığı açısından sevgilinin benine benzetilen olmuştur:

Ey yüzi gül saçı sünbül mâh-ı tâbânım benüm
Çeşmi nergis hâli fülful zülfi reyhânım benüm
Mey yirine kanum içme zulm idüp hânım benüm
Nev-cevânsın dostum kan ile kânûn eyleme (Mu. 17/2)

5.5.5. Dâne, Çîne

Şâhî Dîvânı’nda dâne ve çîne olarak isimlendirilen kuş yemlerinden de bahsedilmiştir. Dâne, âşığın kuşa benzeyen gönlünü avlamak için bırakılan bir yem yani sevgilinin beni olarak tasavvur edilmiştir:

Cân murgı gibi dâne-i hâlüne düşen çok
Gönlüm gibi zülfüne giriftâr ele girmez (G. 54/4)

Çîne de dâne gibi âşığın gönlünü avlamak için kullanılan ve tuzak yemi olarak bırakılan bir yiyecek çeşididir. Gönül harmanında bırakılan tuzak yemi, utanılacak bir yem olur:

Virme ‘ömrün hâsılın bâd-ı hevâyâ key sakın

¹⁰⁶ Sefercioğlu, a.g.e., s. 90.

Dâne-i haclet olur dil hırmeninde çinemüz (G. 60/3)

5.6. İçecekler

5.6.1. Şarap (Bâde, Mey, Cür'a)

Rengi, tadı, kokusu ve sarhoş edici özellikleriyle muhtelif benzetmelere konu olan şarap klasik şiirde en fazla bahsi geçen içecektir. Şarap, *Dîvân*'da kırmızı rengi açısından “mey-i la'l-i leb, mey-i hamrâ, bâde-i gül-gûn” olarak anılmıştır. Sevgilinin dudağı, şarap renklidir. Aynı zamanda şarap *Dîvân*'da kadeh mefhumu ile birlikte yer almıştır:

Cür'a-i câm-ı lebünden ben senün

Pür-humâram pür-humâram pür-humâr (G. 31/6)

Bâdeye düşsem 'aceb mi câm-ı la'lün şevkine

İhtiyâr elden gider sâkî lebün mey-gündur (G. 37/2)

Hasret-i câm-ı mey-i la'l-i lebünle ey sanem

Ger düşersem tan mıdur meyhânedan meyhâneye (G. 145/3)

Sâkiyâ tâb-ı ruh u zülf-i peyâmı şevkine

İçelüm câm-ı mey-i hamrâyı bir gün bir gice (G. 147/4)

Rengi açısından güle benzeyen şarap ile de sevgilinin dudağı kastedilir. Âşık, sevgilinin saf, kırmızı olan dudağı hatrına gül renkli şarabı içmektedir:

La'l-i nâbun yâdına ey dil-ber-i ra'nâ senün

Bâde-i gül-gûn elümde içerem leyl ü nehâr (G. 53/23)

Şâhî, meclis ile ilgili “mahbûb, bâde, ney-zen ve çengî” mefhumlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. Ayrıca şair beyitte meclisteki düzene de bir hatırlatmada bulunmuştur:

Bezimde var iken mahbûb u bâde

Ne çalar ney-zen ü çengî arada (G. 138/3)

5.6.2. Şerbet

Dönemin içecekleri arasında yerini alan şerbet, *Dîvân*'da şifâ verici olma özelliğiyle zikredilmiştir. Âşığın sevgiliye kavuşma durumu, şerbete benzetilmiştir. Kavuşma şerbeti, âşığın derdine derman olmaktadır. Âşık, şerbete tedavi edilmek ister fakat asıl dermanın sevgiliye kavuşmak olduğunu söyler:

Şerbet-i vaslunla cânâ derde dermân eylegil
Yohsa hasretle gözüm yaşı şarâb oldı şarâb (G. 7/2)

Dirîg itme visâlün şerbetinden
Marîz-i 'ışkam oldı bana nâfi' (G. 73/3)

Gel tabîbâ ko müdâvâyı bana şerbetle kim
Vasl-ı dil-berdür şifâda asl-ı dermânım benüm (G. 101/5)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan la'l mefhumu, şerbet gibi tatlı bir içeceğe benzetilmiştir:

Ey tabîb-i cân ben öldüm bana emsem eyle kim
Şerbet-i la'lünle haste gönlümün dermânı sen (G. 122/4)

5.6.3. Zemzem

Zemzem, Kâbe civarındaki bir kuyudan çıkarılan sudur. Beyitte sevgilinin mahallesi Kâbe'ye benzetilirken âşığın gözyaşları da zemzem suyu gibi kutsal bir şey olarak tasvir edilmektedir:

Be-gird-i Ka'be-i kûyet sirişkem
Nazar kon hemçü âb-ı zemzem üftâd (G. 6/4)

5.7. Giyim-Kuşam

5.7.1. Etek (Dâmen, Dâmân)

Dîvân'da etek kelimesi, dâmen ve dâmân mefhumlarıyla kullanılmıştır. Şair bir beytinde etek kelimesini, etek silmek deyimini içerisinde kullanmıştır. Dünya işlerinden kendini soyutlamak isteyen âşık, oradan elini ayağını çekmiş ve eteğini

silkmiştir. Âşık sabah akşam eteği belinde, eli göğsünde sevgilinin hizmetinde kalmak istemiştir:

Cihânun kâr u bârından ben el yudum etek silkdüm
Benem ad ile ‘âlemde bu gün âvâresi ‘ışkun (G. 79/3)

El göğüsde vü etek belde idüp subh u mesâ
Hizmetünde ko beni bendelerünle turayın (G. 107/2)

Şâhî, bir beyitte dâmen mefhumunu dağın eteği anlamına gelecek şekilde gerçek anlamının dışında kullanmıştır. Âşığın gönlü, lale yanaklı sevgiliyi izlemek varken dağın eteğini izlemek istememiştir:

Dâmen-i kuhsâr seyrin istemez gönlüm benüm
Ruhların gibi nazarda lâle-zârüm var iken (G. 112/4)

Şâhî, bu seferde çölün eteğinden bahsederek sevgiliden ayrı düştüğünde sahra eteği gibi bir dinlenme yeri bulamayacağını söylemektedir:

Ol gözi âhûdan ayru düşdüğümde âh kim
Bulmazam ârâm-gâhum dâmen-i sahrâ gibi (G. 168/7)

Âşığın yakut gibi olan gözyaşları eteğini doldurmuştur. Sevgilinin eteğine zeval rüzgârının erişmesini istemeyen âşık, güzelliğin gül bahçesinde bir gülşen görmüştür. Bu gülşen, sevgilidir:

Yâkût-ı eşk ile göricek dâmenüm tolu
Gözden bıraktı la’li Bedahşân erenleri (G. 169/6)

Gülsitân-ı hüsn içinde gülşen ol
İrmesün dâmânuna bâd-ı zevâl (G. 86/4)

5.7.2. Libâs, Metâ’

Klasik şiirde elbise, giyip çıkarılması dolayısıyla geçiciliğin sembolü olarak bilinir. Âşığın giydiği elbise kanlı kefenden iyi değildir. Çünkü âşığa en çok kanlı kefen yakışır:

Kara bagrın lebün şevkiyle odlara yakan lâle

Dimiş olmaz libâsı âşıkun kanlu kefenden yig (G. 83/4)

Ele alınan beyit tasavvufî izler barındırmaktadır. Yalnızlık elbisesini giyen sevgili, orada saadeti bulmuştur:

Ol kes ki giydi egnine uzlet libâsını
Buldı murâdı üzre sa'âdet yakasını (G. 162/1)

Dîvân'da üç beyitte âşığın çekmiş olduğu ayrılık, vasl ve dert gibi manevî duygular elbiseye benzetilmiştir:

Cânâ ne çare üstüme tutup meded benüm
Giydiriyor felek yine fûrkat libâsını (G. 162/4)

Metâ'-ı vaslı nakd-i cânâ aldum
Ele girmez çü gördüm râygân genç (G. 16/4)

Cânı sermâye kılan gelsün metâ'-ı derd ile
Hâce-i bâzâr-ı 'ışkuz tolıdur dükkânımız (G. 62/5)

5.7.3. Pîrehen

Dîvân'da Hz. Yûsuf'un babasına gömlek göndermesi ve bu gömlek vasıtasıyla Hz. Yakûb'un evlat hasretiyle ağlayarak kör olan gözlerinin açılması hadisesine telmihte bulunulmuştur:

Ya'kûb-ı dilün gözlerin ey Yûsuf-ı cânım
Rahm eyle hemân di açayın pîrehenümle (G. 144/3)

5.7.4. Külâh

Baş giyeceği anlamına gelen külâh mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte konu olur. Güneş yüzlü olan sevgili, başına külâh giydikçe dünyanın yüzüne karanlık basar:

Tutilur gün gûyiyâ zulmet basar 'âlem yüzün
Ol güneş yüzlüm külâhın başına giydükçe kec (G. 19/2)

Sevgilinin başına taktığı külâh, güneş gibi parlaktır:

İşk ilinün n'ola da'vâ kılrsa dil serverlügin

Ferr-i mihrün gibi başında külâhı yok mıdur (G. 25/3)

5.7.5. Cübbe, Hırka, Hil'at

Hil'at, kürklü veya işlemeli kıymetli bir kaftandır. Âşık böylesine değerli bir kaftanı giymek istemez. Şâhî'nin kaftanı, fanilik ve fakirlik hırkasındandır:

Hırka-i fakr u fenâdan hil'at-i Şâhî ana

Zinde-pûş-ı dehr olup teşrîf-i sultân istemez (G. 63/5)

Bir başka beyitte âşığın canı, cübbeye benzetilmiştir:

Dem mi var kim sînemi tîg-i elemle dilmezem

Yâ çeküp cân cübbesini pâre pâre kılmazam

Eşk-i çeşmüm rûy-ı zerdüm kanla yusun silmezem

Bir vefâsuz yâr sevdüm n'ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/1)

5.7.6. Nikâb

Klasik şiirde nikâb ve nat' sevgilinin yüzünü örtmesi bakımından şiirlere konu olmuştur. Şâhî, murabbasının bir bölümünde sünbül saçlı sevgilinin gül yüzüne atıfta bulunmuş ve o gül yüzün sevgilinin saçlarıyla örtüldüğüne vurgu yapmıştır:

Sünbül saçını gül yüzine eyleyüp nikâb

Nergis gözi ile cân u dile saldı ıztırâb

Şâhî elinde komadı ârâm u sabr u hâb

Meh-rûy serv-kâmet ü gül-bûy lâle-ha (Mu. 19/5)

5.7.7. Zünnâr

Kesişlerin bellerine bağladıkları uzun kuşak anlamına gelen zünnâr,¹⁰⁷ *Dîvân*'da bir beyitte konu olmuştur. Sevgili, elbisesini değiştirmemesi ve kuşağı beline bağlamamasıyla ön plana çıkarılmıştır:

Komaz küfrin başın kesmekle zülfün

Ne tebdîl-i libâs eyler ne zünnâr (G. 28/5)

¹⁰⁷ Canbulat, a.g.e., s. 720.

5.7.8. Tâc (Efser), Mücevher

Bu unsurlar, sevgilinin güzelliğine güzellik katacak unsurlardandır. Âşık, sevgilinin ayağı toprağına sahipken ve ona kavuşma ihtimalini düşünürken taht ve tacı istememiştir. Çünkü sevgiliye kavuşmak taç, taht ve Cem mülkünden iyidir:

İşigünde hâk-i pâyun var iken
Hey ma'âza'llâh gerekmez taht u tâc (G. 18/5)

Şâhîye vaslun gerekdür tâc u tahtı n'eylesün
Mülk-i dünyâdan ana bir lokma vü bir hırka bes (G. 64/5)

Visâlün 'âşıkâ yigdür habîbüm
Cihânda tâc u taht u mülk-i Cemden (G. 109/7)

Sevgilinin ayağı toprağının tozu ile âşığın başına takılan süslü taç arasında bir bağ kurulmuştur. Değerlilik bakımından kurulan bu ilişkide sevgilinin ayağı toprağının tozu âşığın başına takılan süslü bir tacı andırmıştır:

N'ola cânlar virürsem işüğün yasadnмага şâhâ
Gubâr-ı hâk-i pâyundur başuma efser-i gırret (G. 12/2)

Şâhî, altın dolu fildişi rengindeki tahtı ve mücevher tacı ile sevgiliyi övmüştür. Sevgilinin tacı mücevher gibi parlak ve değerlidir:

Hâk-i pâyüne yüz urup âsitânun hasretin
Taht-ı 'âc-ı pür-zer ü tâc-ı mücevherden geçer (G. 32/2)

“Gönül; taç, taht ve saltanata aldanma (o) fanidir. Böyle ölümsüz olan mülkünle kibire ne ihtiyacın var?” şeklinde düşüncelerini dile getiren Şâhî; taç, taht ve saltanatın geçiciliğine vurgu yapar:

Bî-bekâ mülkiyle böyle kibr ü istignâ nedür
Tâc u taht u saltanat aldanma fânîdür gönül (G. 87/11)

Günahlarının affedilmesini isteyen âşık; taç, taht, padişahlık şevketi ve paranın bir değeri olmadığını tek gerçek affın Allah'tan geleceğini söylemektedir:

Afv ez-Mevlâ be-cû verne çi gerded Şâhiyâ
Tâc u taht u şevket-i şâhî vü genc-i mâl-i men (N. 3/2)

5.7.9. Tâk

Kemer anlamına gelen tâk mefhumu, Şâhî'nin murabbasının bir bölümünde yer alır. Gönlü perişan ve gözyaşı kan dolu olan âşığın tâkati ise kemer gibi olmuştur. Kemer gibi olan âşık, dert ve sıkıntıdan dolayı zayıf ve güçsüz kalmıştır:

Yâr ser-keş baht nâ-fercâm tâli' ser-nigûn
Cân nâlân dil perîşân çeşm giryân eşk hûn
Tâkatüm tâk oldu derd ü gussadan oldum zebun
Dâd elünden ey cefâsı çok vefâsuz çarh-ı dûn (Mu. 12/1)

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

5.8.1. Şem', Çerâğ, Fânus

Birer aydınlatma aracı olarak mum (şem'), beyitlerde “şem’-i cemâl, sûret-i şem', şem’-i rûh, şem’-i ‘âlem-tâb, şem’-i nûr-tâb” gibi ifadelerle çoğunlukla yanağa benzetilen olmaktadır. Âşık, sevgilinin mum gibi parlayan yüz güzelliğinde kanatlar yakan bir pervanedir:

Bir Süleymân-nâm şâha bu gönül dîvânedür
Kim cemâl-i şem’ine perler yakar pervânedür (G. 49/1)

Âşık, ayrılık gecesinin mumunun suretinde sevgiliye hâlini vassfeder. Ayrılık gecesi, birer aydınlatma aracı olan muma benzetilir:

Sûret-i şem’-i şeb-i hecrün nicesi vassf idem
Şerha âgâz eylesem evvel zebân oda yanar (G. 53/14)

Divan şiirinde mum çok zaman yanması ve ışık kaynağı olması ile işlenir ve sık sık pervane ile birlikte anılır. Dünyayı aydınlatan mum ile kasıt sevgilidir. Âşık ise geceler boyu pervane gibi yanmak istemektedir:

Giceler tâ subha dek pervâne-veş yansam n’ola
Şem’-i ‘âlem-tâb olan ruhsâra virdüm gönlümü (G. 157/3)

Âşık, nur bağışlayan mumun pervanesi olmuştur. Nur bağışlayan mum ile kasıt sevgilidir. Sevgilinin yanağının ateşinde kanatlar yakan pervane ise âşıktır:

Tutuşup nâr-ı ruhunda bâl ü per yaksam n'ola

Ben o şem'-i nûr-bahşun olmuşam pervânesi (G. 159/5)

Dîvân'da mum mefhumu ayrıca od gibi ateş anlamına gelen ve yakma görevi olan kavramlarla birlikte kullanılmıştır. Sevgili, âşık için mum yoluyla ateşler yakmıştır. Bunu gören âşık da sevgilinin yolunda pervane gibi yanmak istemiştir. Âşığın göğsünde görünen yara değildir. O, aşk ocağında ortaya çıkan bir sevaptır:

Şem'-veş odlar yakar başuma her dem ol nigâr

Yolına pervâne-veş yanmak savab oldu savab (G. 7/3)

Dâg sanman tekye-i sînemde yir yir görinen

Şem' yakdı 'ışk ocagına nigârün hayrıdur (G. 36/2)

Işığın rüzgârdan sönmesini engellemek amacıyla kullanılan fanus, *Dîvân*'da gökyüzü için benzetilen olmuştur. Âşık, ayrılık ateşiyle mum gibi yandığından beri feleğin fanusunun ağzından kıvılcımlar saçtığını söylemiştir:

Yanaldan şem'-veş nâr-ı firâka

Dehânumdan döner fânûs-ı eflâk (G. 82/4)

Şem' mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte "şem'-i şebistân" terkihi ile birlikte kullanılmıştır. Şâhî, bu ifadeyle sevgiliye seslenmiştir:

Giceler subha dek şâha benüm fûrkat diyârında

Hayâl-i çihre-i hûbun durur şem'-i şebistânüm (G. 94/5)

Bahârum sohbetüm subhum dahı şem'-i şebistânüm

Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânüm (G. 95/1)

Şâhî, aşkı da muma benzetir. Mum ne kadar yakıcıysa aşk da o kadar yakıcı ve ateşlidir. Âşık tüm bunlara rağmen aşk mumuyla gece gündüz pervane gibi yanmak istemiştir:

Şem'-i 'ışka yanmağa pervâne-veş şâm u seher
Bezm-i hüsne gelmişem şem'-i şebistânüm benüm (G. 102/2)

Âşık için altın mumdan daha iyi bir şey varsa o da gümüş tenli sevgilidir:
Yanında Şâhînün vaslun harac-ı Rûma aylukdur
Benüm altun çerâgum var mıdur sen sîm-tenden yig (G. 83/5)

5.8.2. Perde

Günlük hayatta perde, örtme eylemi ile kullanılan bir araçtır. *Dîvân*'da perde mefhumu âşığın feryatlarını seyretmesiyle ele alınmıştır:

Çenge döndi kâmetüm zârîlig eyler her kalem
Râstî hoş perdeler seyr eyler efgânüm benüm (G. 101/3)

Başka bir beyitte ise perde, gerçek anlamı ile birlikte kullanılmıştır. Perdeden hoşnutluk gitmez. Çünkü onda güzellik, şirinlik vardır:

Çıkardı perdeden kaçmazdı rızvân
Melâhatde eger varmışsa sence (G. 134/2)

5.8.3. Kadeh (Câm, Piyâle, Sâgar, Peymâne), Sürâhi, Şîşe, Kâse

Kadeh (câm, piyâle, sâgar, peymâne) *Dîvân*'da bahsi en fazla geçen gereçtir. Bu unsurlar, bezmin vazgeçilmez unsurlarındandır. *Dîvân*'da farklı benzetmelere konu olmuşlardır. Şâhî, mecliste bulunan sâkî'nin elindeki sürahiye dikkat çekerek o sürahinin içindeki şarabın döküldüğü anda bıraktığı gulgul sesine hatırlatmada bulunmuştur. Meclis ehlinin kadehi ve ferahlık veren kadeh anlamında kullanılan câm mefhumundan dünyanın gamını yok etmesi istenmiştir:

Gulgul ile dest-i sâkîde surâhî nagmede
Câm-ı ehl-i bezm elinde devr idüp oynar mest (G. 11/4)

Yine câm-ı ferah-bahşıyla sâkî
Gam-ı devrânı dilden kıl izâle (G. 136/3)

Beyitte sâkî dudaklı kişi ile sevgili kastedilmektedir. Sevgilinin dudağı şarap renklidir. Âşık, sevgilinin kadehe benzeyen dudağından aldığı yudumla sarhoş olur:

Bâdeye düşsem ‘aceb mi câm-ı la’lün şevkine
İhtiyâr elden gider sâkî lebün mey-gündur (G. 37/2)

Cür’a-i câm-ı lebünden ben senün
Pür-humâram pür-humâram pür-humâr (G. 31/6)

Sevgilinin dudağı ve kadeh arasında ilgi kuran âşık, yârin dudağını kadehe benzetmektedir. Bunun nedeni kadehin içinde bulunan şarabın rengidir. Âşık, sevgilinin kadehe benzeyen şarap rengindeki dudağının hasretiyle meyhaneye düşerse bu ayıp bir durum değildir:

Hasret-i câm-ı mey-i la’l-i lebünle ey sanem
Ger düşersem tan mıdur meyhânedan meyhâneye (G. 6/1)

Sevgilinin gammazlık yapan gözü ile yüreği kan dolu olan âşık, sevgilinin saf dudağının hasretiyle içki kadehine (şaraba) düşmüş ve kendinden geçmiştir:

Çeşm-i gammâzun gamından yüregüm pür-hûn olup
La’l-i nâbun hasretiyle düşmüşem peymâneye (G. 145/2)

Şâhî, gül bahçesinde bulunan bülbüllerin inlemesi durumunu, gülün eline şarap kadehi almasıyla ilişkilendirmiştir. Gül ve piyâle arasında renk itibarıyla bir benzerlik kurulmuştur. Beyitte gül, sevgili; bülbül de âşık olarak tasavvur edilmiştir:

Gülistân içre bülbül saldı nâle
Ele rindâne gül aldı piyâle (G. 136/1)

Dünyanın zehrini içerek gönlü kan dolu olan âşık, sâkî’den sağlık bağışlayan kadehi istemektedir:

Kâse kâse zehr-i dehri içeli dil toldı hûn
Sâkiyâ kanı bize şol câm-ı sıhhat-bahşi sun (G. 119/1)

Bir beyitte ise Şâhî, kadehi ters dönmüş bir felek gibi tasvir etmektedir:

Kâse-i çarhun bakup nakşına Şâhî sunma el
Âb-ı ‘işretten tehîdür işbu câm-ı ser-nigûn (G. 119/5)

Dîvân'da bir beyitte geçen şîşe kelimesi, sūrahi ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Şîşe de içine şarap gibi sıvı maddelerin dökülebileceği bir gereçtir:

Dil-i tennûr sînede cânâ kebâbum var benüm
Hem iki gözüm iki şîşe şarâbum var benüm (Müf. 8)

Âşığın yanından ayırmadığı ikili, sevgilinin la'l gibi olan dudağı ve elindeki kadehidir:

Tutalum kim hem-demüm bir serv-kad gül-fâm ola
Bir elümde la'l-i dil-ber bir elümde câm ola
Sanma ey ârâm-ı cân sensüz bana ârâm ola
Ey gözüm kan agla ey dil âh u efgân eyle sen (Mu. 13/4)

Kâse, âşığın dünyanın zehrini içmesi için kullandığı bir nesne olarak tasavvur edilmektedir:

Kâse kâse zehr-i dehri içeli dil toldı hûn
Sâkiyâ kanı bize şol câm-ı sıhhat-bahşi sun (G. 119/ 1)

Bir başka beyitte ise felek, çukur çanaklı bir kâseye benzetilmektedir:

Kâse-i çarhun bakup nakşına Şâhî sunma el
Âb-ı 'işret-den tehîdür işbu câm-ı ser-nigûn (G. 119/5)

5.8.4. İp (Rişte), Kement, Zincir (Zencîr)

İp anlamına gelen rişte, *Dîvân*'da üç beyitte konu olur. Ayrılık, ipliğe benzetilir. Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda ayrılık ipliğiyle bağlanır ve hareketsiz kalır:

Vuslata irdüm didükde göresin fûrkat irer
Rişte-i hicrân benzer pâ-yı vasla bestedür (G. 38/4)

Bir başka beyitte ise âşığın gamzesi ipliğe benzetilmiştir. Bu iplikte âşığın gözyaşları inci gibi dizilmiştir:

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

Kemend, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak söz konusu edilir. Âşık, sevgilinin kement atan saçına bağlanmış ve kendi canını yok saymıştır. Sevgilinin kement atan saçı, halkı Mecnûn eylemiştir:

Çekdi def'î cânımı zülf-i kemend-endâzına
Bir emânsuz bî-rahm mekkâre virdüm gönlümi (G. 157/2)

Almaduk dil komadun 'âlemde gunc u nâz ile
Fitneler saldun cihâna gamze-i gammâz ile
Halkı Mecnûn eyledün zülf-i kemend-endâz ile
Cân bedenden ayrılır ben senden ayrılmak muhâl (Mu. 4/6)

Sevgilinin uzun ve örgülü saçları şekil benzerliği bakımından zincir ve kementle bir tutulmuştur. Zincir ve kementin diğer bir özelliği ise bağlayıcı olmasıdır. Âşık bu saçı, kıvrım kıvrım yapmayı dilemiştir. Sevgili de gönlü divane olan âşığı kendine bağlamak istemiştir:

Halka halka idüben zencîr-i zülfîni kemend
Bu dil-i dîvâneyi itmek diler o pâ-y-bend
'Akl gitdi sabr gitdi ıssı itmez bana pend
A begüm a pâdişâhum a güzel hânım benüm (Mu. 11/3)

Zulm ile zencîr-i zülfün ben garîbi kıldı bend
Cevri bî-had zulmi bî-pâyân elinden el-gıyâs (G. 15/3)

Âşığın tek ilacı sevgilinin zincir gibi olan saçıdır:

Kâkülün fikriyle muhteldür mizâc
Zülf-i zencîrûnle la'lündür ilâc (G. 18/2)

Âşık, zincir mefhumunu Mecnûn'un zincire çekilme durumunu örnek verecek şekilde kullanmıştır. Şâhî de Mecnûn gibi deli divane olduğundan ötürü zincire çekilmek istemiştir:

Leylî-i zülfün gamıyla dil perîşân oldu bil
Çek anı zencîre kim Mecnûn gibi (G. 39/2)

Zencîre çeken gerden-i Şâhîyi keş-â-keş
Bu turre-i tarrâr-ı dil-âvîz ile sensin (G. 116/5)

Sevgilinin sözü de zincire benzetilmektedir:

Hâk-i pâyuna ne vardı cân atup yüz sürmeğe
Olmasa zencîr-i va'dün gibi mâni' pâyda (G. 141/2)

5.8.5. Kazma (Külüng), Balta (Tîşe)

Kaya gibi büyük taşları kazmakta kullanılan bir tür balyoz olan külüng,¹⁰⁸ *Dîvân*'da Ferhâd ve Şîrîn hadisesiyle birlikte yer alır. Âşık, kendisini Ferhâd gibi görmüş ve ahından kazma tutmuştur. Ayrılığı balta gibi kesici bir alete benzeten âşığın yüreği de paramparça olmuştur:

'İşkunun Ferhâdı oldum tutdum âhumdan külüng
Dil-ber isterin lebünçün kesmişem kûh-ı girân (G. 129/2)

Hecr ü fûrkat tîşesiyle yüregüm sad-pâredür
Bilmedi şîrîn-dehânım ne çeker Ferhâdını (G. 156/2)

Tîşe, Ferhâd'ın dağı delmesi için kullandığı eşya olması yönüyle söz konusu edilir. Aşk sırrını ortaya çıkarmış olan âşığın başı baltayla vurulmaya layık görülmüştür:

Sırr-ı 'ışkı kûhken faş itdügiçün 'âleme
Ko urulsun başına Şâhî sezâdur tîşesi (G. 160/5)

5.8.6. Kafes

Tasavvuf felsefesini yansıtan iki beyitte kafes, insan bedenine benzetilmiştir. İnsan ruhu ise bu ten kafesine hapsolmuş gönül papağanı gibidir. Murg-i revân da eskimiş ve harap olmuş bir ten kafesine sabr etmekle görevlidir:

Tûtî-i dil kafes-i tenden eyâ rûh-ı revân
Bâl açup kûyuna düşmege tekâzâ ideyor (G. 46/2)

Iztırâbı ko gel ey murg-i revân sabr eyle

¹⁰⁸ Pala, a.g.e., s. 281.

Eskiyüp işde helâke varıyor ten kafesi (G. 170/2)

Sevgilinin karışmış saçları gönül kuşuna yani âşığa kafes olursa (âşık) bir daha uçmaya meyletmeyeceğini söylemiştir:

Murg-ı cânâ olalıdan zülf-i pür-çînün kafes

Kâfirüm ger bir nefes uçmaga eylersem heves (G. 64/1)

Sevgilinin gül yüzünü göremeyen âşık için dünya, kafes gibidir:

Gitmedi zülfün hevâsı cân u dilden bir nefes

Gül yüzünden ayru 'âlem bana olmışdur kafes (G. 65/1)

5.8.7. Ceres

Bugünkü karşılığı çan olan ceres, kervan mefhumuyla birlikte zikredilmiştir. Âdem menziline kervanı, âşığın kulağına çan sesi ile dokunmuştur:

Kârbân-ı reh-i iklîm-i 'adem-menzilinün

Tokınur oldı dilâ sem'üme bâng-i ceresi (G. 170/3)

5.8.8. Pister (Döşek)

Dîvân'da üç beyitte kullanılan pister mefhumu, âşığın hasret duygusunun döşeğe benzetilmesi yönünde olmuştur. Âşık, hasret döşeğinde güçsüz, gamlı ve aciz bir durumda kalmıştır:

Pister-i hasretde kalmışdum za'îf ü nâ-tüvân

Câna sıhhat virdi vaslun ey tabîb-i cân-fezâ (G. 2/2)

Çâre kılmazsan eger derd-i dile pörsiş ile (?)

Ölürem pister-i hasretde tabîbüm gam ile (G. 146/6)

Sevgilinin ayrılığının derdiyle hasret yatağında zayıf bir hâlde kalan âşık, sevgilinin kanlı gözünden başka yüzüne su serpeninin olmadığını söylemektedir:

Zebûnum pister-i hasretde derd-i hecr-i yâr ile

Yüzüme su seper yok dîde-i hûn-bârdan gayrı (G. 167/2)

5.8.9. Leğen

Beyitte leğen mefhumu, gökyüzünün elinde tuttuğu altın gibi değerli bir şey olarak karşımıza çıkmaktadır:

Sensin ol şâh-ı felek-mertebe kim bende-sıfat
Âsumân karşı tutar hizmetüne zer leğeni (G. 161/5)

5.8.10. Pota (Pûte)

Gönlü aşk ihlâsının potasında yanan âşık, sevgilinin yolunda altın gibi saf ve temiz kalmıştır. Âşık için ayna gibi olan gönlünün temiz olmaması mümkün değildir. O, bu hâliyle mihnet potasında laf olmuştur:

Pûte-i ihlâs-ı ‘ışkunda yanaldan bu gönül
Sâf u pâk olmuş durur şâha yolunda hemçü zer (G. 23/2)

Nice sâfi olmasun âyîne-veş gönlüm benüm
Niçe niçe pûte-i mihnetde biz kâl olmışuz (G. 59/2)

5.8.11. Çadır (Otag, Har-gâh)

Göğsünün üstünde taze yaralar açan âşık, kendisini aşk padişahına benzetmiş ve sevgisinden süslü bir çadır kurmuştur:

Sînemün üstine urdum lâle gibi tâze dâğ
Şâh-ı ‘ışkam gûyiyâ kurdum mahabbetden otağ (G. 74/1)

Âşık, ahıyla gökyüzünü siyah renkli büyük bir çadır gibi yapmıştır:

Gün gibi sabrum yakasın çâk idüp âh eylemek
Âhum ile âsumânı kara har-gâh eylemek
Hâsılı gam hırmânında gendümi kâh eylemek
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/5)

5.8.12. Çengel (Kullâb)

Klasik şiirde sevgilinin saçı, ucuna bir şey takılmaya yarayan kullâb yani kanca gibi düşünülmüştür:

Hakka irişüp bulur cânâ hayât-ı sermedî
Zülf-i kullâbun olursa ger dil-i Mansûra dâr (G. 53/6)

5.8.13. Meş'al

Birer aydınlatma aracı olan meşale mefhumu, *Dîvân*'da parlak mührün meşalesi olarak yer almaktadır. Âşık, “*Meş'al-i mühr-i münîr ü mâh-ı tâbân*” 1 istememiştir:

Şu'le-i âhından anun düni rûşen gün gibi
Meş'al-i mühr-i münîr ü mâh-ı tâbân istemez (G. 63/3)

5.8.14. Nigîn

Yüzük anlamına gelen nigîn mefhumu, *Dîvân*'da bir beyitte yer almıştır. Nigîn, sevgilinin dudağı için benzetme unsuru oluşturmuştur. La'l gibi olan sevgilinin dudağı altın mühür ve yüzük gibi tasvir edilmiştir:

Kızıl meyle şehâ altun sâgar
Nigînî la'l gûyâ hâtem-i zer (Müf. 16)

5.8.15. Mizân

Mizân, ölçü aleti anlamına gelmektedir.¹⁰⁹ Gündelik yaşamda tartma işlevine sahip olan mizân mefhumu aşağıdaki beyitte de aynı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Âşığın günahları bu tartıda tartılmış ve ağır gelmiştir:

Kurıldukda yahûd mîzân yâ Rab
Günâhum tartılır olur ağır heb (Mes. 3/1)

5.8.16. Ayna (Âyîne, Mir'ât)

Dîvân'da âyîne ve mir'ât mefhumlarıyla yer alan ayna, sevgilinin yanağına benzetilen olması ve âşığın gönlünü ifade etmesi amacıyla konu olmuştur.

Sevgilinin yanağını ayna gibi parlak ve pürüzsüz gören âşık, bu güzelliği seyretmektedir. Dostuna kavuşma haberlerini işiten âşık, gönül aynasında tüm ayrılık kederlerini yok etmiştir:

Dil-i tûtî n'ola güftâra gelürse şâhum
Ruhun âyînesini seyr ü temâşâ ideyor (G. 46/4)

İrişeli kulaguma peygam-ı vasl-ı dost
Mir'ât-ı dilde kalmadı fûrkat kederleri (G. 151/4)

¹⁰⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 762.

Sevgiliyi ay gibi parlak bir güzelliğe sahip olarak betimleyen âşık, gönül aynasında sevgilinin güneş gibi olan yüzünü izlerken kırılmış bir ayna tasviri yapmıştır:

Gün yüzün mir'ât-ı dilde seyr iderken ol mehün
Dûr idüp gözden yine kıldı şikest âyînemüz (G. 60/2)

5.8.17. Tarak (Şâne)

Tarak *Dîvân*'da iki beyitte konu olmuştur. Sevgilinin saçını taramak için kullanılan şâne, âşık için gereksizdir. Çünkü sevgilinin saç kıvrımlarını taramak için âşığın kirpikleri yeterlidir:

Müjgân-ı men bes-est be-tezyîn-i turreet
Z'ân rû şikenc-i zülf-i tû muhtâc-ı şâne nîst (G. 2/4)

Sevgili, saçına el sürmesi için tarağa izin vermiştir. Âşık da bu durumu kıskanmış ve gönlü perişan bir hâl almıştır:

Reşk idüp Şâhî gönül nice perişân olmasun
Zülfine el vurmağa virdi icâzet şâneye (G. 145/5)

5.9. Çeşitli Sosyal Kavramlar

5.9.1. Devlet, İkbâl

Devlet kelimesi *Dîvân*'da iki farklı anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Birinci anlamda güç, kudret ve ihtişamı ile “devlet”; ikincisi ise “zenginlik ve saadet”tir.¹¹⁰ Sevgilinin eşiğinden uzak kalan âşık için eski devlet, devlet olma özelliğini yitirmiştir:

Âsitân-ı yârdan ben dûr olalı Şâhiyâ
Hem-ser olmadı yine bu devlet-i dîrînemüz (G. 60/5)

Şair, devlet ve ikbal kelimelerini bir arada kullanarak sevgilinin saadetini açıklar ve onun daima sevinçli olmasını ister:

Devlet ü ikbâl ile sen şâdmân u hurrem ol
Derd-i hecrünle ben ey rûh-ı revân aglayayın (G. 124/3)

¹¹⁰ Kesik, Mahmud Rıfî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divançesi, s. 113.

Bir beyitte devlet, yol gösterici bir kişi gibi düşünölmüştür:

Bi-hamdi'llâh merâ Şâhî zi-evvel

Sa'âdet yâr u devlet reh-nümûn şod(G. 8/5)

Şâhî, geçici ve fani olan bir devlete hiçbir zaman güvenilmemesi gerektiğini söylemektedir:

Ber-devlet-i î n fânî vü ber-'ömr-i cevânî

Zinhâr me-şev Şâhî tu magrûr hemîşe (G. 16/5)

5.9.2. İlim

Aşk, ilime benzetilir ve bu ilmi okuyan âşıkların pek yüce olduğu söylenir:

'İlm-i 'ışkî bize öğretme gel ey şeyh-i şehir

Biz o fenni okıyup yazmışuz a'lâ bilürüz (G. 58/2)

Âşık; mihnet, dert ve bela mahallesinde Ferhâd, yaş döküp kan ağlamak ilminde üstat olmuş ve çılgın bülbül gibi feryat etmeye alışmıştır:

Mihnet ü derd ü belâ kûhında Ferhâd olmuşam

Yaş döküp kan ağlamak fenninde üstâd olmuşam

Bülbül-i şeydâ gibi feryâda mu'tâd olmuşam

Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/8)

5.10. İnşâî Unsurlar

5.10.1. Hâne, Gam-hâne, Virâne

Temel ihtiyaçlardan olan ve barınma gereksinimi gidermek amacıyla inşa edilen bu yapılar, *Dîvân*'da teşbih yoluyla muhtelif benzetmelere konu olmuştur. Şâhî, hâne kelimesini âşığın gönlünü ifade etmek için kullanmıştır. Âşığın gönöl evinde sevgiliden başkası yoktur. Ayrılık zamanı geldiğinde âşığın gönöl evi harap olmuş bir hâlde bulunur:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok

Ey Halîlüm Ka'bedür ol sanma Âzer deyrîdür (G. 36/3)

Vasl-ı dil-berle bu gönlüm hânesi ma'mûr iken

Hecr elinden hâliyâ başdan başa vîrânedür (G. 49/4)

Bir başka beyitte de âşığın gönül evinin sevgilinin yanağının şevkiyle aydınlatıldığı söylenmektedir:

Cân u dilden olmuşam bir dil-berün dîvânesi
Kim münevverdür ruhu şevkiyle gönlüm hânesi (G. 159/1)

Sevgili, hüznler evine ayak bastığı vakit âşığın canı şevkle çıkmak isteyecektir:

Hâne-i ahzânuma bassa kadem hânım benüm
Çıkmak ister raks urup şevk ile bu cânım benüm (G. 96/1)

Şâhî, gam-hâne olarak tasvir ettiği evine sevgilisini beklemektedir:

N'ola kılsa idün ey âfitâbum
Benüm bir gice gam-hânem münevver (G. 33/3)

Meyhane, harap olmuş bir yer yani virane olarak tasvir edilmektedir:

Vâ'izâ gel bize ta'n itme harâbâti diyü
İşbu hum-hâne-i vîrânede huşyâr kanı (G. 165/3)

5.10.2. Kapı

İnşâî bir unsur olan kapı, *Dîvân*'da daha çok âşıkların lütuf beklediği bir makam ve başvurulacak bir yerdir. *Dîvân*'da kapı ifadesi çoğunlukla gerçek anlamı ile kullanılmıştır. Âşığın bahtında bir gün olsun fetih kapısı açığa çıkmamıştır:

Niçe yıldur vasl-ı cânânı temennâ eylerem
Tâli'ümde bir gün olmadı dirîgâ feth-i bâb (G. 6/3)

Sevgilinin kapısı, Kâbe'ye benzetilmektedir:

Merve hakkı kapunı Ka'be-i ulyâ bilürüz
Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Allah'ın dergâhı, âşık için vazgeçilmez bir makamdır. Âşık yalnızca o kapıda affedileceğini düşünür:

Zi dergâh-ı tu dige der ne-dânem
Kerîmâ afv kon ez-der me-rânem (Müf. 5)

5.10.3. Kasr, Eyvân, Hisâr, Kâşâne

Dîvân'da bu unsurlar köşk anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şâhî, aşkı köşke benzeterek bu köşkün yapımı için Şeddâdî'yi örnek göstermiştir. Gönül sarayı parlak olan âşığın gam-hâne köşesinde temeli sağlam bir kalesi vardır:

Kasr-ı 'ışka yine Şeddâdî temel bağlamada
Dostum bencileyin dünyede mi'mâr kanı (G. 165/4)

Âfitâbum tâ ki kıldun gün gibi 'arz-ı cemâl
Rûşen oldı gönlümün başdan başa kâşânesi (G. 159/4)

Kanda bulsun mîr-i 'ıyşa ceyş-i gam Şâhî zafer
Künc-i gam-hâne gibi muhkem hisâr um var iken (G. 112/7)

Ferâgat mahallesinin talibi, büyük köşkü istemez. Çünkü o, aza kanaat etmeyi bilir:

Tâlib-i kûy-ı ferâgat kâh-ı eyvân istemez
Tumturak-ı râyet ü dergâh u dîvân istemez (G. 63/1)

5.10.4. Eşik (Âsitân)

Dîvân'da âsitân mefhumu, sevgili ile birlikte kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin ayağı toprağına yüz sürüp eşiğinden ayrı kalmak istemez. Sabaha kadar köpeklerle birlikte sevgilinin mahallesini gezen gönül hastası âşık, hasretler içerisinde sevgilinin eşiğine kavuştuğu anı beklemektedir:

Hâk-i pâyüne yüz urup âsitânun hasretin
Taht-ı 'âc-ı pür-zer ü tâc-ı mücevherden geçer (G. 32/2)

Beni ol âsitândan dûr itme
Elüm al yirde koyup hor itme (Mes. 2/21)

Müstedâm ol lutf idüp yine bu giryân gözlerüm
Hâk-i pây-ı kuhl-ı âsitânunla pür-nûr eyledün (G. 81/2)

Seglerünle kûyunı geşt eyleyüp tâ subh-dem
Âsitânun bekleyen bu Şâhî-i dil-hastedür (G. 40/5)

5.10.5. Meyhâne, Hum-hâne, Harâbâd

Bu mekânlar, şarabın satıldığı ve içildiği yerlerdir. Sevgilinin hasretinden meyhane köşelerine düşen âşık, sarhoş bir hâldedir. Bu durum âşık için ayıplanacak bir şey değildir. Âşık, sarhoşluğuyla övünür. Âşığın işi meyhanede sarhoş olmaktır:

Düşüp meyhâne küncine begüm mest ü harâb olduk
Göreliden leblerün aksın mey-i câm-ı musaffâda (G. 140/2)

Hasret-i câm-ı mey-i la'l-i lebünle ey sanem
Ger düşersem tan mıdur meyhâneden meyhâneye (G. 145/3)

Vâ'izâ gel bize ta'n itme harâbâti diyü
İşbu hum-hâne-i vîrânede huşyâr kanı (G. 165/3)

5.10.6. Deyr

Deyr, Hristiyanların ibadet etmek amacıyla inşa ettikleri ve içerisinde putlarından bulunduğu bir yapıdır.¹¹¹ *Dîvân*'da bir beyitte Hz. İbrâhim'in babası Âzer'in yaptırmış olduğu Âzer kilisesinden bahsedilmektedir:

Yakma gönlüm hânesini anda senden gayrı yok
Ey Halîlüm Ka'bedür ol sanma Âzer deyrîdür (G. 36/3)

Âşığa göre bu kilise içerisindeki herkesin bir günahı vardır. Fakat bu günahlar Allah'a şirk koşulmadığı sürece affedilecektir:

Kimdür bu deyr içinde kim ol eylemez günâh
Şirk olmasun hemân tek olur her günâh 'afv (G. 133/2)

5.10.7. Horem

Horem, türbe demektir. *Dîvân*'da bir beyitte yer alan türbe, kula benzetilmektedir. Âşık, kendisi gibi bir kulun bulunamayacağını söylemektedir:

Nâmıyla n'ola Şâhî isem lîk kapunda

¹¹¹ Pala, a.g.e., s. 116.

Bir bende-i horem ki bulunmaz bana hem-tâ (G. 1/7)

5.10.8. Kulle

Kulle mefhumu, *Dîvân*'da bir beyitte sevgilinin mahallesi için benzetme unsuru oluşturmuştur. Âşığın gönlü, muhabbet mahallesinin kulesinde gizlenmiş ve sır olarak kalmıştır:

Kulle-i kûh-ı mahabbetde bu gönlüm şîrîni

Râm u nahcîr eyleyen ol çeşm-i câdûlar mıdur (G. 26/2)

5.10.9. Harem

Dîvân'da bir beyitte geçen harem mefhumu, sevgilinin gizli yeri olarak tasvir edilmiştir. İnlemekte olan âşık, sevgilinin mahallesinin haremine derman ummaya gelmiştir:

Dermân umageldüm harem-i kûyuna nâlân

Ol dil ki sana yüz tuta mahrûm ola hâşâ (G. 3/5)

5.11. Tıbbî Mefhumlar ve Hastalıklar

5.11.1. Merhem, İlaç, Tiryâk, Çâre, Devâ, Dermân

Hastalıkları tedavi etmekte kullanılan bu tıbbî unsurlar, klasik şiir geleneğinde âşk hastalığına çare olmaz. Merhem kavramı bir beyitte zehir ile birlikte ele alınmıştır. Âşık, doktordan zehir ile bir tedavi yöntemi istemiş çünkü merhemın ona iyi gelmeyeceğini düşünmüştür:

Gel tabîbâ ko müdâvâyı bana em sem ile

Yârem ol yâre degül kim onula merhem ile (G. 146/1)

Âşığın tek ilacı sevgilinin zincir gibi olan saçı ve dudağıdır:

Kâkülün fikriyle muhteldür mizâc

Zülf-i zencîrûnle la'lündür ilâc (G. 18/1)

Dert eliyle derdine derman bulamayan âşık, inlemektedir. Eğer dermansız olan derdine bir deva bulabilecekse de bir ümit, bir yardım beklemektedir:

Şâhî inler derd elinden derdine bulmaz devâ

Ger olursa derd-i bî-dermân elinden el-gıyâs (G. 15/5)

Âşık olana sabır ve sefer şifa olur:

‘Âşık olana sabr u sefer çün olur devâ

Olmaz benüm firâkuma hergiz devâ sefer (G. 51/3)

Doktorlar, Kanun içinde aşk derdinin bir dermanı olmayacağını söylemiş:

Etıbbâ dir imiş Kânûn içinde ‘ışka dermân yok

Ben anı ihtiyâr itdüm devâsı olsun olmasun (G. 127/4)

Âşığın derdinin dermanı sevgilinin yolunda çekmiş olduğu dert ve hasretle yok olmuştur:

Bulmadum ‘âlemde dermân gitdi derd ü hasrete

Hey ne müşkil kâr imiş sabr u tahammül fûrkate (Müf. 15)

Âşığa şifa olan şey sevgiliye kavuşmaktır. Şair, derman ve şifa mefhumlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Müyesser olmadı derd-i dile dermân ehıbbâdan

Meger vasl-ı şifâ-sâzun ola derdüme dermânım (G. 94/4)

Eğer sevgiliye kavuşmanın tek çaresi can vermekse âşık, bu yolda canını vermeye razı olacaktır:

Vasluna çâre olursa vireyin cânı didüm

Ol perî hışma gelüp tut dedi nâ-çâr eteğin (G. 118/4)

Vasl, merhem gibi iyileştirici bir şeye benzetilir. Ayrılık kılıcının yarasıyla perişan olan âşık, kavuşma merhemini sevgiliden ister. Çünkü âşık için tek merhem sevgiliye kavuşmaktır:

Zahm-ı tîg-i hecr ile Şâhî helâk olup gider

Merhem-i vasl ile dil-ber din terahhum eylesün (G. 115/7)

Dünya ayrılığının kederlerine karşı verilen panzehir bile sevgiliye kavuşmak gibi olmamaktadır:

Cihânda hîç vaslun gibi olmaz

Hümûm-ı hecr ü zehr-i dehre tiryâk (G. 82/3)

5.11.2. Tabîb (Hekim), Hasta (Bîmâr, Marîz)

Günümüzde doktorluk mesleğinin eski zamanlardaki karşılığı olan tabîb, hastaları sağlığına kavuşturmakla meşgul olan bir meslek erbabıdır. Klasik şairler, maddî hastalıklarla ilgilenen tabîblerin aşk hastalığına çare bulamayacağını dile getirmişlerdir. Âşığın hastalığına şifa veren tek kişi sevgilidir. Şâhî de sevgilisine seslenirken “tabîb-i cân-fezâ” terkiibini kullanmış ve hâlini ona bildirmiştir. Hasret yatağında güçsüz kalan âşığa, can bağışlayan doktorun yani sevgilinin kavuşması sağlık vermiştir. Âşık, derdinin dermanını sevgiliden ummuştur:

Pister-i hasretde kalmışdum za’îf ü nâ-tüvân
Câna sıhhat virdi vaslun ey tabîb-i cân-fezâ (G. 2/2)

Kaddümi sen bükmiş iken bu ‘acebdür kim yine
Ey tabîbüm derdine dermânı dil senden umar (G. 53/21)

Tabîb ve bîmâr kavramlarını bir arada kullanan şair, tenasüp sanatına başvurmuştur. Doktorundan sağlık bekleyen âşık, sevgilinin saf dudağını arzulamaktadır:

Ey tabîbüm eyle tâ sıhhat vire
La’l-i nâbun Şâhî-i bîmâre ‘arz (G. 71/5)

Hasta gönüllü olan âşığın sağlığı gitmiştir. (O) kavuşma şerbetiyle kendi derdine derman olmak istemiştir:

Ey tabîbüm dîmedün gitdi bu ben haste-dilün
Şerbet-i vaslun ile derdine dermân ıdeyin (G. 108/3)

Âşığın teni ve gönlü hasta olarak tasvir edilmektedir. Bunun nedeni ise sevgilinin ayrılığının derdidir:

Şâhâ sarılup şevk ile kanlu kefenümle
İrsem tapuna yüz süre bîmâr tenümle (G. 144/1)

Derd-i hecr-i yâr ile derdâ dilüm bîmârdur

Gice gündüz hem-demüm âh u enîsüm zârdur
 Mihnet ü derd ü belâdan gözlerüm hûn-bârdur
 Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/1)

Âşığın hasta gönlü, sevgilinin saçının her bir teline bağlanmıştır:
 Zülfünün her bir kılında haste gönlüm bestedür
 Derd-i 'ışkun mübtelâsıdur be-gâyet hastedür (G. 39/1)

5.11.3. Tûtîyâ (Kuhl)

Göz sağlığı için oldukça faydalı olan ve gözün görme gücünü arttıran tûtîyâ ve kuhl¹¹² sevgilinin ayak bastığı toprak için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin ayağı toprağının tozuna seslenen âşık, sevgilinin gözü için tûtîyâ olmasını ister. Bu da toprağın göze sürme olarak çekilmesiyle mümkündür:

Ey gubâr-ı hâk-i pâyun çeşm-i câna tûtîyâ
 Hayr-makdem merhabâ şâhum safâ geldün safâ (G. 2/1)

Cevâb-ı sükker-âmîzün durur dil derdine dermân
 Gubâr-ı hâk-i pâyundur gözüme tûtîya senden (G. 130/15)

Âşık, sevgilinin yolunun toprağı için hasretinden (gözüne) sürme çekmek istemektedir:

Gerd-i râhun kuhl idinmek hasretinden ey nigâr
 Şâhî-i bî-çâre bu yolda türâb oldu türâb (G. 7/5)

Klasik şiirde sevgilinin eşiğinin tozu da tûtîyâ olarak tasvir edilir. Âşığın ağlayan gözleri, bu eşiğin sürmesinin ayağı toprağıyla nur dolar:

Müstedâm ol lutf idüp yine bu giryân gözlerüm
 Hâk-i pây-ı kuhl-ı âsitânunla pür-nûr eyledün (G. 81/2)

¹¹² Pala, a.g.e., s. 278.

5.11.4. Tîmâr

Tedavi etme anlamına gelen tîmâr¹¹³ mefhumu, bir beyitte sevgiliyle dost olma ihtimaline karşı âşîğın yaralı olan gönlünü tîmâr etmesiyle ele alınmıştır:

Şâhî irişürdi dil-i mecrûhuma tîmâr
Bir ân enîs olsa eger yâr benümle (G. 144/5)

5.11.5. Zehr (Sem)

Dîvân'da zehr mefhumu, âşîğın istediği tedavi yöntemlerinden biri olarak ele alınmıştır. Âşîğın sıhhate ihtiyacı yoktur. O, sevgilinin aşkı için zehir içmek istemektedir:

Sâkiyâ sun sâgarı ol gül-'izârün 'ışkına
İçerüz biz anı ger zehr ise yârun 'ışkına (G. 150/1)

Âşîğın doktordan istediği tedavi zehir emmektir. O, asıl merhemin zehir olduğuna inanır. Sem ve merhem kavramlarını bir arada kullanan şair, bu iki kavram arasında tezat yapmıştır:

Gel tabîbâ ko müdâvâyı bana em sem ile
Yârem ol yâre degül kim onula merhem ile (G. 146/1)

5.11.6. Kâfûr

Kâfûr, Uzakdoğu ülkelerinde yetişen ve tıpta kullanılan bir çeşit bitkidir. Edebiyatta sevgilinin bedeni ve özellikle gerdanı kâfûra benzetilir.¹¹⁴ *Dîvân*'da bir beyitte kullanılan kâfûr mefhumu, levhaya benzetilmektedir. Bu benzetmenin sebebi levha ve kâfûrun rengi dolayısıyladır. Kâfûr gibi olan levha üzerinde sevgilinin beni katıksız anber gibi güzel kokmaktadır:

Levh-i kâfûr üzre hâlün 'anber-i sârâ gibi
'Ârızunda gonce agzun bâde-i sahbâ gibi (G. 168/1)

¹¹³ Devellioğlu, a.g.e., s. 1293.

¹¹⁴ Pala, a.g.e., s. 251-252.

5.12. Yazı ile İlgili Mefhumlar

5.12.1. Kitâb, Kâğıt

Bu mefhumlar çoğu zaman gerçek anlamının dışında kullanılmış ve farklı teşbih ve mecazlar yapılarak ele alınmıştır. Âşık, güzellik mektebinde bulunan aşk kitabını ezberlemiştir. Fakat sevgiliden ayrılığın macerasını yüz bin kitap dahi olsa açıklayamamıştır:

Mekteb-i hüsnünde dil tıflı kitâb-ı ‘ışkunı
Şöyle hıfz itmiş durur kim şimdi ezberden geçer (G. 32/4)

Âteş-i hecrünle dil döne döne oldu kebâb
Mâ-cerâ-yı fûrkatün şerh idemez yüz bin kitâb
Ya İlâhî sen ‘inâyet eyle sen kıl feth-i bâb
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/5)

Şâhî, kâğıt ile kalemden şikâyet olduğu için onların âşığın hâlini anlatmaya müsait olamadıklarını söylemiştir:

Müsâ’id olamazlar vasf-ı hâle
Şikâyet var kâğıd ile kalemden (G. 110/6)

5.12.2. Kalem (Kilk)

Kalem, yazı yazmaya yarayan bir araç gereçtir. *Dîvân*’da bu özelliği dışında kader anlamına gelecek şekilde de kullanılmıştır. Evvel kalem ile kasıt kaderde yazılanın olmasıdır. Âşığa göre evvel kalemde yazılan hayır ve şer gerçekleşir:

Vir rızâ Şâhî kazâya fârig ol endîşeden
Hayr u şer evvel kalemde yazılan serden geçer (G. 32/7)

Sevgilinin güzelliğini kudret kalemiyle nakşeden âşık, onu Hz. Yûsuf’un güzelliğinde tasvir etmektedir:

Kilk-i kudret nakş-ı hüsnün evvelâ
Sûret-i Yûsufda tahrîr eylemiş (G. 67/2)

5.12.3. Levh

Üzerinde yazı yazmaya yarayan bir eşya olan levha, kalem ile birlikte kullanılarak âşıkın duygularını tercüme etmiştir:

Rahm eyle gözüm yaşına redd itme kapundan
Yâ Rabb be-hakk-ı kalem u levh-i mu'allâ (G. 3/4)

“*Levh-i çîhr ve levh-i sîne*” mefhumlarıyla âşık, kendi görünüşünden bahsetmektedir. Onun görünüşü İhlâs sûresi gibidir:

Yazılan eşk-i hûn-âbumla Şâhî levh-i çihremde
Başumdan derd-i cânân ile geçen mâ-cerâdur heb (G. 10/5)

Levh-i sînem üzre gûyâ sûre-i İhlâsdur
Safha-i ruhsârın üstinde hat-ı cânânumuz (G. 62/3)

“*Levh-i kâfûr*” ile sevgilinin beyaz ve parlak olan gerdanı kastedilmektedir. Bu beyaz levhanın hâli, katıksız anber gibidir:

Levh-i kâfûr üzre hâlün ‘anber-i sârâ gibi
‘Ârızunda gonce agzun bâde-i sahbâ gibi (G. 168/1)

5.12.4. Harfler (Nun)

Osmanlı Türkçesinde yer alan harfler gerek şekil gerekse anlam bakımından divanlarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Kaş kavisli yapısı sebebiyle nûn (ن) ve râ (ر) harflerine teşbih edilir. *Şâhî Dîvânı*’nda nûn (ن) harfine yer verilmiştir. *Dîvân*’da sevgilinin kavisli kaşı, nûn harfine benzetilmiştir:

Kaşun altında gözün fi’l-mesel ey âfet-i cân
Şol siyeh nokta durur kim yazılur nûn üzre (G. 135/3)

5.13. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar

5.13.1. Nazm, Şi’r, Gazel, Matla’

Başlı başına bir edebî ürün olan bu *Dîvân*’da edebiyat ile ilgili mefhumlara da ayrıca yer verilmiştir. Şâhî, şiirini sevgilinin servi boyu gibi güzel ve vezinle yazılmış olarak tasvir etmektedir:

Vasf-ı ruhsârunda rengîn u latîf ü âb-dâr

Serv-i kaddün gibi nazmum hûbdur mevzundur (G. 37/6)

Bir başka beyitte de Şâhî, şiirini iri ve beyaz bir doğan cinsine benzetmektedir:

Hümâ-yı vaslun ey meh-rû ‘acebdür gökde uçarken

Salup şebbâz-ı şi’rüm dest-i tab’umdan şikâr itdüm (G. 104/2)

Şâhî’nin kendi şiirini övdüğü bir beyitte kimsenin Şâhî’nin mizacı gibi taze gazel söyleyemeyeceği söz konusudur:

Sen gazâlun gözi vafında eyâ Türk-i Hıtâ

Tab’-ı Şâhî gibi kimse diyemez tâze gazel (G. 88/5)

Edebî terimlerden biri olan matla’ mefhumu, bir beyitte terim anlamının dışında güneşin doğuşunu karşılayacak biçimde yer almıştır: “*Seher vaktinde sevgilinin yanağının güzelliğinin doğuşundan dünyayı aydınlatan güneş, âleme ışık yayar.*”

Her seher cânâ melâhat matla’ından ‘ârizun

‘Âleme pertev salar mihr-i cihân-ârâ gibi (G. 168/4)

5.13.2. Beyân, Me’ânî

Söz ve mana sanatlarıyla ilgili olan ve pek çok sanatı bünyesinde barındıran bu edebî terimler *Dîvân*’da iki beyitte konu olur. Âşık, aşk ilminde güzelliğin anlamının açık ve anlaşılır olduğunu söylemektedir:

Fenn-i ‘ışkunda şehâ hüsnün me’ânîsin beyân

İdemez her sû mesamm-ı tende olursa beyân (G. 129/1)

“*Gönül, ufukların kulağı, nazm incisiyle süslendi. Şâhî’nin mizacı ise anlamlı bir deniz oldu.*” şeklinde bir hitapta bulunan Şâhî, şiirdeki anlam dünyasını sonsuzluğu bakımından denize benzetmektedir:

Gûş-ı âfâkı dür-i nazmıyle tezyîn eyledi

Tab’-ı Şâhî var ise bahr-i me’ânîdür gönül (G. 87/10)

5.14. Kıymetli Taşlar, Mâdenler ve Süs Eşyaları

5.14.1. Altın (Zer, Zerrîn)

Altın rengi ve değerli bir maden olması açısından söz konusu edilir. Âşık için gümüş tenli sevgiliden daha iyi bir altın mum yoktur:

Yanında Şâhînün vaslun harac-ı Rûma aylukdur
Benüm altın çerâgum var mıdur sen sîm-tenden yig (G. 83/5)

Âşık maddî şeylere önem vermez. Âşık için altın taç ve fildişi taht gerekmez. Çünkü sevgilinin yolunun toprağında onun parlayan yüzü yeter:

Hâk-i râhunda makâm u dilde mihrün var iken
Hey ma'âza'llâh gerekmez taht-ı 'âc u tâc-ı zer (G. 22/2)

Şâhî, sevgilinin tahtını altın dolu fildişi renginde bir taht olarak betimleyerek değerini ön plana çıkarmaktadır:

Hâk-i pâyüne yüz urup âsitânun hasretin
Taht-ı 'âc-ı pür-zer ü tâc-ı mücevherden geçer (G. 32/2)

Altın önce kadehe sonra da leğene benzetilmiştir. Böylelikle şair, kadeh ve leğeni değer bakımından yükseltmiştir:

La'lüne benzer diyü cânâ şarâb-ı ergavân
Toldurup zerrîn kadehler nûş iderler sol u sag (G. 74/3)

Sensin ol şâh-ı felek-mertebe kim bende-sıfat
Âsumân karşı tutar hizmetüne zer leğeni (G. 161/5)

5.14.2. Gümüş (Sîm)

Gümüş, *Dîvân*'da genel itibariyle sevgilinin teninin renginin açıklığını ifade etmek için söz konusu edilmiştir. Sevgili, “*sîm-ten ve sîmîn-beden*” dir. Âşığın gümüş tenli sevgiliden daha iyi bir altın mumu yoktur:

Yüzüm zer gibi zerd iden cihânda
O gül-gûn çihre ol sîmîn-bedendür (G. 35/3)

Zer gibi mülâyim-dil ü sîmîn-bedensin
Ey kân-ı vefâ böyle cefâkâr nedensin (G. 116/1)

Yanında Şâhînün vaslun harac-ı Rûma aylukdur
Benüm altun çerâgum var mıdur sen sîm-tenden yig (G. 83/5)

Sevgilinin kulağı, renginden ötürü gümüşe benzetilmiştir:

Zi-dil-ârâm burdî v'ez serem hûş
Çi kerdî ey büt-i sîmîn binâ-gûş (G. 10/1)

5.14.3. Cevher (Gevher, Güher, Cevâhir)

Cevher, bütün kıymetli taşları içerisinde barındıran genel bir addır. Âşığın gönlü, aşk çarşısında bulunan cevher dükkânıdır. Gözyaşı ise değerli bir duygu hâli olmasından ötürü, cevhere benzetilmektedir:

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

Gözbebeği cevherler saçan âşık, sevgilinin yolunda ölmeye razıdır:

Bin 'acz ile cenâbına yârün yüzün sürüp
Ey merdümân dîdelerüm saç güherleri (G. 151/2)

El virmiş iken vuslat Şâhî kadem-i yâre
Sürsem bârî toyunca bu çeşm-i güher-pâşı (G. 163/4)

Sevgilinin dudağı, cevher kaynağıdır. Cevher kaynağı olan dudak ile kasıt sevgilinin âşığa söylemiş olduğu sözlerdir. Bu sözler âşık için çok değerli bir cevher gibidir:

Yaraşur dostum lebün kân-ı güher
Agzun açdukça dilün dürler döker (N. 1/1)

Gel ey tab'-ı sühen-senc ü güher-çîn
Nigâra nâme yaz zîbâ vü rengîn (Mes. 1/1)

Cevherlerin incisi anlamına gelen silk-i cevâhir, sevgilinin hokka gibi olan dudağıdır:

Şol hokka-i la'lünde yatan silk-i cevâhir

Aç la'l-i lebün seyr idelüm dürc-i 'Aden mi (G. 153/2)

5.14.4. Lâ'l, Yâkût, Elmâs

Pala'ya göre divan şiirinde yakut, la'l ile aynı özellikleri taşımaktadır. Sevgilinin dudağı, âşığın ağlamaktan kızarmış gözü ve kanlı gözyaşlarının yakutu andırdığı söylenir. Kadeh, yüzük, gerdanlık, küpe, hokka vs. eşya yapımında da kullanılan yakut, daha çok kırmızı rengi ve kıymetli oluşu dolayısıyla söz konusu edilmiştir.¹¹⁵ Kızıl yakutun yüreği ferahlandırmak, gamı gidermek, hatta ölüye bağlansa kanını geç soğutmak gibi pek çok faydası bulunmuştur.¹¹⁶ *Dîvân*'da ise la'l ve yakut sevgilinin dudağı için benzetilen olmuşlardır. Bu benzetmenin sebebi la'l ve yakutun taşıdığı renk ve kıymetidir. Elmas ise *Dîvân*'da sevgilinin kirpiği için benzetme unsuru oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin kirpiği elmas taşından daha değerli ve daha özeldir:

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân

Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i 'Adenden yig (G. 83/2)

Sevgilinin dudağı, kırmızı bir yakuttur. Dişleri inci, beni ve ayva tüyü ise renkli ve kokuludur. Bu koku, misk ve anberden geçer:

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) 'anberden geçer

Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

Canın gıdasını yakuttan bulan âşığın ölümsüzlük suyu arzusu kalmamıştır:

Tâ ki zân yâkût-ı cân-perver hayâtî yâftem

Z'ân zemânem ârzû-yı çeşme-i hayvân nîst (G. 3/2)

Âşığın gözyaşı, yakut gibidir. Yakut gibi olan gözyaşı değerli ve parlaktır:

Yâkût-ı eşk ile göricek dâmenüm tolu

¹¹⁵ Pala, a.g.e., s. 479.

¹¹⁶ Fatma Sabiha Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar Ve Risale-i Cevahir-Name*, Öncü Basımevi, Ankara 2005, s. 16-19.

Gözden bırakdı la'li Bedahşân erenleri (G. 169/6)

Beyitlerde yer alan “*lâ’l, lâ’l-i leb*” ifadeleri kırmızı renginden dolayı sevgilinin dudağı yerine kullanılır:

Hasret-i câm-ı mey-i la’l-i lebünle ey sanem

Ger düşersem tan mıdur meyhânedan meyhâneye (G. 145/3)

Şol hokka-i la’lünde yatan silk-i cevâhir

Aç la’l-i lebün seyr idelüm dürc-i ‘Aden mi (G. 153/2)

5.14.5. Şeb-çerâğ

Gece parlayan değerli taş anlamına gelen şeb-çerâğ mefhumu, *Dîvân*’da bir beyitte konu olur. Âşığın yüreğinin yangını yoğunluğundan ötürü şeb-çerâğ gibi tasvir edilmektedir:

Yanılup bir gice tek gelsün o Şâhî hânuma

Yüregüm yagından ana yakayum bir şeb-çerâğ (G. 74/5)

5.14.6. İnci (Dürr, Lü’lü), Sadef

İnci; Arapçada dürr, lü’lü, leâlî, Farsçada; incû, mürvârîd ismini alır.¹¹⁷ Divan edebiyatında sevgilinin dişleri, teri, vuslatı; âşığın gözyaşı; şairin şiiri ve güzel söz yerine kullanılır.¹¹⁸ *Dîvân*’da iki beyitte Şâhî’nin şiiri, inciye benzetilmiştir. Şair, inciye benzeyen şiirlerini doğu ve batının reisi olan Kanûnî Sultan Süleymân için saklamak istemiştir:

Ehl-i nazm içre n’ola kadri olursa Şâhînün

Kim me’ânî sakfını o dürr-i nazm ile bezer (G. (23/5)

Dürr-i nazmun sakla Şâhî pâyına bezl itmege

Şark u garbun serveri Sultân Süleymân Hân için (G. 125/5)

Sevgilinin dişleri, parlaklığı ve değerinden dolayı inciye benzetilmektedir. Hatta bu öyle bir incidir ki Aden incisinden daha iyidir:

¹¹⁷ Meryem Yılmaz, “XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Değerli Taşlar”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008, s. 111-116.

¹¹⁸ Pala, a.g.e., s. 126.

Habîbüm hokka-i la'îlün içre
Şu lü'lü' dişlerün dürr-i 'Adendür (G. 35/2)

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân
Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i 'Adenden yig (G. 83/2)

Sevgili çok değerli ve henüz açılmamış bir dürr-i meknûn'dur:
Gûşuna almag ile nazmını Şâhî bendenün
Müstedâm ol pâdişâhum dürr-i meknûn eyledün (G. 80/5)

Şâhî, sevgiliye “*dürr-i şehvârum*” şeklinde seslenerek ona padişahlara layık
iri inci sıfatını yüklemiştir:

Merâmum tâze gülzârûm riyâzum dürr-i şehvârum
Çenârûm serv-i şimşâdum nihâlûm verd-i handânûm (G. 95/4)

Âşığın gözyaşları tıpkı inci gibi parlak ve değerlidir:
Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

Sevgiliyi dünya güzeline benzeten âşık, cihanın sadefinde sevgilinin dişine
benzer bir incinin olamayacağını söylemektedir:

Şol hûb-ı cihânsın ki bu 'âlem sadefinde
Dendânuna benzer dürr-i şehvâr ele girmez (G. 54/6)

5.15. Kokular

5.15.1. Misk, 'Anber, Nâfe, 'Âbir

Şâhî *Dîvânı*'nda sözü edilen kokular misk, anber, nâfe ve âbir'dir. Anber ve misk kokusu daha çok sevgilinin saçlarıyla birlikte ele alınmıştır. Sevgilinin saç, anber saçmaktadır. Sevgilinin anber saçan saç varken Hotenden çıkan misk kokusuna gerek yoktur. Âşığın gönlü de sevgilinin anber saçan saçlarını gördüğünden dolayı kırılmıştır:

Zülf-i 'anber-bâr-ı dil-ber var iken

Nâfe-i misk-i Hıtâya n'ihitiyâc (G. 18/4)

Ruhların üzre görelden zülf-i 'anber-bârunı

Dil perîşân hâtır u gönlüm benüm işkestdür (G. 39/3)

Sevgilinin beni anber kokulu olarak tasvir edilmiştir. Anber kokulu bene sahip olan sevgilinin ayva tüyleri de misk ve anberden nasibini almıştır. Şair, anber ve misk kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Levh-i kâfûr üzre hâlün 'anber-i sârâ gibi

'Ârızunda gonce agzun bâde-i sahbâ gibi (G. 168/1)

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) 'anberden geçer

Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

Şâhî, sevgilisine “*abirüm ve anberüm*” şeklinde seslenerek onun güzel kokusuna bir hatırlatmada bulunmuştur:

Sabâhum sohbetüm bezmüm dahı nâr ile nârencüm

'Abîrüm 'anberüm bûyum gülistân ile bûstânım (G. 95/7)

5.16. Taşıma Araçları

5.16.1. Zevrak, Fülk

Dîvân'da adı geçen taşıma araçları zevrak ve fülktür. İki beyitte sandal ifadesine rastlanmaktadır. Âşığın gönlü, kayığa benzetilmiştir. Gönül kayığı, aşk denizine dalgıç gibi dalmıştır. Gönül kayığının hatası olsun ya da olmasın aşk bir denizdir. O denizden düşen oradan kurtulamamıştır:

Taldı 'ışkun bahrine dil zevrakı gavnâs-vâr

Ne halâsı var anun ne ana hadd ü (ne) kenâr (G. 53/16)

Dimişler 'ışk deryâdur düşen andan halâs olmaz

Ana dil zevrakın saldum hatâsı olsun olmasun (G. 127/2)

Âşığın kırılmış teni, gemiye benzetilmiştir. Bu ten gemisi gözyaşları içerisinde suya batmıştır:

Fülk-i ten-i şikestem bâd-ı hevâ önince
Derdâ ki garka vardı bu eşk-bâr içinde (G. 148/2)

Âşık, sevgiliye kavuşma durumunu gemiye benzetmiş ve ayrılık rüzgârıyla birlikte karaya vurmak istediğini söylemiştir:

Bâd-ı fûrkat fülk-i vaslı karaya urmak diler
Vaktidür ey seyl-i eşküm cûşa gel deryâ gibi (G. 168/5)

5.17. Para Birimleri (Nakd)

Dîvân'da özel bir para birimine rastlanmamış olup nakd ifadesine yer verilmiştir. Para maddî anlamda değil, daha çok harcanabilir olma özelliği sebebiyle ele alınmıştır. Ömrü nakite benzeten âşık, ömür nakdini sabah rüzgârı için feda etmiş, harcamıştır:

Ey ki 'ışkından garaz vasl ise maksûdun senün
Bâda virdün nakd-i 'ömri yok durur sûdun senün
Kalma şehvânîde varsa tab'-ı mahmûrun senün
Dünye vü 'ukbâ ise makbûl ü merdûdun senün
'Âşıkâ dîdârdur dünyâ vü 'ukbâdan garaz (Tah. 1/3)

5.18. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler

5.18.1. Kılıç (Tîg, Şemşir)

Kılıç, *Dîvân*'da en fazla sözü edilen silahtır. Burada sevgilinin güzellik unsurlarının yaralayıcı ve öldürücü oluşu sebebiyle kılıca benzetilmesinin etkisi büyüktür. Aynı sebeplerden dolayı hicrân, hecr, irâdet gibi kavramların da kılıca benzetildiği görülür. Maddî anlamda *Dîvân*'da zikredilen kılıç, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hz. Ali'ye hediye ettiği iki başlı kılıç olan Zülfikâr'dır. Şâir, kahraman olanın Zülfikâr kılıcından yüz çevirmemesi gerektiğini söyler:

Hemân dil gamze-i kattâle döymez yohsa gayrıdan
Dil-âverdür çevirmez yüz gerekse Zü'l-fekâr olsun (G. 123/2)

Âşık, ayrılığı keskin bir kılıca benzetir. Bu benzetmenin sebebi ayrılığın vermiş olduğu acının kılıç gibi keskin olmasıdır:

Siper çekdüm şekîb ü sabr gerçi tîg-i hicrâna
Dem olmaz kim yine zahmı geçüp çak câna kâr itmez (G. 61/3)

Tîg-i hecrün katlûme geldükçe ihmâl itmesün
Râh-ı ‘ışk içre ölümden yokdur ehvâlüm benüm (G. 106/3)

Sevgilinin gamzesi, âşığa keskin kılıç bakışı atmış; kirpikleri ise âşığın gönlünü paramparça etmiştir:

Yüzüne bakdugınca Şâhîye âh
Çeker hışm ile gamzen seyf-i kâtı’ (G. 73/5)

Zahm uraldan tîg-i müjgânun dil-i sad-pâreme
Su yirine kan akıdur çeşm-i giryânüm benüm (G. 96/2)

Âşık farklı bir benzetme ilgisi kurarak bu kez de Mars’ı kılıca benzetmiştir:
Bugün kabzandadır şemşîr-i mirrîh
Mutî’ olmazsa a’dâ başına mîh (Mes. 1/7)

5.18.2. Hançer

Kesici ve öldürücü olma özelliğiyle bilinen hançer, sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuştur. Sevgilinin gamzesi, gözü ve kirpiği keskin bir hançere benzetilmiştir. Sevgilinin hançer gibi olan kirpiği âşığın canını yakar. Fakat âşık bu durumdan şikâyet etmez:

Hançer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest
Kan itmezse ‘acebdür ol gözi hûn-hâr mest (G. 11/1)

Görinen sahn-ı çemende her giyâh-ı mergzâr
Çeşmüme her biri gûyâ hançer-i bürrândur (G. 42/2)

Sîne tutdum hançer-i müjgânına
Gördüm ol mestâne gözlüm kan sever (G. 50/2)

Sevgilinin gözü hançerdir, kaşı ise kemandır. Keman gibi olan kaş, yay gibi bir şekle sahiptir:

Gözi hançer çeküp bir yanadan kaşı kemân çekmiş
Nic'itsün n'eylesün bî-çâre Şâhî kaldı arada (G. 140/5)

Âşığın sevgiliden ayrılığı hançer gibi düşünülmüştür. Âşık, sevgiliden ayrılmış cansız biri gibi tasvir edilmiştir:

Pîşem olmuşdur reh-i fûrkatde efgân eylemek
İstemez sensüz gönül dünyâyı seyrân eylemek
Hançer-i hecr ile kendüm n'eydi bî-cân eylemek
Ger hayâlün olmasa bu yolda hem-râhum benüm (Mu. 7/3)

Sevgilinin yan bakışı, âşığın nezlinde ok gibidir. Ok gibi olan bakışlar, âşığın canını alır ve gözlerinin kan saçmasına neden olur:

Câna geçdi ol kaşı yânun hadeng-i gamzesi
Ol sebebdan hûn-feşândur çeşm-i giryânüm benüm (G. 101/2)

5.18.3. Ok (Tîr, Hadeng), Yay (Kemân)

Âşığın sevgiliden ayrılığı ve sevgili için çekmiş olduğu ahlar birer oka benzetilmiştir. Âşığın sinesi, ayrılık kılıcıyla dolmuştur. Fakat sevgili bu ayrılık acısını anlamamıştır. Çünkü o, taş kalplidir:

Tâ ölince eksük olmaz dehr-i dûna kînemüz
Tîr-i hecri birle zîrâ toptolıdur sînemüz (G. 60/1)

Tîr-i âhum gönlüne kâr itmedi
Katı sengîn-dilsin ey nâzûk-mizâc (G. 18/3)

Âşığın boyu ok gibi dümdüzken sevgili onu büküp keman gibi eğritmiştir. Beyitte âşığın boyu, oka; cefalı olan hâli ise yaya benzetilmiştir:

Kadüm ok gibi togıyken iki büküp kemân itdi
Cefâ yâyı gibi hergiz cihânda yığ kemân olmaz (G. 57/3)

5.19. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar

5.19.1. Mektup (Nâme) Yazmak

Devrin haberleşme araçlarından biri olan mektup, *Dîvân*'da sevgili ve âşık arasında haber götürüp getiren bir aracı olarak ele alınmıştır. Bazı beyitlerde şair, sevgiliden can bağışlayan mektubuyla haber bekler. Sabah habercisinin ise mektubunu sevgiliye iletmesini ister:

Nâme-i cân-bahşun ile yâd idersen tîz tîz
Pâdişâhum Şâhiye gâyet büyük ihsândur (G. 42/5)

Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre irişdür
Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre irişdür (G. 48/1)

Âşık en azından yazmış olduğu mektuplarla hatırlanmak istenir:

Bârî mektûbla her lahzada yâd eyle beni
Süreyin gözlerüme derdüme dermân olsun (G. 128/4)

5.19.2. Vergi Vermek

Dîvân'da vergi anlamına gelen bâc mefhumuna iki beyitte yer verilmiştir. Sevgilinin misk kokulu ayva tüyleri, Hıta ülkesinin miskinden haraç almaktadır:

Şâhiyâ misk-i Hıtâdan dil-berün
Hatt-ı miskîni 'aceb mi alsa bac (G. 18/6)

Şâhî, bir beytinde de Osmanlı şehrindeki vergi alma durumundan bahsetmiş ve Osmanlıdaki vergi işinin kanunlara dayalı olduğunu hatırlatmıştır:

Bûseye çekse n'ola gördükde Şâhî la'lünü
Mülk-i 'Osmânîde bac almak begüm kânundur (G. 37/6)

5.19.3. İdam Etmek

Klasik şiirde idam mefhumu söz konusu olduğunda çoklukla Hallâc-ı Mansûr'a atıfta bulunulur. Şâhî'de bu hatırlatmayı yapmış ve idamı ele aldığı bir beytinde Hallâc-ı Mansûr'u zikretmiştir. Âşık, beyitte Mansûr gibi türlü işkencelere

maruz kalsa da darağacına çekilmiş olsa da sevgilinin yolundan dönmeyeceğini vurgulamıştır:

Ger dilerse ki gönül zülfine ber-dâr olasın

Koma Mansûr-sıfat zülf-i siyeh-kâr eteğin (G. 118/2)

5.19.4. Kurban Kesmek

İslamî bir uygulama olan kurban kesme mefhumu, klasik şiirde daha çok âşığın sevgili için canını kurban etmesi sebebiyle zikredilir. Şâhî'nin şiirlerinde kurban kesme hadisesine yer verilmesi de yine bu sebeptendir. Sevgilinin cemâlini hacc-ı ekbere benzeten âşık, onun mahallesinde canını kurban etmek istemektedir.

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm 'ışkuna

Ka'be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

Âşığın sevgiliye kavuştuğu gün bayram günüdür. O, sevgiliye kavuşma uğruna canını kurban etmeye adamıştır. Çünkü bütün âşıklar kavuşma bayramına eriştiğinde canlarını feda etmeye razı olacaktır:

Visâlün 'ıydına cân u dili kurbâna nezr idem

Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken'ânum (G. 94/3)

'İyd-ı vasluna erenler senün ey kaşı kemân

Cân fedâ eyleyüben kendini kurbân itdi (G. 154/4)

5.19.5. Selam Vermek

Sevgilinin gelişini hayırlı bir durum olarak karşılayan Şâhî, kendisini ise bir kula benzetmektedir. Şair, bendesine selam gönderen padişahın yani sevgilinin ömrünün sonsuzluğunu dilemektedir:

Ey gubâr-ı hâk-i pâyun çeşm-i câna tûtiyâ

Hayr-makdem merhabâ şâhum safâ geldün safâ (G. 2/1)

Bendesine kılmış ol şâhum selâm

Hak Te'âlâ 'ömrin itsün müstedâm (G. 99/1)

Klasik şiirde sevgili, nazlı olmasıyla bilinir. Sevgilinin nazı terk etmesi, gamzesiyle bir bakış atması ve merhaba demesi âşığa yetmektedir:

N'ola ger terk-i nâz idüp selâma baş egemezsен

Bana gamzenle besdür bir kirişme merhabâ sende (G. 130/8)

5.19.6. Du'â Etmek

İstenilen bir şeyin gerçekleşmesi için Allah'a dua edilir. Bu, kulun acziyetinin göstergesidir. Âşığın tek duası, padişahın gölgesinin kıyamete kadar başından eksik olmamasıdır. Gece gündüz sevgilinin dergâhına giden Şâhî'nin gamının artışında bile duası devam etmektedir:

Sâyenî Hak başımızdan ırmasun tâ haşre dek

Bendenün budur du'âsı pâdişâhum dâ'imâ (G. 2/6)

Rûz u şeb dergâhuna tuhfe bu Şâhî bendeden

İzdiyâd-ı devlet ü gamda du'â eksük degül (G. 84/5)

5.19.7. Bazâr (Çârsû), Dükkân

Gündelik yaşamda alışveriş yapmak için kurulan pazar yerlerinin eski zamanlarda da faaliyet gösterdiği gözlemlenir. Eğer sevgili la'l gibi olan dudağını verirse Şâhî de canını verecektir. Beyitte bundan daha iyi bir pazar yerinin bulunamayacağı söylenmektedir:

Vir cânunı virürse eger la'line Şâhî

Bunun gibi ucuz eyü bâzâr ele girmez (G. 54/11)

Şâhî aşkı, çarşı ve pazar yerine benzetmektedir. Âşık, aşk pazarının hocasıdır ve dükkânı dert ile doludur:

Cânı sermâye kılan gelsün metâ'-ı derd ile

Hâce-i bâzâr-ı 'ışkuz tolıdur dükkânımız (G. 62/5)

Gönül, aşk çarşısında yer alan cevher dükkânıdır:

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm

Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükkânıdur gönül (G. 87/7)

Klasik şiirde aşkın yağmalayıcı bir özelliği olduğu söylenir. Öyle ki aşk, âşığın gönlüne istila eder, onu harabaye çevirir ve yağmalar.¹¹⁹ Bir beyitte âşığın teni, içi boş kuru bir dükkâna benzetilmiştir. Bu benzetmenin sebebi aşkın maddî ve manevî açıdan âşığın tüm varlığını yağmalayarak elinden almasıdır:

Görinen ancak kuru dükkân-ı tendür dostum

Oldı cân u dil metâ'ı cümleten yagma-yı 'ışk (G. 78/4)

5.19.8. Kabirlere Lale Dikme Âdeti

Gündelik yaşamda mezarlara çiçek dikme motifi, *Dîvân*'da bir beyitte konu olur. Şâhî'nin hüznü göğsünün üzerinde bulunan yaralar, Mecnûn'un kabrinde bulunan lalelere benzetilmektedir:

Gark-ı hûn dâğlarum sîne-i mahzûn üzre

Lâlelerdür sanasın meşhed-i Mecnûn üzre (G. 135/1)

5.20. Diğer Unsurlar

5.20.1. Kan (Hûn)

Dîvân'da en çok zikredilen kelimelerden olan kan, âşığın çekmiş olduğu ıstırapın ve acının şiddetini vurgulamada bir unsur olarak yer alır. Bu maksatla âşığın gözyaşı ve bağı kanlı tasvir edilir:

Şol kadar kan agladum hecrün şebinde ben garîb

Bülbüle rahm itmeyen gülzâr elinden el-gıyâs (G. 14/2)

Fürkat-i ruhsârına nâ-çâr gerçi sâbirem

Bagrumı hûn eyler ammâ andugumca la'l-i yâr (G. 53/20)

5.20.2. Kavga

Kavga mefhumu *Dîvân*'da âşığın sevgili ile ilgili olan ilişkisi sonucunda vermiş olduğu mücadeleden kaynaklanmaktadır. Âşıkların gönlü, sevgilinin saçını görünce kavga etmektedir. Bunun adına da klasik şiirde aşk kavgası denmektedir:

Dil-i 'uşşâkla zülfün koma gavgâ ideyor

El urup gamzene bir hâdis peydâ ideyor (G. 46/1)

¹¹⁹ Fatma Kola, "Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)," *Littera Turca Dergisi*, Sayı 2, Cilt 2, 2016, s. 77.

Cânı ser-gerdân idüp gönlüm perîşân eyledi
Vireli zülfün ucından başuma gavgâ-yı ‘ışk (G. 78/2)

Âşığın kavga etmesindeki amaç, sevgiliye olan şikâyetlerinin dile getirilmesidir:

Gonce-veş kan yut dehân açma sakın ey ‘andelîb
Kim kafada dikilüp gözler ki râz ile rakîb
Gayradur meyli gülün yok yire ötme ey garîb
Minber-i şâh üzre gülşende dikilsen ger hatîb
Yârdan şekvâ mı kılmakdur bu gavgâdan garaz (Tah. 1/4)



DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN

1. İNSAN

1.1. Umûmî Olarak İnsan (İns, Âdem)

Dîvân'da bir beyitte insanın mükemmel yaratılışından bahsedilmektedir. Allah, insanı mükemmel ve hoş yaratmıştır.

‘Ârızun üstinde cânâ hatt u hâl

Hoş yaratmışdur o kâdir ber-kemâl (G. 86/1)

Şâhî Dîvânı'nda farklı insan tiplerleri mevcuttur. Bu insan tiplerlerinin önde gelenleri şunlardır: *ârif insan, zâhid, sûfî*.¹²⁰

İlahî sırlara vakıf olmuş ârif insan, dünya zevkine gönül vermeyen, Tanrı'nın tecellisini üzerinde taşıyan bilge bir kişidir:

Ârif olan zevk-i dünyâyâ gönül virmez kim ol

Evvelin ma'mûr iderse âhirin eyler harâb (G. 8/3)

Dîvân'da insan anlamlarına gelen ins ve âdem gibi söylemlere de yer verilmiştir. Ayrıca insanoğlu anlamındaki âdemî ifadesine de rastlanılmıştır. “*İnsanoğlu bir an isyandan boş değildir. Sen sultansın senden affetmen beklenir.*” şeklinde konuşan Şâhî, sevgiliden af dilemektedir:

Zi-isyân âdemî hâlî ne-bâşed

Tu sultânî zi-tu gufrân şâyed (Müf. 3)

Şâhî, *Dîvân*'da iki beyitte insan ve cin mefhumunu bir arada kullanarak Hz. Süleymân'ın insan ve cine hükmetmesi hadisesine telmihte bulunmuştur:

Eger yârî dehed bahtem be-âyîn-i Süleymânî

Çü ins ü cin be-fermân âverem ez-Kâf ankâ ra (G. 1/2)

İns ü cinn-i ‘âlemi mühr-i nigîn-i adl ile

Biz Süleymân-kevkebüz fermân-ber ü râm isterüz (G. 56/4)

¹²⁰ Bu insan tipleri, tasavvuf bölümünde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

2. GÜZELLİK

2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Bahâ, Ahsen, Hasen)

Tasavvufî ıstılahta güzelliğin kaynağı, Hüsn-ü Mutlak olan Allah'tır. Şâhî, *Dîvânı*'nda sevgilinin güzelliğini övmek için bazı benzetmelerde bulunmuştur. Şâhî'ye göre sevgilinin güzelliği cennette ve hurilerde yoktur. O güzelliğin saçı ejderha tılsımıdır:

Cennet ü havrâda yokdur sendeki hüsn ü bahâ
Söz dırâz itmek ne lâzım bî-bedelsin sen şehâ (G. 4/1)

Tılsım-ı ejdehâdur hüsnü zülfün
Ki olmaz bî-tılsım ey nev-cevân genç (G. 16/3)

Gönül çekici güzellik olarak nitelendirilen sevgili, güzelliğin gül bahçesinde bulunmaktadır:

Bu hüsn-i dil-âvîz ile gülzâr-ı hasende
Dirsens yaraşur serv-kad ü gül-dehenem ben (G. 121/4)

Âşığın sevgilinin güzelliğini seyretmesindeki amaç ruhunu huzura erdirmektir:

Rûhı râhat itmedür hüsnün temaşâdan garaz
Kalbi sâfî eylemekdür rûy-ı zîbâdan garaz
'Âşıkâ dîdârdur mahbûb-ı ra'nâdan garaz
Seyr-i dil-berdür ser-i kûy-ı dil-ârâdan garaz
Zevk u 'işretdür şehâ firdevs-i a'lâdan garaz (Tah. 1/1)

Sevgilinin güzelliği en güzel surette tasvir edilmiştir:

Âferîn cân-âferîne vechüni
Ahsen-i sûretde tasvîr eylemiş (G. 67/3)

“Şüphe yok ki biz insanı hakikaten en güzel biçimde yarattık” ¹²¹ ayetine iktibas yapan Şâhî, ayetin Arapça’sında geçen “*ahsen-i takvim*” ifadesine de beyitte yer vermiştir. Âşığa göre sevgilinin güzelliği, bu ayetin açıkça bir kanıtıdır. Kusursuz güzellikte yaratılan sevgilinin bir benzeri daha bu âlemde görülmemiştir. Çünkü o sevgili, güzellik takvimiyle tasvir edilmiştir:

Âferîn cân-âferîne kim seni
Ahsen-i takvîm tasvîr eylemiş (G. 68/2)

Âşığın ayak bastığı kapıda sevgilinin güzel yüzünden daha iyi bir unsur karşısına çıkmamıştır:

Egerçi sebze vü âb-ı revân açmaz degül gönli
Velî bu bâbda ben bulmadum vech-i hasenden yig (G. 83/3)

2.2. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

2.2.1. Bağ, Gülşen, Gülistan, Gülzâr

Güzelliğin bağa, gülşene, gülistan ve gülzâra benzetilmesi, sevgilinin güzellik unsurlarının bu mekânlarda bulunan bitkilere dayanması dolayısıyladır. Sevgili, güzelliğin gül bahçesinde bulunan yeni açılmış bir güldür ve gonca ağızlıdır:

Hâr-ı gamda ‘andelîb-i cânı nâlân eyleyen
Gülsitân-ı hüsn içinde bir gül-i nev-restedür (G. 38/2)

Gam degül gülzâr-ı hüsn içinde ol gonce-dehen
Şâhî-i bî-çâreye açılmasa nev-restedür (G. 39/5)

Güzellik bahçesinin süsü ile sevgilinin yüz güzelliği arasında ilişki kurulmuştur. Sevgilinin yüzü, gül bahçesinin süsüne benzetilmiştir. Güzelliğin gül bahçesinde sevgilinin yüzüne bakan âşıklar da bülbül gibi olmuştur:

Bu gün gülzâr-ı hüsnün zîneti hep
Cemâlündendür ey serv-i kabâ-pûş (G. 69/2)

Seyr idelden gül yüzün gülzâr-ı hüsnünde senün

¹²¹ (Tin, 95/4)

Oldı bülbül gibi Şâhî dostum gûyâ-yı ‘ışk (G. 78/5)

Şâhî, gülistân ve gülşen kavramlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. Sevgili, güzellik bahçesinin gülşeni; âşık ise güzellik bahçesinin bülbülüdür. Sevgilinin yüzü, gül; yanağı, lale; ağzı ise goncadır:

Gülsitân-ı hüsn içinde gülşen ol
İrmesün dâmânuna bâd-ı zevâl (G. 86/4)

‘Andelîb-i gülsitân-ı hüsnüyem ey serv kad
Bir yüzi gül lâle-had gonce-dehânumsın benüm (G. 90/4)

Âşık, güzelliğin gül bahçesindeki gonca ağızlı sevgiliden uzak kalmış ve bülbül gibi inlemiştir:

Giceler bülbül gibi âh eylerem
Bâg-ı hüsnünden ırag ey gonce-fâm (G. 99/4)

Güzelliğin gül bahçesindeki sevgili yasemin göğüslü, lale yanaklı ve yürüyen bir servidir. Gönül ve can bülbülü olarak nitelendirilen âşık ise güzelliğin gül bahçesinden uzaktır:

Gülsitân-ı hüsn içinde ol benüm çok sevdüğüm
Bir semen-ber lâle-had serv-i revânumdur benüm (G. 105/3)

‘Andelîb-i dil ü cân gülşen-i hüsnünden ırag
Hâr-ı hecr ile delüp bagrını efgân itdi (G. 154/3)

2.2.2. Mülk, İklîm

Güzellik ülkesinin padişahı olarak nitelendirilen sevgili, âşığın hâlini sormamasıyla adından söz ettirmiştir:

Sormaz oldı hâlümi Şâhî o şâh-ı mülk-i hüsn
Bendesinden ‘âr ider var ise ol ‘âlî-cenâb (G. 6/5)

Kimse kılmaz hâlümi dil-dâre ‘arz
Mülk-i hüsn server olan yâre ‘arz (G. 71/1)

2.2.3. Mekteb

Güzelliğin mektebe benzetildiği beyitte gönül çocuğunun aşk kitabını okuyup ezberlediği söylenmektedir:

Mekteb-i hüsnünde dil tıflı kitâb-ı ‘ışkunı
Şöyle hıfz itmiş durur kim şimdi ezberden geçer (G. 32/4)

2.2.4. Serîr

Taht anlamına gelen serîr mefhumu *Dîvân*’da bir beyitte konu olur. Güzellik, görkemli bir tahta benzetilir. Güzellik tahtındaki reis, sevgilinin yüz güzelliğidir. Ay ve güneş ise sevgilinin kölesidir:

Cemâlündür serîr-i hüsne server
Gulâmundur meh ü hûrşîd ü hâver (G. 33/1)

2.2.5. Nakş

Sevgilinin güzelliği kudret kalemiyle resmedilmiş ve Hz. Yûsuf suretinde çizilmiş nakış gibidir:

Kilk-i kudret nakş-ı hüsnün evvelâ
Sûret-i Yûsufda tahrîr eylemiş (G. 67/2)

2.2.6. Çarh

Dîvân’da güzellik kavramı, gökyüzüne benzetilmiştir. Sevgili de güzellik âleminin Hümâ görünüşlü dünyayı aydınlatan güneşi olarak tasvir edilmiştir:

Çarh-ı hüsnün mihr-i ‘âlem-tâbıdur yârum benüm
Bir Hümâdur evc-i istignâda dil-dârum benüm (G. 89/1)

Âsumân-ı rif’atün mihr-i cihân-ârâsısın
Çarh-ı hüsnün ey hümâ-tal’at meh-i tâbânı sen (G. 122/2)

2.2.7. Dergeh

Güzelliği dergâha benzeten âşık, kendisini ise gece bekçisi olarak tasvir etmiştir:

Dergeh-i hüsnünde Şâhî pâs-bânundur senün
Sen serîr-i dilde şâh-ı kâmrânumsın benüm (G. 90/5)

2.2.8. Da'vî

Âşığın gözünde sevgilinin güzelliği dava gibidir. Put gibi güzel olan sevgili, güzellik davası ettiği için âşık kilise içerisinde taş olup kalmıştır:

Deyr içinde taş olup kaldı mü'ebbed dostum

Da'vî-i hüsn itdügiçün sen büt ile ol sanem (G. 100/2)

2.2.9. Bezm

Meclis anlamına gelen bezm mefhumu bir beyitte güzellik için benzetme unsuru oluşturmuştur. Gece gündüz aşk mumuyla pervane gibi yanan âşık, güzellik meclisine gelmiştir:

Şem'-i 'ışka yanmağa pervâne-veş şâm u seher

Bezm-i hüsne gelmişem şem'-i şebistânun benüm (G. 102/2)

2.2.10. Mısır

Mısır ülkesi, güzellik mefhumu için benzetilen olmuştur. Şâhî, güzellik Mısırı'nın Kenanlı Yûsuf'undan bahsetmiş ve Hz. Yûsuf kıssasına telmihte bulunmuştur:

Gün yüzünle Mısır-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken'ânı sen

Hâtem-i la'lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

2.2.11. Sît

Güzelliği sese benzeten Şâhî, kendi aşkını Ferhâd ile Şîrîn efsanesiyle kıyaslamış ve ön plana çıkarmıştır. Şâhî'nin aşkı gönüllerde destan olmuş, Şîrîn ile Ferhâd'ın kıssası ise hayal ürünü bir hikâye olarak kalmıştır:

'İşkum ile sît-ı hüsnün dilde destân olalı

Kaldı Şîrîn ile Ferhâdun şehâ efsânesi (G. 152/2)

2.2.12. Âfitâb

Murabbanın bir bölümünde güzellik kavramı, güneş için benzetilen olmuştur. Dünya, güzelliğin güneşiyle aydınlatılmıştır:

Âfitâb-ı hüsnün ile çün münevverdür cihân

Lutf idüben itmegil ben zerreden anı nihân

Pâk-bâz-ı 'ışk olanlar terk ider rûh-ı revân

Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/4)

3. SEVGİLİ

3.1. Umûmî Olarak Sevgili

Anonim bir varlık olarak adından söz ettiren sevgili, kaynağını gerçek hayattan almış ve çeşitli benzetmelere konu olmuş, mecazlarla yüceltilmiş ve güzellik örneği hâline getirilmiştir. Sevgilinin öyle bir ağzı vardır ki bu ağız normal bir insan ağzı gibi değildir. O, uzun boyludur fakat kimse onun boyuna ulaşamaz. Bakışlarıyla öldüren ve dudağıyla can veren sevgilinin kaşları yay olur, kirpiği ok atar. Bu hususlardan ötürü sevgili gerçeklikten ayrılır.¹²² Sevgili beyitlerde bizzat veya kısmen tasavvurî olarak “şâh, padişah, dil-ber, dil-âşub, canan, yâr, zâlim, bî-vefâ, cellâd, kâfir, mâh, âfet, nev-cevân, mekkâr, âfitâb, mihr, nev-reste, nihâl, nigâr, sehâr, hümâ, server, harâmî, kattal, hûrşid, cihân-tâb, enîs” isimleriyle zikredilir. Bunların haricinde sevgili ile ilgili tasavvurlar beyitlerde çok sayıda yer almaktadır. Bâyezîd’in Farsça şiirlerinde daha çok aşk ve samimiyetin öne çıktığı görülmüştür. Şairin ele aldığı aşk, ilâhî aşktır ve sevgiliye olan yakınlık da ona bağlılık yani kullukla olur.¹²³ Sevgili, umumî olarak âşıktan ve diğer güzellerden üstün bir insan olarak tasavvur edilir. Sevgilinin en belirgin özelliği âşığa karşı acımasız ve gaddar oluşudur. O, âşığın gönül ülkesine savaşlar açarak orayı yağmayalayan ve kana bulayan zalim bir hükümdardır. Âşığın inlemelerine zalim ve âfet olarak nitelendirilen sevgili merhamet etmez. Çünkü o, saçlarının arasında âşığın gönlünü perişan etmekle yükümlüdür:

Figân u nâleme rahm eylemezsin

Be hey zâlim be hey âfet nedendür (G. 35/5)

Salup zülfün ayağına bu gönlüm pâ-y-mâl itdün

Be-hey zâlim bunı kâfir dahi görmez revâ senden (G. 130/9)

Âşık, dünyayı aydınlatan güneş gibi gördüğü sevgilisinin benzerini başka hiçbir yerde görmemiştir:

Nazîrûn görmedüm dünyâda ey şems-i cihân-tâbum

¹²² Hüseyin Gönel, “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair,” *Turkish Studies*, S. 5. 2010, s. 215.

¹²³ Mustafa Çiçekler, “Şehzâde Bâyezîd ve Farsça Divançesi,” *Şarkiyat Mecmuası*, S. 8. 2011, s. 219.

Cihânı bir niçe kez ser-te-ser geşt ü güzâr itdüm (G. 104/3)

Sevgili, hilekâr ve düzenbaz olan put gibi tasvir edilmektedir:

Hasretâ derdâ dirîgâ geçdi ‘ömrüm hecr ile

İrmez isem şol büt-i ‘ayyâra bilmen n’eyleyem (G. 92/2)

Klasik şiirde güzeller vefasızlığıyla bilinir. *Şâhî Dîvânı*’nda da güzellerin hepsi vefasız, merhametsiz, sitemkâr ve cefa doludur:

Gönül mihr ü vefâ umma güzeller bî-vefâdur heb

Dil-i ‘uşşâka rahm itmez sitemger pür-cefâdur heb (G. 10/1)

Sevgili yaş itibariyle genç (cevan)’tir ve insan kadrini bilir:

Nev-cevândur kanda bilür dahı âdem kadrini

Hûn-ı ‘uşşâk ile oynarsa n’ola ol yâr mest (G. 11/2)

Şâhî Dîvânı’nda umûmî olarak bu özellikleriyle ele alınan sevgili için birtakım benzetmeler yapılmıştır. Kimi beyitlerde sevgiliye yer verilmiş kimi beyitlerde ise sadece mecaz ve benzetilen unsur zikredilmiştir.

3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar

3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Süleymân

Eşsiz güzelliğiyle dillere destan olan Hz. Yûsuf, *Dîvân*’da sevgilinin güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Güneş gibi bir yüze sahip olan sevgili, güzellik Mısırı’nın Kenanlı Yûsuf’u olur:

Gün yüzünle Mısr-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken’ânı sen

Hâtem-i la’lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

Dîvân’da Halîl ismiyle de zikredilen Hz. İbrâhim, yaşadığı kurban hadisesi sebebiyle ele alınmıştır. Şâhî bu hadiseye atıfta bulunarak sevgilinin mahallesinde canını kurban edeceğini dile getirmiştir:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm ‘ışkuna

Ka’be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

Klasik şiir geleneğinde güç ve azamet sahibi sevgilinin karşısında aciz ve zavallı âşık vardır. Bu özellikleriyle sevgili ile Hz. Süleymân, âşık ile de karınca arasında ilgi kurulur. Şâhî de sevgili ve âşığı ifade ederken bu benzetmelerden yararlanmışır. Beyitte Hz. Süleymân ve karınca hadisesine telmihte bulunulmuştur:

Mûr-veş Şâhî ele alup metâ'-ı cânını

Pâyuna çekse Süleymân Hânum itme 'âr 'âr (G. 29/5)

3.2.2. Şeh, Şâh, Pâdişah, Sultân

Saray mensubu olan ve devlet yönetiminde sözü geçen kişiler için kullanılan bu unvanlar, sevgilinin en fazla benzetildiği mefhumlardır. Sevgilinin üstün tutulup âşığın hor görüldüğü beyitlerde geçen bu ifadeler, sevgiliyi övmek için kullanılmıştır. Güzellik ülkesinin padişahı olarak nitelendirilen sevgili, âşığın hâlini sormak istemez ve ona zulm etmeyi kanun olarak kabul eder:

Sormaz oldu hâlûmi Şâhî o şâh-ı mülk-i hüsn

Bendesinden 'âr ider var ise ol 'âlî-cenâb (G. 6/5)

Ey şeh-i mülk-i melâhat hûblar içinde sen

'Âşıkun cânına cevır itmegi kânûn eyledün (G. 80/2)

Sevgilinin padişaha benzetildiği beyitte âşık, gonca ağızlı sevgili için bülbül gibi ağlamış ve güzel padişahının gözünde unutulmak istememiştir:

Gül gibi gül sen ben ey rûh-ı revân aglayayın

Bülbül-âsâ ey şeh-i gonce-dehân aglayayın (G. 124/1)

Ben bülbülünü ey gül-i handânum unutma

Ben 'âşıkunı ey şeh-i hûbânum unutma (G. 143/1)

Âşığın muradı, istiğna ülkesinin tahtındaki padişahın ayağından öpmektir:

Tapundan ey şehensâh-ı serîr-i mülk-i istignâ

Murâdum pây-bûsundur taleb benden atâ senden (G. 130/4)

Dîvân'da murabbanın bir bölümünde âşığın sevgili ile ilgili olan duyguları şöyle dile getirilir: “*Ey şahlar şahı, mübarek bahtlı, Cemşit ihtişamlı sevgili! Eğer*

hayalin benim yoldaşım olmasaydı gözlerimin yaşı suya batardı, yeryüzü (su) dolardı. Bu çivit rengindeki felek ise ahımdan ateşlerde yanardı.”

Ey şehenşâh-ı hümâyûn-baht u Cemşid-ihtişâm
Gark olurdu gözlerüm yaşına yiryüzi temâm
Odlara yanardı âhumdan bu çarh-ı nîl-fâm
Ger hayâlün olmasa bu yolda hem-râhum benüm (Mu. 7/2)

Sevgili, kuluna/âşığa azap eden bir padişaktır. Sevgilinin âşığa azap etmesinin nedeni ise âşığın kul olmasıdır. Klasik şiir düşünüldüğünde de padişahın bir kula yâr olmayacağı bilinen bir hadisedir:

Ol kaşı yâ gözleri mestân elinden el-gıyâs
Bendesine zulm iden sultân elinden el-gıyâs (G. 15/1)

Sitemkâr bir padişaha benzetilen sevgili, bendesinin hiçbir hâlini dikkate almaz:

Hergiz be-hâl-i bende nazar çün ne-mî-konî
Ey şâh-ı ser-firâz u sitemkâr yâr-ı men (G. 15/2)

3.2.3. Şems (Mihr, Âfitâb, Hûrşîd), Mâh, Encüm

Dîvân'da zikredilen bu gök cisimleri; eşsiz ve benzersiz oluşları, kâinatı aydınlatmaları ve ulaşılması imkânsız olmaları sebebiyle sevgili için benzetilen olmuşlardır. Sevgili; eşi benzeri olmayan, kusursuz ve eksiksiz yaratılmış, dünyayı aydınlatan ve süsleyen güneş gibidir. Ay gibi parlak yüzlü sevgili, Hümâ görünüşüyle âşığın gam ateşinde yakmıştır:

Nazîrün görmedüm dünyâda ey şems-i cihân-tâbum
Cihânı bir niçe kez ser-te-ser geşt ü güzâr itdüm (G. 104/3)

Çarh-ı hüsnün mihr-i ‘âlem-tâbıdur yârum benüm
Bir Hümâdur evc-i istignâda dil-dârum benüm (G. 89/1)

Nâr-ı gamdan da ziyâde yakıyor hasret odı
Görmeyelden berü ey mihr-i cihân-tâb seni (G. 166/2)

Put gibi güzel olan sevgili, aynı zamanda güneş gibidir. Âşık ansızın onun kölesi olur:

N'ola mihr-i nigâra düşse gönlüm
Gedâ bulsa 'aceb mi nâ-gehân genç (G. 16/5)

Murabbanın bir bölümünde Şâhî, sevgilinin yüzünün parlaklığını ifade etmek için güneş ve ay mefhumlarını kullanır. Feryat ve ahı göklere erişen âşık, saltanat gibi olan gökyüzünde sevgilinin gelmesini ister:

Ey sipihr-i saltanatda mihr ü mâhum gel berü
Göklere irişmesün feryâd u âhum gel berü
Dest-gîrüm serverüm püşt ü penâhum gel berü
Dil-berüm ârâm-ı cânum pâdişâhum gel berü (Mu. 16/1)

Sevgili için âfitâb mefhumunu kullanan âşık, dünyayı süsleyen sevgiliyi gördüğü sürece saadet içerisinde kalmıştır:

Senün ey âfitâb-ı 'âlem-ârâ
Sa'âdetdür yüzün görmek toyınca (G. 134/4)

Sevgili, şeref burcundaki ışıltılı güneş ve Kenanlı aydır. Âşık, bu parıltılı aya canını vermeye razı olur:

Şeref burcında tâbân ol benüm hûrşîd-i tâbânüm
Sa'âdet mülkine hân ol benüm devletlü sultânüm (G. 94/1)

Visâlün 'ıydına cân u dili kurbâna nezr idem
Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken'ânüm (G. 94/3)

Dîvân'da pek çok beyitte mâh mefhumu, "*mâh-ı tâbân*" terkihi ile bir arada kullanılır. Şair, sevgilinin yüzünü ay gibi parlak bir şekilde tasvir eder. Yüzü ay gibi parlak olan sevgiliden ayrı kalan âşık ise sabah akşam feryat eder:

Dûd-ı âhumla ne tan göge boyasam 'âlemi
Gayrlarla seyr ider ol mâh-ı tâbânüm benüm (G. 96/3)

Bahârum sohbetüm subhum dahı şem’-i şebistânım
Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânım (G. 95/1)

Şâhî senden olalı ey mâh-ı tâbânım cüdâ
Bâba varmaz gözleri feryâd ider subh u mesâ
Hazret-i Hakkun hakı vü hem resûl-i Mustafâ
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/7)

3.2.4. Gül, Gonca, Serv, Nihâl

Tabiatla ilgili mefhumlar ile sevgili arasında benzetme kurulması, bu unsurların rengi, şekli, kokusu, tazeliği ve ferahlığı sebebiyledir. *Dîvân*’da gül, umûmî olarak sevgili ile değil, onun güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir. Güzelliği bakımından gül, sevgilinin yüzü ve yanağına benzetilen olmuştur. Âşık, sevgilinin gül yanağının aynasını ağzının karşısında tutmasını ister. Sevgilinin gül yüzünü göremeyen âşık ağlayıp inler. Hilekâr olarak nitelendirilen sevgili de âşığın boyunu gamdan hilal gibi yapar:

Tut dehânım karşısında gül ruhun mir’âtını
Öldüğüme ey Mesîhâ-dem inanmazsan eger (G. 22/4)

Görmeyelden gül yüzünü aglarum ben zâr u zâr
Kaddümi gamdan hilâl itdün eyâ mekkâr-kâr (G. 29/1)

Gülün, yaprakları tam olarak açılmamış hâline gonca denir. Gonca, sevgilinin genç oluşunu vurgulamak için kullanılır. Gece gündüz bülbül gibi feryat eden âşık, gonca gibi olan sevgiliyle gül bahçesinde dost olmak ister:

Rûz u şeb bülbül gibi feryâd u efgân eylerem
Olalı sen gonceye gülşende hem-dem hâr u has (G. 64/3)

Sevgili, gül bahçesinde biten taze bir fidana benzetilir. Âşık, sevgilinin taze ve düzgün olan boyunu ahının rüzgârından saklamasını ister:

Bâd-ı âhumdan sakın nâzûk-nihâlüm kaddüni
Döymeye şâyed mizâcî kim dahı nâ-restedür (G. 40/4)

Nihâl gibi taze bir fidan olan sevgili naz ve edâ ile salına salına yürür:

Dil-âbendüm (?) dil-âvîzüm ser-efgendüm ser-efrâzum

Nihâlüm gülün-i nâzum benüm serv-i hırâmânım (G. 95/6)

Dîvân'da servi ağacı, uzun bir ağaç olması bakımından sevgilinin endamını betimlemek için başvurulan bir ifade olmuştur. Âşık, servi boylu sevgilinin ayağına yüz sürer. Âşığın sözü de sevgilinin servi boyu gibi güzel ve biçimli bir şekilde tasvir edilir:

Ayagina yüz sürüp Şâhî o serv-kâmetün

Eşk-i çeşmüm cûş idüp akar 'aceb cûlar mıdur (G. 26/5)

Vasf-ı ruhsârunda rengîn u latîf ü âb-dâr

Serv-i kaddün gibi nazmum hûbdur mevzundur (G. 37/6)

Âşık sevgilinin servi boyunun hasretiyle gözyaşı döker, dünya da tufan yerine döner:

Hasret-i serv-kaddün ile 'âlemi tûfân ider

İşbu çeşm-i eşk-bârum göresim geldi seni (G. 158/4)

Âşığın tek dostu, servi boylu ve gül ağızlı sevgilidir:

Tutalum kim hem-demüm bir serv-kad gül-fâm ola

Bir elümde la'l-i dil-ber bir elümde câm ola

Sanma ey ârâm-ı cân sensüz bana ârâm ola

Ey gözüm kan agla ey dil âh u efgân eyle sen (Mu. 13/4)

3.2.5. Nev-cevân, Nev-reste, Tıfl

Sevgili genç ve güzel olarak tasavvur edildiğinden nev-cevân ve nev-reste olarak söz konusu edilir. Nev-cevân olarak nitelendirilen sevgiliden zulm yapması beklenmez. Gönül hastası olan âşık, sevgiliden derdini ve mihnetini özgür bırakmasını ister:

Tılısm-ı ejdehâdur hüsne zülfün

Ki olmaz bî-tılısm ey nev-cevân genc (G. 16/3)

Şâhî-i dil-hasteni ey dil-rübâ şâd eylegil
 Derd ü mihnet gussasından anı âzâd eylegil
 Dil-rübalar içre sen de bir eyü ad eylegil
 Nev-cevânsın dostum kan ile kânûn eyleme (Mu. 17/7)

Gam dikeninde bülbül gibi inleyen âşık, güzelliğin gül bahçesinde yeni açmış bir gül (sevgili) görür:

Hâr-ı gamda ‘andelîb-i cânı nâlân eyleyen
 Gülsitân-ı hüsn içinde bir gül-i nev-restedür (G. 38/2)

Gonca ağızlı sevgili, güzelliğin gül bahçesinde gam değildir. O yeni yetişmiş bir gençtir:

Gam degül gülzâr-ı hüsn içinde ol gonce-dehen
 Şâhî-i bî-çâreye açılmasa nev-restedür (G. 39/5)

“*Tıfl-ı nâzenîn*” terkibiyle sevgili, nazlı bir çocuk gibi tasvir edilmektedir:

Z’âdemî hergiz ne-zâyed çün tu tıfl-ı nâzenîn
 Ber-kemâl-i Hâlik-i û sad-hezârân âferîn (G. 11/1)

3.2.6. Melek, Perî

Muhteşem bir güzellikte yaratılan, gözle görülemeyen ve olağanüstü bir varlık olan sevgili, bu hususiyetlerinden ötürü bir melek veya peri olarak tasvir edilmektedir:

Gönlümün eğlencesi vü cânımın cânânısın
 Haste cânımçün tabîb ü derdümün dermânısın
 Yâ meleksin yâ perîsin yâhud âdem cânısın
 Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/2)

Peri gibi bir güzelliğe sahip olan sevgilinin perişan âşığı çoktur. En önemlisi onun Şâhî gibi bir bağımlısı vardır. Âşık, sevgili için canını vermek ister. O peri de kızgın bir şekilde çaresiz olan âşığa eteğini tutturur:

Gerçi çokdur ol perînün ‘âşık-ı şûrîdesi
 Sizmezem Şâhî gibi bir mübtelâsı vardır (G. 41/6)

Vasluna çâre olursa vireyin cânı didüm
Ol perî hışma gelüp tut dedi nâ-çâr eteğin (G. 118/4)

Peri gibi olan sevgiliden ayrı düşen âşık için dert ve ayrılık tarif edilemez bir duygudur. Sevgilinin zulm ve şiddetinin oranı ise belli değildir:

Bir perîden dûr düşdüm görmenün imkânı yok
Derd ü hecri bir onulmaz derd imiş dermânı yok
Cevrinün pâyân u haddi zulminün oranı yok
Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/2)

3.2.7. Bût, Sanem, Nigâr, Kâfir

Olağanüstü bir güzellikte olmasına rağmen gönlü katılaşmış sevgili, bu hususiyetleriyle puta benzetilmektedir. Put gibi olan sevgili, âşığın başına mum gibi ateşler yakmış ve gönülden rahatlığı, baştan akli almıştır:

Şem'-veş odlar yakar başuma her dem ol nigâr
Yolına pervâne-veş yanmak savab oldu savab (G. 7/3)

Zi-dil-ârâm burdî v'ez serem hûş
Çi kerdî ey bût-i sîmîn binâ-gû (G. 10/1)

Sanem gibi merhametsiz biri olarak tasvir edilen sevgili, kâfir yaratılışlı saçıyla âşığı imanından alıkoymuştur:

Ân sanem bâ-zülf-i kâfir-kîş bered
Ey Müselmânân zi-dest îmân-ı men (G. 12/3)

“Bût-i ‘ayyâr” terkibi ile put gibi hilekâr bir sevgili tasviri yapılmaktadır:

Hasretâ derdâ dirîgâ geçdi ‘ömrüm hecr ile
İrmez isem şol bût-i ‘ayyâra bilmen n’eyleyem (G. 92/2)

Bût ve sanem ile ilgili kavramları bir arada kullanan şair, tenasüp sanatına başvurmuştur. Put gibi olan sevgili, güzellik davası ettiği için âşık kilise içerisinde taş olup kalmıştır.

Deyr içinde taş olup kaldı mü’ebbed dostum

Da'vî-i hüsn itdügiçün sen büt ile ol sanem (G. 100/2)

Âşığın gönlü, güneş gibi parıldayan put bir güzele düşmüştür:

N'ola mihr-i nigâra düşse gönlüm

Gedâ bulsa 'aceb mi nâ-gehân genc (G. 16/5)

3.2.8. Zâlim, Bî-vefâ, Harâmi, Hûn-hâr, Kattâl, Bî-dîn, Bî-îmân

Şâhî Dîvânı'nda sevgili tipi karşımıza vefasız, acımasız ve katil gibi olumsuz vasıflarıyla çıkmaktadır. Divan şiirinde maşuk, umursamaz bir kişiliğe sahiptir. Sevgili daima vefasızdır. Âşıkların gönlüne merhamet etmez, cefa gösterir. Âşığın ayrılık ve inlemesi sevgili için önemli değildir:

Gönül mihr ü vefâ umma güzeller bî-vefâdur heb

Dil-i 'uşşâka rahm itmez sitemger pür-cefâdur heb (G. 10/1)

Figân u nâleme rahm eylemezsin

Be hey zâlim be hey âfet nedendür (G. 35/5)

Haram gözlü sevgili, âşığın bağrını gamzesinin okuyla delmiştir. O, çok kan döken zalim bir sevgilidir.

Deldi bagrum gamzesi târiyle yâ kıldı kadüm

Ol harâmi gözli ol kattâl-i hûn-hârüm benüm (G. 89/2)

Âşığın gönlünü ayağı altına alıp onu perişan eden sevgili, zalimdir. Böyle bir zalimliği kâfir dahi reva görmemiştir:

Salup zülfün ayağına bu gönlüm pâ-y-mâl itdün

Be-hey zâlim bunu kâfir dahi görmez revâ senden (G. 130/9)

Önceden kâfir olarak nitelendirilen sevgili şimdi de dinsiz, imansız bir kişi gibi tasvir edilmiştir:

Zülf-i ü ber-Mushaf-ı rûyeş be-ragmem pâ-nihâd

Ez-ser-i kâfir velî bî-dîn ü bî-îmân şod (G. 4/2)

3.2.9. Mekkâr, Pür-sitem, Bî-rahm

Hilekâr anlamına gelen mekkâr mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte konu olmuştur. Sevgili, hilekâr biri gibi davranarak âşığın boyunu gamdan hilâl yapmıştır:

Görmeyelden gül yüzünü aglarum ben zâr u zâr
Kaddümi gamdan hilâl itdün eyâ mekkâr-kâr (G. 29/1)

Âşık, gönlünü merhametsiz ve hilekâr bir sevgiliye vermiştir:

Çekdi def'î cânımı zülf-i kemend-endâzına
Bir emânsuz bî-rahm mekkâre virdüm gönlümi (G. 157/2)

Gönül bülbülü olan âşık, ağladıkça o sitem dolu ve merhametsiz sevgili gül gibi neşelenmektedir:

Zârlıklar itdügince 'andelîb-i dil dirîg
Gül gibi handân olur ol pür-sitem bî-rahm yâr (G. 53/11)

3.2.10. Sehhâr

Cadı gözlü sevgili, sihir yapan bir dilbere benzetilmiştir. Sevgilinin cadı gözlerini gören âşık ise bu durum karşısında mest olmuştur:

Görelî câdû gözin Allâh ki meftûn olmuşam
Şâhiyâ ol dil-ber-i sehhâr elinden el-gıyâs (G. 14/5)

3.2.11. Cânân, Dil-âşub, Âfet

Dîvân'da bu mefhumlar, sevgiliye hitap etmek amacıyla kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin ne yaptığından ve nerede olduğundan habersizdir. Sevgili, âşığın göğsüne hançerle zarar verse dahi âşık bu durumdan haz alacağını söylemektedir:

Çok zemândur görmedüm n'eyler ki cânânum benüm
Gönlümün eglencesi ol şâh-ı hûbânum benüm (G. 97/1)

Sînemi çak itse ger hançerle cânânum benüm
Raks ura tâ haşre dek şevk ile bu cânım benüm (G. 101/1)

Âşığın gönlünü elden çıkararak nazlı sevgili, onun gönlünden ihtiyarlığı götürmüştür:

Ey yâr-i nâzenîn u dil-âşûb-ı men zi-men
Bürdî be-nâz u şîve zi-dil ihtiyâr-ı men (G. 14/3)

Afet gibi mükemmel güzellikte olan sevgili, gönül süsleyen sihirbaz gözüyle âşığın gönlünü sarhoş ve hayran etmiştir:

Çeşm-i sehhâr-ı dil-âvîzünle ey âfet benüm
Gönlümi ser-geşte vü hayrân u meshûr eyledün (G. 81/4)

3.2.12. Hümâ

Gönlü Ankâ mekânına benzeten âşık, mekânsız olan Hümâ'yı da gönlün yuvası gibi tasvir eder. Mekânsız olan Hümâ ile kastedilen değerli varlık Allah'tır:

‘İşk derler adına ‘Ankâ mekânıdur gönül
Ol Hümâ-yı lâ-mekânun âşiyânıdur gönül (G. 87/1)

Sevgili, istiğna noktasında yer alan Hümâ kuşudur:

Çarh-ı hüsnün mihr-i ‘âlem-tâbıdur yârum benüm
Bir Hümâdur evc-i istignâda dil-dârum benüm (G. 89/1)

3.2.13. Server

Reis anlamına gelen server mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte sevgili için benzetilen olur. Âşığın hâlini güzellik mülkündeki sevgiliye kimse anlatamaz:

Pâdişâhum serverüm püşt-i penâhum mesnedüm
Rüstem-ı meydân-ı rezm ü şeh-süvârum hoş mıdur (G. 27/4)

Kimse kılmaz hâlümi dil-dâre ‘arz
Mülk-i hüsne server olan yâre ‘arz (G. 71/1)

3.2.14. Enîs

Âşık, enîs şeklinde seslendiği sevgilisinin kendisinden kaçmamasını ister:

Gel ey serv-i revânum kaçma benden
Enîsüm yâr-ı cânım kaçma benden (G. 114/1)

3.2.15. Şem', Nûr

Klasik Türk edebiyatı metinlerinde “şem’ ve pervâne” mazmunu oldukça yaygın kullanılmış ve pek çok şiire konu olmuştur. Sevgili, her şeyden önce yakıcı ateşiyle muma benzetilmiş, âşık ise muma yaklaşarak kendini ateşe atan bir pervane olarak tasvir edilmiştir. Şem’-i âlem-tâb ile kullanılan şem mefhumu birer aydınlatma aracı olan ay gibi düşünülmüştür.¹²⁴

Giceler tâ subha dek pervâne-veş yansam n’ola
Şem’-i ‘âlem-tâb olan ruhsâra virdüm gönlümi (G. 157/3)

Tutuşup nâr-ı ruhunda bâl ü per yaksam n’ola
Ben o şem’-i nûr-bahşun olmuşam pervânesi (G. 159/5)

Sevgili, “şem’-i şebistân” terkibi ile gece mumu olarak hayal edilmektedir:

Bahârum sohbetüm subhum dahı şem’-i şebistânım
Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânım (G. 95/1)

Parlaklığıyla göz alıcı bir güzelliğe sahip olan sevgili, âşığın nazarında nur olarak tasavvur edilir. Sevgili Allah’ın nurudur, güneş ondan ışıık alır:

Ko Şâhî yüzüne bakup gözinün nûrın artursın
Sen ol nûr-ı Hudâsın kim güneş alur ziyâ senden (G. 130/19)

3.2.16. Dürr (Dürr-i Şehvâr), Genc (Genc-i Nihân)

Âşık, dünyada eşi benzeri bulunmayan sevgilinin kıymetli oluşunu onu padişahlara layık iri taneli inciye benzeterek anlatmak istemiştir:

Merâmum tâze gülzârüm riyâzum dürr-i şehvârüm
Çenârüm serv-i şimşâdum nihâlüm verd-i handânım (G. 95/4)

Sevgilinin saçına göz atan âşık yedi başlı bir ejderha görmüştür. Sevgilinin güneş gibi olan yüzü ise gizli bir hazineye benzetilmiştir:

Zülfünü gördüm nigârâ yedi başlu ejdehâ
Ger dir isem gün yüzüne tan mıdur genc-i nihân (G. 129/3)

¹²⁴ Sadık Armutlu, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem’ ü Pervâne Mesnevileri,” A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 39, 2009, s. 878.

3.2.17. Cân, Tâbib

Dîvân'da can ve tabîb mefhumları bir arada kullanılmış ve sevgili için benzetilen olmuştur. Sevgili, can doktoru olarak tasvir edilmiştir. Âşık, sevgilinin dudağının şerbetinden bir şifa bulmak istemiştir:

Ey tabîb-i cân ben öldüm bana emsem eyle kim
Şerbet-i la'lünle haste gönlümün dermânı sen (G. 122/4)

Can bağıslayan doktor şeklinde tasvir edilen sevgili, kavuşmasıyla hasret yatağında zayıf ve güçsüz bir hâlde kalan âşığa sıhhat vermiştir:

Pister-i hasretde kalmışdum za'îf ü nâ-tüvân
Câna sıhhat virdi vaslun ey tabîb-i cân-fezâ (G. 2/2)

3.2.18. Sâkî

Sevgili ile sâkî münasebeti, dudağın bâdeye benzetilmesinden dolayıdır:

Bize hâlet viren sâkî lebündür
Biz anı dimezüz kim râh-ı dendür (G. 35/4)

3.2.19. Leylâ, Şîrîn

Klasik Türk edebiyatının en önemli kadın aşk kahramanları Leylâ ve Şîrîn'dir. Beyitlerde bu kişilerin isimleri sevgiliyi hatırlatmak amacıyla kullanılmıştır. Leylâ kelimesi gece anlamına gelmesi ve sevgiliyi kastetmesinden dolayı tevriyeli bir şekilde ele alınmıştır:

Zülf-i Leylâ gibi bu gönlüm müşevveş bî-karâr
Hâl-i Mecnûn gibi kârûm rûz u şeb feryâd u zâr
Sîne sûzân u ciger biryân u çeşmüm cûybâr
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/3)

Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinin ana kahramanlarından biri olan Şîrîn kelimesi ise sevgilinin şirin, tatlı dili anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanılmıştır:

Dem-be-dem Gül-gûn-ı eşki şevk ile Hüsrev-misâl
Sîne kûhına salan Şîrîn zebânıdur gönül (G. 87/8)

3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları

3.3.1. Saç (Zülf, Turre)

3.3.1.1. Umûmî Olarak Saç

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, *Dîvân*'da çeşitli yönleriyle tasavvurlara yansıtılmıştır. Sevgilinin saçları renk yönünden karanlık gece gibidir. Bu bakımdan sevgilinin saçları Leylâ'dır. Sevgilinin saçı kement gibidir. Âşığın gönlü bu kementle bağlanır. *Dîvân*'da birçok beyitte sevgilinin karışmış ve bükülmüş saçları ön plana çıkarılır. Şekil itibariyle ipe veya zincire benzetilen saç, kokusuyla reyhan, sümbül ve anbere teşbih edilir.

Güzellerin boyunlarına dolanan gîsû; sevgilinin belini kenar eyleyen mûy; omuza dökülen saçın yüzü kapatmaması için enseden bağlanan şekli olan turra; yüzün çevresinde gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saça ise zülf adı verilir.¹²⁵

3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.3.1.2.1. Zencîr, Kemend, Tarrâr

Saçın bu mefhumlarla ilgi kurması hem şekli hem de bağlayıcı özellikte olmaları sebebiyledir. Bu doğrultuda sevgilinin saçı zincir ve ip gibi tasavvur edilen somut bir unsurdur. Somut bir unsur olan saça, soyut bir unsur olan âşığın gönlünün bağlandığı hayal edilir. Sevgilinin saçının zinciri, garip bir halde bulunan âşığı zulmederek kendine bağlar. Çılgın gönüllü âşık da sevgilinin saçının zincirini boynuna takınca bir hayal gördüğünü sanır:

Zulm ile zencîr-i zülfün ben garîbi kıldı bend

Cevri bî-had zulmi bî-pâyân elinden el-gıyâs (G. 15/3)

Dün gice zencîr-i zülfin boynuma takdum dimiş

Yâ hayâlidür dil-i dîvânenün yâ seyridür (G. 36/4)

¹²⁵ Ahmet Tanyıldız, "Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç", *Turkish Studies*, Volume. 4/2, s. 945-957.

Hırsız ve yan kesici anlamına gelen tarrâr, âşığın gönlünü çalması vesilesiyle saça benzetilen olmuştur. Sevgili, siyah kıvrıcık saçlarıyla âşığın gönlünü almış ve kendisine bağlamıştır:

Kim didi sana haste dilüm la'lini koyup
Ey baht-ı siyeh turre-i tarrâre iriştür (G. 48/3)

Âşık, merhametsiz ve hilekâr olan sevgilinin kement atan saçına gönlünü vermiştir:

Çekdi def'î cânımı zülf-i kemend-endâzına
Bir emânsuz bî-rahm mekkâre virdüm gönlümü (G. 157/2)

Saçın kement olarak tasavvuruna sebep olan en belirgin vasfı yakalama ve bağlama vafıdır. Sevgilinin kement atan saçı, halkı Mecnûn eylemiştir:

Almaduk dil komadun 'âlemde gunc u nâz ile
Fitneler saldun cihâna gamze-i gammâz ile
Halkı Mecnûn eyledün zülf-i kemend-endâz ile
Cân bedenden ayrılır ben senden ayrılmak muhâl (Mu. 4/6)

Şâhî; zencîr, kement ve zülf kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. Aynı zamanda sevgilinin kement ve zincir gibi düşünülen saçı, âşık tarafından kıvrım kıvrım yapılmak istenmiştir:

Halka halka idüben zencîr-i zülfîni kemend
Bu dil-i dîvâneyi itmek diler o pâ-y-bend
'Akl gitdi sabr gitdi ıssı itmez bana pend
A begüm a pâdişâhum a güzel hânım benüm (Mu. 11/3)

Beyitte avın boynuna atılan kement ile tevriyeli bir kullanım söz konusu olmuştur:

Kemend-endâz-ı ülfet gerd-i nahcîr
Zi müjgân nîst hâcet ber dilem tîr (Müf. 4)

3.3.1.2.2. Cebbâr, ‘Anîd

Zorba ve inatçı anlamına gelen cebbâr¹²⁶ ve ‘anîd mefhumu, *Dîvân*’da bir beyitte sevgilinin saçı için benzetilen olmuştur. Âşık, zalim olan bu dünyada sevgilinin saçı ve gamzesi gibi zorba ve inatçı bir şey daha görmediğini dile getirmiştir:

Görmedüm ey şâh-ı zâlim dünyede
Zülf ü gamzen gibi cebbâr u ‘anîd (G. 21/3)

3.3.1.2.3. Reyhân, Sünbül, ‘Anber

Hoş kokularıyla bilinen bu mefhumlar, sevgilinin saçı için benzetme unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin sünbül kokan saçı, âşığı Mecnûn gibi şaşkın ve hayran bırakır. Sevgilinin anber saçan saçı varken Hıta miskin kokusuna ihtiyaç kalmaz:

Dil be-bûy-ı sünbület çün bâd ser-gerdân şod
Râh-ı Mecnûnî girift ü vâlih ü hayrân şod (G. 4/1)

Zülf-i ‘anber-bâr-ı dil-ber var iken
Nâfe-i misk-i Hıtâya n’ihtiyâc (G. 18/4)

Sevgilinin anber saçan saçını gören âşığın gönlü perişan olmuş ve kırılmıştır:

Ruhların üzre göreliden zülf-i ‘anber-bârını
Dil perîşân hâtır u gönlüm benüm işkestdür (G. 39/3)

Sevgilinin yüzü üzerindeki anber saçan saçlarının gölgesi, suya salınmış bir erguvan ağacıdır:

San dıraht-ı ergavândur suya salmış sâyesin
‘Anber-efşân zülf-i rûy-ı yârın üzre her taraf (G. 75/3)

Reyhan ve sünbül mefhumlarını bir arada kullanan şair tenasüp sanatına başvurmuştur. Sevgilinin saçı reyhan ve sünbül den iyidir:

Dehânun gonçe-i gülden boyun serv-i revândan yig
Saçun reyhân u sünbül den yüzün berg-i semenden yig (G. 83/1)

¹²⁶ Devellioğlu, a.g.e., s. 143.

Gönlünü sünbül saçlı, gül bahçesi yüzlü bir sevgiliye veren âşık, gece gündüz feryat ederse bu ayıp bir durum değildir:

Tan degül bülbül gibi feryâd idersem rûz u şeb
Bir saçı sünbül yüzi gülzâra virdüm gönlümü (G. 157/4)

Gönlü bülbül gibi ağlamakta olan âşık, sevgilinin sünbül kokan saçının kokusuyla kararsız kalmış ve zavallı bir hâle gelmiştir:

Gül yüzün şevkiyle dil bülbül gibi nâlân u zâr
Bûy-ı zülf-i sünbülünle cân-ı miskîn bî-karâr
Nergis-i mestün elümde komadı sabr u karâr
Hüsnüni zîbâ iden itdi sana şeydâ beni (Mu. 21/4)

3.3.1.2.4. Mâr, Ejdehâ

Uzun ve kıvrımlı bir yapıya sahip olan saç, renk ve şekil itibariyle yılan benzetilir. Şairin tasavvurunda sevgilinin büküm büküm olan saçları, âşığın gönlünün gerdanına dolanmış yılan gibidir:

Mâr-veş tolandı zülfün gerdene gönlümün
Sînem üzre yayılup mâr oldu her mû târ u mâr (G. 29/2)

Sevgilinin saçı, âşığın gözünde yedi başlı ejderha gibidir. Bu yedi başlı ejderha, efsanelere göre nefesi ile insanları ve hayvanları kendine çeken, ağzından alevler çıkaran, geçtiği yerdeki bitkileri yakan bir yılan şeklinde tasvir edilmiştir.¹²⁷ Aynı zamanda sevgilinin saçı ejderha tılsımına benzetilmiş ve görkemli oluşu vurgulanmıştır:

Âferîn sihr-i cihân-âşûbına ol dil-berün
Hâ deyince zülfün eyler yedi başlu ejdehâ (G. 4/3)

Tılsım-ı ejdehâdur hüsne zülfün
Ki olmaz bî-tılsım ey nev-cevân genç (G. 16/3)

¹²⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 185.

3.3.1.2.5. Leylî, Leylâ

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan sa, Leylâ ile Mecn n adlı halk hik yesinin maşuk karakteri olan Leyl 'ya benzetilmiştir. Bu benzetmenin sebebi, hem Leyl 'nın saçlarının siyahlığı; hem de leyl  kelimesinin anlamının gece oluşundan dolaydır. Aşığın gönlü sevgilinin siyah renkli saçlarının gamından ötürü perişan olmuştur. Bundan dolaydır ki açık, Mecn n gibi zincire çekilmek istemiştir:

G relden leyl -i z lf ni ş h 
Periş n-h t r u mecn n olupdur (G. 47/5)

Leyl -i zülfün gamıyla dil periş n oldu bil
ek anı zenc re kim Mecn n gibi (G. 39/2)

ş h , Leyl  ile Mecn n hik yesindeki Mecn n'un bela çölüne düşmesi olayına telmihte bulunmuştur. Sevgilinin saçının siyahlığını gören açık, perişan bir h lde kalmış ve feryadının göklere ulaşmasını istemiştir:

Leyl -i zülfün hev sıyla periş n-h l idüp
 h kim gönlüm bel  deştinde Mecn n eyledün (G. 80/3)

Leyl -i zülfün gamıyla dostum Mecn n-sıfat
Göklere ıkrsa 'aceb mi  h u efg num benüm (G. 101/6)

3.3.1.2.6. Reh-zen

Yol kesen ve haydut anlamına gelen reh-zen¹²⁸ mefhumu, *D v n*'da bir beyitte konu olmuştur. Sevgilinin saçları haydut gibi düşünülmüş ve aşığı baştan çıkarmıştır:

Olmaya key reh-zen saunı yüzden ırasın
Y  g yet ile yüz vire başdan ıkarasın (G. 126/1)

¹²⁸ Devellioğlu, a.g.e., s. 1034.

3.3.1.2.7. Müselsel

Zincirleme anlamına gelen müselsel¹²⁹ mefhumu, *Dîvân*'da sevgilinin saçına benzetilen olmak üzere kullanılmıştır. Sevgilinin saçı zincirlenmiş bir şekilde tasvir edilmiştir:

Âh kim şol leb-i la'lünle müselsel saçunun
Komadı canda safâ dilde karâr ayrılığı (G. 164/3)

3.3.1.2.8. Kullâb

Çengel ve kanca anlamına gelen kullâb¹³⁰ mefhumu da sevgilinin saçına benzetilen olacak şekilde kullanılmıştır:

Hakka irişüp bulur cânâ hayât-ı sermedî
Zülf-i kullâbun olursa ger dil-i Mansûra dâr (G. 53/6)

3.3.1.2.9. Çevgân

Şâhî, beyitte “*gûy* ve *çevgân*” mefhumlarını bir arada kullanarak oyuna hatırlatmada bulunur. Sevgilinin saçı, âşık için bir değnek; âşığın gönlü ise sevgilinin saçının değneğinin ucundaki top gibi tasvir edilir:

Gûy-veş çevgân-ı zülfünde dil-i Şâhî senün
Ey şeh-i mülk-i melâhat bir belâ-keş bendedür (G. 52/5)

3.3.2. Kâkül

3.3.2.1. Umûmî Olarak Kâkül

Kâkül, alna dökülen kıvrımlı saça denir. *Dîvân*'da birkaç beyitte sevgilinin kâkülü abartılmış bir şekilde övülmüştür. Sevgilinin alına dökülen saçı, âşık için çok değerli olmuştur.

3.3.2.2. Kâkül ile İlgili Tasavvurlar

3.3.2.2.1. Efsûn

Sihir, büyü anlamına gelen efsun mefhumu, *Dîvân*'da bir beyitte konu olur. Sevgilinin kâkülü, efsun gibidir. Çünkü âşığın aklını başından almıştır:

Kime ayak tolasa başdan çıkarır 'âkıbet

¹²⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 866.

¹³⁰ Devellioğlu, a.g.e., s. 606.

Kâkül-i dil-berde yâ Rab bu nice efsundur (G. 37/4)

3.3.2.2.2. Reh-zen

Sevgilinin kâkülü, haydut gibi yol kesen bir eşkıya'ya benzetilmiştir. Bu benzetmenin nedeni kâkülün sevgilinin yanağına el uzatması ve güzelliğini örtmesidir:

El uzatmış yine reh-zen kâkülün ruhsâruna

Kâfir-i bed-fıkr gör kim gâret-i îmân kılur (G. 44/4)

3.3.2.2.3. Misk, Şeb-bû

Güzel koku anlamına gelen misk ve şeb-bû mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte sevgilinin kâkülü için benzetilen olmuştur. Sevgilinin kâkülüne el uzatan âşık, şeb-bû gibi koktuğunu görmüştür. Ayrıca beyitte sevgilinin kâkülünün kokusunun Tatar miskinden geldiği söylenmiştir:

Kim ola şeb-bû iden didüm meşâm-ı 'âlemi

Kâküline el urup didi 'aceb bular mıdur (G. 26/4)

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâküli misk-i Tatar

Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

3.3.2.2.4. Şâh-bâz

İri ve beyaz bir doğan cinsi anlamına gelen şâh-bâz,¹³¹ *Dîvân*'da sevgilinin kâkülü için benzetilen olmuştur. Sevgilinin kâkülünün doğanı, âşığın gönül keklüğünü gezmiş ve özgürlük çölünde av yapmıştır:

Şâh-bâz-ı kâkül-i dil-ber bu gönlüm kebkini

Geşt iderken deşt-i âzâdîde hoş itdi şikâr (G. 53/13)

3.3.2.2.5. Ergavân

Sevgilinin saçı ve kâkülü gül üzerinde bulunan pembe renkte bir süs bitkisine benzetilmiştir. Bu süs bitkisi o kadar güzeldir ki sevgilinin saçı ve kâkülüyle eş değer tutulmuştur:

Nice ârız nice çihre gül-i bâg-ı cinândur bu

Nice zülf ü nice kâkül gül üzre ergavândur bu (G. 132/1)

¹³¹ Devellioğlu, a.g.e., s. 1137.

3.3.3. Kaş (Ebrû)

3.3.3.1. Umûmî Olarak Kaş

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri olan kaş, *Şâhî Dîvânı*'nda fitne çıkaran, âşığa bela okları atan öldürücü bir özelliğe sahiptir. Yay olarak tasavvur edilmesi, kaşın şekil bakımından bu savaş aletine benzemesi sebebiyledir. Yayın âşığa atmış olduğu oklar ise gamze veya kirpiğin oklarıdır. Âşığın canı sevgilinin kaşının atmış olduğu oklarla paramparça olmuştur.

3.3.3.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.3.2.1. Kemân, Yay, Ok (Tîr)

Dîvân'da kaş için kullanılan benzetme unsurları içerisinde keman, yay ve ok mefhumları göze çarpmaktadır. Sevgili keman kaşlıdır. Bu özelliğiyle âşığın dikkatini çeker. Keman ve ok gibi keskin kaşlara sahip olan sevgili, âşığın canını yakar ve boyunu dal gibi incecik eyler:

Ey kemân-ebîrû bu hâlât ile çeşm-i mestüne

Kim görüp kanlu diyü bin dürlü isnâd eylemez (G. 55/4)

Çeşm-i hışm ile kıya bakdukca câna kâr ider

Gamzenün her biri ey kaşı kemân gûyâ bir ok (G. 77/2)

Yâ gibi tîr-i firâkıyla kadüm dal eyleyen

Ol cefâ vü cevri çok kaşı kemânumdur benüm (G. 105/4)

Âşık, sevgilinin keman gibi olan kaşlarından nasibini almak ister. Çünkü o, sevgili için kendini kurban etmeye razı olur:

Varayın işüğüne ko beni ey kaşı kemân

Gussadan kurtulayın kendümi kurbân ideyim (G. 108/2)

Gözü hançer çeken sevgilinin kaşı ise keman çekmiştir. Âşık bundan dolayıdır ki sevgilinin kaşı ve gözü arasında kaldığını söylemiştir:

Gözi hançer çeküp bir yanadan kaşı kemân çekmiş

Nic'itsün n'eylesün bî-çâre Şâhî kaldı arada (G. 140/5)

Âşığın göğsünde görünen sevgilinin saç teli değildir. Onlar sevgilinin keman gibi olan kaşlarından erişen bela okudur. Şâhî, ebrû ve tîr mefhumlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Ser-â-ser sînem üstinde görünen sanma mûlardur

Kemân ebrûlarından irişen tîr-i belâdur heb (G. 10/2)

3.3.3.2.2. Hilâl

Kaş, yay gibi şekli yönüyle hilale benzetilmektedir. Sevgili hilal gibi düzgün kaşlara sahiptir. Âşık, sevgilinin güneşe benzeyen yanağının ısıltısından dolayı kararsız bir hâlde kalmıştır:

Cümle ‘âlem ey hilâl-ebrû vü ey zühre-cebîn

Zerre-veş mihr-i ruhun şevkinden olmuş bî-karâr (G. 53/5)

3.3.3.2.2. Nûn

Şâhî, Arap harflerinden nûn harfini sevgilinin kaşına benzetmiştir:

Kaşun altında gözün fi’l-mesel ey âfet-i cân

Şol siyeh nokta durur kim yazılır nûn üzre (G. 135/3)

3.3.4. Alın (Cebîn)

3.3.4.1. Umûmî Olarak Alın

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan alın, âşık için bir bağıştır. Sevgilinin alını parlak ve beyaz renkli olarak tasavvur edilir.

3.3.4.2. Alın ile İlgili Tasavvurlar

3.3.4.2.1. Zühre

Sevgilinin alını değer itibarıyla zühre yıldızı gibi düşünülür. Sevgilinin güneş gibi olan yanağının ısıltısı ise âşığın ve cümle âlemin kararsız kalmasına sebebiyet verir:

Cümle ‘âlem ey hilâl-ebrû vü ey zühre-cebîn

Zerre-veş mihr-i ruhun şevkinden olmuş bî-karâr (G. 53/5)

3.3.5. Göz (Çeşm, Dîde, ‘Ayn)

3.3.5.1. Umûmî Olarak Göz

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan göz, âşık üzerinde oldukça etkilidir. Bunda, sevgiliye ait bütün özellikleri bünyesinde bulundurmasının etkisi vardır. Sevgili, âşık üzerindeki tasarruflarını göz vasıtasıyla yerine getirir. Göz, âşıkları cezbeder, onları sevgiliye bağlar ve sevgilinin tutsağı eder. Bu sebeple cadı sehîr ve fettân olarak vasıflandırılır. Baygın bakışı sebebiyle mest sıfatıyla anılır. Âşığın gönlünde açtığı yaralardan dolayı da hûn-bâr, cellâd, hûn-hâr gibi tasavvurların içinde yer alır.

3.3.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.5.2.1. Kattâl, Fettân, Gammâz, Hûn-bâr, Hûn-hâr, Cellâd, Harâmi

Sevgilinin gözü için söylenmiş olan bu ifadeler, gözden gelen bakışların âşığın gönlünde uyandırdığı acı verici duygularla alakalıdır. Göz, âşığın canına ve gönlüne kasteder. Sevgilinin kan alıcı gözü karşısında âşık mest olur. Âşık, gözyaşlarının kanıyla dünyayı boyar. Sevgilinin zalim gözünden ise yardım diler. Fakat sevgilinin merhamet etmeyeceğini bilir. Sevgilinin fitne gibi olan gözlerinden yardım ummak âşık için hata olur:

Hañer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest

Kan itmezse ‘acebdür ol gözi hûn-hâr mest (G. 11/1)

Gözlerüm yaşı ile kana boyadum ‘âlemi

İnlerüm bu dîde-i hûn-bâr elinden el-gıyâs (G. 14/4)

Bir nazarla gönlüm aldı rahm idüp kılmaz vefâ

N’ideyin ol gözleri fettân elinden el-gıyâs (G. 15/4)

Katil gözlü olarak tasvir edilen sevgili, dünyada kimseyi sağ bırakmamıştır:

Bu tutum kim sevdüğüm bu çeşm-i kattâlündedir

Ben de bildüm kim komaz dünyâda bu bir kimse sag (G. 74/4)

Sevgili; haydut, katil ve kan saçan gözlere sahiptir. Şair, anlamca birbirine yakın olan kelimeleri bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Deldi bagrum gamzesi tîriyle yâ kıldı kadüm
Ol harâmi gözli ol kattâl-i hûn-hârum benüm (G. 89/2)

Cellat gözlü sevgili, âşığa işkence eder. Âşık da sevgilinin gamzesinden bir yardım diler:

Gamzene bir kez işâret eyle kurtarsın beni
Çeşm-i cellâdun yeter işkence eyler cân için (G. 125/3)

Sevgili, gammazlık yapan bir göze sahiptir. Sevgilinin gammazlayan gözünün gamından yüreği kan dolan âşık, sevgilinin saf dudağının hasretiyle de şarap derdine düşer:

Çeşm-i gammâzun gamından yüregüm pür-hûn olup
La'l-i nâbun hasretiyle düşmüşem peymâneye (G. 145/2)

3.3.5.2.2. Sehhâr, Cadı

Gözün bu unsurlarla ilişkisi âşığı cezbetme ve kendisine bağlama vasfından kaynaklanır. Sevgilinin cadı gözlerini gören âşık, ona hayran kalır. Sevgili de kendisine hayran kalan âşığın gönlünü cadı gözleriyle avlar:

Görelî câdû gözin Allâh ki meftûn olmuşam
Şâhiyâ ol dil-ber-i sehhâr elinden el-gıyâs (G. 14/5)

Kulle-i kûh-ı mahabbetde bu gönlüm şîrîni
Râm u nalcîr eyleyen ol çeşm-i câdûlar mıdur (G. 26/2)

Âşık, sihirli gözlere sahip olan sevgiliye gönlünü vermiş ve ona hayran kalmıştır:

‘İşka düşdüm bir vefâsuz yâre virdüm gönlümü
Gamzesi câdû gözi sehhâre virdüm gönlümü (G. 157/1)

Çeşm-i sehhâr-ı dil-âvîzünle ey âfet benüm
Gönlümü ser-geşte vü hayrân u meshûr eyledün (G. 81/4)

3.3.5.2.3. Mest, Mestân, Şûrîde (Perişân)

Gözün mest veya mestane olması görünüşü ve baygın bakışı nedeniyledir. Sevgilinin hileci ve sarhoş olan gözü tek bakışıyla âşığın aklını başından alır. Gözün bu hâli, ne yaptığını bilmeyen bir sarhoşun hâlini andırır. Âşık, o gözleri sarhoş bakan sevgiliden yardım umar. Fakat sevgili, âşığa zulmeder. Sevgilinin gözlerinden dökülen şey kandır. Göğsünü sevgilinin kirpiğinin hançerine sokan âşık, o sarhoş gözlünün kan sevdiğini bilir:

Ol kaşı yâ gözleri mestân elinden el-gıyâs
Bendesine zulm iden sultân elinden el-gıyâs (G. 15/1)

Ruhları alı durur sanma gözinin humreti
Çeşm-i mest-i hûn-feşânından dökilen hûndur (G. 37/3)

Sîne tutdum hançer-i müjgânına
Gördüm ol mestâne gözlüm kan sever (G. 50/2)

Sarhoş gözlü sevgilinin âşığa etmiş olduğu zulmü cellat bile eylemez:
Dem-be-dem ol çeşm-i mestün gamze-i hûn-rîzinün
‘Âşıkına itdüğün bi’llâhi cellâd eylemez (G. 55/2)

Sevgilinin gözü; perişan, hilekâr ve sarhoş olmuş bir şekilde tasvir edilmektedir:

Gerçi rüsvâlîk durur kârı harâbât ehlinün
Görmedüm çeşmün gibi şûrîde vü ayyâr mest (G. 11/6)

3.3.5.2.4. Âhû-yı Çîn

Göz, güzellik bakımından ahuya benzetilir. Sevgilinin Çin ahusuna benzeyen gözü, Rum illerinde misk saçır. Âşık da ahu gözlere sahip olan sevgili için inler:

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâküli misk-i Tatar
Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

Nâle kılsam kûhlar dem-sâz olur cânân için

Ol gözi âhû-yı Çîn ol gamzesi fettân için (G. 125/1)

3.3.5.2.5. Encüm

Dîvân'da encüm, değer itibariyle sevgilinin gözü için benzetilen olur. Bu benzetmenin sebebi gözün yıldız gibi parlak ve çekici olmasından dolayıdır:

Uyaran encüm gözün çarh-ı felekde her gice

Şâhî benden kendinün efgân u feryâdı bilür (G. 43/5)

3.3.5.2.6. 'Înâyet

İyilik anlamına gelen inayet mefhumu, *Dîvân*'da iki beyitte sevgilinin gözü için benzetilen olur. Sevgili, inayet gözlüdür. Âşık, bu bakış karşısında çekingendir. Çünkü sevgili, inayet gözünün köşesiyle naz yapmaktadır:

Irakdan kûşe-i çeşm ile geh gâh

Nazar 'ayn-ı 'înâyetdûr 'înâyet (G. 13/4)

N'ola Şâhî yâr istignâ satarsa nâz ile

Kûşe-i çeşm-i 'înâyetle nigâhı yok mıdur (G. 25/5)

3.3.5.2.7. Nergis-i Bîmâr

Bîmâr, hasta demektir. Sevgilinin gözü hasta gözüne benzetilmektedir. Bu benzetmenin sebebi, sevgilinin süzgün bakışlarından dolayıdır. Hasta gözlü olan sevgili, âşık için çok değerlidir:

Kaddün gibi bir serv-i hırâmân bulunmaz

Çeşmün gibi bir nergis-i bî-mâr ele girmez (G. 54/5)

3.3.6. Gamze (Yan Bakış)

3.3.6.1. Umûmî Olarak Gamze

Sevgilinin süzgün bakışları, âşığın gönlünde yaralar açar. Gamze çoğunlukla oka, kılıca ve hançere benzetilir. Sevgili; zorba, katil, kan dökücü bir yan bakışa sahiptir. *Dîvân*'da sevgilinin yan bakışı genel olarak acımasızlığı ve âşığın çekmiş olduğu acı ile alakalı olarak yansıtılmıştır. Ayrıca gamze âşık için ölümcül sonuçlar doğurmuştur.

3.3.6.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

3.3.6.2.1. Ok (Tîr, Hadeng), Hançer, Seyf-i Kâtı¹³²

Şâhî *Dîvânı*'nda gamze, daha çok öldürücü savaş aletlerine benzetilmiş ve sevgilinin âşığın canına kastı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Sevgilinin gamzesi, eline hançer alır. Âşık da bu hançerin altında kalmaya razı olur. Ok gibi bir yan bakışa sahip olan sevgili, âşığın gönlünü paramparça eder:

Hançer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest
Kan itmezse 'acebdür ol gözi hûn-hâr mest (G. 11/1)

Gamzen okıyla sîne vü dil pâre pâredür
Cevr-i rakîb ile cigerüm pâre pâredür (G. 45/1)

Şâhî, bir başka beyitte ise gamzeyi keskin bir kılıca benzetir. Sevgili, keskin kılıca benzeyen gamzesiyle âşığa sert bir bakış atar:

Yüzüne bakdugınca Şâhiye âh
Çeker hışm ile gamzen seyf-i kâtı' (G. 73/5)

Sevgilinin ok gibi olan gamzesi, âşığın bağrını deler. Âşığın gözyaşları da bu sebepten ötürü kan saçar:

Deldi bagrum gamzesi tîriyle yâ kıldı kadüm
Ol harâmi gözli ol kattâl-i hûn-hârüm benüm (G. 89/2)

Câna geçdi ol kaşı yânun hadeng-i gamzesi
Ol sebebdan hûn-feşândur çeşm-i giryânüm benüm (G. 101/2)

Hasta ve dermansız olan âşığa iyi gelen şey, sevgilinin hançer gibi olan gamzesidir:

Haste vü âciz ü dermânde yaturken teşne
İrişüp hançer-i gamzen bana dermân itdi (G. 154/2)

¹³² Gamzenin oka benzetildiği diğer beyitler için bkz. (G. 132/3), (G. 139/3), (G. 154/1).

Ok gibi olan gamze, âşığın gönül şişesini vurup geçmiş, parçalamamıştır:

Hûb tîr-endâz imişsin ey kaşı yâ âferîn

Urdı geçdi tîr-i gamzen sınmadı dil şişesi (G. 160/2)

3.3.6.2.2. Cebbâr, Cellâd, ‘Anîd, Kattâl, Hûn-rîz¹³³

Dîvân’da bu sıfatlar âşığın kan döken ve cellat gibi olan yan bakışı için kullanılır. Âşık, dünyada sevgilinin zorba olan gamzesinden ve saçından başka bir şey daha görmediğini söyler. O, kan döken gamzenin karşısında hasta bir haldedir:

Görmedüm ey şâh-ı zâlim dünyede

Zülf ü gamzen gibi cebbâr u ‘anîd (G. 21/3)

Gamze-i hûn-rîz elinden tende cânım hastedür

Zülfün ucundan bu dil dâm-ı belâya bestedür (G. 40/1)

Bir başka beyitte ise sevgilinin gamzesi, katil biri gibi tasvir edilmektedir:

Hemân dil gamze-i kattâle döymez yohsa gayrıdan

Dil-âverdür çevirmez yüz gerekse Zü’l-fekâr olsun (G. 123/2)

3.3.6.2.3. Rişte

İplik anlamına gelen rişte mefhumu, *Dîvân*’da bir beyitte sevgilinin gamzesi için benzetme unsuru oluşturmuştur. Sevgilinin ip gibi olan gamzesi, âşığın yüzünü gözyaşı incisiyle doldurmuştur:

Rişte-i gamzemde lü’lü’-i sirişkümle yüzüm

Çâr-sû-yı ‘ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

3.3.6.2.4. Fettân, Gammâz

Fettan ve gammaz mefhumları *Dîvân*’da sevgilinin fitneci olan yan bakışı için kullanılmıştır. Gamzesi fettan olan sevgili, âşığın kanını döker. Âşık da inlemelerde bulunur ve bu duruma dağlar şahit olur. Sevgilinin gamzesi ise gammazlık yapar ve fitneler söyler:

Nâle kılsam kûhlar dem-sâz olur cânân için

Ol gözi âhû-yı Çîn ol gamzesi fettân için (G. 125/1)

¹³³ Gamzenin hûn-hâra benzetildiği diğer beyitler için bkz. (G. 54/9), (G. 55/2), (G. 81/5), (G. 165/1).

Kana koymış gör şehâ ol gamze-i gammâzunı
Çeşm-i cellâdun niçün inkâr ider ifsâdını (G. 156/3)

Almaduk dil komadun ‘âlemde gunc u nâz ile
Fitneler saldun cihâna gamze-i gammâz ile
Halkı Mecnûn eyledün zülf-i kemend-endâz ile
Cân bedenden ayrılır ben senden ayrılmak muhâl (Mu. 4/6)

3.3.6.2.5. Cadı

Âşık, aşka düşmüştür. Gönlünü ise gamzesi cadı, gözü sihir yapan bir sevgiliye vermiştir:

‘İşka düşdüm bir vefâsuz yâre virdüm gönlümü
Gamzesi cādû gözi sehhâre virdüm gönlümü (G. 157/1)

3.3.7. Kirpik (Müjgân, Müje)

3.3.7.1. Umûmî Olarak Kirpik

Şâhî *Dîvânı*’nda kirpik, tıpkı gamze gibi öldürücü özelliğiyle ele alınmıştır. Göz ve kaşa olan yakınlığı bu mefhumlarla birlikte tasavvur edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca *Dîvân*’da farklı olarak kirpiğin elmasa benzetildiği de görülmüştür.

3.3.7.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

3.3.7.2.1. Tîg

Dîvân’da keskinliği sebebiyle kılıç ve kirpik arasında ilişki kurulmuştur. Kirpik, âşığın paramparça olan gönlünü delip deşen bir kılıca benzetilmiştir. Sevgilinin kılıç gibi olan kirpiği âşığın gönlünü parçalamış ve gözyaşlarından su yerine kan akıtmıştır:

Zahm uraldan tîg-i müjgânun dil-i sad-pâreme
Su yirine kan akıdur çeşm-i giryânun benüm (G. 96/2)

3.3.7.2.2. Hançer

Sevgilinin kirpiği, hançer gibi keskin ve yaralayıcıdır. O zalim sevgili, kan sever ve kan almak ister:

Sîne tutdum hançer-i müjgânına

Gördüm ol mestâne gözlüm kan sever (G. 50/2)

3.3.7.2.3. Tîr

Kirpik şekil itibariyle âşığın canını alan bir oka benzetilir. Âşık ise sevgilinin kement atan saçı varken, ok gibi olan kirpiğe ihtiyaç duymadığını söyler:

Kemend-endâz-ı ülfet gerd-i nahcîr
Zi müjgân nîst hâcet ber dilem tîr (Müf. 4)

Âşığın ciğeri, sevgilinin kirpiğinin okuyla cansız kalmıştır:

Hûn-ı cigerüm yire döküp tîr-i müjenle
Ey kaşı kemânım beni bî-cân ideyorsın (G. 17/3)

3.3.7.2.4. Elmâs

Sevgilinin kirpiği, değerli taşlar içerisinde kendine has bir yeri olan elmas taşıyla kıyaslanmaktadır. Âşığa göre sevgilinin kirpiği, elmas taşından daha değerli ve daha özeldir:

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân
Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i ‘Adenden yig (G. 83/2)

3.3.8. Yüz ve Yanak (Cemâl, Rûy, ‘Arız, İzâr, Ta’lât, Hadd, Ruhsâr, Çihre, Didâr, Ruh, Manzâr)

3.3.8.1. Umûmî Olarak Yüz ve Yanak

Yüz ve yanak genelde ayrılmaz bir bütün meydana getirdikleri ve benzer tasavvurlara konu oldukları için birlikte ele alınmıştır. *Dîvân*’da yüz ve yanak unsuruna sıklıkça yer verilmiştir. Bunun nedeni; sevgilinin güzellik unsurlarının çoğunun yüzde, yanakta bulunması ve yüzün, yanağın genel bir mahiyet göstermesidir. Sevgilinin yüzü diri ve genç olması bakımından aya, güneşe ve ışığa; güzelliği açısından ise güle ve laleye benzetilir. Sevgilinin yanağı al renklidir. Bazen de gül bahçesi olarak ifade edilmektedir. Bu benzetmenin amacı sevgilinin yüzü üzerinde bulunan gül mefhumunun açığa çıkarılmasından dolayıdır. Yüz ve yanak genel olarak rengi, parlaklığı, diriliği ve güzelliği bakımından söz konusu edilmektedir.

3.3.8.2. Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.8.2.1. Gün, Meh, Mihr, ‘Şem, Kamer, Bedr (Mah-peyker, Mah-ı Tâbân)

Parlak ve gözalıcı bir güzellikte olan sevgilinin cemâli ile bu mefhumlar arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. Sevgilinin güneş gibi parlak yüzünden ayrı kalan âşığın gözlerine bir an olsun uyku girmemiştir:

Ayrılalı gün yüzünden bilmez oldum özümi
Ne hayâlün başa varur ne gelür gözüme hâb (G. 8/2)

Gün yüzünden dûr olalı âh kim
Gözlerüme gelmedi bir lahza hâb (G. 9/2)

Âşık, sevgilinin ışıltılı yüzünü gördüğünden beri deli divane olmuştur:

Gün yüzünü göreliden olmuşam divâne ben
Şem’-i ruhsâruna karşı yanmışam pervâne ben
Çâre bulmaz hem dirîgâ derd ile hicrâne ben
Gönlüm ârâm eylemez taglara düşmemdür hemân (Mu. 14/3)

Sevgili, ay gibi parlak bir yüze sahiptir. Âşığın feryat ve hayıflanmaları ay yüzlü sevgiliye erişmemiş fakat göklere ulaşmıştır:

Âh kim feryâd u zârüm irmedi sen meh-veşe
Gerçi kim feryâd u âhum göklere peyvestedür (G. 40/3)

Beyitte sevgilinin yanağı önce güneşe sonrada ateşe benzetilmiştir. Sevgili, güneşe benzeyen yanağının ateşiyle âşığın bağrını kebab gibi yakmıştır:

Âteş-i mihr-i ruhunla bagrumı kıldun kebâb
Hasret-i câm-ı lebünle eşkümi itdün şarâb (G. 6/1)

Murabbanın bir bölümünde şair, sevgilinin yüzü ve yanağı ile ilgili mâh ve mihr gibi benzetme unsurlarını bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur:

Gül yüzünden ayrılalı bülbül-i cân hastedür
Giceden tâ subha dek âhum göge peyvestedür

Cân u dil ey mâh-rû mihr-i ruhunla bestedür
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/3)

Sevgilinin güzellik unsurları içerisinde yer alan yanak ve yüz yanmakta olan bir mum gibi tasavvur edilmiştir. Sevgilinin muma benzeyen yanağı ve yüzüne hayran olan âşık, beyitte pervane mefhumuna da yer vermiştir:

Bir Süleymân-nâm şâha bu gönül dîvânedür
Kim cemâl-i şem'ine perler yakar pervânedür (G. 49/1)

Dostum âvâre gönlümdür saçun dîvânesi
Cân-ı âşüfem durur şem'-i ruhun pervânesi (G. 152/1)

Âşık; güneş yüzlü, ay yanklı sevgiliden ayrıldığından beri gözyaşlarından kan döker. Dokuz felek ise âşığın ah ve derdinden gök rengine boyanır:

Ayrıldan sen güneş yüzlü kamer ruhsârdan
Yaş yirine kan akıdur çeşm-i giryânüm benüm (G. 102/5)

Ayrılalı sen güneş yüzlü kamer-ruhsârdan
Nüh felek göge boyandı derd-i âh u zârdan
Hak seni dūr itmesün dîrsen eger dîdârdan
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/3)

Kamer, bedr ve mâh-ı tâbân mefhumlarını bir arada kullanan şair tenasüp sanatına başvurmuştur. Sevgili, dolunay gibi parlak bir yüze sahip şekilde tasvir edilmiştir:

Bahârum sohbetüm subhum dahı şem'-i şebistânüm
Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânüm (G. 95/1)

3.3.8.2.2. Gül (Verd-i Ahmer), Lâle, Gülzâr, Gülşen, Gülsitân

Sevgilinin yüzü; canlılığı, rengi ve ferahlık vermesi sebebiyle güle benzetilir. Kırmızı bir gül olarak tasvir edilen sevgili, âşık için çok değerlidir. Sevgilinin gül yüzünü göremeyen âşık, sabâ rüzgârından bir haber bekler ve daima ağlayıp inler:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser

Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

Ey sabâ lutf it haber vir ol nigârûm hoş mîdur

Lâle-haddûm serv-kaddûm gül-‘izârûm hoş mîdur (G. 27/1)

Görmeyelden gül yüzünü aglarum ben zâr u zâr

Kaddümi gamdan hilâl itdün eyâ mekkâr-kâr (G. 29/1)

Sevgilinin gül gibi olan yüzü kamerden daha aydınlıktır:

Münevverdügi gül yüzün kamerden

Benüm çok sevdüğüm günden de ezher (G. 34/3)

Yanağın (yüzün) gülle ilgili tasavvurlarla birlikte verildiği beyitlerde genellikle bülbüle de yer verilir. Âşık; gül yüzlü, lale yanaklı sevgiliden ayrı kaldığında bülbül gibi inler:

Gül yüzün ayrılığı ey lâle-had dâ'im beni

Giceler tâ subha dek bülbül gibi nâlân kılur (G. 44/2)

Sevgilinin gül bahçesi gibi olan yanağı üzerinde her taraf sünbülle dolmuştur:

Tagılaldan kâkülün ruhsârûn üzre her taraf

Toldı sünbül ‘ârız-ı gülzârûn üzre her taraf (G. 75/1)

Yüzü sonbahar yaprağı gibi sararan âşık, lale yanaklı sevgiliden merhamet beklemektedir:

Döndi benzüm bâd-ı hecr ile hazân yaprağına

Yüzüme bak rahm kıl ey lâle-ruhsârûm benüm (G. 89/4)

Sevgilinin cemâli, cennet kapısında yer alan bir gül bahçesidir:

Ey firâkun âteşinden nâr-ı dûzah bir şerer

Ravza-i cennet cemâlün gülşeninden bir eser (G. 22/1)

3.3.8.2.3. Mushaf

Yanak, dinî açıdan büyük değer barındıran Mushaf'a benzetilmiştir. Sevgilinin yanağı, Mushaf kadar kutsaldır:

Zülf-i ü ber-Mushaf-ı rûyeş be-ragmem pâ-nihâd
Ez-ser-i kâfir velî bî-dîn ü bî-îmân şod (G. 4/2)

3.3.8.2.4. Melek

Dîvân'da melek mefhumu sevgilinin yüzüne benzetilen oluşturacak şekilde konu olur. Sevgili dünyada eşi benzeri olmayan bir güzelliğe sahip oluşuyla melek şeklinde tasvir edilir. Sevgilinin mahallesi de "*Cennetü'l-me'vâ*" ile eş değer tutulur:

Dünyede sürmek dilersen Şâhî cennet zevkini
Sîneye çek ol melek-sîmâyı bir gün bir gice (G. 147/5)

Ey melek-manzar girenler gülsitân-ı kûyuna
İstemez çıkmaga ayruk Cennetü'l-me'vâ gibi (G. 168/5)

3.3.8.2.5. Perî

Peri, büyüleyici bir güzelliğe sahip olan efsanevî bir yaratıktır. Şair, sevgilinin yüz güzelliğinin övgüsü için onu peri yüzlü olarak tasvir etmiştir. Beyitte Şâhî, peri yüzlü sevgili gibi bir güzelin bir daha dünyaya gelmeyeceğinden söz etmiştir:

Ger peder rıdvân u mâder hûr bâşed sâlehâ
Çün tu ferzend-i perî-rûyî ne-yâyed ber-zemîn (G. 11/4)

3.3.8.2.6. Mir'ât, Âyîne

Güzelliği yansıtan ayna ile sevgilinin yanağı arasında benzetme ilgisi kuran âşık, sevgilinin parlak ve saf olan yanağına hatırlatmada bulunmuştur. Gönül papağanı gibi olan âşık, sevgilinin yanağının aynasını hayranlıkla seyretmiştir:

Dil-i tûtî n'ola güftâra gelürse şâhum
Ruhun âyînesini seyr ü temâşâ ideyor (G. 46/4)

Sevgilinin yanağının aynasına bakan âşık, dünyaya Cem gibi Cem'in kadehi ile birlikte vâkıf olduğunu söylemiştir:

Ol zemân kim ruhi mir'âtına nâzırdı gözüm

Cem gibi vâkıf idüm 'âleme câm-ı Cem ile (G. 146/4)

3.3.8.2.7. Berg-i Semen

Yasemin yaprağı anlamına gelen berg-i semen, *Dîvân*'da bir beyitte sevgilinin yüzü için benzetilen olmuştur. Âşık için sevgilinin yüzü, yasemin yaprağından iyidir:

Dehânun gonce-i gülden boyun serv-i revândan yig

Saçun reyhân u sünbül den yüzün berg-i semenden yig (G. 83/1)

3.3.8.2.8. Hacc-ı Ekber

Dîvân'da sevgilinin yüz güzelliği, hacc-ı ekber gibi düşünülür. Âşık sevgilinin mahallesinin Kâbe'sinde canını kurban etmek ister:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm 'ışkuna

Ka'be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

3.3.8.2.9. Nat'

Sevgilinin yanağı, gündelik yaşamda giyilecek bir eşya olan örtüye benzetilmiştir:

Nat'-ı ruhsârında yârun beydak-ı hâl-i siyâh

Rûh-ı Şâhî üstüne ferzâne kıldı şâh ruh (G. 20/5)

3.3.8.2.10. Mülk

Dîvân'da sevgilinin yanağı, ülke anlamına gelen mülk mefhumu ile birlikte kullanılarak benzetme yapılmıştır. Âşık, dünyanın padişahı şeklinde nitelendirdiği sevgilisine seslenir ve ayva tüylerinin yanağının ülkesini kapsadığını söyler:

'Ârızun mülkini tutmuş hatun ey şâh-ı cihân

Mûr 'asker çeküp ister ki Süleymânlug ide (G. 149/2)

3.3.9. Ben (Hâl)

3.3.9.1. Umûmî Olarak Hâl

Sevgilinin yüzündeki ben, çekici bir güzellik unsuru olması bakımından beyitlerde çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Âşık, sevgili yolunda türlü türlü tuzaklarla karşılaşır. Bir tuzak olarak tasavvur edilmesi yönüyle ben, dâne olarak

isimlendirilen kuş yemine benzetilir. Şairin tasavvurunda sevgilinin beni, renk itibarıyla siyah bir taşı andırır:

Nat’-ı ruhsârında yârun beydak-ı hâl-i siyâh
Rûh-ı Şâhî üstüne ferzâne kıldı şâh ruh (G. 20/5)

3.3.9.2. Ben ile İlgili Tasavvurlar

3.3.9.2.1. Misk, ‘Anber

Güzel kokular içerisinde kendine has bir yeri olan misk ve anber sevgilinin beni için benzetilen olur. Sevgilinin beni, kokusunu misk ve anberden alır:

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) ‘anberden geçer
Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

3.3.9.2.2. Dâne

Ben, rengi ve âşıktâ bırakmış olduğu etkiden dolayı kuş yemine benzetilir. Kuşların yemlerine aldanıp tuzağa düşmesi durumu, âşığın sevgilinin beni için tuzağa düşmesi ile eşdeğerdir:

Cân murgı gibi dâne-i hâlüne düşen çok
Gönlüm gibi zülfüne giriftâr ele girmez (G. 54/4)

3.3.9.2.3. Fülful

Karabiber anlamına gelen fülful, renginin siyahlığından dolayı sevgilinin beni için benzetilen olur:

Ey yüzi gül saçı sünbül mâh-ı tâbânüm benüm
Çeşmi nergis hâli fülful zülfi reyhânüm benüm
Mey yirine kanum içme zulm idüp hânüm benüm
Nev-cevânsın dostum kan ile kânûn eyleme (Mu. 17/2)

3.3.10. Hat

3.3.10.1. Umûmî Olarak Hat

Hat, sevgilinin yüzündeki ayva tüyleridir. Divan edebiyatında ayva tüyleri yeşil veya siyah renkte kabul edilir. Hatt-ı sebz ifadesinde bu husus görülmektedir.¹³⁴ Sevgilinin yeşil renkli ayva tüyü, Rum ülkesinde kanat açmış papağan gibidir:

¹³⁴ Şerafettin Râmî, *Enisü'l Uşşak*, Ecdâd Yayınları, Ankara 1994, s. 285.

Bâl açmış sanki tûtîdür diyâr-ı Rûmda

Hatt-ı sebzi ‘ârız-ı dil-dârun üzre her taraf (G. 75/2)

3.3.10.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar

3.3.10.2.1. Misk, ‘Anber, Reyhân

Ayva tüylerinin misk ve anbere teşbihi hem güzel kokusu hem de siyah rengi sebebiyle olmuştur.¹³⁵ Sevgilinin yanağında ortaya çıkan ayva tüylerinden dolayı, Rum ilinde miske ihtiyaç kalmamıştır. Sevgilinin hattının kokusu misk ve anberden geçmiştir:

‘Ârızunda zâhir olaldan hatun

Rûm ilinde miske kalmadı revâc (G. 18/2)

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) ‘anberden geçer

Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

Bir başka beyitte ise sevgilinin hattı, güzel kokulu fesleğen gibi tasavvur edilmektedir. Bu benzetme ilgisi renk itibariyle yapılmıştır. Sevgilinin ayva tüyleri fesleğen gibi yeşil renklidir:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser

Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

Sevgilinin ayva tüylerinin hayranı fesleğen ve anber kokusudur:

Hatun âşüftesi reyhân u ‘anber

Kadün hayrânı şimşâd u sanavber (Mes. 2/3)

3.3.10.2.2. Ceşş

Ayva tüyünün bu unsurla ilişkisi çok olması ve âşıklar için ulaşılamaması durumuna bağlı olmuştur.¹³⁶ Ordu anlamına gelen ceşş mefhumu, *Dîvân*’da bir beyitte sevgilinin ayva tüyüne benzetilmiştir. Sevgilinin hattı, güçlü ve zor olması

¹³⁵ Elif Akcan, “*Divan Edebiyatında Hat*”, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2015, s. 57.

¹³⁶ Kürşat Şamil Şahin, “Klâsik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5. S. 23. 2012, s. 392.

bakımından ordu gibi düşünülür. Ordu gibi olan ayva tüyleri âşığın gönlünün üstüne hücum eder:

Her zemân ceyş-i hatun ılgar ider dil üstine

Bu harâb-âbâd mülkün pâdişâhı yok mıdur (G. 25/2)

3.3.11. Ağız (Dehân, Fem)

3.3.11.1. Umûmî Olarak Ağız

Dîvân'da ağız, sevgilinin güzellik unsurları içerisinde önemli ölçüde kullanılmıştır. Âşık için sevgilinin ağzı, övülmeye değer bir güzelliktedir. Ağız, goncaya benzetilir. Gonca gibi olan ağız, rengi itibarıyla de kırmızı şarabı andırır:

Levh-i kâfûr üzre hâlün 'anber-i sârâ gibi

'Ârızunda gonca agzun bâde-i sahbâ gibi (G. 168/1)

Aşağıdaki beyitte ise sevgilinin ağzı, inciye benzeyen dişler dolayısıyla ele alınmıştır:

Habîbüm hokka-i la'îlün içre

Şu lü'lü' dişlerün dürr-i 'Adendür (G. 35/2)

3.3.11.2. Ağız ile İlgili Tasavvurlar

3.3.11.2.1. Âb-ı Hayvân

Sevgilinin ağzı için kullanılan âb-ı hayvân, ölümsüzlük suyu anlamına gelmektedir. Beyitte âşık, sevgilinin can bağımlayan ağzından ölümsüzlük suyuna eriştiğini söylemektedir:

Dehân-ı cân-bahşundan irişdüm âb-ı hayvâna

Ümîdüm ol ki 'âlemde ecelden ben emân buldum (G. 98/3)

3.3.11.2.2. Tûtî

Papağan anlamına gelen tûtî, sevgilinin küçük ağzını ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgili, papağan gibi olan ağzıyla şeker saçmış ve âşığı kendine hayran bırakmıştır:

Şâhîyi vâlih ü âşüfte vü dem-beste kılur

Tûtî-âsâ dehenün kim şeker-efşânlug ide (G. 149/5)

3.3.11.2.3. Gül

Sevgilinin ağzı, güle benzetilir. Bu benzetmenin sebebi gül mefhumunun renginden dolayıdır. Gül renkli olan ağız, gönül bülbülüyle dost olur:

Hâr-ı hicrân komadı gülşen-i vuslatda dirîg
‘Andelîb-i dili hem-dem ola ol gül-fem ile (G. 146/2)

3.3.11.2.4. Piste

Fıstık anlamına gelen piste,¹³⁷ sevgilinin ağzı için benzetilen olur. Ağız, şekil itibariyle fıstığa benzetilir. Fıstık ağızlı sevgili bu özelliğiyle âşığın dikkatini çeker:

Ayva gibi ey vâ y ile benzümi sarardan
Ey piste-dehen işte şu sen sîb-i zekansın (G. 116/4)

3.3.11.2.5. Nokta

Küçük kapalı bir kutu olarak bilinen ve hokka şeklinde betimlenen ağız, sevgilinin güneş gibi olan yüzünde ortaya çıkan bir noktadır:

Gün yüzinde nokta-i mevhûma benzer didigün
Zerre denlü olmasun şekkün dehânıdur gönül (G. 87/5)

3.3.11.2.6. Gonca

Bir güzellik unsuru olarak ağız, şekli ve güzelliği bakımından goncaya benzetilir. Sevgili, gonca ağızlı ve gül yanaklıdır. Bu haliyle âşığın aklını başından almıştır:

Bâlâ-bülend ü gonca-dehen gül-’izâr-ı men
Ârâm-ı (cân u) sabr-ı dil-i bî-karâr-ı men (G. 14/1)

Sevgili, güzelliğin gül bahçesinde gamlı değildir. Fakat âşık, bülbül gibi ağlar. Çünkü gonca ağızlı sevgili yağmur sever:

Gam degül gülzâr-ı hüsn içinde ol gonca-dehen
Şâhî-i bî-çâreye açılmasa nev-restedür (G. 39/5)

Agla bülbül gibi bî-dil nâle kıl
Çünkü ol gonca-dehen bârân sever (G. 50/3)

¹³⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 1013.

Sevgilinin mahallesinden uzak kalan âşık, gonca ağızlı sevgili için bülbül gibi ah eder:

Giceler bülbül gibi âh eylerem
Bâg-ı hüsnünden ırag ey gonca-fâm (G. 99/4)

Sevgili, gam dikeninde bulunan bülbülün yani âşığın canını yok edip gönlünü perişan eder. Âşık ise gonca ağızlı sevgilinin hasretiyle dertli olmasının nedenini sorgular:

Hâr-ı gamda bülbül-i cânı helâk itmek neden
Yire urup gönlümü pâ-mâl ü hâk itmek neden
Gonca agzun hasretiyle derd-nâk itmek neden
Yakamı gül gibi her dem çâk çâk itmek neden
Def'-i gamdur sâkiyâ hod câm-ı sahbâdan garaz (Tah. 1/2)

3.3.12. Dudak (Leb)

3.3.12.1. Umûmî Olarak Dudak

Divan şiirinde sevgilinin dudağı rengi, küçüklüğü, yuvarlaklığı, ayva tüyleriyle çevrili oluşu gibi pek çok yönüyle divan şiirine konu olmuştur. Renk bakımından la'l, şarap, akik, yakut ve mercana benzetildiği görülmüştür. Şekil itibariyle hokka, mim, gonca, nokta ve mihr-i Süleymândır. Bu hokkanın içerisinde sevgilinin inci dişleri saklıdır. Şeker yiyici olduğundan ötürü bazı Fars ve Türk şairler, onu tûtîye benzetmişlerdir.¹³⁸ *Dîvân*'da üzerinde fazla durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Rengi ve kıymeti bakımından değerli madenlere, özellikle la'le benzetilir. Yine rengi bakımından şaraba da benzetildiği görülür. Dudak, yapraklarının kapalı oluşu ve küçüklüğü dolayısıyla gonca gibi düşünülür. Şairin tasavvurunda dudak, şeker gibidir. Âşık, sevgilinin la'l gibi olan dudağında tatlı suyu bulur:

Bûse-i la'let men ez-cüllâb-ı şîrîn yâftem
Zevk-i ân leb râ ne sükker mâned ü ne âb-gîn (G. 11/2)

Sevgilinin dudaklarından sunulmuş olan nimet bir can kutudur:

¹³⁸ Râmî, a.g.e., s. 285.

Var yok agzuna düşmez yok denk
Kût-ı cândur leblerün sun dime lâ (G. 5/5)

3.3.12.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.12.2.1. Yâkût, La'l, Dürc, Silk-i Cevâhir, Güher

Dudağın la'l ve yakuta benzetilmesi, kırmızı rengi ve kıymetli oluşu sebebiyledir. Sevgilinin yakut gibi olan dudağında şifa bulan âşığın ölümsüzlük suyuna ihtiyacı kalmamıştır. Can derdine düşen âşığın tek dermanı, sevgilinin yakut gibi olan dudağıdır:

Tâ ki zân yâkût-ı cân-perver hayâtî yâfem
Z'ân zemânem ârzû-yı çeşme-i hayvân nîst (G. 3/2)

Derd-i cân dârem be-Kânûn u Şifâ
Nîst cüz la'l-i lebeş dermân-ı men (G. 12/4)

Sevgilinin dudağı, değerli bir taş olan yakuttan daha değerli ve daha kırmızıdır:

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân
Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i 'Adenden yig (G. 83/2)

“Yâkût-ı ahmer” dudaklı olan sevgili, kızıl bir yakutu andırır:

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) 'anberden geçer
Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

Âşık, sevgilinin la'l gibi olan dudağının hasretiyle meyhane köşelerine düşerse bunun ayıp bir şey olmayacağını dile getirir:

Hasret-i câm-ı mey-i la'l-i lebünle ey sanem
Ger düşersem tan mıdur meyhânedan meyhâneye (G. 145/3)

Silk ve dürc mefhumları genellikle inci gibi parlak ve değerli unsurlar için kullanılır. Sevgilinin la'l gibi olan dudağı cevherlerin incisine benzetilir. Çünkü o la'l renkli dudak, değerli bir Aden incisini andırır:

Şol hokka-i la'lünde yatan silk-i cevâhir

Aç la'l-i lebün seyr idelüm dürc-i 'Aden mi (G. 153/2)

Dudağı cevher kaynağı olan sevgilinin gönlü ise inciler döker:

Yaraşur dostum lebün kân-ı güher

Agzun açdukça dilün dürlür döker (N. 1/1)

3.3.12.2.2. Câm, Kadeh, Şarâb, Cür'â

Dudağın rengi, şekli ve âşığın aklını başından alması özelliği bu mefhumlara benzetilmesine sebep olmuştur. Yârin kadeh gibi olan dudağı, âşığın gözyaşlarını şarap gibi yapmıştır:

Âteş-i mihr-i ruhunla bagrumı kıldun kebâb

Hasret-i câm-ı lebünle eşkümi itdün şarâb (G. 6/1)

Sevgilinin dudağının kadehinden yudum alan âşık sarhoş bir haldedir:

Cür'a-i câm-ı lebünden ben senün

Pür-humâram pür-humâram pür-humâr (G. 31/6)

Gül yüzlü sevgili dudağından şarap sunacağı takdirde âşık, gül bahçesinin zevkini kışın da bulabileceğini söylemektedir:

Bulurdum gülsitân zevkin şitâda

O gül yüzlüm lebinden sunsa bâde (G. 138/1)

Sevgilinin kadeh gibi olan dudağının hasretiyle bağı kanlanan âşık, safe meclisinde sevgilinin ayrılığından dolayı hüznlenmiştir:

Hasret-i câm-ı lebünle bagrumı hûn eyledün

Fürkat-i bezm-i safâ-bahşunla mahzûn eyledün

N'oldı andan Şâhînün hâlin dige-gûn eyledün

Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/5)

Âşığın gözü önünde her an sevgilinin dudağı gibi kırmızı bir şarap bulunur:

Nice mest olmasun her lahza çeşmün

Lebün gibi öninde bâdesi var (Müf. 4)

3.3.12.2.3. Hâtem

Mühür anlamına gelen hâtem mefhumu,¹³⁹ *Dîvân*'da bir beyitte sevgiliye hitap edecek şekilde kullanılmıştır. Şâhî, sevgiliyi kırmızı yüzüğünden dolayı güzellerin Süleymân Hân'ı olarak tanımlamıştır:

Gün yüzünle Mısr-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken'ânı sen
Hâtem-i la'lünle hûbânun Süleymân Hânı sen (G. 122/1)

3.3.12.2.4. Kevser

Cennette müminlere ödül olarak sunulacak su olan Kevser, sevgilinin dudağı için benzetilen olur. Sevgilinin şirin dudağını gören âşıklar, cennette Kevserden nasibini alır:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

Kâmetün seyr eyleyen tûbâya egmez başını
La'l-i şîrînün gören cennetde Kevserden geçer (G. 32/3)

Sevgilinin dudağı o kadar tatlıdır ki Kevser dahi tuzlu ve acı bir su olarak anımsatılır:

Kadün yanında tûbâ pest ü kûtâh
Lebün yanında şûr u telh kevser (G. 34/2)

3.3.12.2.5. Hokka

Mücevher kutusu anlamına gelen hokka, değerli eşyaları saklamak için kullanılır. Sevgilinin la'l gibi olan kırmızı dudağı, şekil bakımından hokkaya benzetilir:

Habîbüm hokka-i la'lînün içre
Şu lü'lü' dişlerün dürr-i 'Adendür (G. 35/2)

3.3.12.2.6. Gonca

Sevgilinin dudağı, şekil bakımından goncaya benzetilmiştir:

Gonce-lebsin gül-'izârum alma âhın bülbülün

¹³⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 390.

‘Âşıkun âhı ider zîrâ ki tag u taşa kâr (G. 53/16)

3.3.12.2.7. Hz. İsâ

Sevgilinin dudağıyla Hz. İsâ arasında benzetme kurulması, Hz. İsâ’nın nefesiyle ölümlere can bahşetmesi sebebiyledir. Beyitte bu hadiseye telmihte bulunan şair, sevgilinin dudağının Hz. İsâ gibi ölümlere can verdiğini dile getirir:

Nutka geldükçe dehânun mürdeler ihyâ ider
Sordugum ‘ayb olmasun cânâ lebün ‘İsâ gibi (G. 168/2)

Sevgilinin Hz. İsâ gibi olan dudağı, âşığa can bağışlar:

Ölmeden vuslat-ı cân-bahşuna ger irer isem
Derdüme ‘İsâ lebünden niye emsem sorayın (G. 107/4)

3.3.13. Çene (Zenahdân, Zekan)

3.3.13.1. Umûmî Olarak Çene

Divan şiirinde bu güzellik unsuru çenede bulunan çukur sebebiyle daha çok âşığın hapsedildiği kuyu ve zindan olarak düşünülmüştür. *Şâhî Dîvânı*’nda bu unsura fazla yer verilmemiştir.

3.3.13.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar

3.3.13.2.1. Habs

Hapis anlamına gelen habs mefhumu *Dîvân*’da bir beyitte sevgilinin çenesi için benzetilen olmuştur. Bu benzerlik ilgisi iki unsurunda gizli tutulmasından dolayıdır. Sevgilinin çenesinin hapsi, âşığı kendine bağlamıştır:

Âh ol kanlu vü cellâd gözün hod dir imiş
Alayın Şâhî dilin habs-i zenahdân ideyin (G. 108/5)

3.3.13.2.2. Sîb

Elma kavramını karşılayan sîb mefhumu, şekil ve renk itibariyle sevgilinin çenesi için benzetilen olur. Âşığın sararmış benzi sevgilinin ise elmaya benzeyen çenesi vardır:

Ayva gibi ey vây ile benzümi sarardan
Ey piste-dehen işte şu sen sîb-i zekansın (G. 116/4)

Yüzü ayva gibi sararmış olan âşık, her ne olursa olsun elma çeneli sevgilinin adını anmaya devam eder:

Ayva gibi zerd itdi yüzüm derd ile eyvah

Ayruk adını anmaya ben sîb-i zekan mı (G. 153/4)

3.3.14. Boy (Kâmet, Kadd)

3.3.14.1. Umûmî Olarak Boy

Dîvân'da sevgilinin en çok üzerinde durulan özelliklerinden biri de boyudur. Divan şiirinde sevgilinin boyu, uzunluğu ve inceliği ile bilinir. Boy, genel itibarıyla uzun bir ağaç türü olan servi ağacına benzetilir. Salına salına servi gibi yürüyen sevgilinin boyu, âşık için çok değerlidir:

Kaddün gibi bir serv-i hırâmân bulunmaz

Çeşmün gibi bir nergis-i bî-mâr ele girmez (G. 54/5)

Sevgili, güzelliğin gül bahçesinde bulunan yasemin gibi beyaz göğüslü, lale yanaklı ve yürüyen bir servidir:

Gülsitân-ı hüsn içinde ol benüm çok sevdüğüm

Bir semen-ber lâle-had serv-i revânumdur benüm (G. 105/3)

3.3.14.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

3.3.14.2.1. Servi (Serv)

Dîvân'da serv ile ilgili birçok terkip yer alır. Bu terkipler, “serv-i revân, serv-i kadd, serv-i kâmet” şeklindedir. Bazen doğrudan serv mefhumu kullanılarak sevgilinin boyuna gönderme yapılır. Âşık, servi boylu sevgilinin ayağına yüz sürmek ister:

Ayagına yüz sürüp Şâhî o serv-kâmetün

Eşk-i çeşmüm cûş idüp akar ‘aceb cûlar mıdur (G. 26/5)

Sevgilinin servi boyunun hasreti, gül bahçesinin ortasında bulunan âşığın nefessiz kalmasına neden olur:

Dem olmaz hasret-i serv-i kadünle sahn-ı gülşende

Düşüp serv ayagına ben kulun bûs u kenâr itmez (G. 61/4)

Beyitte bir karşılaştırma yapılmış ve sevgilinin boyunun salına salına yürüyen bir serviden daha iyi olduğu söylenmiştir:

Dehânun gonçe-i gülden boyun serv-i revândan yig
Saçun reyhân u sünbül den yüzün berg-i semenden yig (G. 83/1)

Servi boylu sevgilinin hasreti, dünyayı çok şiddetli fırtına altında bırakmıştır. Beyitte tufan ile kastedilen şey âşığın gözyaşlarının yoğunluğudur:

Hasret-i serv-kaddün ile 'âlemi tûfân ider
İşbu çeşm-i eşk-bârum göresim geldi seni (G. 158/4)

3.3.14.2.2. Tûbâ, Şimşâd, Sanavber, Ar'âr

Dîvân'da bu mefhumlar sevgilinin boyu için benzetilen olur. Sevgilinin boyunun tûbâ olarak tasavvuru, uzunluğa ve sevgilinin bir cennet varlığı olarak düşünülmesine dayanır. Sevgilinin boyu, bazen tûbâdan da uzundur. Âşık, sevgilinin boyunu överek onu göklere çıkarır. Ayrıca sevgilinin boyu, onu izleyen tûbâ ağacına baş eğmez. Sevgilinin şirin dudağını görenler cennette Kevserden nasibini alır:

Ögerek arşa çıkardı Şâhî tûbâ kaddüni
Âferîn tab'-ı bülendine zihî sâhib-hüner (G. 22/5)

Kâmetün seyr eyleyen tûbâya egmez başını
La'l-i şîrînün gören cennetde Kevserden geçer (G. 32/3)

Sevgilinin boyu, tûbâ; dudağı, Kevser suyu; hattı, reyhan ve yanağı kırmızı bir güldür:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

Sevgilinin servi gibi ince ve uzun olan boyu yanında tûbâ ağacı kısa ve alçaktır. Şair böyle bir benzetme ilgisi kurarak mübalağa sanatına başvurmuştur:

Kadün yanında tûbâ pest ü kûtâh
Lebün yanında şûr u telh kevser (G. 34/2)

Boyun şimşâd olarak tasavvuru yükseklik ve uzunluk sebebiyledir:

Merâmum tâze gülzârum riyâzum dürr-i şehvârüm
Çenârüm serv-i şimşâdum nihâlüm verd-i handânüm (G. 95/4)

Şimşâd ve sanavber sevgilinin boyunun hayranıdır:
Hatun âşüftesi reyhân u ‘anber
Kadün hayrânı şimşâd u sanavber (Mes. 2/3)

Boy ile bir çeşit dağ servisi olan ar’ar arasındaki ilgi de serv, tûbâ, şimşâd ve sanavberde olduğu gibi uzunluk ve düzgünlüğe dayanır:

Ey gönül şâd u ferahken vuslat-ı cânân ile
Ol boyı ‘ar’ar dehânı gonce-i handân ile
Ayırup çarh inledürse ‘âkıbet hicrân ile
Aglasun kan aglasun bu çeşm-i giryânüm benüm (Mu. 8/2)

3.3.14.2.3. Kıyâmet

Şâhî, sevgilinin boyunu ezelde yaşanan kıyamet olayına benzetmektedir. Kıyamette herkes ayağa kaldırılacaktır. Bundan dolayıdır ki âşığın canı, sevgilinin kıyamet gibi olan boyuna bağlıdır. Kıyamet gibi bir boya sahip olan sevgili, ezelde âşıklara eziyet çektirecektir. Sevgilinin âşıkları arasında salına salına yürümesi de âşıklar için kıyametin kopmasıdır:

Tâ ezelden hey kıyâmet kaddüne
Mübtelâdur cân-ı Şâhî mübtelâ (G. 5/7)

3.3.14.2.4. Bâlâ, Nihâl

Boyun bâlâ olarak vasıflandırılması uzunluğuyla alakalıdır. Uzun boylu olan sevgili, âşığın gönlünü kararsız bırakır:

Bâlâ-bülend ü gonce-dehen gül-’izâr-ı men
Ârâm-ı (cân u) sabr-ı dil-i bî-karâr-ı men (G. 14/1)

Yüksek boylu sevgiliden âşığa naz ve cilve yapması istenir:

Çemende serv ü gül hadden aşurdı şîve vü nâzı
Gel ey bâlâ-bülendüm ol yana gunc u delâl eyle (G. 142/4)

Boyun taze bir fidana benzetilmesi düzgünlüğünden dolayıdır. Âşık, sevgilinin fidan gibi olan boyunu ah rüzgârından sakınmasını ister:

Bâd-ı âhumdan sakın nâzûk-nihâlüm kaddüni

Döymeye şâyed mizâcî kim dahî nâ-restedür (G. 40/4)

3.3.14.2.5. Nev-reste, Mevzûn

Nev-reste ve mevzûn mefhumları *Dîvân*'da sevgilinin boyu için benzetilen olur. Gül padişahı gibi olan sevgili, yeni olgunlaşmış taze ve düzgün bir boya sahiptir:

Şâh-ı gül gibi kadûn nev-reste vü mevzûndur

Kâmetün üzre ruhun mânend-i gül gül-gûndur (G. 37/1)

3.3.15. Diş (Dendân)

3.3.15.1. Umûmî Olarak Diş

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan diş, klasik şiirde farklı benzetmelere konu olmuş ve daha çok inci gibi tasavvur edilmiştir. *Şâhî Dîvânı*'nda da diş bu benzetmeyle ele alınmıştır.

3.3.15.2. Diş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.15.2.1. Dürr, Lü'lü'

Diş, şekli ve parlaklığı açısından değerli bir taş olan inci gibi düşünülmüştür. Sevgilinin dişleri inciden, dudağı ise kırmızı yakuttan nasibini almıştır:

Hâl ü hattun reng ü bûdur misk (ü) 'anberden geçer

Dişlerün dürden lebün yâkût-ı ahmerden geçer (G. 32/1)

Âşık, sevgilinin la'le benzeyen dudağının içinde bulunan dişlerini Aden körfezinden çıkarılan meşhur incilere benzetmektedir. Hatta âşık için sevgilinin dişleri, Aden incisinden iyidir:

Habîbüm hokka-i la'lînün içre

Şu lü'lü' dişlerün dürr-i 'Adendür (G. 35/2)

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân

Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i 'Adenden yig (G. 83/2)

Aşağıdaki beyitte de sevgilinin dişleri, şahlara layık olan iri taneli inci gibi tasvir edilmiştir:

Şol hûb-ı cihânsın ki bu ‘âlem sadefinde
Dendânuna benzer dūr-i şehvâr ele girmez (G. 54/6)

Ağzı, hokka; dişleri, inci gibi olan sevgili, âşığın canına diş bilemektedir:

Ey dehânı hokka ey dendânı dūr
Cânuma diş bilemek lâıyk mıdur (Müf. 11)

3.3.16. Göğüs (Sîne)

3.3.16.1. Umûmî Olarak Göğüs

Parlaklığı, güzelliği, beyazlığı dolayısıyla göğüs, klasik şiirde ay, ayna, gümüş, su ve sabaha benzetilmiştir. Sevgilinin göğsü, mecaz-ı mürsel yoluyla kalp yerine de kullanılmıştır.¹⁴⁰ Şâhî’nin sevgilinin güzellik unsurları içerisinde en az yer verdiği unsur sinedir.

3.3.16.2. Göğüs ile İlgili Tasavvurlar

3.3.16.2.1. Bâğ-ı İrem

Sevgilinin sinesine el vuran âşığın karşılaştığı manzara İrem bahçesidir. Klasik şiirde İrem bahçesi, cennet kadar güzel yer olarak bilinir. Sevgilinin göğsü de tıpkı İrem bahçesi gibi değerli bir hazinedir. Hatta bu göğüs, cennetin gül bahçesinden birer örnek teşkil eder:

El urup sîne-i yâre didüm bâğ-ı İrem midür
Didi gülzâr-ı cennetden nümûne gülsitândur bu (G. 132/2)

3.3.17. Bel (Mû-miyân)

3.3.17.1. Umûmî Olarak Bel

Dîvân’da bir güzellik unsuru olan bel ile ilgili umûmî beyitler yer almasına rağmen belden tasavvurî olarak bahsedilmez. Sevgilinin beli ince ve narindir. Bu bel âşığın canını kıl gibi ince bırakmıştır:

Mû-miyân-ı dil-beri koçmak hevâsında bu gün

¹⁴⁰ Sevdâ Undu, “Fehim-i Kadim Dîvanı’nda Sevgili Ve Sevgilinin Güzellik Unsurları”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2007, s. 190.

Kılca kaldı çıkmaga Şâhî bedenden cânımız (G. 62/7)

Mû-miyânun hayret ile kılca kaldı cân meded
Ârzû-yı zülfün ile dil perîşân oldu gel (G. 85/2)

3.3.18. Vücûd (Beden)

3.3.18.1. Umûmî Olarak Vücûd

Olağanüstü ve kusursuz bir güzellikte yaratılan sevgilinin teni daha çok gümüşe benzetilmektedir. *Dîvân*'da birkaç beyitte geçen “*serv-i sîm-ten*” terkîbi, sevgilinin gümüş tenli oluşunu ifade etmek için kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin vücudunu sıhhat ülkesinin reisi yapmasını istemiştir:

Hudâyâ gönlini gamdan berî kıl
Vücûdın mülk-i sıhhat serveri kıl (Mes. 2/25)

3.3.18.2. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar

3.3.18.2.1. Sîm

Gül çehreli ve gümüş tenli olarak tasavvur edilen sevgili, âşığın yüzünü sarartır ve ona cefa gösterir:

Yüzüm zer gibi zerd iden cihânda
O gül-gûn çihre ol sîmîn-bedendür (G. 35/3)

Zer gibi mülâyim-dil ü sîmîn-bedensin
Ey kân-ı vefâ böyle cefâkâr nedensin (G. 116/1)

3.3.19. Kulak (Gûş)

3.3.19.1. Umûmî Olarak Kulak

Kulak ile ilgili sadece birkaç beyitte “*gûş eylemek, gûşuna irmek, gûşuna almak*” şeklinde bazı ifadeler rastlanmıştır. Bunun dışında sevgilinin kulağının gümüşe benzetildiği de görülmüştür. Âşık, sabah esen rüzgâra seslenir ve mektubunu kulak vermeyen sevgiliye erişirmesini ister. Sevgili, âşığın derdinin kıssasını dinlemek istemez. Bunun içinde kulağını oradan uzaklaştırır:

Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre irişdür

Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre iriştür (G. 48/1)

Kıssa-i derd-i derûnum niçün irmez gûşuna

Söylenür hod fâş olup dillerde destânüm benüm (G. 96/4)

3.3.19.2. Kulak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.19.2.1. Sîm

Sîm, değerli taşlar içerisinde önemli bir yere sahiptir. Gümüş kulaklı put güzel, gönülden rahatlığı baştan aklı almıştır:

Zi-dil-ârâm burdî v'ez serem hûş

Çi kerdî ey büt-i sîmîn binâ-gûş (G. 10/1)

3.3.20. Baş

3.3.20.1. Umûmî Olarak Baş

Baş, *Dîvân*'da nadir olarak karşımıza çıkan unsurlardan biridir. Hümâ'nın gölgesine ulaşmak istemeyen âşık, sevgilinin siyah saçlarının gölgesini Hümâ'nın gölgesiyle eş değer görür. Sevgilinin saçlarının ucundan dökülen şey kara yazıdır. O, değişmez bir şey ve hükmün takdiridir:

Dime ey dil irmedüm zıll-ı hümâya kim senün

Başun üzre sâye-i zülf-i siyâhı yok mıdur (G. 25/4)

Başuna zülfi ucından irişen kara kazâ

Hükm-i takdîridür ey dil sanma ahterden geçer (G. 32/6)

3.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

3.4.1. Bûse

3.4.1.1. Umûmî Olarak Bûse

Sevgilinin busesi âşığın gözünde zayi edilecek bir durum değildir. Çünkü âşık, bu öpücüğe zor ulaşır ve bunu ziyan etmek istemez:

Şâhiyet râ bûse dih zâyî' ne-bâşed bahr-i û

Hod tu dâni lâ-yudî'u'llâhe muhsinîn (G. 11/5)

Âşık, sevgilinin dudaklarından bir öpücük almak için bekleyiştir:

Lebleründen bûse almaga yine
İntizâram intizâram intizâr (G. 31/3)

Sevgilinin kırmızı la'l gibi olan dudağından çıkacak öpücük için âşık can verir. Bunun neticesinde sevgiliden derdine derman olmasını ister. Bu anlayış, klasik şiirde oldukça fazla yer alan bir anlayıştır. Bundan dolayıdır ki hiçbir âşık, sevgilinin dudağından çıkacak olan bir öpücüğü dahi kaçırmak istemez:

Bûse-i la'lüne Şâhî n'ola cân virür ise
Hastedür derdine dermân temennâ ideyor (G. 46/5)

3.4.2. Reftâr, Hırâmân

3.4.2.1. Umûmî Olarak Reftâr, Hırâmân

Klasik şiirde bu mefhumlar sevgilinin salına salına yürüyüşünü ifade etmek için kullanılır. Bu yürüyüş çoğunlukla boyla ilgilidir. Pek çok servi sevgilinin boyuna benzer fakat sevgili gibi yürüyemez. Sevgilinin ağzına öykünen gonca da onun gibi söz söyleyemez:

Nice benzer kadüne serv ki reftâr idemez
Öykünür mi femüne gonca ki güftâr idemez (G. 5/1)

Beyitte sevgili nazlı ve edalı yürüyüşü ile ön plana çıkarılmaktadır. Sevgilinin boyu gibi bir “*serv-ı hırâmân*” bulunamayacağı da söz konusu edilmektedir:

Kaddün gibi bir serv-i hırâmân bulunmaz
Çeşmün gibi bir nergis-i bî-mâr ele girmez (G. 54/5)

3.4.3. Söz (Sühân)

3.4.3.1. Umûmî Olarak Söz

Dîvân'da bahsi geçen unsurlardan biri de sözdür. Sevgilinin sözü âşık için bir efsanedir:

‘Işk-ı dil-berden beni zâhid yine men’ eyleme
Girmez ancak gözüme sözün senün efsânedür (G. 49/3)

Söz, âşığın gönül derdinin dermanıdır:

Müjen elmâsdan bürrân sözün dermân-ı derd-i cân
Lebün yâkûtdan nâzûk dişün dürr-i ‘Adenden yig (G. 83/2)

Âşık, sevgilinin söylemiş olduğu sözün sefasını ney sesinde bile bulamadığını söylemiştir:

Ben nice cân virremeyem cânâ cevâb-ı la’lüne
Bulmadum sözün safâsın ben sadâ-yı nâyda (G. 141/3)

Şâhî *Dîvânı*’nda sevgili tatlı dilli oluşu ve şirin sözleriyle ele alınır. Ferhâd sıfatlı âşık, meclise geldiğinde şirin sözlü sevgiliyi görür, aşk vadisine düşer ve çılgınlaşır:

Muhassal gül yüzün vafında Şâhî
Bu gün bezmünde bir şîrîn-sühandur (G. 35/7)

Beni Ferhâd-sıfat lutf ile şîrîn sühanun
Düşürüp vâdî-i ‘ışka yine şeydâ ideyor (G. 46/3)

Sevgilinin sözleri bu kez de yakıcı olması özelliğiyle konu olur. Ateş gibi sözlere sahip olan sevgili, âşığın canını yakar. Âşık da rûzgârdan sözlerini cefakâr sevgiliye ulaştırmasını ister:

Yandugumı bolay ki bile sûz-ı sühandân
Ey bâd sözüm yâr-ı cefâkâre irişdür (G. 48/4)

3.4.4. Kûy, Kapı

3.4.4.1. Umûmî Olarak Kûy, Kapı

Sevgilinin mahallesi ve kapısı âşıklar için son derece önemlidir; ulaşılması ve orada bulunulması âşıkların şiddetle arzuladığı bir durumdur. Âşık, yüzünü yere koyarak sevgilinin kapısına şefkat görmeye gelir. Ayrılık derdiyle sevgilinin kapısına gelen âşık, bağışlanmak ister:

Yüz yire koyup şefkat uma kapuna geldüm
Bî-çâre vü mihnet-zede ser-geşte vü şeydâ (G. 3/2)

Kapuna hecr elinden dâda geldüm
 ‘Înâyet eyle ey şâhum ‘inâyet (G. 13/2)

3.4.4.2. Kûy ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.2.1. Kâbe

Sevgilinin kûyu ve kapısı taşıdığı kudsiyet sebebiyle Kâbe olarak tasavvur edilir. Âşığın mutluluk duyduğu tek yer burasıdır. Âşık, sevgilinin mahallesini tavaf ederek ibadetini gerçekleştirir:

Merve hakkı kapunı Ka’be-i ulyâ bilürüz
 Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Tavâf-ı Ka’be-i kûyun habîbüm
 ‘İbâdetdür ‘ibâdetdür ‘ibâdet (G. 13/6)

Sevgilinin mahallesinde canını kurban etmek isteyen âşık, sevgilinin yüz güzelliğini de hacc-ı ekbere benzetir:

Hacc-ı ekberdür cemâlün ey Halîlüm ‘ışkuna
 Ka’be-i kûyunda Şâhî cânını kurbân kılur (G. 44/7)

3.4.4.2.2. Harem

Harem, herkesin girmesine izin verilmeyen bir yerdir. Bu mahalleye yalnızca kadınlar girebilir. Sevgilinin mahallesi hareme benzetilir. Kadınlara mahsus olan bu bölümde âşık, sevgiliden derman ummaya gelir:

Dermân umageldüm harem-i kûyuna nâlân
 Ol dil ki sana yüz tuta mahrûm ola hâşâ (G. 3/5)

3.4.4.2.3. Gülsitân

Gül bahçesi canlı, ferah ve renkli oluşu gibi özelliklerinden dolayı sevgilinin kûyu için benzetilen olur. Yüzü güle benzeyen sevgilinin bahçesi ise gül bahçesidir. Âşık ise bu gül bahçesinde inleyen bir bülbüldür:

Terk idelden ey yüzi gül gülsitân-ı kûyunı
 İlerem bülbül gibi feryâd idüp ben zâr u zâr (G. 53/3)

Gülşen-i kûyunda ben bir bûlbûl-i nâlânunam

Ey yüzi gül lâle-had serv-i revânumsın benüm (G. 91/3)

3.4.5. Ayağı Toprağı (Hâk-i Pây)

3.4.5.1. Umûmî Olarak Ayağı Toprağı

Şâhî Dîvânı'da ele alınan konulardan biri de sevgilinin ayağı toprağıdır. Âşık için yüce bir varlık olarak tasavvur edilen sevgilinin ayağının toprağına yüz sürmek ve onu öpmek bir şereftir. Klasik şiirde aşk, zorlu bir süreçtir. Âşığın bu zorlu yolda birçok zorluğa katlanması gerekir. Bu bağlamda âşık, sevgilinin ayağının toprağına yüz sürer ve sevgilinin eşğine kavuşma hasreti içerisine girer:

Hâk-i pâyüne yüz urup âsitânun hasretin

Taht-ı 'âc-ı pür-zer ü tâc-ı mücevherden geçer (G. 32/2)

Âşığın tek isteği, sevgilinin ayağı toprağında hizmetkâr olmaktır:

Şehâ sanma ki vaslundan recâ rif'atde olmakdur

Yanunda hoş geçüp bir iki gün hürmetde olmakdur

Varup 'izz-i huzûrunda yâhûd 'izzetde olmakdur

Murâdum hâk-i pâyünde hemân hizmetde olmakdur (Mu. 3/1)

3.4.5.2. Ayağı Toprağı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.5.2.1. Tûtiyâ, Kuhl

Sürme olarak bilinen ve göz için oldukça faydalı bir madde olan tûtiyâ, göze güzellik katmasının yanı sıra gözün görüş kuvvetini de arttırmaya yardımcı olur. Klasik şiirde âşık, sevgilinin ayağı toprağının tûtiyâ olmasını ve gözüne sürülmesini ister:

Ey gubâr-ı hâk-i pâyun çeşm-i câna tûtiyâ

Hayr-makdem merhabâ şâhum safâ geldün safâ (G. 2/1)

Cevâb-ı sükker-âmîzün durur dil derdine dermân

Gubâr-ı hâk-i pâyundur gözüme tûtiya senden (G. 130/15)

Sevgilinin ayağı toprağının göze sürülmesi durumu âşığın ağlayan gözlerini nurla doldurmuştur:

Müstedâm ol lutf idüp yine bu giryân gözlerüm
Hâk-i pâ-yı kuhl-ı âsitânunla pür-nûr eyledün (G. 81/2)

3.4.5.2.2. Hayât-ı Câvidân

Dîvân'da sevgilinin ayağı toprağı değer itibariyle sonsuz bir hayata benzetilmiştir. Sevgilinin hasretinin derdiyle ayrılık diyarında ölmek üzere olan âşık, sevgilinin ayağı toprağına erişmiş ve sonsuz hayatı bulmuştur:

Ölürdüm derd-i hasretle şehâ fûrkat diyarında
İrişdüm hâk-pâyuna hayât-ı câvidân buldum (G. 98/4)

3.4.5.2.3. Efser-i Gırret

Bir giyim eşyası olan efser, *Dîvân*'da sevgilinin ayağı toprağının tozuna benzetilen olur. Âşık için sevgilinin ayağı toprağının tozu, süslü bir tacı andırır:

N'ola cânlar virürsem işüğün yasdanmaga şâhâ
Gubâr-ı hâk-i pâyundur başuma efser-i gırret (G. 12/2)

3.4.6. Merhamet

Sevgili; vefasız, merhametsiz, sitemli ve cefa doludur. O, âşığın ağlamalarını umursamaz. Gönül bülbülü ağladıkça sevgili neşelenir:

Gönül mihr ü vefâ umma güzeller bî-vefâdur heb
Dil-i 'uşşâka rahm itmez sitemger pür-cefâdur heb (G. 10/1)

Figân u nâleme rahm eylemezsin
Be hey zâlim be hey âfet nedendür (G. 35/5)

Zârlıklar itdüğince 'andelîb-i dil dirîg
Gül gibi handân olur ol pür-sitem bî-rahm yâ (G. 53/11)

Sevgilinin gamzesi, âşığın bağırını delmek ister ve hâline merhamet etmez. Kement atan saçı da âşığın canını ortadan kaldırır. Çünkü âşık merhametsiz bir hilekâre gönlünü vermiştir:

Sînemi delmek diler gamzen be-hey zâlim benüm
Hâlûme rahm itmez isen ne olur hâlüm benüm (G. 106/1)

Çekdi def'î cânımı zülf-i kemend-endâzına
Bir emânsuz bî-rahm mekkâre virdüm gönlümi (G. 157/2)

3.4.7. Nâz, İstignâ, Cilve

Birbirleri ile bir bütünlük arz eden bu unsurlardan en önemlisi nazdır. Sevgili her haliyle nazlıdır. Bu haliyle âşığın gönlündeki ihtiyarı götürür. Âşık, sevgilinin türlü türlü nazına katlanmaktansa onu daima uzaktan seyretmek ister:

Ey yâr-i nâzenîn u dil-âşûb-ı men zi-men
Bürdî be-nâz u şîve zi-dil ihtiyâr-ı men (G. 14/3)

Her çend be-kurb-ı tu şevem sûy be-sad nâz
Ân bîh ki temâşâ konem ez-dûr hemîşe (G. 16/2)

Âşık, sevgiliden naz etmemesini ve dileğini kabul etmesini ister:

Dil lebünden bûse eylerse temennâ itme kec
Vir murâdın derdmendün nâz itme vaz gec (G. 19/1)

Sevgili âşığın istignâ, rakibe ise ülfet gösterir. Bu durum karşısında âşık perişan olur ve rakibin ayıplamasının onu öldürdüğünü söyler. Sevgili de nazlı bir şekilde gülerek bunun uygun bir şey olduğunu açıklar:

N'ola Şâhî yâr istignâ satarsa nâz ile
Kûşe-i çeşm-i 'inâyetle nigâhı yok mıdur (G. 25/5)

Didüm öldürdi mahallende beni ta'n-ı rakîb
Gül gibi nâz ile güldi didi vallâhi mahal (G. 88/4)

Sevgili naz ve cilve ilminin üstadıdır:

Nâz u şîve fenninün üstâdısın sen hûblar
'Âşık cevr itmegi senden ta'allüm eylesün (G. 115/5)

3.4.8. Gönül

“*Sengîn-dil*” ifadesi ile sevgilinin taş kalpliliği dile getirilmektedir:

Tîr-i âhum gönlüne kâr itmedi

Katı sengîn-dilsin ey nâzûk-mizâc (G. 18/3)

4. ÂŞIK

4.1. Umûmî Olarak Âşık

Klasik Türk edebiyatında sevgiliden sonra gelen en önemli kişi âşıktır. *Şâhî Dîvânı*’nda da bu geleneğe uygun düşecek şekilde ele alınmış ve şiiirlerin çoğu âşığın ağzından yazılmıştır. Âşık şiiirlerde vefalı, kararlı, sabırlı, sadık, yoksul ve çaresiz biri olarak ele alınmıştır. Âşığın gerçek âşık sıfatını kazanabilmesi için sabretmesi gerekir. Gerçek âşığa sabır ilaç gibi gelir. Gurbet diyarına düşen âşığ, sabretmek kurtaracaktır:

‘Âşık olana sabr u sefer çün olur devâ

Olmaz benüm firâkuma hergiz devâ sefer (G. 51/3)

Düşse diyâr-ı gurbete Şâhî kulun ne gam

İtmek gerek çü ‘âşıka yâ sabr yâ sefer (G. 51/5)

Âşığın hayattaki tek amacı sevgiliye kavuşmaktır. Bunun için türlü cefalar çekmekten kaçınmaz. O, sevgiliye kavuştuğu gün yani vuslat gününü bayram saymaktadır. Vuslat bayramına erişen âşık bu uğurda canını ve gönlünü kurban etmek istemektedir:

Visâlün ‘ıydına cân u dili kurbâna nezr idem

Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken’ânum (G. 94/3)

Beyitte aşkı için her türlü fedakârlığı yapan, sevgilinin kapısında kul olan ve onun uğruna canını dahi vermekten çekinmeyen bir âşık profili göze çarpar:

Ber-ser-i kûyeş fütâde zâr mî-nâlem henûz

Veh zi-istignâ ne-şod vâkıf zi-ahvâlem henüz (G. 9/1)

Âşık fizikî yapı bakımından zayıf, bitkin, yüzü sararmış ve gözleri yaşlı bir hâldedir. O, bu hâliyle hasret yatağında zayıf ve güçsüz kalmıştır:

Pister-i hasretde kalmışdum za'îf ü nâ-tüvân

Câna sıhhat viridi vaslun ey tabîb-i cân-fezâ (G. 2/2)

4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar

4.2.1. Bülbül ('Andelib), Tûtî, Murg

Dîvân'da bu mefhumlar, sevgilinin karşısında aciz bir hâlde kalan âşık için benzetilen olur. Ayrılık gecesinde kanlı gözyaşı döken âşığa sevgili merhamet etmemiştir:

Şol kadar kan agladum hecrün şebinde ben garîb

Bülbüle rahm itmeyen gülzâr elinden el-gıyâs (G. 14/2)

Âşığın bülbül oluşu, çoğunlukla sevgilinin yanak ve yüzünün güle ya da gül bahçesine benzetilmesine dayanır. Rengi sebebiyle sevgilinin yüzü ile gül arasında ilgi kuran âşık, kendisini bu gül bahçesinde inleyen bir bülbül gibi görür:

Göreliden gül yüzünü pâdişâhum ben senün

İnlerem bülbül gibi gönlüm yine şikestedür (G. 40/2)

Gül yüzün ayrılığı ey lâle-had dâ'im beni

Giceler tâ subha dek bülbül gibi nâlân kılur (G. 44/2)

Gülşen-i kûyunda ben bir bülbül-i nâlânunam

Ey yüzi gül lâle-had serv-i revânumsın benüm (G. 91/3)

Âşık, gülen goncadan uzak kaldığından beri ah ve feryadının eksik olmadığını söylemektedir. Gülen gonca ile kasıt sevgilidir. Sevgilinin gözden uzak oluşu âşığın bülbül gibi inlemesine neden olmuştur:

Olalı gözden ırag ol gonca-i handânumuz

Eksük olmaz oldu bülbül gibi âh efgânumuz (G. 62/1)

Âşık, çılgın bülbüller içerisinde eşi benzerinin olmadığını söylemektedir:

Sen gül-i ra'nâlar içre her nice mümtâz isen
Bülbül-i şeydâlar içre yokdur emsâlüm benüm (G. 106/2)

Tûtî, nazik ve şirin sözlü bir kuş türü olarak tasavvur edilir. Şair de âşık ve tûtî arasında benzerlik kurarak onun sevgilinin olumlu vasıflarını övmesi sebebiyle şirin sözlü olduğunu dile getirir:

Vasf itmede Şâhî leb-i cânânı cihânda
Tûtî gibi nâzûk ü şîrîn-sühânem ben (G. 121/5)

Âşık bir “*murg-ı revân*”dır. Beyitte âşığın ıstırabı bırakıp sabretmesi istenmektedir:

Iztırâbı ko gel ey murg-i revân sabr eyle
Eskiyüp işde helâke varıyor ten kafesi (G. 170/2)

4.2.2. Pervâne

Âşığın pervane olarak tasavvurunda en önemli unsur sevgilinin muma benzetilmesidir. Pervane ile mum arasındaki ilgi yanma ile alakalıdır. Her ikisi de aydınlatmaya yöneliktir. Şair, *Dîvân*'da şem ve pervane mefhumlarını bir arada kullanır. Sevgili, âşığın başına mum gibi ateşler yakar. Âşık da bu yolda pervane gibi yanmak ister ve bunun sevap olacağını dile getirir:

Şem'-veş odlar yakar başuma her dem ol nigâr
Yolına pervâne-veş yanmak savab oldu savab (G. 7/3)

Şem'-i 'ışka yanmağa pervâne-veş şâm u seher
Bezm-i hüsne gelmişem şem'-i şebistânüm benüm (G. 102/2)

Sevgilinin yüzünün hasretiyle ah eden âşığı gören ay ve güneş de pervane gibi ateşler içerisinde yanmıştır:

Hasret-i rûyunla cânâ ger kılursam âh (u) vâh
Çarh urup pervâne-veş odlara yana mihr ü mâh (G. 137/1)

Âşık sabaha kadar pervane gibi yanar. Dünyayı aydınlatan muma ise gönlünü verir. Çünkü o, nur bağışlayan mumun pervanesi olur:

Giceler tâ subha dek pervâne-veş yansam n'ola
Şem'-i 'âlem-tâb olan ruhsâra virdüm gönlümü (G. 157/3)

Tutuşup nâr-ı ruhunda bâl ü per yaksam n'ola
Ben o şem'-i nûr-bahşun olmuşam pervânesi (G. 159/5)

Sevgilinin güneş gibi olan yüzünün divanesi olan âşık, aşk ateşinde pervane gibi yanmıştır. Bu pervane aynı zamanda boynu bağlı bir kul şeklinde tasvir edilmiştir:

Göreliden gün yüzünü olmuşam dîvâne ben
Yanmaga 'ışk âteşine olmuşam pervâne ben
Boynı baglu bir kul oldum turmuşam fermâna ben
İntizâr eyle ben öldüm ey güzel hânım benüm (Mu. 10/4)

4.2.3. Bende, Gulâm, Gedâ, Garîb, Miskîn, Âvâre, Zebûn

Pala'ya göre bir kul (âşık), kendisinden istenen hizmeti (ayrılık acısına tahammül) ve verilen emri (kendinden vazgeçip sevgili için olma) yerine getirdiği vakit kulluğa (âşıklığı) adım atmış olur.¹⁴¹ Klasik şiirde sevgilinin şah, sultan gibi rütbesi yüksek devlet şahsiyetlerine benzetilmesinden dolayı âşık bende, köle ve esir gibi düşünülmektedir. Şâhî, sevgilinin en aşağı kölesi olmak istemektedir:

Bende-i ednân olsam hizmetünde kâşkî
Mîr-i iklîm-i Karaman olmadansa ben şehâ (G. 2/5)

Kendisini bende olarak gören âşık, burnu havada ve sitemkâr padişah olarak nitelendirdiği sevgiliden hâlini sormadığı için şikâyet eder:

Hergiz be-hâl-i bende nazar çün ne-mî-konî
Ey şâh-ı ser-firâz u sitemkâr yâr-ı men (G. 15/2)

Sevgilinin saçının zinciri, garip bir hâlde bulunan âşığı kendisine bağlamıştır:

Zulm ile zencîr-i zülfün ben garîbi kıldı bend
Cevri bî-had zulmi bî-pâyân elinden el-gıyâs (G. 15/3)

¹⁴¹ İskender Pala, *Aşka Dair*, Kapı Yayınları, İstanbul 2020, s. 46.

Dünyadan elini eteğini çeken âşık işsiz güçsüz kalmıştır:

Cihânun kâr u bârından ben el yudum etek silkdüm

Benem ad ile ‘âlemde bu gün âvâresi ‘ışkun (G. 79/3)

Tevbe ederek Allah’tan günahlarının affedilmesini isteyen âşık, padişah’tan da af diler. Çünkü âşık bir kuldur ve affedilmeye ihtiyacı vardır:

Tevbeyle Hak yanında oluram günâh ‘afv

Afv eyle sen de bendeni ey pâdişâh ‘afv (G. 133/1)

Şâhî bir köledir. Bu gamlı gönlünün bahtiyar olmasını ister:

Şehâ Şâhî gulâmün kâmrân it

Sevindür gamlı gönlin şâdmân it (Mes. 2/22)

Aşk yolunda uyuşuk ve güçsüz kalan âşık, sevgiliden yardım görmeyi diler:

Dest-gîr olsan yiridür Şâhî-i bî-çâreye

Kim olupdur râh-ı ‘ışkunda o miskîn nâ-tüvân (G. 129/5)

Şâhî beyitte kendisini aciz ve zavallı bir kimseye benzetmiştir. Sevgilinin ayrılığının derdiyle hasret yatağında aciz bir şekilde kalan âşık, sevgilinin kan saçan gözlerinden başka yüzüne su serpeninin olmadığını söylemiştir:

Zebûnum pister-i hasretde derd-i hecr-i yâr ile

Yüzüme su seper yok dîde-i hûn-bârdan gayrı (G. 167/2)

4.2.4. Derdmend, Hasta (Bîmâr), Bîçâre, Mihnet-zede, Teşne-dil, Âşüfte, Mübtelâ

Dîvân’da kullanılan bu mefhumlar, âşığın ruh hâlini anlatması bakımından şiirlerde konu olmuştur. Dert sahibi olan âşık, sevgiliye olan aşkından dolayı yanıp tutuşmuştur:

Bu Şâhî-derdmende derd-i ‘ışkun

Yeter ey dil-ber-i nâ-mihr-bân genc (G. 16/8)

Sevgilinin saf dudağını gören âşığın susuz kalmış hasta bir hâli vardır. Hasta olan âşık, sevgilinin la’l gibi olan kırmızı dudağından sıhhat vermesini bekler:

Lebün gördükde ditrer üstine cân
Nitekim suya karşı teşne bîmâr (G. 28/2)

Ey tabîbüm eyle tâ sıhhat vire
La'l-i nâbun Şâhî-i bîmâre 'arz (G. 71/5)

Âşığın gönlü sevgilinin saçlarının her bir telinde bağlı kalmış ve hasta olmuştur:

Zülfünün her bir kılında haste gönlüm bestedür
Derd-i 'ışkun mübtelâsıdur be-gâyet hastedür (G. 39/1)

Ayrılık gamıyla gönlü ve bağı paramparça olan âşığın tek şifası sevgilinin dudaklarındadır:

Hecrûn gamı yıkdı dili vü bagrumı deldi
Ben hasteni ey lebleri dermânım unutma (G. 143/2)

Türlü sıkıntılar çekmiş çaresiz âşık, sevgilinin kapısına şefkat görmeye gelmiştir:

Yüz yire koyup şefkat uma kapuna geldüm
Bî-çâre vü mihnet-zede ser-geşte vü şeydâ (G. 3/2)

Âşığın teşne-dil olarak vasıflandırılmasının nedeni, sevgilinin dudakları karşısında gönlünün susamasıdır. O, karanlık bir gecede İskender gibi kalmıştır:

Kaldı şeb-i zulmetde Sikender gibi Şâhî
Ol teşne-dili lebleri hayvânım unutma (G. 143/6)

Bir başka beyitte ise âşık, sevgilinin peşinde meftûn olmuş bir aşûfte olarak tasvir edilmiştir:

Hâlünün âşûftesi olmakdan ey âfet kaçup
Kâkülün ardınca yelmek bir uzun sevdâ gibi (G. 168/8)

4.2.5. Dîvâne, Şeydâ, Şûrîde, Mecnûn, Ferhâd, Mest, Humâr

Aynı anlama gelen bu mefhumlar da âşığın ruh hâlini yansıtmaları bakımından şiirlerde yer edinmiştir. Mecnûn ve Ferhâd âşığa sembol olmuş aşk kahramanlarıdır. Bu kahramanlardan Mecnûn, deli anlamına da gelmektedir. Şair, bu sözcüğü her iki anlama gelecek şekilde kullanır. Hikâye kahramanı ve âşığın sembolü Mecnûn'dan söz edildiğinde çoğunlukla Leylâ da yer alır.

Âşığın sararmış yüzünden aşkının eserleri belli olmuştur. Bundan dolayıdır ki Şâhî'yi gören herkes onun nasıl bir divane olduğunun farkına varmıştır:

Bellüdür âsâr-ı 'ışkun rûy-ı zerdümden benüm
Anun içün dir gören Şâhî 'aceb dîvânedür (G. 49/5)

Âşık, sevgilinin güneş gibi olan yüzünü gördüğünden beri divane olmuştur:

Gün yüzünü göreliden olmuşam dîvâne ben
Şem'-i ruhsârûna karşı yanmışam pervâne ben
Çâre bulmaz hem dirîgâ derd ile hicrâne ben
Gönlüm ârâm eylemez taglara düşmemdür hemân (Mu. 14/3)

Güzelliğin gül bahçesinin gülü, sevgilidir. Bu gülün yanındaki bülbül sıfatlı ise âşıktır. Beyitte âşığın bülbül gibi inlemesi özelliği üzerinde durulmuştur:

Ey letâfet gülsitânınun gülü bülbül-sıfat
N'eydi inletmek bu ben şeydâyı bir gün bir gice (G. 147/3)

Beyitte peri gibi tasvir edilen sevgilinin pek çok âşığı olduğu söylenmektedir:

Gerçi çokdur ol perînün 'âşık-ı şûrîdesi
Sizmezem Şâhî gibi bir mübtelâsı vardır (G. 41/6)

Âşık, Ferhâd'a benzetildiğinde ise "mihnet dağı" tasavvuru yer alır:

'İşkunun Ferhâdı oldum tutdum âhumdan külüng
Dil-ber isterin lebünçün kesmişem kûh-ı girân (G. 129/2)

Mihnet ü derd ü belâ kûhında Ferhâd olmuşam
Yaş döküp kan aglamak fenninde üstâd olmuşam

Bülbül-i şeydâ gibi feryâda mu'tâd olmuşam
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/8)

Âşığın mestliği ve sersemliği aşktan dolaydır. O, bu hâliyle meyhane köşelerine düşmüştür:

Yâr elinden 'ışk câmin Şâhî rindâne çeküp
Düşdi nâmusı koyup mey-hâneye mest ü humâr (G. 53/29)

4.2.6. Nâlân, Zâr

Âşığa atfedilen bu sıfatlar, âşığın aşk ve ayrılık acısından dolayı bülbül gibi inlemesiyle ilgilidir. O, gül bahçesinde sabaha kadar inleyen bir bülbüldür:

Gül yüzün ayrılığı ey lâle-had dâ'im beni
Giceler tâ subha dek bülbül gibi nâlân kılur (G. 44/2)

Gülşen-i kûyunda ben bir bülbül-i nâlânunam
Ey yüzi gül lâle-had serv-i revânımsın benüm (G. 91/3)

Ayrılık, âşığı zayıf ve dermansız bırakır. Âşık da sevgiliden hâline zulm etmemesini merhamet göstermesini bekler:

Rahm kıl hâlûme cevri itme ki anca beylüğün
İtdi ben 'âşıkunı zâr u nizâr ayrılığı (G. 164/4)

4.2.7. Nigeh-bân

Bekçi anlamına gelen nigeh-bân mefhumu, *Dîvân*'da âşık için benzetilen olur. Padişahın pek çok kulu vardır. Âşık, bu kullar içerisinde kendini özge bir yere koyar ve kendisi gibi bir bekçinin bulunamayacağını söyler:

Redd itme kapundan beni gerçi ki kulun çok
Ey şâh benüm gibi nigeh-bân ele girmez (G. 54/7)

4.2.8. Pâdişâh

Bende, esir ve kul gibi mefhumlara benzetilen âşık, *Dîvân*'da bir beyitte gam ülkesinin padişahı olarak tasvir edilmiştir:

Âteş-i âhumla cânâ göklere dikdüm 'alem

Pâdişâhıyam cihânun bana degdi mülk-i gam (G. 100/1)

4.2.9. Karınca (Mûr)

Şâhî Divânı'nda âşık, acziyetinden dolayı karıncaya benzetilmiştir:

Getürdi cânını Şâhî kabûl eyle anı şâhum

Ki bir mûr-ı za'îfündür eyâ şâh-ı Süleymânım (G. 95/9)

4.3. Gönül (Dil)

4.3.1. Umûmî Olarak Gönül

Gönül, âşığın duygularının şekillendiği yer olarak bilinir. Âşıktan ve aşktan bahsedilen hemen her beyitte gönülden de bahsedilir. Her türlü sıkıntıya katlanan gönlün dayanamadığı tek şey sevgiliden ayrı kalmaktır. Âşığın gönlü genel itibariyle perişandır. Gönülün ayrılık gamıyla dolu olmasına sebep olan kişi ise sevgilidir:

Gam-ı hecrünle ey yâr-ı ferah-nâk

Gönül gam-gîn ciger hûn dîde nem-nâk (G. 82/1)

Gönül, vefasız olan sevgiliden merhamet beklememelidir. Çünkü sevgili, âşıkların gönlüne merhamet etmez. O, cefa ve sitem doludur:

Gönül mihr ü vefâ umma güzeller bî-vefâdur heb

Dil-i 'uşşâka rahm itmez sitemger pür-cefâdur heb (G. 10/1)

Murabbanın bir bölümünde âşık ile ilgili şu tahlil yapılmıştır: “*Âşığın gönlünden bahtıyarlığı gitmiş, yerine dert ve gam dolmuş, yanağı ise sonbahar yaprağı gibi sararmış, ayrılık rüzgârıyla solmuş.*”

Belâ-yı derd-i hecrünle bana hîç bilmezem n'oldı

Gönülden şâdluk gitdi yirine derd ü gam toldı

Ruhum berg-i hazân-mânendi bâd-ı hecr ile soldı

Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/3)

4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Mülk

Sevgilinin şaha benzetilmesi, gönlün mülk olarak tasavvuruna sebep olur. Bu mülk, sevgiliye aittir ve mülk üzerinde bulunan bütün tasarruf yetkisi de onundur.

Sevgili, mülkü bayındır etmek yerine gam askeriyle birlikte ayaklar altına alır ve harap eder:

‘Asker-i gamla gönül mülkini pâ-mâl eyledün
Ey şeh-i zâlim bu zulmi degme bî-dâd eylemez (G. 55/3)

Âteş-i hicrân ile bagrum kebâb oldu kebâb
Mihnet ü derd ile dil mülki harâb oldu harâb (G. 7/1)

4.3.2.2. Sûzân, Nâlân, Sad-pâre, Pür-gam, Haste

Âşığın duygu hâlini göstermek için kullanılan bu mefhumlar gönül için benzetilen olmuştur. Bülbül gibi inlemekte olan gönül bela dikeninde yanıp yakılmıştır:

Dil-i sûzânım üstine yine bir dâg urup dil-ber
Didi koynunda pek sakla mahabbetden nişândur bu (G. 132/5)

Bülbül gibi ey ruhları gül hâr-ı belâda
Hecrûn ile niçe bir dil-i nâlân oda yansun (G. 111/3)

Âşığın paramparça olan gönlünü bin bağ ile bağlamaya çalışırlar fakat bağlayamazlar. Çünkü ay yüzlü sevgili saçlarını salar ve o düğümü çözer:

Niçe yüz bin bend ile baglar dil-i sad-pâremi
Her kaçan kim nâz ile ol mâh-rû zülfin çözer (G. 23/4)

Âşık, gam dolu olan gönlünde feryat figan eder:

Hasret-i zülfün nigârâ eşkümi bârân kılur
Bu dil-i pür-gam anunçün dâ'imâ efgân kılur (G. 44/1)

Dîvân'da yer alan diğer şiirlerin aksine murabbanın bir bölümünde Şâhî, sevgilinin merhamet ettiğini ve hüznü olan gönlünü sevindirdiğini söyler:

Künc-i fûrkatde kalupdum lutf idüp yâd eyledün
Bu dil-i gam-gînüme rahm eyleyüp şâd eyledün
Müstedâm ol ben kulun hecründen âzâd eyledün
Ber-murâd ol pâdişâhum ber-murâd itdün beni (Mu. 22/4)

4.3.2.3. Ankâ, Hümâ, Murg, Bülbül, Tûtî

Ankâ ve Hümâ iki efsanevî kuştur. Gönül, Ankâ kuşunun mekânıdır. Mekânsız olan Hümâ'nın yuvası ise yine gönüldür. Beyitte mekânsız olan Hümâ ile kastedilen değerli varlık Allah'tır:

'İşk derler adına 'Ankâ mekânıdır gönül
Ol Hümâ-yı lâ-mekânun âşiyânıdır gönül (G. 87/1)

Gönül birtakım hususiyetleri bakımından kuş olarak tasavvur edilmiştir. Sevgilinin bükülmüş saçlarına gönlünü kaptıran ve buradan kurtulamayan âşık, bu durumu gönül kuşunun ağa takılarak tuzağa düşmesi ve buradan kurtulamaması şeklinde ifade etmiştir:

Tolaşaldan zülf-i pür-çînüne cânâ murg-ı dil
Bir duzâga düşdi kim mümkün degül ana rehâ (G. 4/2)

Gönül kuşu sevgilinin avcı gibi olan gamzesinden de kurtulamamış ve tuzağa düşmüştür:

Dâne-i zülfin görüp dil murgı dâm-ı zülfine
Düşdi cân kurtarmadı ol gamze-i sayyâddan (G. 113/2)

Gönlün bülbül gibi tasavvur edilmesinin nedeni âşığın inlemesinden dolayıdır.¹⁴² Gönül bülbülünün inlemesini duyan goncaların nefesi kesilir. Ayrılık dikeninde bulunan gönül bülbülü ise can verir:

Bülbül-i dil nâlesinden gonceler dem-bestedür
Serv hayrân u benefşe zâr u nergis hastedür (G. 38/1)

Cân viriyorur bülbül-i dil hâr-ı hecirde
Ey çarh-ı felek anı o gülzâre iriştür (G. 48/2)

Papağana benzetilen gönül, ten kafesinden kanat açıp serzeniş etmektedir:

Tûtî-i dil kafes-i tenden eyâ rûh-ı revân

¹⁴² Gönlün bülbüle benzetildiği diğer beyitler için bkz. (G. 72/4), (G. 92/4), (G. 112/6), (G. 135/2), (G. 146/2), (G. 154/3), (Mu. 20/2).

Bâl açup kûyuna düşmege tekâzâ ideyor (G. 46/2)

Gönül papağanı, söze başladığı zaman sevgilinin yanağının aynasını seyrederek:

Dil-i tûtî n'ola güftâra gelürse şâhum

Ruhun âyînesini seyr ü temâşâ ideyor (G. 46/4)

4.3.2.4. Dîvâne, Avâre, Bî-çâre, Şeydâ

Âşığın gönlü çılgın, avare, çaresiz ve deli gibi sıfatlarla ele alınır. Gönlün deli, avare ve çılgın olarak tasavvuru, sevgilinin her türlü eziyetine, ilgisizliğine rağmen sevgiliyi düşünmekten vazgeçmemesi ve sevgilisiz olmasına dayanır.

Çaresiz âşık sevgilinin saçının zincirinin boynuna takıldığını görmüş ve bunun hayal mi gerçek mi olduğunu sorgulamıştır:

Çünkü yârun pâyına yüz sürmege degmez elün

Ey dil-i bî-çâre miskîn âsitânı yok mıdur (G. 24/5)

Dün gice zencîr-i zülfin boynuma takdum dimiş

Yâ hayâlidür dil-i dîvânenün yâ seyridür (G. 36/4)

Şâhî'nin gönlü sevgilinin mum gibi olan parlak yüzü için deli divane olmaktadır:

Bir Süleymân-nâm şâha bu gönül dîvânedür

Kim cemâl-i şem'ine perler yakar pervânedür (G. 49/1)

Âşığın gönlü avaredir. Sevgilisiz bir yaşam âşığa huzur meyletmez. Çünkü o, âşığın gönlünün eğlencesi ve huzurudur:

Bir nefes sensüz dil-i âvâre ârâm eylemez

Gönlümün eğlencesi ârâm-ı cânımsın benüm (G. 90/3)

Çılgın bir şekilde tasvir edilen gönül, sevgilinin saçına hayran kalır:

Gönül şeydâ olup zülfüne düşdi

Ko olsun aslına miskîni râci' (G. 73/4)

4.3.2.5. Vîrâne

Dîvân'da gönül için yapılan benzetmelerden biri de viranedir. Sevgilinin vuslatı âşığı bahtiyar eder. Virane bir hâlde olan gönül, sevgiliyle mutlu mesut olur:

Vuslatunla bendeni şâd ol ki mesrûr eyledün
Bu dil-i vîrânemi âbâd u mes'ûd eyledün (G. 81/1)

4.3.2.6. Mihnet, Derd, Kazâ Okı

Gönül, âşığın mihnet ve dert duygusunu içerisinde barındıran kaza okunun bir işaretidir:

Tâ ezelden ey kemân-ebrû miyân-ı sînde
Mihnet ü derd ü kazâ okı nişânıdır gönül (G. 87/6)

4.3.2.7. Cevher Dükkânı

Aynı zamanda gönül, aşk çarşısında bulunan cevher dükkânına benzetilmektedir:

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükânıdır gönül (G. 87/7)

4.3.2.8. Deniz (Bahr)

Gönül, çokluğu ve büyüklüğü açısından denize benzetilir. Gönül denizinde sevgi eserleri coşup taşar:

Cûş itdi bahr-i dilde mahabbet eserleri
Saldı kenâr-ı 'ârıza eşküm dürerleri (G. 151/1)

Gönül, sonu olmayan bir anlamlar denizidir:

Gûş-ı âfâkı dür-i nazmıyle tezyîn eyledi
Tab'-ı Şâhî var ise bahr-i me'ânîdür gönül (G. 87/10)

4.3.2.9. Fânî

Dünya fani bir yerdir. Ölümsüz olmayan bu âlemde kibir ve istîğnaya gerek yoktur. Taç, taht ve saltanata aldanmamak gerekir. Çünkü gönül de fanidir:

Bî-bekâ mülkiyle böyle kibr ü istignâ nedür
Tâc u taht u saltanat aldanma fânîdür gönül (G. 87/11)

4.3.2.10. Genc, Gencîne

Hazine anlamına gelen genc mefhumu *Dîvân*'da âşığın gönlüne benzetilmiştir. Âşığın gönlündeki hazine inlemelerle dolmuş halk da bu inlemeler karşısında rahatsız olmuştur:

Halk râhat olmadı feryâd u âhumdan benüm
Girye vü nâle doldı çün bu dildeki gencînemüz (G. 60/4)

Âşık sevgilinin ağzının, boyunun ve saçının hayaliyle gönül hazinesini doldurmuş ve kendisini mal sahibi etmiştir:

Dehân u kâmet ü zülfün hayâliyle gönül gencin
Ser-â-ser toldurup mâl ile kendüm mâldâr itdüm (G. 104/4)

4.3.2.11. Müşevveş

Beyitte âşığın gönlü ve sevgilinin karışık saçları arasında bir ilişki kurulmuştur:

Saçun gibi gönül hâli müşevveş
Ko cevri rahm kıl ey yâr-i ser-keş (Mes. 2/11)

4.3.2.12. Keh, Kehrübâ

Âşığın gönlü saman çöpü gibi değersiz bir şey olarak düşünülmüş ve sapsarı olmuş bir şekilde tasvir edilmiştir:

Kapar keh gibi gönli kehrübâ-veş
'Acâyib hâssa vardur dil-rübâda (G. 138/4)

4.3.2.13. 'Âyîne, Şîşe

Ayna mefhumu, âşığın gönlüne benzetilen olacak şekilde kullanılmıştır. Âşık için ayna gibi olan gönlünün temiz olmaması mümkün değildir. O, bu hâliyle mihnet potasında laf olmuştur:

Nice sâfi olmasun âyîne-veş gönlüm benüm
Niçe niçe pûte-i mihnetde biz kâl olmışuz (G. 59/2)

Gönlün şişeye benzetilmesi, onun hassas ve kırılgan bir yapıya sahip olması sebebiyledir. Şişe gibi olan gönül, sevgilinin ok gibi olan gamzesiyle parçalanmamıştır:

Hûb tîr-endâz imişsin ey kaşı yâ âferîn
Urdı geçdi tîr-i gamzen sınmadı dil şîsesi (G. 160/2)

4.3.2.14. Kayık (Zevrâk)

Gönül çekmiş olduğu dertlerden dolayı, aşk denizine dalgıç gibi dalan kayık olarak tasavvur edilir. Gönül kayığının denize salan âşık, buraya düşenin aşk denizinden kurtulamayacağını söyler:

Taldı ‘ışkun bahrine dil zevrakı gavnâs-vâr
Ne halâsı var anun ne ana hadd ü (ne) kenâr (G. 53/16)

Dimişler ‘ışk deryâdur düşen andan halâs olmaz
Ana dil zevrakın saldum hatâsı olsun olmasun (G. 127/2)

4.3.2.15. Keklik (Kebk)

Beyitte keklik âşığın gönlüne benzetilen olur. Sevgilinin kâkülünün doğanı özgürlük çölünde gezinirken âşığın gönül keklğini avlar:

Şâh-bâz-ı kâkül-i dil-ber bu gönlüm kebkini
Geşt iderken deşt-i âzâdîde hoş itdi şikâr (G. 53/13)

4.3.2.16. Ser-geşte, Hayrân, Meshûr, Güm-geşte

Sevgili gönül süsleyen sihirbaz gözüyle âşığın gönlünü şaşırtmış ve kendine hayran bırakmıştır:

Çeşm-i sehâr-ı dil-âvîzünle ey âfet benüm
Gönlümi ser-geşte vü hayrân u meshûr eyledün (G. 81/4)

Âşık, yolunu kaybetmiş olduğu gönlünü bela çölünde bulmuş ve gönlünün toz toprak içerisinde kaldığını söylemiştir:

Güm-geşte gönlüm âhir deşt ü belâda buldum
Hâke berâber olmuş yatur gubâr içinde (G. 148/3)

4.3.2.17. Haste

Gönlü hasta eden sevgilinin ilgisizliğidir. Hasta olan gönlün dermanı ise sevgilinin şerbete benzeyen dudağındadır:

Ey tabîb-i cân ben öldüm bana emsem eyle kim
Şerbet-i la'lünle haste gönlümün dermânı sen (G. 122/4)

4.4. Âşığın Vücut Aksâmı ile İlgili Hususlar

4.4.1. Beden (Cism, Ten)

4.4.1.1. Umûmî Olarak Beden

Şâhî *Dîvânı*'nda âşığın bedeni, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Beden umumiyetle zayıf, hasta ve toprak olmuş bir şekilde tasavvur edilmiştir. Bedenine göz atan âşık, cisminde can kalmadığını görmüştür:

Senden ayru gözlerüm açup cihânı görmedüm
Hak bilür kim dostum cismümde cânı görmedüm (G. 103/1)

Âşığın zayıf bedenini görenler onu ateşler içerisindeki efsanevî semender sanır. Âşığın semender olarak tasvir edilmesinin nedeni ayrılık gamıyla yanmasından ötürüdür:

Bu cism-i nâ-tüvânım gören şerâr içinde
Sanur semenderem ben gûyâ ki nâr içinde (G. 148/1)

Eskimiş bir tene sahip olan âşık, sonsuz hayatım şeklinde seslendiği sevgilisinden kendisini cansız bırakıp kaçmasını istemez. Âşığın eskimiş bir tene sahip oluşunun nedeni sevgilidir. Sevgili âşığa yüz vermez ve böylece onun bedenini değersiz bir hâle getirmiş olur:

Ten-i fersûdemi bî-cân koyup
Hayât-ı câvidânım kaçma benden (G. 114/3)

Sevgilinin hasretinin yarası âşığın tenini baştanbaşa ateşler içerisinde yakmasına neden olmuştur:

Dâg-ı hasretle ser-â-ser oda yakdum bu teni
Ben bana eyledüm ey vâý beni vâý beni (G. 166/1)

4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar

4.4.1.2.1. Hasta (Bîmâr)

Âşık hastalıklı bir tene sahiptir. Bu hâliyle sevgilinin kapısına gelip yüz sürmek ister:

Şâhâ sarılup şevk ile kanlu kefenümle
İrsem tapuna yüz süre bîmâr tenümle (G. 144/1)

4.4.1.2.2. Toprak (Gerd)

Bedenin toprak olarak tasavvur edilmesi, benzetmenin ötesinde gerçeklik payı taşır. Sevgilinin yolunda canını vermeyi göze alan âşık, bu yolda cismini toprak yapar:

Hem-demüm gussa enîsüm dostlar derd olduğu
Gözlerüm giryân ciger biryân yüzüm zerd olduğu
Düşüben râh-ı mahabbetde tenüm gerd olduğu
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/2)

4.4.1.2.3. Fülk

Dîvân'da bir beyitte âşığın kırılmış cismi, bozulmuş bir gemiye benzetilmiştir. Bu kırılmış cismin gemisi, âşığın gözyaşlarından dolayı sular altında kalmıştır:

Fülk-i ten-i şikestem bâd-ı hevâ önince
Derdâ ki garka vardı bu eşk-bâr içinde (G. 148/2)

4.4.2. Cân

4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân

İnsanoğlunun maddi anlamda sahip olduğu en değerli unsur candır. Canın bedeni terk etmesiyle insan hayatı son bulur. Klasik şairlerde olduğu gibi Şâhî'de sevgili uğruna bu en değerli unsurundan vazgeçebileceğini söyler. Sevgili, âşığın canını önemsemez ve hiçe sayar. Bunun neticesi olarak da âşık, sevgilinin ayva tüylerinin canına bela olduğundan söz eder:

Hâlün üstine hurûc idüp hatun
Cânuma oldu belâ üzre belâ (G. 5/2)

Can bu kez de eğri yürüyüşlü feleğin elinden bela çekmiş bir şekilde tasvir edilmiştir:

Çarh-ı kej-reftâr elinden bu belâ-keş cânuma
Âh kim endûh u gam zecr ü ‘anâ eksük degül (G. 84/3)

Şâhî, sevgilinin hüznler evine ayak basması ihtimaline karşı canının şevkle çıkmak isteyeceğini söyler. Çünkü âşık, canını önemsemez ve sevgilinin uğruna feda etmek ister:

Hâne-i ahzânuma bassa kadem hânım benüm
Çıkmak ister raks urup şevk ile bu cânım benüm (G. 96/1)

Âşığın bilinen tüm mal varlığı canıdır. Canı ise uğruna öldüğü sevgilidir. Bu sebeple âşık, sevgiliye “*cânım*” diyerek hitap eder. Sevgili onun gönlünün eğlencesi ve huzurudur:

Bir nefes sensüz dil-i âvâre ârâm eylemez
Gönlümün eglencesi ârâm-ı cânımsın benüm (G. 90/3)

4.4.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.2.1. Peyk

Âşığın canı sevgilinin hizmetinde gece gündüz gezen haberci gibi tasvir edilir. Haber taşımakla görevli olan can, sevgilinin uğruna türlü mücadeleler verir ve yerinde duramaz:

Hizmetünde gice gündüz peyk-veş cânım gezer
Hasretünden subha dek çeşmüm ciger kanın ezer (G. 23/1)

4.4.2.2.2. Hasta, Kılca

Klasik şiirde can, umumi olarak bu mefhumlarla ifade edilir. Sevgilinin kan döken gamzesinden dolayı âşığın canı hasta bir hâl alır ve kıl gibi ince kalır:

Gamze-i hûn-rîz elinden tende cânım hastedür
Zülfün ucından bu dil dâm-ı belâya bestedür (G. 40/1)

Kaçan koçam diyü Şâhî miyânın
Derûnum içre cânım kaldı kılca (G. 134/5)

4.4.2.2.3. Murg, Bûlbûl

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar, umumiyetle âşîğın canı için benzetilen olmuştur. Can kuşu olarak nitelendirilen âşık, ten kalıbından uçuşuyla adından söz ettirmiştir:

Nesne yok hâlümde sensüz hây hânım bilmiş ol
Kâlib-ı tenden uçıyor murg-ı cânım bilmiş ol
Ölürem bir gün kalur boynunda kanım bilmiş ol
Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/4)

Âşık, aşkın gül bahçesinin henüz açılmamış goncası olarak nitelendirdiği sevgilisinden gelmesini bekler. Bûlbûle benzeyen canının ise şevkle nağmeler söylemesini ister:

Gel gel ey gülzâr-ı 'ışkun nâ-şüküfte goncesi
Bûlbûl-i cân nagme kılsun şevk ile bî-ihitiyâr (G. 53/22)

4.4.2.2.5. Mûlk

Şâhî Dîvânı'nda pek çok benzetmeye konu olan mûlk, aynı zamanda can için de benzetilen olmuştur. Sevgilinin Tatar'a benzeyen saçları âşîğın aklını başından almış ve darmadağın etmiştir. Can mûlkü ise daima ayrılık ateşi içerisinde kalmıştır:

Tagıtdı aklumı Tatar-ı zülfün târ-mâr itdi
Anunçün mûlk-i câna dem-be-dem hecrün salar âteş (G. 70/4)

4.4.2.2.6. Miskîn, Bî-karâr

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar da âşîğın canı için benzetilen olmuştur. Sevgilinin sünbûl saçlarının kokusuyla âşîğın canı uyuşuk ve kararsız bir hâlde kalmıştır:

Gül yüzün şevkiyle dil bûlbûl gibi nâlân u zâr
Bûy-ı zülf-i sünbûlünle cân-ı miskîn bî-karâr
Nergis-i mestün elümde komadı sabr u karâr
Hüsnüni zîbâ iden itdi sana şeydâ beni (Mu. 21/4)

4.4.3. Baş

4.4.3.1. Umûmî Olarak Baş

Şâhî Dîvânı'nda baş ile ilgili fazla bir tasavvura rastlanmaz. Murabbanın bir bölümünde sevgilinin âşığın başına örmüş olduğu tellerden bahsedilir. Âşığın başına örülmüş teller ayrılık derdinin bir sonucudur. Âşık için bir yanda dünyanın gamı diğer yanda ise sevgilinin hasreti vardır. Bu denli sıkıntılara sahip olan âşık, sevgiliden vazgeçmez. “*Cân bedenden ayrılır ber senden ayrılmak muhâl*” şeklinde bu söylemini dile getirir:

Bir yana devrân gamı bir yana yârün hasreti
Başuma tar eyledi Şâhî diyâr-ı fûrkatı
Dirlügüm dirlük degül hâlüm diger-gündur katı
Cân bedenden ayrılır ber senden ayrılmak muhâl (Mu. 4/7)

4.4.3.2. Baş ile İlgili Tasavvurlar

4.4.3.2.1. Âşiyân

Yuva anlamına gelen âşiyân mefhumu, bir beyitte Leylâ ile Mecnûn hikâyesine hatırlatma yapacak şekilde kullanılmıştır. Leylâ yürüyüşlü sevgili, âşığı kendine hayran bırakmış ve Mecnûn kıssasında olduğu gibi âşığın başına kuşların yuva yapmasına sebep olmuştur:

Şöyle hayrân itdi ‘ışkun beni ey Leylâ-hırâm
Kim başumda yapıdı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân (G. 129/3)

4.4.4. Göz (Çeşm, Dîde)

4.4.4.1. Umûmî Olarak Göz

Şâhî Dîvânı'nda âşığın gözü ile ilgili olarak yer alan tasavvurlar, genellikle gözyaşı ile ilgilidir. Âşığın gözyaşının bolluğu, kanlı oluşu ve dökülüğü gözün değişik tasavvurlara konu olmasını sağlar. Sevgilinin hizmetinden uzak kalan âşık, gözyaşlarının etkisiyle âlemi sele verir:

Eşk-i çeşmüm cûşı ile seyle virdüm ‘âlemi
Dostlar bu dîde-i giryân elinden el-gıyâs (G. 15/2)

Hizmetünden dûr olaldan çeşm-i giryânüm benüm

Seyle virdi ser-te-ser dünyâ yüzün kıldı harâb (G. 6/4)

Âşığın gözü ağlar, gönlü kebab gibi olur, ciğeri ise kanla dolar:

Gözüm giryân u dil biryân ciger hûn

Terahhum kıl bana hâlüm diger-gûn (Müf. 17)

4.4.4.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.4.4.2.1. Hûn, Hûn-âb, Hûn-bâr, Hûn-feşân

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar, sevgilinin karşısında perişan bir hâlde bulunan âşığın gözü için benzetilen olur. Göz daima kanlı tasvir edilir. Kanlı gözyaşı döken âşık, sevgiliden hâline merhamet etmesini ister:

Rahm kıl hûn-âb-ı çeşmümden yazık

Kana gark olmuş yatur rûy-ı sefid (G. 21/4)

Gözleri kan saçan âşık, sevgiliye olan hasretinden dolayı dünyayı sele verir:

Men' kılmazsan eger ey dost bâd-ı lutf ile

Seyle virür 'âlemi bu çeşm-i hûn-bârum benüm (G. 89/3)

Sevgilinin ok gibi olan gamzesiyle yaralanan âşığın gözlerinden kan dökülmesinin sebebi budur:

Câna geçdi ol kaşı yânun hadeng-i gamzesi

Ol sebebden hûn-feşândur çeşm-i giryânüm benüm (G. 101/2)

4.4.4.2.2. Cûybâr

Devamlı gamlı olması sebebiyle gözyaşı döken âşığın gözleri cûybâr olarak tasavvur edilir. Bu benzetmenin sebebi, âşığın gözyaşlarının çokluğudur:

Zülf-i Leylâ gibi bu gönlüm müşevveş bî-karâr

Hâl-i Mecnûn gibi kârum rûz u şeb feryâd u zâr

Sîne sûzân u ciger biryân u çeşmüm cûybâr

Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/3)

4.4.5. Gözyaşı (Eşk)

4.4.5.1. Umûmî Olarak Gözyaşı

Gözyaşı, *Dîvân*'da sözü en çok edilen unsurlardan biridir. Âşıkla ilgili tasavvurların büyük bir kısmında yer alır. Âşığın sevgili uğruna çekmiş olduğu acılarla doğrudan ilgilidir. Şâhî, gözyaşı mefhumunu genellikle âşığın gözyaşlarının çokluğu nedeniyle sele, yağmura ve tufana benzetir. Sevgilinin servi gibi olan boyuna yüz süren âşığın gözünden akan yaşlar akarsu gibidir. Âşığın gam dolu bir gönlü vardır. Bu gönül daima feryat figan eder:

Ayagina yüz sürüp Şâhî o serv-kâmetün

Eşk-i çeşmüm cûş idüp akar 'aceb cûlar mıdur (G. 26/5)

Hasret-i zülfün nigârâ eşkümi bârân kılur

Bu dil-i pür-gam anunçün dâ'imâ efgân kılur (G. 44/1)

Âşığın seli andıran gözyaşları dünyayı okyanus hâline getirmiştir:

Gözlerüm yaşını ger kurtarmaya hecrün odı

Seyl-i eşküm bu cihânı 'âkıbet 'ummân kılur (G. 44/6)

Beyitte gözyaşlarının coşup deniz gibi olması durumundan söz edilir. Gözyaşının denize benzetilmesi sonsuzluğundan dolayıdır:

Bâd-ı fûrkat fûlk-i vaslı karaya urmak diler

Vaktidür ey seyl-i eşküm cûşa gel deryâ gibi (G. 168/6)

Âşığın gözyaşları tufan gibi olup dünyaya yayılır:

Tutdı tûfân-ı sirişküm yine 'âlem yüzünü

Korkaram kim felegün vire bekâsına hâlel (G. 88/3)

4.4.5.2. Gözyaşı ile İlgili Tasavvurlar

4.4.5.2.1. Şarâb, Âb-ı Engûr

Âşığın gözyaşının şaraba benzetilmesinin nedeni renginden dolayıdır. Sevgilinin dudağının hasretiyle gözyaşı döken âşık, kırmızı şarap rengine yaşlar akıtır:

Âteş-i mihr-i ruhunla bagrumı kıldun kebâb
Hasret-i câm-ı lebünle eşkümi itdün şarâb (G. 6/1)

Sevgiliden derman bekleyen âşık, gözyaşının şarap rengine olduğunu söyler:
Şerbet-i vaslunla cânâ derde dermân eylegil
Yohsa hasretle gözüm yaşı şarâb oldı şarâb (G. 7/1)

Gam meclisinde bulunan âşığın gözyaşları, kırmızı şarabı andırır:
Nâr-ı fûrkatde dil-i mahzûnumı biryân idüp
Bezm-i gamda eşk-i çeşmüm âb-ı engûr eyledün (G. 81/7)

4.4.5.2.2. Hûn-âb

Gözyaşının kanla ilgisi de rengi dolayısıyladır. Âşık, yüzünün levhasında kanlı gözyaşlarıyla yazılan şeyin sevgilinin derdi ile geçen macera olduğunu söyler:

Yazılan eşk-i hûn-âbumla Şâhî levh-i çihremde
Başumdan derd-i cânân ile geçen mâ-cerâdur heb (G. 10/5)

4.4.5.2.3. Gül-gûn

Gül, renginden ötürü âşığın gözyaşları için benzetilen olur. Sevgilinin kırmızı dudağının hasreti âşığın gözyaşlarını gül renkli eyler:

‘Aks-i ruhsârunla bagrum lâle-veş hûn eyledün
Eşk-i çeşmüm hasret-i la’lünle gül-gûn eyledün (G. 80/1)

4.4.5.2.4. Dürer, Gevher, Yâkût, Lü’lü’

Dîvân’da kullanılan bu mefhumlar değerli taş olmaları bakımından âşığın gözyaşları için benzetilen olur. Âşık, sevgilinin yolunda gözyaşlarından inci ve cevherler saçtığını söyler:

Cûş itdi bahr-i dilde mahabbet eserleri
Saldı kenâr-ı ‘ârıza eşküm dürerleri (G. 151/1)

Benüm çok sevdüğüm ayruk elümde dahı nem vardur
Yoluna gevher-i eşküm benüm îsârdan gayrı (G. 167/4)

Bir başka beyitte ise âşığın gözyaşı yakut gibi değerli bir taşa benzetilmiştir:

Yâkût-ı eşk ile göricek dâmenüm tolu
Gözden bıraktı la'li Bedahşân erenleri (G. 169/6)

Âşığın inciye benzeyen gözyaşları ile yüzü dolmuş, parlamıştır:

Rişte-i gamzemde lü'lü'-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı 'ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

4.4.5.2.5. Kebâb

Kebap mefhumu, *Dîvân*'da âşığın gözyaşına benzetilen olur. Kebap gibi olan gözyaşı yanık ve yakıcı bir hâlde olmasıyla âşığın hâlini tasvir eder:

Âteş-i fûrkatle cânâ olalı bagrum kebâb
Bezm-i gamda eyledüm şâhâ gözüm yaşın kebâb
Giceler tâ subh olunca inlerüm hem çün rebâb
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/5)

4.4.5.2.6. Ceyhûn

Gözyaşının bu unsurla ilgisi miktar bakımındandır. Sevgili uğruna çekilen acının neticesi olan gözyaşı, çokluğu bakımından Ceyhun nehri gibi tasavvur edilmektedir:

Ey serv-i ser-firâzem der-cüst ü cûy-ı vuslat
Her sû reved sirişkem mânend-i âb-ı Ceyhûn (G. 13/4)

Sevgili, âşığın gözyaşını akıtıp Ceyhun nehri gibi eylemiştir:

Âteş-i fûrkat yakup bagrumı pür-hûn eyledi
Akıdup gözüm yaşın mânend-i Ceyhûn eyledi
Yıkuban dil mülkini Şâhîyi mahzûn eyledi
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/9)

4.4.5.2.7. Âb-ı Zemzem

Şâhî bir beyitte âşığın gözyaşlarına dinî bir görev yüklemiştir. Sevgilinin mahallesi Kâbe'ye benzetilmiştir. Âşığın gözyaşları da kutsal suyu andıran zemzem suyu gibi düşünülmüştür:

Be-gird-i Ka'be-i kûyet sirişkem
Nazar kon hemçü âb-ı zemzem üftâd (G. 6/4)

4.4.6. Gözbebeği (Merdüm-i Dîde)

4.4.6.1. Umûmî Olarak Gözbebeği

Gözbebeği küçük oluşu ve parlaklığı sebebiyle bazı tasavvurlara konu olur. Âşığın gözbebeği sevgiliye kavuşma durumunda gülüp oynamaz, ağlar:

Merdüm-i dîdelerüm vasluna irince yine
Gülüp oynamadan el yusun u giryân olsun (G. 128/2)

4.4.6.2. Gözbebeği ile İlgili Tasavvurlar

4.4.6.2.1. Bâg-bân

Âşığın sinesi, sevgilinin servi gibi olan boyunun hayalinin yetiştirildiği bir bahçeye, gözbebeği de o bahçenin bahçıvanına benzetilmiştir:

N'ola beslerse hayâl-i serv-i kaddün sinede
Merdüm-i dîdem o bâgun bâg-bânıdır gönül (G. 87/4)

4.4.6.2.2. Güher

Bir başka beyitte ise gözbebeği içerisinde değerli taşları barındıran cevher gibi tasvir edilmektedir:

Bin 'acz ile cenâbına yârün yüzün sürüp
Ey merdümân dîdelerüm saç güherleri (G. 151/2)

4.4.7. Yüz (Rûy), Beniz, Çihre

4.4.7.1. Umûmî Olarak Yüz, Beniz, Çihre

Klasik şiirde olduğu gibi *Şâhî Dîvânı*'nda da âşığın yüzünün en belirgin özelliği sarı renkli oluşudur. Âşık ayva gibi sararmış bir yüze sahiptir. Divane olan âşığın aşkının eserleri sararmış yüzünden belli olur:

Ayva gibi zerd itdi yüzüm derd ile eyvah
Ayruk adını anmaya ben sîb-i zekan mı (G. 153/4)

Bellüdür âsâr-ı 'ışkun rûy-ı zerdümden benüm
Anun içün dir gören Şâhî 'aceb dîvânedür (G. 49/5)

Sevgiliye olan hasretinden dolayı ciğeri biryan olan âşığın yüzü ise sararmış bir hâl alır:

Hem-demüm gussa enîsüm dostlar derd olduğu
Gözlerüm giryân ciger biryân yüzüm zerd olduğu
Düşüben râh-ı mahabbetde tenüm gerd olduğu
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/2)

4.4.7.2. Yüz, Beniz, Çihre ile İlgili Tasavvurlar

4.4.7.2.1. Zer

Zer mefhumu bir beyitte âşığın yüzüne benzetilen olur. Bu benzerlik ilgisi renk itibariyledir. Âşığın sararmış yüzü altın rengi ile aynıdır:

Yüzüm zer gibi zerd iden cihânda
O gül-gûn çihre ol sîmîn-bedendür (G. 35/3)

4.4.7.2.2. Lâle

Âşığın yüzünün lale olarak tasavvuru, gönlünün gonca gibi daralması ve yüzünün lale gibi kararmasına dayanır:

Zi şerm ü haclet ü ayb u günâhem
Dilem çün gonce rûyem lâle gûn şod (G. 8/3)

4.4.7.2.3. Hazân Yapağı

Âşığın benzi, ayrılık rüzgârıyla sonbahar yaprağına dönmüş yani sararmıştır. Sonbahar yaprağı gibi olan beniz, solgun ve bitkin bir hâldedir:

Döndi benzüm bâd-ı hecr ile hazân yaprağına
Yüzüme bak rahm kıl ey lâle-ruhsârüm benüm (G. 89/4)

4.4.7.2.4. Ayva

Ayva mefhumu yine renginden dolayı âşığın yüzüne benzetilen olur. Ayva gibi olan beniz, fıstık ağzılı sevgiliyi görünce utancından sararır:

Ayva gibi ey vây ile benzümi sarardan
Ey piste-dehen işte şu sen sîb-i zekansın (G. 116/4)

4.4.7.2.5. Levh

Çehre, üzerine yazı yazabilmeye yarayan bir levha gibi tasavvur edilir. Âşık, çehresinin levhasında kanlı gözyaşlarıyla yazılan şeyin sevgilinin derdi ile geçen macera olduğunu söyler:

Yazılan eşk-i hûn-âbumla Şâhî levh-i çihremde
Başumdan derd-i cânân ile geçen mâ-cerâdur heb (G. 10/5)

4.4.8. Boy (Kadd, Kâmet)

4.4.8.1. Umûmî Olarak Boy

Âşığın boyu, genellikle eğri, iki kat tasavvur edilir. Bunun sebebi sevgilinin göstermiş olduğu cefadır. Sevgili, âşığın boyunu iki büküm yapmış olmasına rağmen âşık doktorum şeklinde seslendiği sevgilisinden derman bulmayı umar:

Kaddümi sen bükmiş iken bu ‘acebdür kim yine
Ey tabîbüm derdine dermânı dil senden umar (G. 53/21)

4.4.8.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

4.4.8.2.1. Hilâl

Hilekâr olarak tasvir edilen sevgili, âşığın boyunu hilal gibi yapar. Hilal, zayıflık ve şekil itibariyle boya benzetilir:

Görmeyelden gül yüzünü aglarum ben zâr u zâr
Kaddümi gamdan hilâl itdün eyâ mekkâr-kâr (G. 29/1)

4.4.8.2.2. Kemân

Âşık, sevgiliden cefa görmeden önce ok gibi düzgün bir boya sahipken; sevgiliden zulm gördükten sonra yay gibi bir boya sahip olmuştur. Keman ve boy arasındaki ilişki şekil itibariyle yapılmıştır:

Kadüm ok gibi togıyken iki büküp kemân itdi
Cefâ yâyı gibi hergiz cihânda yig kemân olmaz (G. 57/3)

4.4.8.2.3. Ham

Âşığın boyu, sevgilinin boyunun hasretinden dolayı eğrilmiş ve doğrulamamış bir biçimde tasvir edilmiştir:

Ciger hûn oldu la'lün hasretinden

Kadüm ham oldı kaddün fûrkatünden (Mes. 2/12)

4.4.9. Ağz (Dehân)

4.4.9.1. Umûmî Olarak Ağz

Dîvân'da ağz ile ilgili fazla bir tasavvura yer vermeyen Şâhî, ağz mefhumunu âşîğın ahlârinın ve söylediği sözlerin çıktığı yer olması sebebiyle zikretmiştir. Ayrılık ateşinde mum gibi yanan âşîğın ağzından çıkan kıvılcımlar feleklerin fanusuna ulaşmıştır:

Yanaldan şem'-veş nâr-ı firâka

Dehânumdan döner fânûs-ı eflâk (G. 82/4)

4.4.10. El (Dest)

4.4.10.1. Umûmî Olarak El

Bu unsur, *Şâhî Dîvânı*'nda bir beyitte karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin saf dudağının hasretiyle sabaha kadar gözlerine uyku girmeyen âşîğın elinde bir şarap kadehi bulunur. Âşık, bu şarap kadehiyle mest olur. Hem sevgilinin ayrılığının acısı hem de şarap kadehi âşîğın uyumasına izin vermez:

La'l-i nâbun hasretiyle giceler tâ subha dek

Uyku girmez gözüme destümde bir peymânedür (G. 49/2)

4.4.11. Sîne

4.4.11.1. Umûmî Olarak Sîne

Sine, gönül gibi âşîğın dert ve ıstırabının yaşandığı yer olarak bilinir. Sinede yer edinmiş olan acıların sevgiliden kaynaklandığı düşünülür. Âşîğın sinesi, ayrılık kılıcıyla dolar. Âşık da sinesinin üzerine lale gibi taze yaralar açar:

Tâ ölince eksük olmaz dehr-i dûna kînemüz

Tîr-i hecri birle zîrâ toptolıdur sînemüz (G. 60/1)

Sînemün üstine urdum lâle gibi tâze dâğ

Şâh-ı 'ışkam gûyiyâ kurdum mahabbetden otağ (G. 74/1)

Eğer sevgili âşığın sinisini hançerle paramparça ederse âşık, canının şevkle çıkmak isteyeceğini söylemektedir:

Sînemi çak itse ger hançerle cânânum benüm

Raks ura tâ haşre dek şevk ile bu cânum benüm (G. 101/1)

4.4.11.2. Sîne ile İlgili Tasavvurlar

4.4.11.2.1. Genc

Âşığın sinesi, sevgilinin saçının yansımasından dolayı hazine gibi değerli bir şeye benzetilmiştir:

Kim yokar el pâdişâhum dilde genc-i mihrüne

‘Aks-i zülfünle tolaldan genc-i sînem mâr mâr (G. 29/4)

4.4.11.2.2. Tekye

Bir beyitte tasavvufî bir makam olan tekke, âşığın sinesi için benzetilen olmuştur. Âşığın tekke gibi olan sinesinde görünen şey yara değildir. Bu sevgilinin aşk ocağına mum yaktığı bir sevaptır:

Dâg sanman tekye-i sînemde yir yir görinen

Şem’ yakdı ‘ışk ocasına nigârun hayrıdur (G. 36/2)

4.4.11.2.3. Levh

Âşığın sinesi, üzerinde yazı yazabilmeye yarayan bir levhaya benzetilir. Bu levhada yazılan şeyin İhlâs sûresi olduğu söylenir:

Levh-i sînem üzre gûyâ sûre-i İhlâsdur

Safha-i ruhsârın üstinde hat-ı cânânumuz (G. 62/3)

4.4.11.2.4. Def

Bir başka beyitte sine, musiki aletlerinden biri olan defe benzetilmiştir. Def gibi olan sine, âşığın üzüntülü ruh hâlini yansıtmayı bakımından ele alınmıştır:

Meclisünden dûr cânâ def gibi sînem döğüp

Bezm-i gamda inlerüm mânend-i nây u erganun (G. 119/3)

4.4.12. Ciğer

4.4.12.1. Umûmî Olarak Ciğer

Âşkın meydana getirdiği acı ve ıstırapın yaşandığı yerlerden biri de ciğerdir. Bu anlamda gönül, can ve sine ile benzerlik gösterir. Klasik şiirde ciğer çoğunlukla kanlı oluşuyla ön plana çıkar. Âşığın ciğerinin kanlı oluşu, âşıklığın vasıflarından biridir. Sevgiliden görmüş olduğu zulümlemlerle gönlü paramparça olan âşık, bu kez de rakipten zulüm görmüş ve ciğeri parçalanmıştır:

Gamzen okıyla sîne vü dil pâre pâredür
Cevr-i rakîb ile cigerüm pâre pâredür (G. 45/1)

Sevgiliden ayrılan âşığın ciğeri kanla dolmuş ve o, mihnet meclisinde ciğer kanını içmek istemiştir:

Ciger hecrün ile pür-hûn olupdur
Gönül derdün ile mahzûn olupdur (G. 47/1)

Bezm-i mihnetde ko ben hûn-ı ciger nûş ideyin
Nûş-ı cân olsun çemende komasın elden ayag (G. 74/2)

Sevgilinin oka benzeyen kirpiği ve yay gibi olan kaşı âşığın ciğerinden kan dökülmesine sebep olmuştur:

Hûn-ı cigerüm yire döküp tîr-i müjenle
Ey kaşı kemânüm beni bî-cân ideyorsın (G. 117/3)

4.5. Maddî ve Manevî Hâller

4.5.1. Hastalık ve Delilik

Hastalık ve delilik ile ilgili hususlar, âşığın gönlü ve canı ile ilgili tasavvurlarda yer alır. Klasik şiirde âşığı hasta eden şeyin sevgilinin ilgisizliği ve umursamaz tavrı olduğu söylenir. Sevgilinin ilgisizliği devam ettiği sürece âşığın hasta ve deli olan hâli süreklilik kazanır. Âşk hastası olan âşığın derdine deva bulunamaz:

Haste-i 'ışkam bulunmaz derdüme hergiz devâ
Niçeye dek geziser bu haste Yunan illerin (G. 120/3)

Âşığın delilik vasfını kazanabilmesi için aşk hastalığının çok ileri bir dereceye ulaşması gerekir. Âşık, sevgiliye olan hasretinden dolayı Mecnûn gibi deli ve çılgın bir şahsiyet olarak tasvir edilir. O, sevgilinin zulüm ve eziyetlerine rağmen bir an olsun sevgiliden vazgeçmez ve daima onu düşünür. Sevgili olmadan kendisini koca bir hiç olarak gören âşık zamanla aklını yitirir. Bu durum neticesinde deli, tutkun ve çılgın gibi nitelemelerle anılır. (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar)

Sevgilinin siyah saçlarının gam ve sevdasına düşen âşık, Mecnûn gibi delirmiş ve çılgın bir hâlde kaldığını söylemiştir:

Sevdâ vü gam-ı Leylî-i zülfüne düşelden

Mecnûn gibi âşüfte dil-âvâre benem ben (G. 121/3)

4.5.2. Âh, Feryât, Figân, Nâle

Çekilen ıstıraplar neticesinde ortaya çıkan bu hâller, *Dîvân*'da oldukça fazla yer alır. Âşık, sevgiliye kavuşamama durumunda ah eder. Bu öyle bir ahtır ki göklere çıkarak ateşe dönüşür. Geceler boyunca bülbül gibi inleyip ah eden âşık, sevgilinin güzellik bahçesinden uzak kalır:

Giceler bülbül gibi âh eylerem

Bâg-ı hüsnünden ırag ey gonce-fâm (G. 99/4)

Âşığın ahı şiddetli ve soğuk esen bir rüzgâr gibi tasvir edilmiştir:

Bâd-ı âh-ı sarsarumdan sûretin zerd eyleyüp

Berg ü bârın yire dökdi kûhsârın mîşesi (G. 160/2)

Âşığın etmiş olduğu ah acımasız ve gaddar olarak tasavvur edilen feleğe ulaşır fakat sevgilinin kulağına ulaşmaz:

Feryâd u âh-ı men ki be-gûşet ne-mî-resed

Ber-çarh reft nâle vü feryâd u zâr-ı men (G. 15/4)

Şâhî'nin ahının dumanıyla felekler gök rengine boyanır:

Şeb-i fûrkatde nâr-ı şevk ile dil şem'-veş yandı

Çerâgı tekye-i 'ışkun söyünmüş idi uyandı

Duhân-ı âh-ı Şâhîyle felekler göge boyandı

Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/5)

Başı dönmüş bir hâlde bulunan felek, âşığın inlemesi ve feryadından hayretler içerisinde kalmıştır:

Gice gündüz nâle vü âh (u) figânumdan benüm
Yir hayretde kalupdur çarh ser-gerdândur (G. 42/3)

Beyitte âşığın etmiş olduğu ah ile neyin çıkardığı ses arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Âşığın bağı ney gibi delinmiş olduğu için feryat etmiştir:

Ney gibi bagrum delindi inlerem feryâd idüp
Cân kulağıyla işit gel gör nedür bu nây-ı ‘ışk (G. 78/3)

Sevgili, âşığın inleyişini ve haykırışını duydukça zulmünün şiddetini arttırmıştır:

Figân u nâle itdükçe cefâ vü cevrun arturdun
Nedür ey cevri çok zâlim bana bunca belâ senden (G. 130/5)

Dîvân’da ah ile benzetme kurulan ateş, nar gibi unsurların ortak özellikleri yakıcı olmalarıdır. Bu mefhumlar daha çok âşığın ahının göğe yükselmesinden ve dumandan ateş çıkarmasından dolayı ele alınmışlardır:

Kaçan derd ile âh itsem duhânumdan çıkar âteş
Şerâremden cihân mülkini ser-tâ-ser yakar âteş (G. 70/1)

Dûd-ı âhum göklere boyadı rûy-ı ‘âlemi
Nâr-ı âhumdan sakın ey şâh-ı hûbânum benüm (G. 96/6)

4.5.3. Yara (Dağ, Zahm)

Âşık daima yaralıdır. Âşığın bu yaralı hâline sebep olan kişi ise sevgilidir. Sevgili, âşığını incitir. Ona yüz vermez. Sevgilinin ok gibi olan kirpikleri ve keskin kılıç gibi olan bakışları âşığı yaralar. Âşık da gözyaşlarından su yerine kan akıtır ve bu hâlimden şikâyet etmez. Âşığın yaraları gönlünde, canında, bağında, ciğerinde ve sinesinde gerçekleşir. Âşığın sinesindeki bu sayısız yaraların sebebi sevgilinin

kaşlarının işaretidir. Aşk padişahı olarak nitelendirilen âşık, sinesinin üzerinde lale gibi taze yaralar açar:

Zahm uraldan tîg-i müjgânun dil-i sad-pâreme
Su yirine kan akıdur çeşm-i giryânun benüm (G. 96/2)

Der-sîne çünîn zahm-ı firâvân-ı ciger-sûz
Ez-gamze-i ebrû-yı tu dârem heme dânenend (G. 5/4)

Sînemün üstine urdum lâle gibi tâze dâg
Şâh-ı ‘ışkam gûyiyâ kurdum mahabbetden otağ (G. 74/1)

Ayrılık kılıcının yarasıyla helak olup giden Şâhî, sevgiliden kavuşma merhemiyle bir şifa vermesini bekler:

Zahm-ı tîg-i hecr ile Şâhî helâk olup gider
Merhem-i vasl ile dil-ber din terahhum eylesün (G. 115/7)

Âşık, sevgilinin hasretinin yarısından dolayı tenini baştanbaşa ateşler içerisinde yakmıştır:

Dâg-ı hasretle ser-â-ser oda yakdum bu teni
Ben bana eyledüm ey vây beni vây beni (G. 166/1)

4.5.4. Gam, Elem, Gussa, Derd, Belâ

Dîvân’da kullanılan bu mefhumlar âşığın ruh hâlini yansıtması bakımından değerlidir. Âşık daima gamlı, kederli ve sıkıntılıdır. Âşığın dertli ve kederli betimlenmesinin sebebi ise yine sevgilidir. Can, gönül ve baş gibi unsurlar da gam, elem ve bela ile dolu bir şekilde tasvir edilmektedir:

Her zemân ol bî-vefâdan bir cefâ eksük degül
Cânda gam dilde elem başda belâ eksük degül (G. 84/1)

Felekten dert, bela ve gam elde eden âşık, Allah’tan ne yapması gerektiğini öğrenmek istemektedir:

Derd ü belâ vü gam şod hâsıl merâ zi-gerdûn
Yâ Rab çi çâre sâzem şod hâl-i men diger-gûn (G. 13/1)

Bir beyitte gam mefhumu; ülke, şehir gibi anlamlara gelecek şekilde mülke benzetilmiştir:

Âteş-i âhumla cânâ göklere dikdüm ‘alem
Pâdişâhıyam cihânun bana degdi mülk-i gam (G. 100/1)

Bir başka beyitte ise gam, asker gibi tasvir edilmiştir. Gam askeri, âşığın gönül şehrini harap etmiştir. Bundan dolayıdır ki âşık “*devletlü sultanum*” şeklinde seslendiği sevgilisinden adalet istemiştir:

‘Asker-i gam yine vîrân kıldı gönlüm şehrini
‘Adl idersen vaktidür devletlü sultânüm benüm (G. 101/4)

Sevgi yolunu sabırla yürüyen âşığın gam ve mihnet iki yoldaşı olmuştur:
Gönlümi kim eglerdi bu râh-ı mahabbetde
Olmasa gam u mihnet anun iki yoldaşı (G. 163/3)

Sevgili için bin türlü derdi çekmeye razı olan âşık, gussadan kurtulduğu vakit kendisini kurban edeceğini söylemektedir:

Varayın işüğüne ko beni ey kaşı kemân
Gussadan kurtulayın kendümi kurbân ideyin (G. 108/2)

Dert ve kederden zayıf düşen âşığın gönlü perişan, gözleri ise ağlamaklı bir hâl almıştır:

Yâr ser-keş baht nâ-fercâm tâli’ ser-nigûn
Cân nâlân dil perîşân çeşm giryân eşk hûn
Tâkatüm tâk oldı derd ü gussadan oldum zebûn
Dâd elünden ey cefâsı çok vefâsuz çarh-ı dûn (Mu. 12/1)

Gönlü mihnet, dert ve bela ile dolu olan âşığın kederli hâli bu yüzdendir:

Gönlüm içre mihnet ü derd ü belâdan gayrı yok
Ol sebebdendür mükedder böyle ahvalüm benüm (G. 106/5)

Mihnet, dert ve bela dağında Ferhâd gibi olan Şâhî, kanlı gözyaşı dökme ilminde ise üstat olmuştur. Ayrıca beyitte mihnet dağı tasavvuru ile Ferhâd kıssasına da hatırlatma yapılmıştır:

Mihnet ü derd ü belâ kûhında Ferhâd olmuşam
Yaş döküp kan ağlamak fenninde üstâd olmuşam
Bülbül-i şeydâ gibi feryâda mu'tâd olmuşam
Dil-nevâzum sevdüğüm her hâlde hâldeşüm benüm (Mu. 15/8)

4.5.5. Cevr ü Cefâ, Mihnet

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar sevgili karşısında düşkün bir hâlde bulunan âşığı nitelemek için yer alır. Sevgilinin ilgisinden yoksun kalan âşık, onu sitem ülkesinin padişahı olarak tasvir eder. Bu padişahın acıma duygusu yoktur. Çünkü o, yapmış olduğu zulüm ve cefalarıyla bilinir:

Şeh-i mülk-i sitemmişsin terahhum yog imiş sende
Nedür bu çekdiğüm cevır ü cefâ ey bî-vefâ senden (G. 130/2)

Şâhî'nin “*dostum*” şeklinde seslendiği kişi sevgilidir. Sevgili, âşığa çoğu kez cevır, cefa ve zulmü bolca eylemiştir:

Dostum cevır ü cefâ vü zulmi efzûn eyledün
Bezm-i gamda gözlerüm yaşını mey-gûn eyledün
Mihnet ü hecr ile bagrum lâle-veş hûn eyledün
Cân bedenden ayrılır ben senden ayrılmak muhâl (Mu. 4/2)

Âşığın aklı ve sabrı perişan olmuş ve mihnet yolunda ahlâr içerisinde kalmıştır:

‘Akl u sabrum târ-mâr oldu reh-i mihnetde âh
Cânuma zülfün ucından gussaya ne bâr bâr (G. 29/3)

Mihnet mefhumu, potaya benzetilmiştir. Âşık, bu mihnet potasında laf olmuş, dilden dile dolaşmıştır:

Nice sâfi olmasun âyîne-veş gönlüm benüm
Niçe niçe pûte-i mihnetde biz kâl olmışuz (G. 59/2)

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Fîrâk, Firkat, Hicr, Hicrân)

Ayrılık, çoğu kez ateş gibi yakıcı bir şeye benzetilir. Ayrılık ateşinde uzun süre kalan âşığın bağıri kebab gibi olur:

Âteş-i hicrân ile bagrum kebâb oldu kebâb
Mihnet ü derd ile dil mülki harâb oldu harâb (G. 7/1)

Âşık, ayrılık ateşinde mum gibi yanmaktadır:

Yanaldan şem'-veş nâr-ı fîrâka
Dehânumdan döner fânûs-ı eflâk (G. 82/4)

Ayrılık ateşinde bağıri kebab gibi olan âşığın gözyaşları ise şarap rengini alır:

Âteş-i hicrân ile bagrum kebâb itdün benüm
Bezm-i gamda gözlerüm yaşın şarâb itdün benüm
Ey cefâ-cû rahm kıl hâlüm harâb itdün benüm
Dil-berüm ârâm-ı cânüm pâdişâhum gel berü (Mu. 16/4)

Ayrılık, kılıç gibi keskin bir şeye benzetilir. Âşık, ayrılık kılıcına sabırla siper çektiğini söyler:

Siper çekdüm şekîb ü sabr gerçi tîg-i hicrâna
Dem olmaz kim yine zahmı geçüp çak câna kâr itmez (G. 61/3)

Âşık, sevgilinin ayrılığı ve hasretiyle ölmek ister. Çünkü ona göre aşk yolunda ölmek gerekir:

Yâ fîrâkunla ölem yâ hasretünle cân virem
Bu tarîk-i 'ışkdur yâ n'olısar hâlüm benüm (G. 106/4)

Ayrılık, dikene benzetilir. Gönül bülbülü olarak nitelendirilen âşık, ayrılık dikeninde inler:

Bülbül-i dil kaldı hâr-ı firkat içre zâr ile
Ol kad-i serv ü gül-i ruhsâra bilmen n'eyleyem (G. 92/4)

Bir başka beyitte ise ayrılık, ipliğe benzetilmiştir. Bu benzetmenin sebebi içiçe geçen iplerin taşıdığı karmaşıklığın âşığın ayrılığında da görülmesidir:

Vuslata irdüm didükde göresin fûrkat irer

Rişte-i hicrân benzer pâ-yı vasla bestedür (G. 38/4)

4.5.7. Vuslât (Vasl, Visâl)

Âşığın sevgiliye kavuşma durumu vuslat olarak tarif edilir. Sabır gerektiren bu yolda âşığa pek çok görev düşer. Âşık bu görevleri yapmaya hazırdır. Sevgili ise âşığa yüz vermeyerek onun sabrını yoklamak ister. Âşığın gece gündüz Allah'tan nasip etmesini istediği şey sevgiliye kavuşmaktır:

Gice gündüz visâlündür murâdum

Hudâdan dilerüm ide müyesser (G. 33/4)

Âşığa göre vuslat zamanı önceden kararlaştırılmıştır. Âşık her ne zaman sevgiliye kavuşacağına inansa araya ayrılığın girdiğini görmüştür:

Firâkun irdi pâ-yâna dem-i vuslat mukarrerdür

Ki zîrâ bunların her biri dâ'im her zemân olmaz (G. 57/4)

Visal, şerbet kadar tatlı bir şeye benzetilmiştir. Âşık, kavuşma şerbetinin kendisinden esirgenmemesini istemiştir. Çünkü aşk hastası olarak nitelendirilen âşığa kavuşma şerbeti fayda etmiştir:

Dirîg itme visâlün şerbetinden

Marîz-i 'ışkam oldı bana nâfi' (G. 73/3)

Âşığın sevgiliye kavuştuğu gün bayram günüdür. Sevgiliyle visale ermek isteyen âşık, canını ve gönlünü bu yolda kurban etmeye adanmıştır:

Visâlün 'ıydına cân u dili kurbâna nezr idem

Müyesser olsa görsem kaşların ey mâh-ı Ken'ânum (G. 94/3)

Sevgilinin vaslı, âşığı iyileştirir ve derdine derman olur:

Müyesser olmadı derd-i dile dermân ehîbbâdan

Meger vasl-ı şifâ-sâzun ola derdüme dermânum (G. 94/4)

Beyitte vuslatlık durumu meclise benzetilmiştir. Şâhî, bu vuslat meclisinde sarhoş olmuş ve yaman bir hâlde kalmıştır:

Egerçi bezm-i vuslatda bu Şâhî ‘ıyş ider ammâ
Firâkun korkusundan ben anun hâlin yaman buldum (G. 98/5)

Âşık, ölmeden önce sevgilinin can bağışlayan vuslatına erişmek ister. Bu kavuşma hâli, Hz. İsa’nın ölümlere can vermesi hadisesiyle örneklendirilir:

Ölmeden vuslat-ı cân-bahşuna ger irer isem
Derdüme ‘İsâ lebünden niye emsem sorayın (G. 107/4)

Ayrılığın zor bir dert olduğunu söyleyen âşık, sevgiliye kavuşunca sevinçli, sefa meclisine oturunca bahtiyar olmuş ve vuslat şarabı elinden gidince de zayıf bir hâlde kalmıştır:

Visâl-i yâre irdükde sevindüm şâdmân oldum
Safâ bezmine şâhâne oturdum kâmrân oldum
Elümden bâde-i vuslat gidelden nâ-tüvân oldum
Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/2)

Aşk derdinin tıp ilmindeki tek çaresinin vuslat olduğunu söyleyen âşık, padişahım şeklinde seslendiği sevgilisinden gelmesini istemiştir:

Yâr-ı sâdıkdan cüdâ olma gel ey cân pâresi
Bendenün dîrsen onulsun yüregünün yâresi
Derd-i ‘ışkun ilm-i tıbda vuslat imiş çâresi
Dil-berüm ârâm-ı cânım pâdişâhum gel berü (Mu. 16/2)

4.5.8. ‘Aşk (Sevdâ)

4.5.8.1. Umûmî Olarak Aşk

Şâhî *Dîvânı*’ndaki Farsça şiirlerde aşk ve samimiyet ön plana çıkarılmıştır. Mustafa Çiçekler’e göre şairin terennüm ettiği aşk, ilâhî aşktır. Sevgiliye olan yakınlık da ona bağlılık yani kullukla oluşur.¹⁴³ Aşk mestî olan âşık, sevgilinin

¹⁴³ Çiçekler, a.g.e., s. 219.

dudağını hatrına getirdikçe ağlar. Onun sevgiliye olan aşkı, Allah'ın ona bağışladığı bir armağandır:

Mest-i 'ışkam la'lün andukça gözüm giryân olur
Dil-berin yâd idicek meşhûrdur aglar mest (G. 11/5)

Bana 'ışkun Hudâdan bir 'atâdur
Ki bulmaz her kişi ey dil-sitân genc (G. 16/7)

Klasik şiirde âşığın âşıklık sıfatını kazanabilmesi için ateşler içerisinde kalması gerekmektedir. Âşığın gönlü, aşk ihlasının potasında yandığından beri temizlenmiş ve altın gibi değerli olmuştur:

Pûte-i ihlâs-ı 'ışkunda yanaldan bu gönül
Sâf u pâk olmuş durur şâha yolunda hemçü zer (G. 23/2)

Sevgiliye olan aşkla ölmek, âşıklığın vasıflarından biridir:

'İşk-ı dil-berle ölürsem Şâhiyâ
Bahtiyâram bahtiyâram bahtiyâr (G. 31/7)

Aşk ilime benzeten Şâhî, o ilmi okuyup yazmıştır. Bu yüzden de şehrin şeyhine seslenir ve o ilmi öğretmesine gerek kalmadığını söyler:

'İlm-i 'ışkı bize öğretme gel ey şeyh-i şehir
Biz o fenni okıyup yazmışuz a'lâ bilürüz (G. 58/2)

Şâhî, sevgilinin tutumundan dolayı aşk hastası olmuş ve doğrulamamıştır:

Dirîg itme visâlün şerbetinden
Marîz-i 'ışkam oldı bana nâfi' (G. 73/3)

Aşk ehli olan âşık, hâinden şikâyet etmez:

Ehl-i 'ışka eydünüz gelsün tazallüm eylesün
Ol şehün dîvânı var hâlin tekellüm eylesün (G. 115/1)

Aşk bir yük gibi düşünölmüştür. Aşk yükü, âşığı yerinde sağlamca oturttuğı için zorlamayla dahi yerinden kaldıramamıştır:

Be-sa'y u zûr hergiz ber-hîzem
Ki bâr-ı 'ışk ber-men muhkem üftâd (G. 6/2)

4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar

4.5.8.2.1. Yol (Reh, Târîk)

Klasik şiirde aşk ve yol arasında kurulan bağlantı âşığın âşıklık durumundan dolaydır. *Dîvân*'da yer alan beyitlerde aşk yolu, binbir türlü zorlukları üzerinde barındırmasıyla öne çıkarılır. Âşık, bu zorlu yolda elinden gelen mücadeleyi yapar. Aşk yoluna düşen âşık, nihayete kavuşmak istesede bu yolun sonunda isteklerinden vazgeçmesi gerektiğini bilir:

Ey reh-i 'ışka düşüp andan nihâyet isteyen
Bu hevâdan geç ki yokdur ana hergiz intihâ (G. 4/4)

Âşığın aşk yolunda ölmekten başka bir çaresi yoktur:

Tîg-i hecrün katlûme geldükçe ihmâl itmesün
Râh-ı 'ışk içre ölümden yokdur ehvâlüm benüm (G. 106/3)

Aşk yolunda bulunan âşığın piri, Mecnûndur:

Gerçi râh-ı 'ışkda Mecnûn durur pîrüm benüm
Kâbil-i şâkird olan üstâd olur üstâddan (G. 113/4)

Âşık, kendisini aşk yolunda türlü zorluklar çeken bir garip gibi tasvir eder. Bu garibin azığı ise dert ve gamdır:

Ben garîb-i râh-ı 'ışkun derd ü gamdur tûşesi
'Azm-i râh iden kişi eyler müheyyâ zâdını (G. 156/4)

4.5.8.2.2. Gam, Derd

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar, aşkın zorluğunu ve kederini belirtmek için aşk kavramına benzetilen olur. Aşk gamına kapılan âşığın ciğerinde pek çok dert bulunur. Bu durum gözyaşının bir işareti olarak açığa çıkar:

Gam-ı 'ışkunla 'uşşâkun cihânda

Melâmetdür benüm şâhum melâmet (G. 13/3)

Gözüm yaşı ciğerde derd-i 'ışka

'Alâmetdür 'alâmetdür 'alâmet (G. 13/5)

Hasta bir gönüle sahip olan âşık, aşk derdinin bağımlısıdır:

Zülfünün her bir kılında haste gönlüm bestedür

Derd-i 'ışkun mübtelâsıdur be-gâyet hastedür (G. 39/1)

Aşk derdinin tıp ilmindeki tek çaresinin vuslat olduğu söylenir:

Yâr-ı sâdıkdan cüdâ olma gel ey cân pâresi

Bendenün dersen onulsun yüregünün yâresi

Derd-i 'ışkun ilm-i tıbda vuslat imiş çâresi

Dil-berüm ârâm-ı cânım pâdişâhum gel berü (Mu. 16/2)

4.5.8.2.3. Seyl

Aşk mefhumunun çokluğu ve âşık için derin manalara sahip oluşu, sel unsuruna benzetilmesine sebep olmuştur. Aşk seline düşen âşık, oradan fayda görmenin mümkün olmadığını söylemiştir:

Vâ'izâ yanar diyüp ağrıtmâ baş

Seyl-i 'ışka çünkü bend olmaz müfid (G. 21/2)

4.5.8.2.4. Kitâb, Âsâr

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar, aşk unsuru için benzetilen olmuştur. Aşk; ilim, irfan öğreten bir kitap gibi düşünülmüştür. Güzellik mektebinde bulunan gönül çocuğu aşk kitabını ezberlemiştir:

Mekteb-i hüsnünde dil tıflı kitâb-ı 'ışkunı

Şöyle hıfz itmiş durur kim şimdi ezberden geçer (G. 32/4)

Divane olan âşığın sararmış yüzünden aşkın eserleri belli olur. Aynı zamanda bu halsiz yüzü gören herkes âşığın cananını arar:

Bellüdür âsâr-ı 'ışkun rûy-ı zerdümden benüm

Anun içün dir gören Şâhî 'aceb dîvânedür (G. 49/5)

Gördiler âsâr-ı ‘ışkun rûy-ı zerdümde benüm
Didiler bu mübtelânun kim ola cânânesi (G. 159/3)

4.5.8.2.5. Ocag

Beyitte aşk, yakıcılığından dolayı ocağa benzetilmiştir. Âşığın sinisinin tekkesinde görünen yara değildir. Bu, sevgilinin aşk ocağında yakmış olduğu bir mumdur:

Dâg sanman tekye-i sînemde yir yir görinen
Şem’ yakdı ‘ışk ocagına nigârun hayrıdur (G. 36/2)

4.5.8.2.6. Vâdî

Aşk, uzun ve zorlu bir süreç olmasından ötürü vadiye benzetilmiştir. Şâhî, vadide çilgınlaşan bir âşık portresi çizmiştir:

Beni Ferhâd-sıfat lutf ile şîrîn sühanun
Düşürüp vâdî-i ‘ışka yine şeydâ ideyor (G. 46/3)

4.5.8.2.7. Şarâb, Câm

Şarap unsuru, sarhoş etmesi özelliğinden dolayı aşk mefhumuna benzetilen olmuştur. Âşık, aşk şarabını içtiği zaman aklını ve haysiyetini yitirmiştir:

Sevdüğüm ‘ışkun şarâbın nûş idelden bilmiş ol
Gitdi hûş u ‘akl u serden kalmadı ‘âr u vakâr (G. 53/12)

Aşk kadehini sevgilinin elinden alıp rintçe çekiştiren Şâhî, meyhane köşelerine düşmüş ve namusunu kaybetmiştir:

Yâr elinden ‘ışk câmin Şâhî rindâne çeküp
Düşdi nâmusı koyup mey-hâneye mest ü humâr (G. 53/29)

4.5.8.2.8. Deniz (Bahr, Deryâ)

Aşkın denize benzetilmesi sonsuzluğundan dolayıdır. Gönül kayığı, aşk denizine dalgıç gibi dalmıştır:

Taldı ‘ışkun bahrine dil zevrakı gavvâs-vâr
Ne halâsı var anun ne ana hadd ü (ne) kenâr (G. 53/16)

Aşk bir denizdir. Bu denize düşen oradan kurtulamamıştır. Âşık, hatası olsun ya da olmasın denize bir gönül kayığı salmıştır:

Dimişler ‘ışk deryâdur düşen andan halâs olmaz
Ana dil zevrakın saldum hatâsı olsun olmasun (G. 127/2)

4.5.8.2.9. Gülzâr

Aşkın gül bahçesine benzetilmesi sevgilinin güzelliğinden dolayıdır. Âşık, henüz açılmamış goncayı aşkın gül bahçesine davet eder. Çünkü can bülbülü orada nağmeler söyleyecektir:

Gel gel ey gülzâr-ı ‘ışkun nâ-şüküfte goncesi
Bülbül-i cân nagme kılsun şevk ile bî-ihitiyâr (G. 53/22)

4.5.8.2.10. Tekye

Dîvân’da aşk bir tekkeye benzetilmiştir. Manevî açıdan kutsal olan bu tekkede Allah’a ibadet edilir. İlahi aşkın konu olduğu beyitte âşık, aşk tekkesinde gördüğü sevgiliye hayran oluşuyla adından söz ettirmiştir:

Zülf-i sevdânı göreliden şöyle hayrân oldu dil
Tekye-i ‘ışkunda cânâ yine hayrân olmuşuz (G. 59/3)

4.5.8.2.11. Rüsvâ, Demdeme

Dîvân’da kullanılan bu mefhumlar aşkın azarlama hâli ve rezilliği ile ilgilidir. Gönül, aşk sevdasıyla şaşkınlığa uğramış, âşık ise aşkından dolayı rezil kepaze olmuştur:

Vâlih ü hayrân kıldı gönlümi sevdâ-yı ‘ışk
Eyledi ‘âlemlere derdâ beni rüsvâ-yı ‘ışk (G. 78/1)

“*Bu padişahlık debdebesi ve saltanat tantanası aşk demdemesi olmadan efsanedir, boştur.*”¹⁴⁴ şeklinde bir açıklamada bulunan Şâhî, asıl önemli olan şeyin aşk duygusu olduğunu dile getirmiştir:

Bî-demdeme-i ‘ışk füsûn-est ü fesâne
În tantana-i saltanat u satvet-i Şâhî (G. 17/3)

¹⁴⁴ Kılıç, a.g.e., s. 163.

4.5.8.2.12. Nây

Aşk, yakıcılığından dolayı neye benzetilmiştir. Âşığın bağı, ney gibi delinmiş olduğu için feryat eder. Âşık da aşk neyini herkesin can kulağıyla işitmesini ister:

Ney gibi bagrum delindi inlerem feryâd idüp
Cân kulağıyla işit gel gör nedür bu nây-ı ‘ışk (G. 78/3)

4.5.8.2.13. Çar-sû

Aşk, çarşıya benzetilir. Aşk çarşısında bulunan gönül ise cevher dükkânıdır:

Rişte-i gamzemde lü’lü’-i sirişkümle yüzüm
Çâr-sû-yı ‘ışkda cevher dükânıdur gönül (G. 87/7)

4.5.8.2.14. Şem’

Aşkın muma benzetilmesi yakıcılığından ve zarar verici olmasından ötürüdür. Âşık, gece gündüz aşk mumuyla pervane gibi yanmak istemiştir:

Şem’-i ‘ışka yanmağa pervâne-veş şâm u seher
Bezm-i hüsne gelmişem şem’-i şebistânım benüm (G. 102/3)

4.5.8.2.15. Âteş (Od)

Ateş, yakıcı ve arındırıcı olması özelliğiyle aşk için benzetilen olur. Gerçek âşık, gönlünü aşk ateşiyle kebab gibi yapmalıdır:

Niçe bir gözlerümi hecr ile giryân ideyin
Yâ niçe bir dili ‘ışk odına biryân ideyin (G. 108/1)

4.5.8.2.16. Namâz

Aşkın namaza benzetilmesi durumu, aşk mefhumunun dinî açıdan vermiş olduğu kutsiyetle alakalıdır. Aşk namazına niyet eyleyen âşık, sevgilinin gözünden abdest alır:

Bu durur mezheb namâz-ı ‘ışka niyyet eyleyen
Çeşm-i cândan geh vuzû’ u geh teyemmüm eylesün (G. 115/3)

4.5.8.2.17. Sır

Aşk, sırta benzetilmektedir. Klasik şiirde gerçekleşen aşk durumu, gizli kalması gereken bir husustur. Bu husus, sevgili ve âşık arasından çıkmamalıdır.

Bazen sevgili ve âşık arasında gerçekleşen bu duygu hâli rakibe de yansır. Bu durum âşığın hoşuna gitmesede elinden bir şey gelmez. Aşk sırrı zor oluşan fakat kolay çözülen bir durumdur. Aşk sırrını söylemek istemeyen âşık, dilsiz kalmayı tercih eder:

Sırr-ı râz anlar kimesne bulmamakdan Şâhiyâ
Söylemekde sırr-ı ‘ışkî biz yine lâl olmuşuz (G. 59/5)

Aşk sırrını açığa çıkaran kişinin başına balta vurulması gerekir:

Sırr-ı ‘ışkî kûhken faş itdüğiçün ‘âleme
Ko urulsun başına Şâhî sezâdur tîşesi (G. 160/5)

4.5.8.2.18. Hüsrev

Padişah anlamına gelen hüsrev mefhumu, *Dîvân*’da aşk için benzetilen olur. Kendisini aşk hüsrevine benzeten âşık, gönüllerde destan olarak kaldığını söyler:

Dâsitân olalı dillerde bu ben hüsrev-i ‘ışk
Kim anar ad ile ‘âlemde şehâ kûhkeni (G. 161/3)

4.5.8.2.19. Kasr

Aşk, köşke benzetilir. Şeddâdî ise bu aşk köşkünde temel atar. Aşkın köşke benzetilmesi köşk gibi yüksek ve yüce bir mevki olmasından ileri gelmektedir:

Kasr-ı ‘ışka yine Şeddâdî temel bağlamada
Dostum bencileyin dünyede mi’ mâr kanı (G. 165/4)

4.6. Rakîb (Ağyâr, Gayr, A’dâ)

4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb

Rakip, *Şâhî Dîvânı*’nda sevgili ve âşıktan sonra gelen üçüncü tiptir. Âşığın nazarında ele alınan rakip, olumsuz vasıfları bünyesinde barındıran, çirkin ve zararlı bir kimsedir. Âşık, kendisiyle rakibin bir olmadığını söyler. Rakibin her işi kötü ve çirkindir. Rakip, kötü özelliklere sahip olmasına rağmen âşıktan daha çok sevgilinin yanındadır. Bu durum âşığın rahatsız eder. Fakat âşığın elinden bir şey gelmez. Çünkü sevgili âşıkla görüşmektense rakip ile görüşmeyi tercih eder. Sevgili için rakip, âşıktan daha çok olumlu vasıflara sahiptir. Bu nedenden ötürü âşık, rakibi en büyük

düşmanı olarak görür. Ondan nefret eder ve onu kötü sıfatlarla betimler. Bundan dolayıdır ki klasik Türk şiirinde rakip, olumlu vasıflarla anılmaz.

Rakip beyitte can alan bir kişi gibi düşünülmektedir:

Ol rakîbün ökçesin basup gelür Şâhî kazâ
İsterem kim irişüp cânın ala diyince hâ (G. 4/5)

Sevgilinin ok gibi olan gamzesi âşığın sinisini paramparça eder. Rakibin zulmü ise âşığın ciğerini yaralar:

Gamzen okıyla sîne vü dil pâre pâredür
Cevr-i rakîb ile cigerüm pâre pâredür (G. 45/1)

Sevgilinin âşık için hoş gördüğü zulüm ve cefa rakiple bir arada olmaktır:

Dil-berün cevır ü cefâdan bana kasdı gayrıdur
‘Âşık u ma’şûk hâli gayra uymaz ayrıdur (G. 36/1)

Âşık, sevgilinin rakibe iltifat ve itibar göstermesini istemez:

Lâ dimen ben her ne cevırün var ise baş üstine
Tek hemân agyâra itme iltifât u i’tibâr (G. 53/28)

Âşık, ayrılık elinden can vermeye razı olur ve bu durumun rakibe bildirilmesini istemez:

Hecr elinden râzıyam cân virmege
İtmenüz tek hâlümü agyâra ‘arz (G. 71/3)

Sevgili yabancılarla bir aradadır. O, âşığın ahının dumanını rakiplerle birlikte seyreder:

Dûd-ı âhumla ne tan göge boyasam ‘âlemi
Gayrlarla seyr ider ol mâh-ı tâbânum benüm (G. 96/3)

Âşık, sevgili rakip ile dost oldu diye gönlünün gam yememesini ister:

Yâr agyâr ile yâr oldu diyü gam yeme dil
Her zemân hâr tutageldi çü gülzâr eteğin (G. 118/3)

4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar

4.6.2.1. İt (Seg)

Klasik şiirde rakip için yapılan benzetmelerin başında köpek gelir. Bu köpeklerin bulunduğu yer ise sevgilinin mahallesidir. Sevgilinin mahallesinde bulunan rakip, av köpeğini andırır. Âşığa merhamet göstermeyen sevgili, rakibe ilgi gösterir:

İtlerümle hem-ser ol sen gitme dir bana habîb
Hamdû-li'llâh seg rakîbe hoş azâb oldu azâb (G. 7/4)

Seg-i kûyun işigünde rakîbe n'ola rahm itse
Bir av iti gibi hayli zemândur âşinâdur heb (G. 10/4)

4.6.2.2. Kâfir-i Bed-kâr

Allah'ın varlığını ve birliğini yok sayan kişiler için kullanılan kâfir mefhumu, *Dîvân*'da rakip için benzetilen olmuştur. Beyitte rakip, kötü işlerle uğraşan bir kâfir gibi tasvir edilmiştir:

Ney gibi bagrum delindi inlerüm ben derdden
Ol rakîb-i kâfir-i bed-kâr elinden el-gıyâs (G. 14/3)

4.6.2.3. Rû-siyeh

Klasik şiirde rakip, siyah yüzlü bir kişi gibi tasvir edilir. Âşık, sevgilinin mahallesine gelir ve siyah yüzlü rakibin kendisinden ne istediğini sorar:

Hele ben kûyuna dîdâra geldüm
Rakîb-i rû-siyeh bilmem ne ister (G. 3/5)

4.6.2.4. Şeytân

Kötü işlerle uğraşan ve türlü oyunlarla sevgiliyi âşıktan uzaklaştıran rakip, olumsuz vasıflarından ötürü şeytana benzetilmektedir. Rakibin canı yoktur. O, şeytanlık eder. Sevgili, âşığın sadakat ve himmetini görmek istemez. Çünkü o, rakibin şeytanlıklarıyla meşguldür:

Sıdk u ihlâsum ile himmet ü lutfun k'ola yâr
Cânı yokdur ki rakîb adlu (?) şeytânlug ide (G. 149/4)

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT

I. KOZMİK ÂLEM

1. Felek

1.1. Umûmî Olarak Felek

Dünyanın şekli ve hareketi, tarih boyunca tartışmalara konu olmuş, hatta bu mesele yüzünden sayısız insan katledilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak ortaya pek çok görüş atılsa da Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* adlı eserinde feleklerin yuvarlaklığını iddia etmiş ve bu konuya ilişkin hayret verici meseleleri bildirmiştir. İbrahim Hakkı eserinde şu ifadelerle yer vermiştir: “Unsurları ve feleklerin yuvarlaklığının inkârı için ileri sürülen delillerden uzaklaşmak, astronomi ilminde gereklidir ki cisimler âleminin ve yerin yuvarlak olması kabul edilsin.”¹⁴⁵ Yine aynı adlı eserde astronomi konusunda geniş kapsamlı bilgiler veren İbrahim Hakkı, felekleri dokuz kısma ayırmış ve her bir feleğin özelliğine ayrı ayrı değinmiştir. Bunlar sırasıyla: Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Mars), Zuhal (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Burûc (Burçlar) ve Atlâs’tır.

“Bu dokuz felekten ilk yedisine “Seb’a-i seyyâre” adı verilir ve bu yedi felekte yedi gezegen yer alır. Sekizinci felekte sabit yıldızlar ve burçlar bulunur. Boş olduğu için “Atlâs” adı verilen dokuzuncu feleğe “Arş, Arş-ı a’lâ, Arş-ı İlâhî, Felek-i eflâk” denir.¹⁴⁶ Arşın dönüşü diğer feleklerin dönüşünü sağlar. Diğer feleklerin “arş”ın etrafında dönmek zorunda kalışları, insanların bahtları üzerinde olumsuz etkilere sebep olur. Feleklerin dönüşlerine ve bulundukları konuma göre burçlar ortaya çıkar. Burçların insanların karakterlerini de etkilediği görülür.¹⁴⁷

Şâhî Dîvânı’nda felek için yapılan tasavvurlar 16. yüzyılda halkın astronomi ile ilgili fikir ve düşüncelerini ortaya koyması bakımından önemli rol oynar.

Beyitte felek, zehirli bir şeye benzetilir. Feleğin zehri âşığın canına erişmeden önce âşık, sevgiliden bir çare bulmasını istemektedir:

Kâr eylemeden zehr-i felek cânına cânâ

¹⁴⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, (Sadeleştiren: Durali Yılmaz) İpek Yay., İstanbul 2013, s. 65.

¹⁴⁶ (Haluk İpekten 1973’ten aktaran) M. Nejat Sefercioğlu, *a.g.e.*, s. 345-346.

¹⁴⁷ Kesik, *Mahmûd Rıfî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divançesi*, s. 197.

Bu Şâhî-i dil-hasteye bir çâre irişdür (G. 48/5)

Bu alçak felek kimseye yâr olmamıştır:

Ey gönül itme ta'alluk bî-vefâ gaddârdur

Kime yâr oldu ki sana yâr ola bu çarh-ı dîn (G. 119/4)

Felek vefasızdır. Bu hâliyle cefa ve zulmü âşığa bolca gösterir:

Gel cefâ vü cevri ko bana felek şimdengirü

Bî-vefâsın bakmayam sana felek şimdengirü (G. 131/1)

Aynı zamanda felek, âşığın canına ayrılık elbisesini giydirir:

Cânâ ne çare üstüme tutup meded benüm

Giydiriyor felek yine fûrkat libâsını (G. 162/4)

Bütün bu olumsuz vasıflarına rağmen âşık felekten umudunu kesmez. Ondan göreceği zerre kadar bir umutla gül bahçesi olarak nitelendirdiği sevgilisine kavuşma hayali kurar:

Cân viriyorur bülbül-i dil hâr-ı hecirde

Ey çarh-ı felek anı o gülzâre irişdür (G. 48/2)

“Eski inanişâ göre felekler sürekli dönmekte ve insanlar, bu dönüşün insanın talih ve kaderiyle ilgisi olduğunu düşünmektedirler.”¹⁴⁸ Murabbanın bir bölümünde de bu düşünce dile getirilir: Âşık, gece gündüz hasret içerisinde ağlarken “*çarh-ı feleğin*” yani kaderin onu sevgilisinden ayırdığını ve kararsız bir hâlde bıraktığını söyler:

Ayırıp çarh-ı felek yârümden itdi bî-karâr

Aglaram ben hasret ile gice gündüz zâr u zâr

Bir yana yârân gamı vü bir yana hecr-i nigâr

Kankı birin eydeyin bin dürlü derdüm vardur (Mu. 1/3)

¹⁴⁸ Nureşan Kapal, “Zâtî Dîvânı’nda Kozmik Unsurlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 24, s. 162.

Şâhî, murabbasının bir bölümünde dokuz felekten bahsederek feleğin katmanlarına telmihte bulunmuştur. Beyitte ayrıca mübalağa sanatına da başvuran şair, güneş yüzlü ve ay yanklı sevgiliden ayrı kaldığından beri dert ve ahının dokuz feleği de gök rengine boyadığını söylemiştir:

Ayrılalı sen güneş yüzlü kamer-ruhsârdan
Nüh felek göge boyandı derd-i âh u zârdan
Hak seni dūr itmesün dîrsen eger dîdârdan
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/3)

Felek, bazı beyitlerde dünyayı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tarz beyitlerde felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınır. O, âşığı sevgiliden ayıran ihtiyar, vefasız ve gaddar biridir. Sitemkâr olarak nitelendirilen felek, Şâhî'yi sevgilisinin hizmetinden uzak eylemiştir:

Hatâdur mihrine aldanma Şâhî
Vefâsuz pîre-zendür çarh-ı gaddâr (G. 28/7)

Çarh-ı gaddâr u sitem-kârın elinden âh vâh
Hizmetünden bendeni dūr idiyor ey pâdişâh
Devlet ü ikbâl ile var yarıcun olsun İlâh
Yine derd-i hecre düşdüm n'ola dermânun benüm (Mu. 9/4)

Âşık, eğri yürüyüşlü feleğin canına bela olduğunu söylemektedir:

Çarh-ı kej-reftâr elinden bu belâ-keş cânuma
Âh kim endûh u gam zecr ü 'anâ eksük degül (G. 84/3)

Dîvân'da felek ile kastedilen umumiyetle gökyüzüdür. Âşığın ahları dönerek gökyüzüne çıkar ve felekler bu ahlar vesilesiyle yanar tutuşur. Böylece âşığın ahından bu çivit renkli felek, ateşler içerisinde kalır:

Ey şehenşâh-ı hümâyûn-baht u Cemşid-ihtişâm
Gark olurdu gözlerüm yaşına yiryüzi temâm
Odlara yanardı âhumdan bu çarh-ı nîl-fâm
Ger hayâlün olmasa bu yolda hem-râhum benüm (Mu. 7/2)

1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Fânûs, Kâse

Işığ ı rüzgâra karşı korumakla görevli olan fanus, saydam yapısından dolayı felek olarak düşünülür. Ayrılık ateşinde mum gibi yanan âşığ ın ağzından feleklerin fanusu ortaya çıkar:

Yanaldan şem'-veş nâr-ı firâka
Dehânumdan döner fânûs-ı eflâk (G. 82/4)

Feleğ in, kâseye benzetilmesi ş eklinin kavisli bir yapıyı andırmasından dolayıdır. Ş âhî, feleğ in kâsesine el uzatmak istemez. Çünkü onun iç i iş ret suyu ile dolu gibi görünsede boş tur:

Kâse-i çarhun bakup nakşına Ş âhî sunma el
Âb-ı 'iş retten tehîdür iş bu câm-ı ser-nigûn (G. 119/5)

2. Yıldızlar

2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Kevkeb, Encüm, Ahter, Sitâre)

Tarih boyunca yıldızlarla ilgili pek çok inanış süregelmiş ve yıldızların gerek konumlarından gerekse hareketlerinden yola çıkılarak gelecek olaylarla ilgili teoriler ortaya atılmış tır. İslâmın genel ahlakına ters düş se de bu ilim (ilm-i nücûm) oldukça rağbet görmüş tür. Yıldızlar, sekizinci felekte bulunur. “Buna göre dokuzuncu gök dönerken diğ er felekleri ve dolayısıyla yıldızları da beraberinde döndürür. Bu sayede yıldızların birbirine yaklaşt ığı ve uzaklaşt ığı olur. Bazen de bir burçta birleş tikleri görülür. Eski astronomi telâkkisine göre bu durum, insanların kaderine tesir eden bir olay olarak yorumlanırdı. Yine bu telâkkiye göre insan, doğ duğ unda hangi yıldızın tesirinde kalırsa, buna göre baht ı açık veya kapalı olurdu. Uğ urlu bir yıldızın tesirinde doğ muş sa “yıldızı yüksek, yıldızı parlak” gibi tâbirler kullanılırken, uğ ursuz bir yıldızın tesirinde doğ anlar için de “yıldızı düş kün” gibi ifadeler kullanılırdı.”¹⁴⁹

Ş âhî’de yıldızlarla ilgili bu tarz düş üncelere kapılmış ve baş ına yazılan kara kaderin herhangi bir yıldıza bağ lı olmadığını, hükmün takdiri olduğ unu söylemiştir:

Baş una zülfi ucından iriş en kara kazâ

¹⁴⁹ (Sebahat Deniz 1992’den Aktaran) Hakan Yekbaş, “Zâtî Dîvânı’nda Halk İnanış ları”, *Turkish Studies*, C. 4, S. 2. s. 1147.

Hükm-i takdîridür ey dil sanma ahterden geçer (G. 32/6)

Âşık, karanlık bir gecede kulübesini aydınlatan bir yıldızı olmadığını söylemektedir. Bundan dolayıdır ki ay yüzlü sevgiliden gelmesini ve kendi parıltısıyla o kulübeyi aydınlatmasını istemektedir:

Sitârem yok ki bir şeb-tîre külbem
Gelüp rûşen kıla ol mâh-peyker (G. 34/6)

Âşık bir Hz. Süleymân yıldızıdır ve aldığı emirleri yerine getirmek, itaat etmek ister. Beyitte ayrıca Süleymân peygamberin insan ve cine hükmetmesi hadisesine telmih yapılmıştır:

İns ü cinn-i ‘âlemi mühr-i nigîn-i adl ile
Biz Süleymân-kevkübüz fermân-ber ü râm isterüz (G. 56/4)

3. Gezegenler

3.1. Zühre

“Eski bir inanca göre güneş, feleğin ve göğün sultanıdır. Diğer gezegenler de onun çevresinde birer vazife ve hizmet görürler. Buna göre Ay, vezir; Utârid, kâtip; Merîh, başkumandan; Müşterî, kadı; Zühâl, bekçi; Zühre de çalgıcıdır.”¹⁵⁰

“Gerek minyatürlerde elinde bir musiki aletiyle tasavvur edilişi, gerekse tesir itibarıyla kendisine mensup olanlarla musiki kabiliyeti uyandırması sebebiyle edebiyatta Zühre daima eğlence meclisleri söz konusu olduğu zamanlarda elinde bir saz tutar şekilde tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerde güneş, ay, vb. gök cisimleri türlü söz oyunları kurularak şiir tezyine çalışılır.”¹⁵¹

Zühre, *Şâhî Dîvânı*’nda bu ifadelerle uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sevgilinin bulunduğu yer eğlence meclisidir. Âşık, burada Zühre eşliğinde oynayan bir çengi görmüştür:

Şu bezm-i ‘ıyşdur bezmün ki ey yâr
Kamer deffâf u Zühre çengisi var (Mes. 3/9)

¹⁵⁰ Esmâ Şeker, “15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2015, s. 30.

¹⁵¹ Ahmet Atillâ Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Haziran 1994, s. 157.

Zühre çengisi, âşığın hâlini anlatmakla görevlidir:

Zebân-ı hâl ile dir çeng-i Zühre

Şehâ sür devrünü tayanma dehre (Mes. 3/10)

Bir başka beyitte Şâhî, zühre mefhumunu sevgilinin alnı için benzetme unsuru oluşturacak şekilde kullanmıştır. Bu benzetmenin sebebi sevgilinin zühre gibi parlak bir alna sahip oluşudur. Hilal kaşlı ve zühre alınlı sevgilinin güneşe benzeyen yanağının ışıltısı âşığı kararsız bir hâlde bırakmıştır:

Cümle ‘âlem ey hilâl-ebrû vü ey zühre-cebîn

Zerre-veş mihr-i ruhun şevkinden olmuş bî-karâr (G. 53/5)

3.2. Keyvân (Zuhal)

Şâhî, Zuhal anlamına gelen Keyvân mefhumunu herhangi bir özelliğini belirtmeden sevgili için bir hitap şekli olarak kullanmıştır. Sevgili, gökyüzündeki Zuhal gezegenini andırır:

Nehârüm enverüm bedrüm tulû’um tâli’üm devrüm

Fürûgum neyyirüm şem’üm felek devrinde Keyvânüm (G. 95/5)

3.3. Mirrîh

Şâhî *Dîvânı*’nda zikredilen bir diğer gezegen ise Mirrîh/Merîh’tir. “Mirrîh, savaş, kin ve zulmü temsil eder. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur. Kin zulüm ve intikam gibi hislerini temsil ettiğinden bunların ifadesinde bir benzetme unsuru olarak veya bu gibi halleri işleyen psikolojik tasvirlerde sembol olarak kullanılmıştır.”¹⁵² Bu vasıflarıyla Mirrîh gezegeni, bir beyitte kılıç çeken bir kişiye benzetilmiştir:

Bugün kabzandadır şemşîr-i mirrîh

Mutî’ olmazsa a’dâ başına mîh (Mes. 1/7)

3.4. Güneş

3.4.1. Umûmî Olarak Güneş (Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Şems, Neyyir)

Klasik şiirde en fazla bahsi geçen konulardan biri de güneştir. Cihanı aydınlatarak ışık saçması ve paha biçilemez bir değere sahip olması gibi özellikleri

¹⁵² Şentürk, a.g.e., s. 162-163.

bakımından güneş, umumiyetle sevgili ve memdûh için benzetilen olmuştur. *Şâhî Dîvânı*'nda da güneş, önemli bir yere sahiptir. Güneş, bir beyitte ilahî manaya gelecek şekilde kullanılmış ve sevgili, Allah'ın lutfuna benzetilmiştir. Şâhî, sevgilinin nur dolu olduğunu ve güneşin dahi kendisinden parlaklık aldığını ifade etmiş ve sevgiliyi güneşten üstün tutmuştur:

Ko Şâhî yüzüne bakup gözinün nûrın artursın

Sen ol nûr-ı Hudâsın kim güneş alur ziyâ sende (G. 130/19)

Dîvân'da güneş mefhumu genellikle sevgilinin yüzü ve yanağı için benzetilen olur. (Bkz. Sevgili) Güneş yüzlü ve ay yanaklı sevgiliden ayrılan âşığın gözyaşlarından kan dökülür:

Ayrıldan sen güneş yüzlü kamer ruhsârdan

Yaş yirine kan akıdur çeşm-i giryânüm benüm (G. 102/5)

3.4.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

3.4.2.1. Genc

Şâhî, güneş mefhumunu bir beytinde hazine için benzetilen olacak şekilde kullanmıştır. Bu benzetmenin sebebi hazinenin de tıpkı güneş gibi değerli ve parlak oluşudur:

Kim yokar el pâdişâhum dilde genc-i mihrüne

'Aks-i zülfünle tolaldan genc-i sînem mâr mâr (G. 29/4)

3.4.2.2. Sevgili

Sevgili ve güneş arasında ilgi kuran şair, umumiyetle sevgiliyi güneşe benzetmiştir. (Bkz. Sevgili) Güneş gibi parıltılı bir yüze sahip olan sevgili, âşığın gönül evini baştanbaşa aydınlatmıştır:

Âfitâbum tâ ki kıldun gün gibi 'arz-ı cemâl

Rûşen oldu gönlümün başdan başa kâşânesi (G. 159/4)

3.4.2.3. Âteş

Güneş, yakıcılığından ve ısıtıyor olmasından ötürü ateş gibi düşünülmektedir. Klasik şiirde aşk da âşıkların canını yakmasıyla ve ateşler saçmasıyla adından söz

ettirmiştir. Şâhî, bu ilişkiden dolayı aşk ve güneş mefhumunu yakıcı birer ateşe benzetmiştir:

Âteş-i mihr ü mahabbet Şâhînün
Hey meded cânına te'sîr eylemiş (G. 67/5)

3.5. Ay (Mâh)

3.5.1. Umûmî Olarak Ay

Divan şiirinde üzerinde en fazla durulan kozmik unsurlardan biri de aydır. Parlaklığı, şekli, eşsiz ve benzersiz oluşu gibi özellikleriyle sevgili için benzetilen olmuştur. Ay, sevgiliyi tarif etmek için kullanılırken hilal, şekli sebebiyle sevgilinin kaşını ifade etmek için kullanılır. (Bkz. Sevgili)

Ol hilâl-ebrûn görelden baş açık dîvâneyem
Derd ü mihnet kıssasından çün yine efsâneyem
Âteş-i 'ışkına yârün cân virür pervâneyem
Gönlüm ârâm eylemez taglara düşmemdür hemân (Mu. 14/5)

Küçükken gönül burcunda hilal olan sevgili, on dört yaşına gelince dolunay hâline gelmiştir:

Pîş ez-în der-kûdekî ber-burc-ı dil bûdî hilâl
Der-çehâr deh sâlegî hem-çün meh-i tâbân şod (G. 4/3)

Şâhî *Dîvânı*'nda ay, dinî ve tasavvufî boyutuyla da ele alınmıştır. Bir beyitte Hz. Muhammed'in mucizelerinden olan şakk-ı kamer yani ayı ikiye bölme hadisesine rastlanmıştır:

Sunmasan eger kudret elin fahr-i cihâna
Engüşt ile şakk-ı kamer eyler midi şâhâ (G. 1/5)

Ay, parlaklığı nedeniyle sevgilinin yanağına ve yüzüne benzetilen olur. Sevgilinin yüzü, aydan daha parlak daha güzel olarak tasvir edilir:

Niçe yüz bin bend ile bağlar dil-i sad-pâremi
Her kaçan kim nâz ile ol mâh-rû zülfin çözer (G. 23/4)

Münevverdügi gül yüzün kamerden
Benüm çok sevdüğüm gündən de ezher (G. 34/3)

Ay gibi parlak yüzlü sevgili, rakiplerle birlikte âşığın ahının dumanını
seyreder:

Dûd-ı âhumla ne tan göge boyasam ‘âlemi
Gayrlarla seyr ider ol mâh-ı tâbânım benüm (G. 96/3)

4. Işık, Aydınlık (Nûr, Ziyâ, Pertev)

Işık ve aydınlık, beyitlerde nur, ziyâ ve pertev olarak karşımıza çıkar. Şair, Allah’ın nurunun sevgilinin cemâlinde yansıdığını ifade etmiş ve her şeyden önce ilk yaratılan nur, Hz. Muhammed (s.a.v)’e telmihte bulunmuştur:

Merve hakkı kapunı Ka’be-i ulyâ bilürüz
Nûr-ı Mevlâyı cemâlünde hüveydâ bilürüz (G. 58/1)

Ko Şâhî yüzüne bakup gözinün nûrın artursın
Sen ol nûr-ı Hudâsın kim güneş alur ziyâ senden (G. 130/19)

Işık kaynağı olarak, güneş ve ayın dışında sevgilinin yüzü de yer alır. Sevgilinin yüz güzelliğinin bahsettiği ışık, Allah’ın nurudur:

Cemâlün pertevi nûr-ı Hudâdur
Dile Merve hakı seyri safâdur (Mes. 2/20)

Nur mefhumu bu kez de âşığın gözü için benzetilen olmuştur. Âşık sevgiliden uzak kaldığından beri nur dolu gözlerinin ağlamadığı bir an bile kalmadığını söylemiştir:

Ez-berem tâ ân perî çün nûr-ı dîde dûr şod
Nîst yek dem kîn dü çeşmem behr-i ân giryân nîst (G. 3/4)

5. Karanlık (Zulmet)

Aydınlığın zıttı olarak yer alan zulmet mefhumu, bir beyitte İskender’in ölümsüzlük suyunu bulabilmek için karanlık bir gecede yapmış olduğu yolculuğunu

hatırlatmak için konu olmuştur. Şâhî de İskender gibi zulmet gecesinde gönlü susamış bir hâlde kalmıştır:

Kaldı şeb-i zulmetde Sikender gibi Şâhî
Ol teşne-dili lebleri hayvânım unutma (G. 143/6)

Dîvân'da kara gün, “*kara kazâ*” gibi bir deyme de beyit içerisinde yer verilmiştir: (Bkz. Deyimler)

Başuna zülfi ucından irişen kara kazâ
Hükm-i takdîridür ey dil sanma ahterden geçer (G. 32/6)

6. Gölge (Sâye, Zıl)

Himaye etme ve koruma gibi anlamlara gelen gölge, kozmik unsur olarak aydınlık bir yerde oluşan karanlığı ifade eder. *Dîvân*'da gölgeye sebep olan ışık, sevgili olarak tasavvur edilmiştir. Şâhî, sevgilinin gölgesinin kıyamete kadar başından eksik olmasını istemez. Bunun için de Allah'a dua eder:

Sâyeni Hak başımızdan ırmasun tâ haşre dek
Bendenün budur du'âsı pâdişâhum dâ'imâ (G. 2/6)

Sevgili, su kenarında bulunan erguvan ağacının gölgesidir. Onun yüzü üzerine dökülen saçları ise anber kokuludur:

San dıraht-ı ergavândur suya salmış sâyesin
'Anber-efşân zülf-i rûy-ı yârun üzre her taraf (G. 75/3)

7. Diğer Kozmik Unsurlar

7.1. Bârân, Tûfân

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar âşığın gözyaşının çokluğunu ifade etmek için benzetilen olur. Sevgilinin saçının hasretiyle âşığın gözyaşları yağmur gibi olur. Gam dolu olan gönül ise daima feryat figan eder:

Hasret-i zülfün nigârâ eşkümi bârân kılur
Bu dil-i pür-gam anunçün dâ'imâ efgân kılur (G. 44/1)

Âşığın gözyaşı, tufana benzetilir. Tufan gibi olan gözyaşlarıyla âşık, dünyayı sular altında bırakır:

Tutdı tûfân-ı sirişküm yine ‘âlem yüzünü
Korkaram kim felegün vire bekâsına hâlel (G. 88/3)

Servi boylu sevgilinin hasreti, âlemi tufan yerine çevirir:
Hasret-i serv-kaddün ile ‘âlemi tûfân ider
İşbu çeşm-i eşk-bârum göresim geldi seni (G. 158/4)

7.2. Evc

Bir şeyin en son veya en yüksek noktası anlamına gelen evc,¹⁵³ *Dîvân*’da “*evc-i istignâ*” terkihiyle kullanılmıştır. Sevgili, evc-i istignâda uçan bir Hümâ kuşu şeklinde tasvir edilmiştir:

Çarh-ı hüsnün mihr-i ‘âlem-tâbıdur yârum benüm
Bir Hümâdur evc-i istignâda dil-dârum benüm (G. 89/1)

Uçarken evc-i istignâda tîr-i gamzesi birle
Gönül murgın şikâr iden o bir kaşı kemândur bu (G. 132/3)

II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1. Zaman (Devr, Devrân, Eyyâm, Vakt)

1.1. Umûmî Olarak Zaman

Şâhî Dîvânı’nda zaman, daha çok olumsuz vasıfları sebebiyle ele alınmıştır. Gam dolu olan zaman, âşığın gönlünü yaralamış ve ciğerini kanla doldurmuştur:

Yâ Rab be-nâm-ı pâket kon sûy-ı men nigâhî
Geşt ez-gam-ı zemâne dil-haste vü ciger-hûn (G. 13/3)

Sevgiliye kavuşamayan âşık için zaman daima gamlı ve kederlidir. Fakat âşık bu mahzun olmuş hâlini âşikâr etmeyi sevmez:

Gam-ı devrân-ı hecr-i yârla bu Şâhî-i nâ-kâmun
Mükedderdür katı hâli nihâyet âşikâr itmez (G. 61/5)

¹⁵³ Harun Tolasa, *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 424.

Beyitte zamanın kederini giderecek şeyin sevgili ve köhne bir şarap olduğu söylenir:

Giderür gussa-i devrânı dili tâze kılur

Dil-rübânun nevi ey Şâhî şarâbun küheni (G. 161/7)

Bir eylemin gerçekleşmesi için belli bir zamana ihtiyaç vardır. Ayrılık rüzgârıyla savrulan kavuşma gemisi karaya vurmak ister. Âşık da sele benzeyen gözyaşlarının coşarak deniz hâline gelmesinin vakti olduğunu söyler:

Bâd-ı fûrkat fûlk-i vaslî karaya urmak diler

Vaktidür ey seyl-i eşküm cûşa gel deryâ gibi (G. 168/5)

1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Âhir Zemân

Zamanla ilgili değinilen bir diğer husus da kıyamet kopmadan önce yaşanılacak olan âhir zamandır. Şâhî, böyle bir zamanda bile sevgilinin ayva tüylerini görmek istediğini dile getirmektedir:

N'ola görsek hatı devrinde agzın

Olur âhir zemânda pes 'ayân genc (G. 17/3)

1.2.2. Gül, Bahâr

Dîvân'da iki beyitte “*devr-i gül*” ile ilkbahardan bahsedilir. Gül devrinde sevgilinin dudağı, kadeh sunar. Bahar günleri gelir. Âşık ise şarap dolu kadehe elini uzatır:

Devr-i güldür sâkiyâ devr eylesün la'lîn kadeh

Geçmesün bu demde 'ömr-i nâzenîn yazık 'abes (G. 66/4)

Bahâr eyyâmı gül devri el ur câm-ı meye Şâhî

Gerekse sûfi-i şehrin safâsı olsun olmasun (G. 127/5)

2. Yıl (Sâl)

Yıl mefhumu *Dîvân*'da âşığın, sevgilinin uğruna vermiş olduğu mücadelenin ve azmin neticesi olarak yer alır. Âşık, yıllardır sevgiliye kavuşmayı dilemiş ve pek

çok yıldır sevgiliye olan hasretinden dolayı gözyaşı dökmüştür. Ayrıca o, yıllardır sevgilinin yolunda toprak olmayı da göze almıştır:

Niçe yıldur vasl-ı cânânı temennâ eylerem
Tâli'ümde bir gün olmadı dirîgâ feth-i bâb (G. 6/3)

Nice yıldur hasretiyle dem-be-dem
Eşk-bâram eşk-bâram eşk-bâr (G. 31/4)

Nice yıllardur yolunda âh kim hâk olmuşam
Bulmadum sen serv-i ser-keş dâmenine dest-res (G. 64/2)

Şâhî, zaman ile ilgili sâl ve dem ifadelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur. Âşık, pek çok yıldır tek muradının sevgilinin busesi olduğunu söylemiştir:

Murâdum niçe sâl u niçe demden
Hemân bir bûsedür ol gonçe-femden (G. 109/1)

Beyitte şair, belirli bir zaman dilimini ifade etmek için ay ve yıl mefhumlarını bir arada kullanmıştır. Âşık, böyle bir zamanda kavuşma bayramına erişeceği günü düşünmüş fakat yine feryatta kalmıştır:

Ben umardum iki 'ıyd idem bu yıl bir ayda
İrmedüm 'ıyd-ı visâle kaldum âh u vâyda (G. 141/1)

3. Mevsimler

3.1. İlkbahar (Bahâr)

Klasik Türk şiirinde olduğu gibi *Şâhî Dîvânı*'nda da bahar en çok rağbet edilen mevsim olmuştur. Tazeliği, canlılığı ve insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkisiyle beyitlerde ele alınmıştır. Baharın gelişiyiyle tabiat canlanır. Klasik şiirde büyük önem arz eden güller açılır ve bülbüller ötmeye başlar. Âşık da bahar günleri gül zamanında şarap kadehine el uzatır:

Bahâr eyyâmı gül devri el ur câm-ı meye Şâhî
Gerekse sûfi-i şehrin safâsı olsun olmasun (G. 127/5)

Şairin “*bahârum*” diye seslendiği kişi sevgilidir:

Bahârum sohbetüm subhum dahı şem’-i şebistânüm

Kamer-çihrem yüzi bedrüm felekde mâh-ı tâbânüm (G. 95/1)

3.2. Sonbahar (Hazân)

Baharın zıddı olan sonbahar; ölümlük, ihtiyarlık, bitkinlik ve yaşlılığı temsil eder. O saçına kır düşmüş bir insan gibidir.¹⁵⁴ *Şâhî Dîvânı*’nda da sonbahar, klasik şiirin bu anlayışına uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sonbahar mevsimi, âşığın yüz ve yanak rengine benzetilen olmuştur. Lale yanaklı sevgili, âşığa merhamet etmemiş ve âşığın benzi hazan yaprağına dönmüş yani sararmıştır:

Döndi benzüm bâd-ı hecr ile hazân yaprağına

Yüzüme bak rahm kıl ey lâle-ruhsârüm benüm (G. 89/4)

Belâ-yı derd-i hecrünle bana hîç bilmezem n’oldı

Gönülden şâdluk gitdi yirine derd ü gam toldı

Ruhum berg-i hazân-mânendi bâd-ı hecr ile soldı

Helâk itdi beni hecrün ne müşkil derd imiş fûrkat (Mu. 2/3)

3.3. Kış (Şitâ)

Klasik şiirde kış mevsimi soğuk olmasından dolayı şairlerce pek istenmeyen bir mevsim olmuştur. Âşık, gül yüzlü sevgilinin dudağından şarap sunulduğu takdirde gül bahçesinin vermiş olduğu zevki kışın da bulabileceğini söylemektedir:

Bulurdum gülsitân zevkin şitâda

O gül yüzlüm lebinden sunsa bâde (G. 138/1)

4. Zaman Dilimleri

4.1. Yakın Zaman Dilimleri

4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri

4.2.1. Sabah (Subh, Seher)

Sabah bir zaman dilimi olması vesilesiyle beyitlerde dile getirilir. *Dîvânı*’da “*subha-dek, şam u seher ve subh u mesâ*” gibi ifadeler içinde, âşığın hâlinin

¹⁵⁴ Pala, a.g.e., s. 200.

ifadesinde vasıta olur ve çoğunlukla akşam sözcüğü ile birlikte tezat oluşturacak şekilde yer alır. Sabah, umumiyetle âşığın gecedan sabah vaktine kadar feryat ve ah ettiği beyitlerde ele alınmıştır. Ay yüzlü sevgilinin aşkıdan yanıp tutuşan âşık, sabaha dek sevgiliye olan hasretinden dolayı gözyaşı dökmüş ve bülbül gibi inlemiştir:

Hizmetünde gice gündüz peyk-veş cânım gezer
Hasretünden subha dek çeşmüm ciger kanın ezer (G. 23/1)

Gül yüzün ayrılığı ey lâle-had dâ'im beni
Giceler tâ subha dek bülbül gibi nâlân kılur (G. 44/2)

Dün gice yandum yakıldum ol mehûn 'ışkında ben
İnledüm tâ subha dek sıhhat nişânı görmedüm (G. 103/3)

Saf dudaklı sevgilinin hasreti, geceler boyunca âşığı uyutmamıştır:
La'l-i nâbun hasretiyle giceler tâ subha dek
Uyku girmez gözüme destümde bir peymânedür (G. 49/2)

Kendisini bir kuşa benzeten âşık, sabah akşam ayrılık kanından bir gıda aldığını söylemektedir:

Âşiyân-ı tende murg-ı câna her subh u mesâ
Pâdişâhum hûn-ı hecründen gıdâ eksük degül (G. 84/4)

4.2.2. Akşam (Şâm)

Akşam vakti, *Dîvân*'da nadir olarak görülen zaman dilimlerinden biridir. Bu zaman dilimi "*şâm u seher*" ifadesi aracılığıyla belirtilerek durumun sürekliliğini hatırlatır. Sabah akşam aşk mumuyla pervane gibi yanan âşık, güzellik meclisine sevgiliyi görme ümidiyle gelir:

Şem'-i 'ışka yanmağa pervâne-veş şâm u seher
Bezm-i hüsne gelmişem şem'-i şebistânım benüm (G. 102/2)

Âşığın reyhan gülü şeklinde seslendiği kişi sevgilidir. Sevgilinin yanağına karşı sabah akşam bülbül gibi feryat eden âşık, bunun unutulmasını istemez:

Bülbül gibi her şâm u seher haddüne karşı
Efgânlarımı ey gül-i reyhânun unutma (G. 143/4)

4.2.3. Gece (Şeb)

Şâhî *Dîvânı*'nda en fazla işlenen ve en fazla tasavvura konu olan zaman dilimidir. Gece, âşığın yalnız kaldığı ve sabaha dek feryat ettiği zamandır. Ayrılık gecesinde çok fazla kanlı gözyaşı döken âşık, gece yanmakta olan mumun sayesinde hâlini vasfeder:

Şol kadar kan agladum hecrün şebinde ben garîb
Bülbüle rahm itmeyen gülzâr elinden el-gıyâs (G. 14/2)

Sûret-i şem'-i şeb-i hecrün nicesi vasf idem
Şerha âgâz eylesem evvel zebân oda yanar (G. 53/14)

Âşık, gül bahçesinde bulunan sevgilinin çalı çırpı ile dost olduğunu gördüğünden beri gece gündüz bülbül gibi feryat figan etmiştir:

Rûz u şeb bülbül gibi feryâd u efgân eylerem
Olalı sen gonceye gülşende hem-dem hâr u has (G. 64/3)

Âşığın hüznünlü gönlünden gam ve keder eksik olmamaktadır:

Şâhiyâ endîşe-i hatt-ı lebiyle dil-berün
Rûz u şeb eksük degül gussa dil-i nâ-şâddan (G. 113/5)

Şâhî, aşağıdaki beyitte İskender hadisesine telmihte bulunmuş ve karanlık bir gecede İskender gibi gönlü susamış bir halde kaldığını söylemiştir:

Kaldı şeb-i zulmetde Sikender gibi Şâhî
Ol teşne-dili lebleri hayvânun unutma (G. 143/6)

Gece gündüz bülbül gibi ağlayan âşık, sevgilinin gül yüzünden ayrı kaldığından beri sinesinin kebab gibi olduğunu söylemiştir:

Gül yüzünden ayru cânâ sîne biryân oldu gel
Bülbül-i cân gice gündüz zâr u giryân oldu gel (G. 85/1)

4.2.4. D n, Bugün, Yarın

D v n'da kullanılan bu vakitler yakın zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiş veya gerçekleşecek olan durumları ifade etmek için kullanılır.  şık, dün gece sevgilinin saçının zincirini boynuna taktığını söylemiş ve yine dün gece o ay gibi olan sevgilinin a kıyla yanıp yakılmıştır:

D n gice zenc r-i zülfin boynuma takdum dimi 
Y  hay lid r dil-i d v nen n y  seyridür (G. 36/4)

D n gice yandum yakıldum ol meh n 'ı kında ben
 nled m t  subha dek sıhhat ni  n  görmedüm (G. 103/3)

 şık, d n sevgilinin mahallesinin başında siyah yüzlü rakip tarafından ayıplanma ta ına tutulduğunu söylemiştir:

Ser-i k yunda seng-i ta'ne tutdı d n beni hayl 
G reyin ol rak b-i r -siy h  seng-s r olsun (G. 123/4)

Bugün ve yarının birlikte ele alındığı beyitlerde zamanda kesinlik söz konusu değildir. Kısa bir zamanda gerçekleşecek olan olaylar için bugün yarın ifadesini kullanan şair,  şığın ömrünün hasretler içerisinde geçeceğinden söz eder. Bugün de yarın da  şığın tek amacı gam çekmektir:

H  bugün yarın diyü hasretle geçdi ' mr m z
Dostum ' lemde bir vuslat zem n  yok mıdur (G. 24/2)

Bu gün yarın kaçan irem diyü gam yime maks da
Tahammül eyle göz yumup a ınca i te h  geldi (G. 155/4)

Sevgili eğer yarın orada yüzünü göstermezse, yüce cennet  şığın gözlerine cehennem gibi görünecektir:

D d run  göstermez isen ger yarın anda
D zah görine gözlerüme cennet-i me'v  (G. 1/6)

III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı Erba'a)

Erzurumlu İbrahim Hakkı ansiklopedik nitelikteki *Marifetname* adlı eserinde, kâinatın var oluş konusunu işlerken anâsır-ı erba'a görüşüne yer vermektedir. İbrahim Hakkı, kâinatın ortaya çıkışı konusunda meşşai filozofların, özellikle de İbn Sina'nın felsefi modelini takip eder. Ona göre Allah'tan sudûr ederek ortaya çıkan kâinat, ay altı ve ay üstü âlemi olarak ikiye ayrılır. On akıl ve felekler, ay üstü âlemine ait ulvi (semavi) varlıklar iken ateş, hava, su ve topraktan oluşan dört unsur, ay altı âlemine ait süfli (aşağı) cisimlerdenidir. Dört unsur, dünyadaki varlıkların yapıtaşlarıdır. Bu unsurlardan ay üstü âlemdeki varlıkların etkisiyle sırayla madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar ortaya çıkmıştır.¹⁵⁵

Şâhî, şiirlerinde anâsır-ı erba'a'ya oldukça yer vermiş ve bu mefhumlarla ilgili pek çok tasavvura başvurmuştur.

1. Su (Âb)

Yaratılışın sırrını taşıyan varlık sudur.¹⁵⁶ Su, doğadaki tüm canlıların yaşamasına sebep olan bir sıvıdır. Sevgili uğruna türlü gözyaşı döken âşşğın gözleri ağlamaktan Ceyhun suyu (nehri) gibi olmuştur. Gözyaşlarının Ceyhun suyuna benzetilmesinin sebebi çokluğundan ötürüdür:

Ey serv-i ser-firâzem der-cüst ü cûy-ı vuslat
Her sû reved sirişkem mânend-i âb-ı Ceyhûn (G. 13/4)

Beyitte Hızır'ın vermiş olduğu kutsal suya bir hatırlatmada bulunulur. Âşşık, sevgilinin saki gibi olan dudağından şarap sunmasını ister. Cem'in kadehinden sunulan Hızır suyuna ise ihtiyaç duymaz:

Bize sâkî lebünden sun şarâbı
Gerekmez âb-ı Hızırî câm-ı Cemden (G. 109/2)

Hüzünlü bir gönüle sahip olan âşşğın içtiği su gözyaşıdır, yemeği ise ayrılık gamıdır:

Ey derd-i dile dermân sensüz dil-i mahzûnun

¹⁵⁵ İbrahim Ethem Karataş, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Anasır-ı Erba'a (Dört Unsur) Görüşü", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014, S. 33, s. 104.

¹⁵⁶ İskender Pala, *Dört Güzeller Toprak, Su, Hava, Ateş*, Kapı Yayınları, İstanbul 2016, s. 75.

Gözi yaşıdur âbı hecrün gamıdur aş (G. 163/2)

Âşık, sevgiliye kavuşma hâlini suya benzetir. Fakat sevgili, âşığa bu kavuşma suyundan vermez ve onu bahtiyar etmez:

Âteş-i hicrânla sen eylemedün beni tebâh

Kime yanup yakılup idem bu gün feryâd u âh

Âb-ı vaslunla beni şâd itmedün sen âh âh

A begüm a pâdişâhum a güzel hânım benüm (Mu. 11/6)

Sevgilinin ok gibi olan kirpikleri âşığın gönlünü paramparça eder. Âşığın gözyaşları da su yerine kan akıtır:

Zahm uraldan tîg-i müjgânun dil-i sad-pâreme

Su yirine kan akıdur çeşm-i giryânım benüm (G. 96/2)

Sevgilinin ayrılığının derdiyle hasret yatağında güçsüz kalan âşık, kan saçan gözlerinden başka yüzüne su serpeninin olmadığını söylemektedir:

Zebûnum pister-i hasretde derd-i hecr-i yâr ile

Yüzüme su seper yok dîde-i hûn-bârdan gayrı (G. 167/2)

1.1. Su ile İlgili Mefhumlar

1.1.1. Deniz (Bahr, Deryâ, ‘Ummân), Damla (Katre)

Şâhî *Dîvânı*’nda deniz; devâsâ büyüklüğü, derinliği ve içerisinde değerli taşları barındırması sebebiyle beyitlere konu olmuştur. Deniz, sonsuzluğu simgeler. Âşığın nazarında ilahlık, deniz gibidir. İlah bir deniz kutsiyet açısından önemlidir. Orada dünya ve ahiret iki damla olur. Âşık, sonsuz deniz katında bir damlanın hâlinin ne olacağını sorgular:

Deryâ-yı ulûhiyyetine nisbeten ey şâh

Gûyâ ki iki katre durur dünne vü ‘ukbâ (G. 1/2)

Niçe izhâr eylesün yanunda Şâhî ma’rifet

Bahr-i bî-pâyân katında katrenün hâli n’ola (G. 2/7)

Deniz, bolluğu açısından bir bağış gibi düşünülmüştür. Âşık, günahlarının affedilmesi için bağış denizinden medet ummuştur:

Zi-behr-i magfîret tâ çend nâlem
Hudâyâ bahr-i gufrân-ı tu çün şod (G. 7/3)

Âşığın sel gibi olan gözyaşları, dünyanın geleceğini okyanus hâline getirmiştir:

Gözlerüm yaşını ger kurtarmaya hecrün odı
Seyl-i eşküm bu cihânı ‘âkıbet ‘ummân kılur (G. 44/6)

Beyitte aşk, sonsuzluğu açısından denize benzetilmiştir. Gönül kayığı, aşk denizine dalgıç gibi dalmıştır:

Taldı ‘ışkun bahrine dil zevrakı gavnâs-vâr
Ne halâsı var anun ne ana hadd ü (ne) kenâr (G. 53/16)

Gönül bir anlamlar denizidir:

Gûş-ı âfâkı dūr-i nazmıyle tezyîn eyledi
Tab’-ı Şâhî var ise bahr-i me’ânîdür gönül (G. 87/10)

1.1.2. Akarsu (Cûy), Irmak (Cûy-bâr)

Akarsu ve ırmak genel itibariyle çokluğu, şekli ve hızı bakımından âşığın gözyaşlarına benzetilen olur. Âşık, başı göğe ulaşmış sevgiliye kavuşmak için dönüp dolaşır. Gözyaşı ırmak gibi olan âşığın her tarafı ağlamaktan Ceyhun nehrine döner:

Ey serv-i ser-firâzem der-cüst ü cûy-ı vuslat
Her sû reved sirişkem mânend-i âb-ı Ceyhûn (G. 13/4)

Mecnûn gibi feryat eden âşığın göğsü yanık, ciğeri kebab, gözyaşları ise akarsu olmuştur:

Zülf-i Leylâ gibi bu gönlüm müşevveş bî-karâr
Hâl-i Mecnûn gibi kârum rûz u şeb feryâd u zâr
Sîne sûzân u ciger biryân u çeşmüm cûybâr
Bir meh-i nâ-mihr-bânun hasretindendür benüm (Mu. 6/3)

1.1.3. Bulut (Sehâb, Ebr), Yağmur (Bârân)

Gökyüzü cisimlerinden olan bulut, güneşi örtmesiyle adından söz ettirir. Dünyayı aydınlatan güneşe bulut olmayınca bakmak pek hoştur. Beyitte dünyayı aydınlatan güneş ile kastedilen kişi sevgilidir. Şâhî, rüzgâra seslenir ve sevgilinin yüzüne dökülen siyah saçları kaldırmasını ister:

Bî-ebr nazar hûb buved mihr-i cihân râ
Ey bâd ber-efrâz zi-ruh zülf-i siyâhî (G. 17/4)

“(Sevgili) güneş gibi olan yüzünün üzerinde saçını dağıtma ve güneşin yüzünü âlemde bulut örtmesin.” diyen şair, bulutun önemli bir ısı kaynağı olan güneşin güzelliğini örtmesinden endişe duymaktadır:

Gün yüzün üzre nigârâ zülfün efşân eyleme
Âfitâbun yüzini ‘âlemde dutmasun sehâb (G. 6/2)

Ebr ve bârân mefhumu, murabbanın bir bölümünde âşığın hâline ağlaması özelliğiyle ele alınmıştır:

Hâlûme gökde dem-â-dem ebr ü bârân aglasun
Acısun derdüme yiryüzinde ‘ummân aglasun
Halk efgân eylesün hâlûme yârân aglasun
Aglasun kan aglasun bu çeşm-i giryânun benüm (Mu. 8/4)

1.1.4. Çiğ (Jâle)

Dîvân’da bir beyitte konu olan çiğ mefhumu, sevgilinin ağzının etrafındaki teri kastetmek için kullanılmıştır. Sevgilinin ağzının goncası, çiğ ile dolmuştur:

Seher bezm ehline mânend-i bâde
Dehânın goncenün pür itdi jâle (G. 136/2)

1.1.5. Tûfân, Sel (Seyl)

Dîvân’da kullanılan bu mefhumlar çokluğu açısından âşığın gözyaşına benzetilen olur. Sevgili, âşığın gönül mülkünü harap eder. Âşık da bunun neticesinde dünyayı sular altında bırakır:

Yaşumla gönül mülkini vîrân ideyorsın
Garka virüben ‘âlemi tûfân ideyorsın (G. 117/1)

Âşık, sevgilinin yanağına dökülen saçlarının ayrılığından dolayı kan saçan gözleriyle dünyayı baştanbaşa sele vermiştir:

Fürkat-ı zülf ü ruhuyla dîde-i hûn-bârdan

Seyle virdüm ser-te-ser dünyâyı bir gün bir gice (G. 147/2)

1.2. Önemli Sular

1.2.1. Âb-ı Kevser

Cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan âb-ı Kevser, *Şâhî Dîvânı*'nda umumiyetle sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. (Bkz. Sevgili) Sevgilinin boyu, tûbâ ağacı; dudağı, Kevser suyu; ayva tüyleri, reyhan; yanağı ise kırmızı bir güldür:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser

Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

1.2.2. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)

Âb-ı hayât, ölümsüzlük suyu anlamına gelir. İskender'in bu suya ulaşmak istediği ancak Hızır ve İlyas'ın içebildiği bilinir. Beyitte bu hadiseye telmihte bulunulmuştur. Âşık, Cem'in kadehi gibi olan gam kadehini içmek isterken ölümsüzlük suyunu içmek istememiştir:

Nûş idüp gam câmını her lahza câm-ı Cem gibi

Hızr ile zulmata varup âb-ı hayvân istemez (G. 63/4)

Âşık, sevgilinin can bağışlayan ağzından ölümsüzlük suyuna erişmiştir:

Dehân-ı cân-bahşundan irişdüm âb-ı hayvâna

Ümîdüm ol ki 'âlemde ecelden ben emân buldum (G. 98/3)

Sevgilinin sohbetinin sefası âşığın canına can katar. Sevgiliye kavuşabilmek ise ona ölümsüzlük suyunu verir:

Cânuma cânlar bağışlardı safâ-yı sohbetün

Âb-ı hayvândur meger var ise cânâ vuslatun

Şimdi n'eylerdi bu Şâhî derdmendi fürkatün

Ger hayâlün olmasa bu yolda hem-râhum benüm (Mu. 7/5)

1.2.3. Âb-ı Zemzem

Zemzem suyu, Kâbe yanında bulunan kutsal sudur. Sevgilinin mahallesi, Kâbe olarak tasvir edilirken, âşığın gözyaşı ise zemzem suyuna benzetilmiştir:

Be-gird-i Ka'be-i kûyet sirişkem
Nazar kon hemçü âb-ı zemzem üftâd (G. 6/4)

2. Toprak (Hâk, Tûrâb, Gerd)

Dîvân'da yer alan bu mefhumlar çoğunlukla sevgilinin ayağı toprağını kastetmek için kullanılır. Sevgilinin ayağı toprağının tozu, âşığın gönül gözüne tûtiyâ sürer, şifa verir:

Ey gubâr-ı hâk-i pâyun çeşm-i câna tûtiyâ
Hayr-makdem merhabâ şâhum safâ geldün safâ (G. 2/1)

Cevâb-ı sükker-âmîzün durur dil derdine dermân
Gubâr-ı hâk-i pâyundur gözüme tûtiya senden (G. 130/15)

Şâhî, hasretinin derdiyle ölmek üzereyken sevgilinin ayağı toprağına erişmiş ve sonsuz hayatı bulmuştur:

Ölürdüm derd-i hasretle şehâ fûrkat diyarında
İrişdüm hâk-pâyuna hayât-ı câvidân buldum (G. 98/4)

Toprak, aynı zamanda insan hayatının sona ermesiyle gidilecek olan yerdir. Bir avuç topraktan yaratılan insan, öldükten sonra yine toprağı gidecektir. Âşık, yürüdüğü yolun toprağında sevgiliye olan hasretinden dolayı sürme sürmek ister ve bu yolda bedeni toprak olur:

Gerd-i râhun kuhl idinmek hasretinden ey nigâr
Şâhî-i bî-çâre bu yolda tûrâb oldu tûrâb (G. 7/5)

Nice yıllardur yolunda âh kim hâk olmuşam
Bulmadum sen serv-i ser-keş dâmenine dest-res (G. 64/2)

2.1. Toprak ile İlgili Mefhumlar

2.1.1. Dağ (Kûh, Kûh-sâr), Taş (Seng)

Dîvân'da dağ mefhumu genellikle Ferhâd ile birlikte anılır. Böylelikle Ferhâd ile Şîrîn hikâyesindeki Ferhâd'ın Şîrîn için dağı delmesi olayına hatırlatmada bulunulur. Leylâ ayrılığıyla dağın eteğine düşen âşık, Mecnûn kıssasında olduğu gibi yabani hayvanlarla yalnız kalmak istemiştir:

‘İşkunun Ferhâdı oldum tutdum âhumdan külüng
Dil-ber isterin lebünçün kesmişem kûh-ı girân (G. 129/2)

Ben ol Leylâ firâkıyla düşüp dâmân-ı kûhsâra varup
Mecnûn-sıfat dutsam vuhûş ile n’ola ülfet (G. 12/3)

Dîvân'da taş mefhumu ise “taş kalpli” ifadesi dâhilinde “*seng-dil* ve *seng-i hâre*” biçimiyle ele alınmıştır. Âşığın ah oku sevgilinin acımasız gönlüne herhangi bir fayda sağlamamıştır. Çünkü o taş kalplidir ve âşığın inlemelerine merhamet etmemiştir:

Tîr-i âhum gönlüne kâr itmedi
Katı sengîn-dilsin ey nâzûk-mizâc (G. 18/3)

Feryâd u nâleme rahim itmedi seng-dil
Hışm u ‘îtâbı yine hemân ber-karârdur (G. 45/3)

Rahm eylemez figânına ben bî-dilün meded
Benzer ki kalbi ol güzelün seng-i hâredür (G. 45/2)

Klasik Türk şiirinde aşk sırrı, açıklanılmaması gereken bir durumdur. Ferhâd, dağı delerek aşk sırrını âleme açıklamıştır. Şâhî de kendisini Ferhâd’a benzetmiş ve aşk sırrını açıkladığı için başına balta vurulmasının layık olduğunu söylemiştir:

Sırr-ı ‘ışkı kûhken faş itdüğüçün ‘âleme
Ko urulsun başına Şâhî sezâdur tîşesi (G. 160/5)

3. Hava

Hava, dünyadaki canlıların yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan en temel unsurdur. *Şâhî Dîvânı*'nda hava, kelime olarak fazla yer almasa da rûzgâr, yel ve birçok rûzgâr çeşidi *Dîvân*'da bir hayli zikredilmiştir. Bahar mevsiminin gelişiyile birlikte tabiata canlılık kazandıran rûzgâr, âşığı da sevindirir. Bu ruh hâli, âşığı sevgiliye kavuşma noktasında heveslendirir. Fakat Şâhî, sevgilinin ayağı toprağından ayrı düşme ihtimaline karşı hâline vah eder:

Vasl-ı cân-bahşunla ihyâ eylemişken rûzgâr
Hâk-i pâyünden cüdâ eylerse yine vâ bana (G. 2/3)

Âşıkların ahı rûzgâr gibidir ve âşık, ahının rûzgârından sevgilinin servi gibi olan boyunu saklamasını ister:

Bâd-ı âhumdan sakın nâzûk-nihâlüm kaddüni
Döymeye şâyed mizâcî kim dahî nâ-restedür (G. 40/4)

Lütfü rûzgâra benzeten Şâhî, kan döken gözyaşlarının dünyayı sele vereceğini söylemektedir:

Men' kılmazsan eger ey dost bâd-ı lutf ile
Seyle virür 'âlemi bu çeşm-i hûn-bârum benüm (G. 89/3)

Beyitte ayrılık, rûzgâra benzetilir. Kavuşma gemisi karaya vurmak ister. Âşığın gözyaşlarının seli ise coşarak deniz olmaya hazır hâle gelir:

Bâd-ı fûrkat fûlk-i vaslı karaya urmak diler
Vaktidür ey seyl-i eşküm cûşa gel deryâ gibi (G. 168/6)

3.1. Rûzgâr Çeşitleri

3.1.1. Sabâ

Divan şiirinde sık kullanılan rûzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ, daha çok koku ile olan taşıma, dağıtma ve yaymaya dayanan ilişkisi bakımından ele alınır. Sabâ, güzel kokusu yüzünden sevgilinin saçlarına düşkündür. Onu çözer, dağıtır ve uçurur. Sevgilinin saçlarına dokunduğu için güzel kokar. Sabânın taşıyıp dağıttığı kokuların başında misk, anber, sümbül ve reyhan gelir. Aynı zamanda sabâ

sevgiliden haber getiren, onun güzelliğinden söz eden bir postacıdır. Bazen de âşık kendisini sabânın eline bırakır ve sevgilisine götürmesini ister. Türk ve İran edebiyatının ortak öğelerinden biri olan sabâ, estiği yön dolayısıyla Çin, Maçın ve Hıta ülkelerinden gelmiş veya oralara uğramış olarak kabul edilir. Bu ülkeler daha çok misk ile birlikte ele alındığından sabâ da güzel kokulu, misk taşıyan bir rüzgâr olarak hayal edilir.¹⁵⁷

Şâhî Dîvânı'nda sabâ, divan şiirinde sözü edilen bu kullanıma uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Sabâ, sevgiliden haber getiren bir haberci konumundadır. Âşık, sabâ rüzgârına seslenir ve lale yanaklı, servi boylu sevgilinin nasıl olduğu konusunda bilgi almak ister. Âşık için sevgilinin sağ olup olmadığı son derece önemlidir:

Ey sabâ lutf it haber vir ol nigârum hoş mıdur
Lâle-haddüm serv-kaddüm gül-‘izârum hoş mıdur (G. 27/1)

Ey bâd-ı sabâ Şâhîye lutf eyle haber vir
Yârün nicedür hâli ‘aceb sag u esen mi (G. 153/5)

Sevgiliye mektup yazan âşık, sabâ postacısının bu mektubu kulak eylemeyen yâre ulaştırmasını ister:

Ey peyk-i sabâ nâmemi dil-dâre irişdür
Ol nâmemi gûş eylemeyen yâre irişdür (G. 48/1)

3.1.2. Nesîm

Dîvân'da bir beyitte nesîm mefhumu, Hz. Îsâ'nın ölüleri diriltmesi durumuna ve cömertlik rüzgârına bağlı olarak işlenmiştir:

‘Îsâya nesîm-i keremün olmasa hem-dem
Mevtâyı cihânda idebilür midi ihyâ (G. 1/4)

3.1.3. Sarsar

Sarsar rüzgârı, bir beyitte âşığın ahına benzetilen olur. Şiddetli ve soğuk esen bir rüzgâr olan sarsar, âşığın suretini sarartmış; dağlık yerin meşesini, yaprak ve meyvesini yere dökmüştür:

¹⁵⁷ H. Dilek Batislam “Divan Şiirinde Sabâ”, *Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI*, (Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan II), İstanbul 2005, s. 4.

Bâd-ı âh-ı sarsarumdan sûretin zerd eyleyüp

Berg ü bârın yire dökdi kûhsârın mîşesi (G. 160/3)

4. Âteş (Nâr, Od, Şu'le)

Dört unsurun tamamlayıcı unsurlarından biri olan ateş, klasik şiirde olduğu gibi *Şâhî Dîvânı*'nda da mecazî anlamda ele alınmış ve bazı tasavvurlara konu edilmiştir. Aynı zamanda eserde şairin kaleme aldığı "ateş" redifli bir gazel mevcuttur. (G. 70) Ateş, umumiyetle aşk için benzetilen olmuştur. (Bkz. Aşk ile İlgili Tasavvurlar). Resim gibi güzel sevgili, âşığın başına mum gibi ateşler yakar. Âşık da buna rağmen sevgilinin yolunda pervane gibi yanmanın sevap olacağını söyler:

Şem'-veş odlar yakar başuma her dem ol nigâr

Yolına pervâne-veş yanmak savab oldı savab (G. 7/3)

Zahitle sohbet eden âşık, cehennem ateşinden korkusu olmadığını söyler. Çünkü ayrılık ona yedi cehennem ateşi kadar olur:

Cehennem âteşinden yok durur bâküm benüm zâhid

Bana olup durur hicrân yedi tamu kadar âteş (G. 70/2)

Âşığın ahı o kadar derindir ki yakıcı sinesi gibi gönlü de tutuşup ateşler içerisinde yanmıştır:

Bir âh ideyin sine-i sûzân oda yansun

Bagrum göyinüp dil tutuşup cân oda yansun (G. 111/1)

Ateş ile ilgili ele alınan mefhumlardan biri duman anlamına gelen dûd'tur. Genellikle âşığın ahına benzetilen olur. Hasret ateşinin dumanı, âşığın gözlerinin yaşını akıtır:

Akıtdı gözlerüm yaşını dûd-ı âteş-i hasret

Eritdi yüregüm yağın ne müşkil derd imiş fûrkat (G. 12/1)

Ay gibi parlak yüzlü sevgili, yabancılarla etrafı seyrettiği için âşık, ahının dumanıyla âlemi gök rengine boyamak ister:

Dûd-ı âhumla ne tan göge boyasam 'âlemi

Gayrlarla seyr ider ol mâh-ı tâbânum benüm (G. 96/3)

Ateş ile ilgili ele alınan diğer bir mefhum ise tennûrdur. Âşık, aşkın can yakıcı ateşini ifade etmek için tennûr/fırın unsuruna yer vermiştir. Âşığın kebab gibi olan sinisinin yanında iki şişe şarabı da bulunmaktadır:

Dil-i tennûr sînede cânâ kebâbum var benüm

Hem iki gözüm iki şişe şarâbum var benüm (Müf. 8)

4.1. Âteş ve İlgili Tasavvurlar

4.1.1. Ruh

Ateşin bu unsurla bir tasavvur içinde yer alması renk benzerliğine dayanır. Sevgilinin güneş gibi parlayan yanağı ateş saçar ve âşığın bağırını kebab eder. Sevgilinin dudağının hasreti ise âşığın gözyaşlarını şarap gibi yapar:

Âteş-i mihr-i ruhunla bagrumı kıldun kebâb

Hasret-i câm-ı lebünle eşkümi itdün şarâb (G. 6/1)

Âşık, sevgilinin yanağının şevkiyle sabaha kadar ateşler içerisinde kaldığını söylemektedir:

Âteş-i şevk-i ruhunla giceler tâ subha dek

Bâl u per yakmagı ta'lîm eylerem pervaneye (G. 145/4)

4.1.2. Hicrân, Hasret, Firâk, Âh, Gurbet, Gam

Ateşin bu unsurlarla ilgisi yakıcılığı ve âşığın sinesinde hâsıl ettiği acı sebebiyledir. Hasret ateşiyle yanıp tutuşan âşığın bağı da gönlü de kebab gibi olur. Gam meclisinde bulunan âşığın gözyaşları ise kırmızı bir şarap hâlini alır:

Âteş-i hasret nigârâ eyledi bagrum kebâb

Dûd-ı hecrün eyledi şâhâ gözüm yaşın şarâb (G. 8/1)

Nâr-ı fûrkatde dil-i mahzûnumı biryân idüp

Bezm-i gamda eşk-i çeşmüm âb-ı engûr eyledün (G. 83/7)

Cehennem ateşi ayrılık ateşinden oluşan bir kıvılcımdır:

Ey firâkun âteşinden nâr-ı dûzah bir şerer

Ravza-i cennet cemâlün gülşeninden bir eser (G. 22/1)

Âşık, hasret ateşiyle yanıp yakılmak ister ve ayrılık derdine herhangi bir çare bulamaz. Çünkü o, bu dert ve sıkıntının başına kismet olarak yazıldığını söyler:

Niçe bir bu âteş-i hasretle yanam yakılam
Mümkün olmadı ki derd-i hecre bir çâre kılam
Kismet-i rûz-ı ezelmîş bana bu derd ü elem
Bir vefâsuz yâr sevdüm n'ola hâlüm bilmezem (Mu. 5/3)

Murabbanın bir bölümünde âşık, sevgiliye seslenmiş ve şunları söylemiştir:
“Ayrılık sıkıntısı beni dertli eyledi. Ayrılığın keskin hançeri ise sinemi yaraladı.
Gurbet ateşi de bağrımı yakıp toprak eyledi.”

Mihnet-i hecrün nigârâ derd-nâk eyler beni
Hançer-i bürrân-ı fûrkat sîne-çâk eyler beni
Âteş-i gurbet yakup bagrumı hâk eyler beni
Gel gel ey cân yohsa hicrânun helâk eyler beni (Mu. 18/1)

Dünyayı aydınlatan sevgiliyi göremeyen âşığı, gam ateşinden ziyade hasret ateşi yakmaktadır:

Nâr-ı gamdan da ziyâde yakıyor hasret odı
Görmeyelden berü ey mihr-i cihân-tâb seni (G. 166/2)

IV. HAYVANLAR

1. Kuşlar

1.1. Umûmî Olarak Kuş

Kuş mefhumu, *Şâhî Dîvânı*'nda oldukça fazla zikredilmiş ve pek çok tasavvura konu olmuştur. Şâhî'nin şiirlerinde kuş genellikle murg ifadesiyle ele alınmıştır. *Dîvân*'da birbirinden farklı beş kuşun adı geçmektedir. Bu kuşların bazıları Hümâ, Ankâ gibi efsanevî kuş türleri iken bazıları ise bülbül, keklik ve doğan gibi gerçek hayatta karşılaşılabilen kuşlardır.

Beyitte Mecnûn'un başında kuşların yuva yapması olayına bir hatırlatmada bulunulmuştur:

Şöyle hayrân itdi ‘ışkun beni ey Leylâ-hırâm
Kim başumda yaptı Mecnûn gibi kuşlar âşiyân (G. 129/4)

Şâhî, kuş mefhumu ile can ve gönül arasında ilgi kurmuş ve şiirlerinde “*can kuşu, gönül kuşu*” gibi söylemlere yer vermiştir. Âşığın gönlü kuşa benzetilir ve gönül sevgilinin karmaşık saçlarına kapılarak tuzağa düşmüş bir şekilde tasavvur edilir:

Tolaşaldan zülf-i pür-çînüne cânâ murg-ı dil
Bir duzâga düşdi kim mümkün degül ana rehâ (G. 4/2)

Beyitte can kuşu ile âşığın canı kastedilmektedir. Aynı zamanda sevgilinin beninin tanesine düşen pek çok can kuşu olduğu da söylenmektedir:

Cân murgı gibi dâne-i hâlüne düşen çok
Gönlüm gibi zülfüne giriftâr ele girmez (G. 54/4)

1.2. Kuş Çeşitleri

1.2.1. Bülbül (‘Andelîb)

Bülbül, *Şâhî Dîvânı*’nda adına en fazla rastlanan kuş türüdür. Bülbülün *Dîvân*’da yaygın olarak kullanılması âşık ile özdeşleştirilmesinden dolayıdır. (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar) Bu benzerlik ilgisi âşığın güle olan hayranlığından ve aşkından ötürüdür. Klasik şiirde bülbül, güle âşık olarak tasavvur edilmiştir. Sevgiliyi gül bahçesinde başkalarıyla gören âşık, bülbül gibi feryat figan etmiştir:

Çün tu der-sahn-ı gülistân der-neşîn bâ-hasân
Pîşe-i mâ hem-çü bülbül nâle vü efgân şod (G. 4/4)

Âşığın gönlü, bülbüle benzetilir. Gönül bülbülü inledikçe goncalar sessizleşir, servi hayran kalır, menekşe ağlar, nergis ise hastalanır:

Bülbül-i dil nâlesinden gonceler dem-bestedür
Serv hayrân u benefşe zâr u nergis hastedür (G. 38/1)

Sevgili, güzelliğin gül bahçesinde bulunan yeni açılmış bir güldür. Gamı dikene benzeten Şâhî, can bülbülünün inlemekte olduğunu söyler:

Hâr-ı gamda ‘andelîb-i cânı nâlân eyleyen
Gülsitân-ı hüsn içinde bir gül-i nev-restedür (G. 38/2)

Âşık, güzelliğin gül bahçesinin bülbülüdür. Servi boylu sevgilinin yüzü gül, yanağı lale, ağzı ise goncadır:

‘Andelîb-i gülsitân-ı hüsnüyem ey serv kad
Bir yüzi gül lâle-had gonce-dehânumsın benüm (G. 90/4)

Gönül ve can bülbülü olarak nitelendirilen âşık, sevgilinin güzellik bahçesinden uzak kaldıkça bağı delinmiş ve feryat figan etmiştir:

‘Andelîb-i dil ü cân gülşen-i hüsnünden ırag
Hâr-ı hecr ile delüp bagrını efgân itdi (G. 154/3)

1.2.2. Papağan (Tûtî)

Gönül bir beyitte tasavvufî anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Şair, papağan ile gönül arasında ilgi kurmuş ve beyitte “gönül papağanı” gibi bir söyleme yer vermiştir. Ten kafesinde bulunan gönül papağanı, kanatlarını açmış ve sevgilinin mahallesine düşmek için bir serzenişte bulunmuştur:

Tûtî-i dil kafes-i tenden eyâ rûh-ı revân
Bâl açup kûyuna düşmege tekâzâ ideyor (G. 46/2)

Papağanın şekerle beslendiği bilgisini içeren bir beyitte sevgilinin ağzı papağan gibi vafedilmiştir. Papağan gibi olan ağız, âşığı kendine hayran bırakmış ve sessizleştirmiştir:

Şâhîyi vâlih ü âşüfte vü dem-beste kılur
Tûtî-âsâ dehenün kim şeker-efşânlug ide (G. 149/5)

1.2.3. Doğan (Şâh-bâz), Keklik (Kebk)

Dîvân’da bir beyitte şâh-bâz ile keklik birlikte ele alınmıştır. Âşığın gönlü keklige, sevgilinin kâkülü ise doğana benzetilmiştir. Sevgilinin kâkülünün doğanı, özgürlük çölünde gezen âşığın gönül keklğini avlamıştır:

Şâh-bâz-ı kâkül-i dil-ber bu gönlüm kebkini
Geşt iderken deşt-i âzâdîde hoş itdi şikâr (G. 53/13)

Şâh-bâz kıymetli bir kuş olması dolayısıyla gönül olarak tasavvur edilmiştir. Âşığın başında bin türlü dert olduğu için gönül doğanı gezip av yapmak istememiştir:

Başında gussadur üsküf ayagı hecr ile beste

Anunçün şâh-bâz-ı dil gezüp sayd u şikâr itmez (G. 61/2)

1.2.4. Ankâ, Hümâ

Ankâ ve Hümâ iki efsanevî kuştur. Ankâ kuşu, mitolojik bir kuş olup Kafdağı'nın arkasında yaşadığına inanılmaktadır. Tasavvufta kanaatin simgesidir. Kafdağı da semboliktir.¹⁵⁸ Beyitte “*Ey Şâhî! O sadık sevgiliyi neden arayıp soruyorsun? O da tıpkı Ankâ kuşu gibidir, ismi ve cismi yoktur.*” denilerek beyit tasavvufî boyutuyla ele alınmıştır:

Yâr-ı sâdık arayup n'eylersin ey Şâhî kim ol

Fi'l-mesel Ankâ gibi bir ismdür kim cism yok (G. 77/5)

Gönül, Ankâ kuşunun mekânıdır. Mekânsız olan Hümâ'nın yuvası ise yine gönüldür. Beyitte mekânsız olan Hümâ ile kastedilen değerli varlık Allah'tır:

‘Işk derler adına ‘Ankâ mekânıdur gönül

Ol Hümâ-yı lâ-mekânun âşiyânıdur gönül (G. 87/1)

Sevgili, Hümâ gibi bir görünüşe ve ay gibi parlak bir yüze sahiptir:

Âsumân-ı rif’atün mihr-i cihân-ârâsısın

Çarh-ı hüsnün ey hümâ-tal’at meh-i tâbânı sen (G. 122/2)

Beyitte Hümâ, kavuşulmak istenilen bir kuş türü olarak tasavvur edilir. Âşık, ay yüzlü sevgiliye seslenir ve gökte uçan Hümâ kuşunun nasıl görüldüğünü sorar:

Hümâ-yı vaslun ey meh-rû ‘acebdür gökde uçarken

Salup şehbâz-ı şî’rüm dest-i tab’umdan şikâr itdüm (G. 104/2)

¹⁵⁸ Fatma Sinecen, “Usûlî Divanı’nda Kuşların Sembolik Değerleri”, *Littera Turca Dergisi*, C. 3, S. 3, s. 124.

2. Dört Ayaklı Hayvanlar

2.1. Köpek (Seg, Ît)

Klasik şiirde olduğu gibi Şâhî'nin şiirlerinde de köpek, umumiyetle rakip için kullanılan bir benzetme unsuru olmuştur. (Bkz. Rakip ile İlgili Tasavvurlar) Bu köpekler sevgilinin mahallesinden ayrılmaz. Sevgili, mahallesinde bulunan rakiplerle âşığın eş olmasını ister. Bu durumun köpek gibi olan rakibe azap olacağı söylenir:

İtlerümle hem-ser ol sen gitme dir bana habîb
Hamdû-li'llâh seg rakîbe hoş azâb oldu azâb (G. 7/4)

Dîvân'da bir beyitte toplumsal eleştiri söz konusudur. İnsanlar, aç köpek gibi olan leş dünya için birbirine diş bilemektedir:

Gürisne seg gibi cîfe cihân çün
Biri birine diş biler halayık (G. 76/3)

2.2. Bebr

Bebr, daha çok Hindistan'da yaşayan ve kaplana benzeyen, kedi yapılı, gayet büyük, üstü yol yol tüylü bir hayvandır. Saldırdığı zaman tüyleri öyle bir kabarır ki gören ürkermiş ve bu haldeyken aslan bile ondan korkup kaçarmış.¹⁵⁹

Murabbanın bir bölümünde âşığın çekmiş olduğu gam, yırtıcı bir hayvan olan bebre benzetilmiştir. Sevgiliden ayrı kalan âşığın bağı, yara ile kan dolmuş ve âşığın hâlinde hâl kalmamıştır:

Bebr-i gam pâyende-hâl ü dil diğer-gûn olmada
Kara bagrum pençesi zahm ile pür-hûn olmada
Nesne yok hâlümde kaldum şöyle magbûn olmada
Dâd elünden ey cefâsı çok vefâsuz çarh-ı dûn (Mu. 12/3)

2.3. Âhû

Ahu, güzelliği özellikle de gözleri sebebiyle sevgili ve sevgilinin gözleri için benzetilen olur. Gözü, Çin ahusuna benzeyen sevgilinin kâkülü ise Tatar miskidir:

Ey gözi âhû-yı Çîn ü kâkülü misk-i Tatar
Makdemünle eyledün Rûm illerini müşg-bâr (G. 53/1)

¹⁵⁹ Pala, a.g.e., s. 61.

2.4. At (Semend)

Şâhî Dîvânı'nda âşık, süratli ve çevik olan atına binmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. O, gül ortasında atını sürmüş ve orada gül ağızlı, servi boylu birini görmüştür. İçlerinden biri de âşığın gönlünü alıp gamlı yapmıştır:

Gül-geşt ide sahn-ı güle dün sürüp semend
Gıtdüm yanumca bir niçe gül-fâm u serv-kad
İçinde biri gönlüm alup kıldı müstemend
Meh-rûy serv-kâmet ü gül-bûy lâle-had (Mu. 19/1)

2.5. Aslan (Şîr)

Gücü ve kuvvetiyle şiirlerde yer edinen aslan, murabbanın bir bölümünde sevgilinin gamzeleri için benzetilen olmuştur. Sevgilinin gamzeleri de tıpkı aslan gibi güçlüdür:

Zülfî şikenci murg-ı dili eyleyüp esîr
Kıldı havâle gamzelerin cânâ hem çü şîr
Kaldum belâda olmadı bir lahza dest-gîr
Meh-rûy serv-kâmet ü gül-bûy lâle-had (Mu. 19/3)

3. Sürüngenler

3.1. Yılan (Mâr)

Dîvân'da yılan mefhumu sevgilinin saçının uzunluğu ve kıvrımından ötürü saç için benzetilen olur. (Bkz. Saç ile ilgili Tasavvurlar) Sevgilinin yılan gibi olan saçları âşığın gönlüne dolanır:

Mâr-veş tolandı zülfün gerdene gönlümün
Sînem üzre yayılup mâr oldu her mû târ u mâr (G. 29/2)

Sevgilinin kâkülü, âşığı darmadağın eder. Âşık da bunun sonucunda sevgilinin yüzüne dökülen perçemleri birer yılanı benzetir:

Kâkülün itdükde dil-ber târ ü mâr
Gözlerüme görünür her târ mâr (Müf. 2)

3.2. Semender

Ateşte yanmadığına inanılan ve ağzından alevler saçan semender, masalsı bir hayvandır.¹⁶⁰ Şair, aşk ateşiyle yanıp yakıldığını söyleyerek kendisini semendere benzetmektedir. Sevgilinin güneşe benzeyen yanağının sevdasına düşen âşığın cismine görenler onu ateşler içerisindeki semender sanır:

Düşürüp gönlümi mihr-i ruhi sevdâsına Şâhî
Dirîgâ göz göre yirüm semender gibi nâr itdüm (G. 104/5)

Bu cism-i nâ-tüvânım gören şerâr içinde
Sanur semenderem ben gûyâ ki nâr içinde (G. 148/2)

4. Böcekler

4.1. Karınca (Mûr), Sinek (Meges)

Karınca gözle görülemeyecek kadar küçük bir böcek türüdür. Âşığın karınca olarak tasavvur edildiği beyitlerde sevgili veya memdûh, genellikle Hz. Süleymân olarak ele alınmıştır. (Bkz. Hz. Süleymân) Âşık, karınca gibi olan canının ayaklar altına alınmasını ve ardıc ağacı gibi yapılmasını istememiştir:

Mûr-veş Şâhî ele alup metâ'-ı cânını
Pâyuna çekse Süleymân Hânum itme 'âr 'âr (G. 29/5)

Beyitte karınca ile Hz. Süleymân hikâyesine telmihte bulunulmuştur:

'Ârizun mülkini tutmuş hatun ey şâh-ı cihân
Mûr 'asker çeküp ister ki Süleymânlug ide (G. 149/2)

Şâhî, zayıf bir karıncadır. Bu zayıf cisminin padişah tarafından kabul edilmesini ister:

Getürdi cânını Şâhî kabûl eyle anı şâhum
Ki bir mûr-ı za'îfündür eyâ şâh-ı Süleymânım (G. 95/9)

Bu kez de âşığın gönlü karıncaya benzetilmektedir. Bu gönül, sevgilinin ayağı altında perişan bir hâlde yatmaktadır:

¹⁶⁰ Pala, a.g.e., s. 399.

Niçün düşdün diyü sevdâ-yı haddüme çeküp hattun
Dilüm mûr ayagı altında yatur pâ-y-mâl eyle (G. 142/3)

Âşık da tıpkı sinek gibi sevgilinin şirin dudağı için can verir ve bunun ayıp bir şey olmayacağını dile getirir:

Dil-berâ şîrîn lebüne cân virürsem tan degül
Kanda kim şehd ola lâ-büd meyl ider ana meges (G. 65/4)

Beyitte sinek, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan siyah beni için benzetilen olmuştur:

Şol hâl-i siyâhun ki yatur la'l-i ter üzre
Gûyâ ki megesdür ki konupdur şeker üzre (G. 139/1)

4.2. Pervâne

Şem' ile pervane arasındaki ilişki aşkı, âşığı ve sevgiyi sembolize etmiştir. Beşerî aşkıta görülen âşık, pervane sembolüyle, maşuk da şem' sembolüyle ifade edilmiştir.¹⁶¹ Şâhî de şiirlerinde şem' ve pervaneye bu özellikleri sebebiyle yer vermiş ve pervaneyi âşık için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. (Bkz. Âşık ile İlgili Tasavvurlar) Sevgili, âşığın başına mum gibi ateşler yakmış, âşık ise sevgilinin yolunda pervane gibi yanmak istemiştir:

Şem'-veş odlar yakar başuma her dem ol nigâr
Yolına pervâne-veş yanmak savab oldu savab (G. 7/3)

Âşık, sevgilinin yanağının mumuna karşı yanmış bir pervanedir:

Gün yüzünü göreliden olmuşam dîvâne ben
Şem'-i ruhsâruna karşı yanmışam pervâne ben
Çâre bulmaz hem dirîgâ derd ile hicrâne ben
Gönlüm ârâm eylemez taglara düşmemdür hemân (Mu. 14/3)

¹⁶¹ Kola, a.g.e., s. 350.

V. BİTKİLER

1. Ağaçlar

1.1. Umûmî Olarak Ağaç

Dîvân'da mîşe, erguvân, çenâr, 'ar'ar, tûbâ, şimşâd, sanavber ve servi ağacı türleri zikredilmiştir. Ağaç ile ilgili olarak ise nihâl ve dıraht unsurlarına yer verilmiştir. Fidan, umumiyetle sevgiliye benzetilen olur. Bu benzetme sevgilinin genç oluşunu vurgulamak içindir.

Âşık, sevgilinin nazik bir fidan gibi olan ince boyunu ahının rüzgârından sakınmasını ister:

Bâd-ı âhumdan sakın nâzûk-nihâlüm kaddüni
Döymeye şâyed mizâcî kim dahî nâ-restedür (G. 40/4)

2. Ağaç Çeşitleri

2.1. Servi (Serv), Şimşâd, Sanavber

Serv, *Şâhî Dîvânı*'nda adına fazla rastlanan bir ağaç türüdür. Bu kullanımda sevgilinin boyunun serve benzetilmesi önemli rol oynar. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar) Âşık, o servi boylu sevgilinin ayağına yüz sürer:

Ayagına yüz sürüp Şâhî o serv-kâmetün
Eşk-i çeşmüm cûş idüp akar 'aceb cûlar mıdur (G. 26/5)

Uzun boylu bir ağaç olan şimşâd, bu yönüyle sevgilinin boyuna benzetilir:

Merâmum tâze gülzârum riyâzum dürr-i şehvârüm
Çenârüm serv-i şimşâdum nihâlüm verd-i handânüm (G. 95/4)

Çam fıstığı ağacı anlamına gelen sanavber, servi ve şimşâd cinsinden bir ağaç olup sevgilinin boyu yerine kullanılır.¹⁶² Âşık, şimşâd ve sanavber ağacının sevgilinin boyuna hayran kaldığını söyler:

Hatun âşüftesi reyhân u 'anber
Kadün hayrânı şimşâd u sanavber (Mes. 2/3)

¹⁶² Pala, a.g.e., s. 390.

2.2. ‘Ar’ar

Yabani bir ağaç türü olan ve dağ servisi anlamına gelen ‘ar’ar,¹⁶³ sevgilinin boyu için benzetilen olur. Âşığın gönlü, sevgilinin vuslatıyla ferahlaşır. O boyu, ‘ar’ar; ağzı, gülen gonca gibi olan sevgilinin ayrılığıyla ise Şâhî’nin gözleri kan dolar:

Ey gönül şâd u ferahken vuslat-ı cânân ile
Ol boyı ‘ar’ar dehânı gonce-i handân ile
Ayırup çarh inledürse ‘âkıbet hicrân ile
Aglasun kan aglasun bu çeşm-i giryânüm benüm (Mu. 8/2)

2.3. Çenâr

Dîvân’da Şâhî, çenar ifadesini sevgiliye hitap edecek şekilde kullanmıştır. Çınar ağacını padişaha benzeten şair, padişahın elini yere koyarak şevkle alkış yaptığını söylemektedir:

Merâmum tâze gülzârüm riyâzum dürr-i şehvârüm
Çenârüm serv-i şimşâdum nihâlüm verd-i handânüm (G. 95/4)

Her kaçan reftâre gelse Şâhî serv-i kadd-i yâr
Şevk ile tahsîn idüp el yirde kor şâh-ı çenâr
Serv bil haddüni öykünme katline zinhâr
Servde olmaz Celâlî sâye ile berg ü bâr
Zeyn-i gülzâr olmadur serv-i dil-ârâdan garaz (Tah. 1/5)

2.4. Tûbâ

Sevgilinin boyu için yapılan teşbihlerden biri de tûbâ’dır. (Bkz. Boy ile İlgili Tasavvurlar) Âşık, sevgilinin tûbâ ağacına benzeyen boyunu överek onu arşa çıkarır:

Ögerek arşa çıkardı Şâhî tûbâ kaddüni
Âferîn tab’-ı bülendine zihî sâhib-hüner (G. 22/5)

Sevgilinin servi gibi olan boyu onu seyreden tûbâ ağacına baş eğmez:

Kâmetün seyr eyleyen tûbâya egmez başını

¹⁶³ Pala, a.g.e., s. 25.

La'l-i şîrînün gören cennetde Kevserden geçer (G. 32/3)

2.5. Mîşe

Meşe olarak bilinen mîşe mefhumu, *Dîvân*'da bir beyitte konu olmuştur. Âşık, ahının rüzgârından yüzünü sarartmış ve dağdaki meşe ağacının yaprak ve meyvelerini yere döktüğünü görmüştür:

Bâd-ı âh-ı sarsarumdan sûretin zerd eyleyüp
Berg ü bârın yire dökdi kûhsârın mîşesi (G. 160/3)

3. Çiçekler

3.1. Gül (Verd)

Açıl'a göre gül; sevgilinin yanağı, yüzü ve dudağı olarak kimi zaman da şarap ve kadeh olarak beyitlerde kullanılmıştır. Bunun nedeni gülün renk, şekil ve koku açısından sevgilinin mezkûr uzuvlarına teşbih edilmesidir. Şekil itibariyle yüz, renk itibariyle yanak ve dudak ile benzerlik ilişkisi içinde olan gül, aynı zamanda şekil bakımından kadeh, koku ve renk açısından da şarapla ilişki içinde düşünölmeye müsaittir.¹⁶⁴ Bu hususlarıyla *Şâhî Dîvânı*'nda en fazla sözü edilen çiçek gül olmuştur. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Gül ve bülböl münasebeti sevgili ve âşığı temsil etmesi bakımından büyük önem taşır. Gül yüzlü sevgilinin ayrılığı âşığı geceler boyunca bülböl gibi inletir ve dünyayı kafes gibi görmesine sebep olur:

Göl yüzün ayrılığı ey lâle-had dâ'im beni
Giceler tâ subha dek bülböl gibi nâlân kılur (G. 44/2)

Gitmedi zülfün hevâsı cân u dilden bir nefes
Göl yüzünden ayru 'âlem bana olmuşdur kafes (G. 65/1)

Ayva tüyleri, reyhan; yanağı, kırmızı bir gül olan sevgilinin boyu, tûbâ ağacı; dudağı ise Kevser suyudur:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

¹⁶⁴ Berat Açıl, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, 2015, s. 11.

Âşık, güzelliğin gül bahçesinde ah etmemelidir. Çünkü sevgili, neşeli bir güldür ve ahlara tahammülü yoktur:

Gülşen-i hüsnine karşı Şâhiyâ âh itme kim

Âha döymez key sakın ol verd-i handânım benüm (G. 102/8)

3.2. Gonca

Gonca, gülün henüz açılmamış olan şekline denir. Sevgilinin ağzı ve dudağı gonca olarak tasavvur edilir. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Bu benzetme şekil ve renk dolayısıyladır. Gonca ağızlı sevgili, gonca gibi olan dudakları ve güle benzeyen yanağıyla âşığın dikkatini çeker. Âşık da bunun neticesinde sevgiliye ah etmek istemez ve onu “*bülbülün ahını alma*” şeklinde uyarır:

Ele câm al ki hengâm-ı çemendür

Husûsâ sâkî ol gonca-dehendür (G. 35/1)

Gonca-lebsin gül-’izârım alma âhın bülbülün

‘Âşıkun âhı ider zîrâ ki tag u taşa kâr (G. 53/19)

3.3. Lâle

Lalenin beyitlerde zikredilmesi, rengi sebebiyledir. “Lalenin ortasında kara bir tohumu vardır. Bu tohuma dağ-ı lale denir.”¹⁶⁵ Kıvrımlı yapısından dolayı lale, bu yaraya benzeyen siyahlığı gizler. Ancak âşık, sinisinin üzerinde oluşan yaralardan rahatsızlık duymaz ve bu yaraları gizlemek istemez. Çünkü gerçek âşığın bağı lale gibi kanlı ve yaralı olmalıdır:

Sînemün üstine urdum lâle gibi tâze dâğ

Şâh-ı ‘ışkam gûiyâ kurdum mahabbetden otağ (G. 74/1)

Sevgilinin yanağının yansımasıyla bağı lale gibi kanlanan âşığın gözyaşları ise sevgilinin la’le benzeyen dudağının hasretiyle gül renkli olur:

‘Aks-i ruhsârunla bagrum lâle-veş hûn eyledün

Eşk-i çeşmüm hasret-i la’lünle gül-gûn eyledün (G. 80/1)

¹⁶⁵ Ahmet Kartal, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yay., Ankara 1998, s. 35.

Dîvân'da lale ile ilgili yer alan diğer bir unsurda sevgilinin yanağıdır. Âşık, lale yanaklı sevgilinin nasıl olduğunu sabah esen hoş ve hafif rüzgârdan öğrenmek ister:

Ey sabâ lutf it haber vir ol nigârûm hoş mıdur

Lâle-haddüm serv-kaddüm gül-‘izârûm hoş mıdur (G. 27/1)

3.4. Ergavân

Kırmızı renkli çiçekler açan bir ağaç olarak bilinen erguvan beyitlerde çiçekleri olması yönüyle ele alınır. Çiçeklerinin göz alıcı kırmızı rengi sebebiyle şarap, dudak ve gül ile ilgili tasavvurlarda yer alan erguvan bir beyitte “*dıraht-ı ergavân*” terkihi içinde geçer. Sevgilinin anber saçan yüzü üzerindeki saçlarının her bir teli suyun gölgesine düşen erguvan ağacıdır. Yılmaz’a göre şair, annesi Hürrem Sultan’ın kızıl saçlarından etkilendiği için kızıl saçlı bir dilberin varlığından bahsetmiştir:¹⁶⁶

San dıraht-ı ergavândur suya salmış sâyesin

‘Anber-efşân zülf-i rûy-ı yârun üzre her taraf (G. 75/3)

Erguvan, rengi itibariyle şaraba benzetilir. Aynı zamanda erguvan şarabının sevgilinin dudağına benzemesi ihtimaline karşı âşıkların bu şarabı ellerinde altın kadehler bulundurarak içmek isteyecekleri söylenir:

La’lüne benzer diyü cânâ şarâb-ı ergavân

Toldurup zerrîn kadehler nûş iderler sol u sag (G. 74/3)

Sevgilinin yanağı ve çehresi dünya bahçesinin gülüdür; onun saçı ve kâkülü ise gül üzerindeki erguvan çiçeğidir:

Nice ârız nice çihre gül-i bâg-ı cinândur bu

Nice zülf ü nice kâkül gül üzre ergavândur bu (G. 132/3)

3.5. Sünbül, Reyhân

Şâhî Dîvânı’nda sünbül ve reyhan, gül ve laleden sonra en fazla işlenen çiçek türleridir. Sevgilinin yanağı üzerine dökülen kâkülleri, sünbül dolu bir şekilde tasvir edilmektedir:

¹⁶⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 31.

Tagılaldan kâkülün ruhsârün üzre her taraf
Toldı sünbül ‘ârız-ı gülzârün üzre her taraf (G. 75/1)

Sevgilinin ağzı, gül goncasından; boyu, yürüyen serviden; saçı, reyhan ve sünbülden; yüzü ise yasemin yaprağından iyidir:

Dehânun gonce-i gülden boyun serv-i revândan yig
Saçun reyhân u sünbülden yüzün berg-i semenden yig (G. 83/1)

Sevgilinin gerdanı sünbül gibi kokar. Servi boylu sevgiliyi göremeyen ve sünbül gerdanının kokusunu alamayan âşığın dünyası ise zindan yerine döner:

Görmeyelden sünbülünle gabgabun ey serv-kad
Gülşen-i ‘âlem bana bend ile zindân oldı gel (G. 85/3)

Sevgilinin gül yüzünün şevki âşığın gönlünü bülbül gibi ağlatmış, sevgilinin sünbül saçının kokusu ise âşığı miskin ve kararsız bir halde bırakmıştır. Tüm bunların neticesinde âşığın sabrı kalmamış ve dünyada çılgın bir hâlde varlığını sürdürmeye devam etmiştir:

Gül yüzün şevkiyle dil bülbül gibi nâlân u zâr
Bûy-ı zülf-i sünbülünle cân-ı miskîn bî-karâr
Nergis-i mestün elümde komadı sabr u karâr
Hüsnüni zîbâ iden itdi sana şeydâ beni (Mu. 21/4)

Sünbül, sevgilinin ayva tüylerinin kokusuna köle olmuştur:

Ruhun tâbiyle gül tâbende olmuş
Hatun bûyına sünbül bende olmuş (Mes. 2/1)

Boyu, tûbâ; dudağı, Kevser suyu; yanağı, kırmızı bir gül olan sevgilinin ayva tüyleri ise reyhana benzetilmektedir:

Boyun tûbâ tudagun âb-ı kevser
Hatun reyhân yanagun verd-i ahmer (G. 34/1)

3.6. Menekşe (Benefşe)

Benefşe mefhumu bir beyitte ağlayan ve inleyen bir cisim olarak ele alınmıştır. Âşığın duygu hâli doğadaki güzelliklere de yansımış ve onları üzgün hâle getirmiştir. Gönül bülbülünün inleyişinden goncalar sessizleşmiş, serviler hayran kalmış, menekşe inlemiş, nergis ise hastalanmıştır:

Bülbül-i dil nâlesinden gonceler dem-bestedür
Serv hayrân u benefşe zâr u nergis hastedür (G. 38/1)

3.7. Semen

Yasemin anlamına gelen semen,¹⁶⁷ sevgilinin göğsü için benzetilen olacak şekilde kullanılmıştır. Âşık, yasemin gibi beyaz göğüslü, servi boylu sevgilinin ayağı altında malını mülkünü kaybetmiş, parasız ve malsız kalmıştır:

Zîr-i pâ-yı ân semen-ber serv-kad der-bahtem
Mâl ü mülk-i hîş râ bî-genc ü bî-mâlem henüz (G. 9/3)

Âşık, güzelliğin gül bahçesinde yasemin göğüslü, lale yanaklı ve yürüyen bir servi görmüştür:

Gülsitân-ı hüsn içinde ol benüm çok sevdüğüm
Bir semen-ber lâle-had serv-i revânumdur benüm (G. 105/3)

3.8. Şeb-bû

Dîvân'da bir beyitte konu olan şeb-bû mefhumu, sevgilinin kâkülüne benzetilir. Âşık, şeb-bû ile sevgilinin kâkülü arasında bir karşılaştırma yapar ve dünyanın güzel kokmasına sebep olan şeyin sevgilinin kâkülü olduğunu söyler:

Kim ola şeb-bû iden didüm meşâm-ı 'âlemi
Kâküline el urup didi 'aceb bular mıdur (G. 26/4)

3.9. Nergis

Nergis çiçeğinin menşei Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojide yer alan bilgiye göre Narkissos, sıcağın ve av yorgunluğunun verdiği ağırlıkla bir pınarın başında durur ve susuzluğunu gidermek ister. Tam o sırada suda kendi aksini görerek bir başkası zanneder, bilmeden kendini arzular ve bilmeden kendi güzelliğine hayran

¹⁶⁷ Devellioğlu, a.g.e., s. 1092.

olur. Bu çaresiz aşkla günden güne eriyen Narkissos pınarın başında can verir. Mitolojiye göre Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis.¹⁶⁸ Göz ile nergis arasında benzetme kurulması bu efsaneye dayanmaktadır. Nergis, şekli bakımından göz ile alakalı olarak söz konusu edilir. Sevgilinin nergis gibi olan gözü, hasta bir haldedir:

Kaddün gibi bir serv-i hırâmân bulunmaz
Çeşmün gibi bir nergis-i bî-mâr ele girmez (G. 54/5)

Nergis gözlü sevgili, sihir yaparak âşığın gönlünü elinden almıştır:

Nergis göziyle sihr ile elden alup dili
Cân murgına ki saldı kemend zülfî sünbüli
Bakdum lebine dikkat ile kılca yok beli
Meh-rûy serv-kâmet ü gül-bûy lâle-had (Mu. 19/4)

Sevgilinin sünbül kokan saç, gül yüzünü örtmüş; nergis gözü ise âşığın canına ve gönlüne ıstırap salmıştır:

Sünbül saçını gül yüzine eyleyüp nikâb
Nergis gözi ile cân u dile saldı ıztırâb
Şâhî elinde komadı ârâm u sabr u hâb
Meh-rûy serv-kâmet ü gül-bûy lâle-had (Mu. 19/5)

4. Meyveler

4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb)

Dîvân'da meyve adlarına fazla yer vermeyen şair, elmayı sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Ayva ise âşığın sararmış benzini ifade etmek için konu olmuştur. Elma çeneli olan sevgili aynı zamanda fıstık ağızlıdır:

Ayva gibi ey vây ile benzümi sarardan
Ey piste-dehen işte şu sen sîb-i zekansın (G. 116/4)

Yüzü ayva gibi sararmış olan âşık, elma çeneli sevgilinin adını anmaktan vazgeçmemektedir:

¹⁶⁸ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.144.

Ayva gibi zerd itdi yüzüm derd ile eyvah

Ayruk adını anmaya ben sîb-i zekan mı (G. 153/4)

4.2. Üzüm (Engûr)

Dîvân'da üzüm, şarap elde edilen bir meyve olarak yer almıştır. Âşığın hüznünlü gönlü ayrılık ateşinde kebab gibi olmuş, gözyaşları ise gam meclisinde üzüm suyu hâline gelmiştir:

Nâr-ı fûrkatde dil-i mahzûnumı bîrân idüp

Bezm-i gamda eşk-i çeşmüm âb-ı engûr eyledün (G. 81/7)

4.3. Nârenc, Turunc

Nârenc ve turunc portakal olarak adlandırılan iki meyvedir. Âşık, sevgilinin güzelliğini bu iki meyve ile tasvir etmiştir:

Müdâmum sâgarum nuklum dahı nârenc ü turuncum

Şarâbum işretüm bezmüm nebâtum sükkeristânüm (G. 95/3)

Sabâhum sohbetüm bezmüm dahı nâr ile nârencüm

‘Abîrüm ‘anberüm bûyum gülistân ile bûstânüm (G. 95/7)

5. Bağ ve Bahçe ile İlgili Unsurlar

5.1. Bağ, Bostan (Bûstan), Ravza, İrem

Şâhî Dîvânı'nda yer alan bu mefhumlar, sevgili veya onun bulunduğu yer ile ilişkilendirilmiştir. Âşığın gözbebeği sevgilinin mahallesinde bulunan bağın bahçıvanıdır:

N’ola beslerse hayâl-i serv-i kaddün sînede

Merdüm-i dîdem o bâgun bâg-bânıdur gönül (G. 87/4)

Beyitte ömür bahçeye benzetilir. Âşık, ömür bahçesinde sahip olduğu şeyin sevgili olduğunu söyler:

Kâmet-i bâlân ile serv-i revânımsın benüm

Bâg-ı ‘ömrüm hâsılı rûh-ı revânımsın benüm (G. 90/1)

Güzelliği bahçeye benzeten âşık, gonca ağızlı sevgiliden uzak kaldıkça bülbül gibi ah ettiğini söylemektedir:

Giceler bülbül gibi âh eylerem
Bâg-ı hüsnünden ırag ey gonce-fâm (G. 99/4)

Sevgilinin mahallesi âşığa cennet bahçesinden daha iyi gelir:

Ser-i kûyun bana ey serv-kâmet
Cihânda yig gelür bâg-ı İremden (G. 109/5)

Şâhî, cenneti bahçeye benzetir. Sevgili de o cennet bahçesinin gülü olur:

Nice ârız nice çihre gül-i bâg-ı cinândur bu
Nice zülf ü nice kâkûl gül üzre ergavândur bu (G. 132/1)

Bu kez de sevgilinin yüzü, çiçek bahçesine benzetilmiştir:

Letâfet gülsitânıdur cemâlün
Melâmet bûstânıdur cemâlün (Mes. 2/1)

Ravza kelimesi bahçe anlamına gelmektedir. Şaire göre cennet ravzası, sevgilinin gül bahçesine benzeyen cemâlinden bir eserdir:

Ey firâkun âteşinden nâr-ı dūzah bir şerer
Ravza-i cennet cemâlün gülşeninden bir eser (G. 22/1)

Sevgilinin eşiğinin bahçesine gelen âşık, buranın cennet bahçesi olan İrem bahçesinden daha iyi olduğunu söyler. Bu yönüyle beyitte mübalağa sanatına başvurulur:

Habîbüm gülsitân-ı âsitânun
Ne şübhe yig durur bâg-ı İremden (G. 110/3)

5.2. Çimenlik, Merg-zâr (Çemen)

Çimenlik anlamına gelen merg-zâr,¹⁶⁹ *Dîvân*'da bir beyitte konu olur. Çimenin ortasında bulunan otların her biri âşığın gözüne keskin bir hançer gibi görünür:

Görinen sahn-ı çemende her giyâh-ı mergzâr
Çeşmüme her biri gûyâ hançer-i bürrândur (G. 42/2)

Gonca ağızlı sevgilinin yanağının şevkiyle, âşığın ah ve inleyişleri çimenin her tarafını hüznle doldurmuştur:

Bu gün ey gonce-fem şevk-i ruhunla
Çemen etrâfı toldı âh u nâle (G. 136/5)

5.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân)

Dîvân'da kullanılan bu mefhumlar genellikle sevgiliye, sevgilinin güzellik unsurlarına veya mahallesine benzetilmiştir. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Güzelliği gül bahçesine benzeten âşık, orada gonca ağızlı bir sevgili görmüştür:

Gam degül gülzâr-ı hüsn içinde ol gonce-dehen
Şâhî-i bî-çâreye açılmasa nev-restedür (G. 39/5)

Aşk bir gül bahçesi, sevgili de henüz açılmamış bir goncadır:

Gel gel ey gülzâr-ı 'ışkun nâ-şüküfte goncesi
Bülbül-i cân nagme kılsun şevk ile bî-ihtiyâr (G. 53/22)

Sevgilinin eşiği bir gül bahçesidir ve cennet bahçesinden iyidir:

Habîbüm gülsitân-ı âsitânun
Ne şübhe yig durur bâg-ı İremden (G. 110/3)

Sevgilinin yanağı, gül bahçesine benzetilmiştir. Ayrıca bu gül bahçesi, sümbüllerle dolu bir şekilde tasvir edilmiştir:

Tagılaldan kâkülün ruhsârun üzre her taraf
Toldı sünbül 'ârız-ı gülzârun üzre her taraf (G. 75/1)

¹⁶⁹ Devellioğlu, a.g.e., s. 719.

Sevgilinin cemâli de hoş bir gül bahçesidir:

Letâfet gülsitânidur cemâlün

Melâmet bûstânıdur cemâlün (Mes. 2/1)

Beyitte cennet, gül bahçesine benzetilir. Sevgilinin sinesine el vuran âşık, oranın İrem bahçesi olup olmadığını sorgular. Sevgili de bunun cennet bahçesinden bir örnek teşkil ettiğini söyler:

El urup sîne-i yâre didüm bâg-ı İrem midür

Didi gülzâr-ı cennetden nümûne gülsitândur bu (G. 132/2)

Bir başka beyitte ise dünya, gül bahçesine benzetilmiştir. Sevgilinin sümbül gibi olan çenesini göremeyen âşığa dünyanın gül bahçesi zindan gibi görünmüştür:

Görmeyelden sümbülünle gabgabun ey serv-kad

Gülşen-i ‘âlem bana bend ile zindân oldu gel (G. 85/3)

Bu kez de sevgiliye kavuşma hâli, gül bahçesine benzetilmiştir. Gönül bülbülü, gül ağızlı sevgiliyle dost olmak istemiş fakat ayrılık dikenini buna izin vermemiştir:

Hâr-ı hicrân komadı gülşen-i vuslatda dirîg

‘Andelîb-i dili hem-dem ola ol gül-fem ile (G. 146/1)

5.4. Lâle-zâr

Dîvân’da lale bahçesi sevgili ile ilgili benzetilen olarak kullanılır. Âşığın bağı, sevgilinin gül yüzünün ayrılığıyla lale gibi yanar:

Gül yüzün hecriyle yandı lâle-veş bagrum benüm

Lâle-zârüm gül-‘izârüm göresim geldi seni (G. 158/2)

5.5. Tarla (Mezrâ’)

Mezrâ’ mefhumu, *Dîvân*’da âşığın gönlüne benzetilen olacak şekilde kullanılmıştır. Gazvin, Herât ve Sıfâhân erenleri Şâhî’nin gönlüne sevgi tohumu bırakmalarıyla adından söz ettirmiştir:

Dil mezra’ına tohm-ı mahabbet bıraktılar

Gazvin ile Herât u Sıfâhân erenleri (G. 169/1)

SONUÇ

Şâhî Dîvânı'nın etraflıca tahlil edildiği bu çalışmada gerek şairin edebî şahsiyetini gerekse dünya görüşünü ortaya koyan birtakım neticelere ulaşılmıştır. Ayrıca eserin dil ve üslup özellikleri hakkında da bilgiler edinilmiştir:

Eser, dil ve üslup açısından incelendiğinde dönemine göre gayet açık ve sade bir dille kaleme alınmıştır. Şâhî'nin şiirlerinde kullandığı dil, o dönem insanın rahatlıkla anlayabileceği sözcüklerden oluşur. Bu sadeliğin yanında Şâhî'nin bazı şiirlerini Farsça kaleme aldığı da görülmüştür.

Dîvân'da Türkçe 169 gazel, 22 murabba, 3 mesnevi, 1 tahmis, 1 nazm ve 19 müfred; Farsça 17 gazel, 1 kıta, 3 nazm ve 7 müfred yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin her yönden zirveye ulaştığı 16. yüzyılda pek çok divan kaleme alınmıştır. *Şâhî Dîvânı* da bu eserlerden biridir.

Şâhî'nin şiirlerinde din ve tasavvuf yoğun şekilde işlenmemiştir. *Şâhî Dîvânı*'nda Kur'ân-ı Kerim'den başka kutsal kitap ismi geçmemiştir. Kur'ân-ı Kerim bir beyitte Mushaf olarak geçmiştir. *Dîvân*'da 5 ayet ve 1 hadis tespit edilmiştir. Aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen 25 peygamberden 7 tanesinin adına da *Şâhî Dîvânı*'nda rastlanmaktadır. Bu peygamberler, umumiyetle öne çıkan özellikleri ve mucizeleriyle anılmıştır. *Dîvân*'da en fazla sözü edilen peygamber, Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed ayı ikiye bölme mucizesiyle ele alınmış ve bazı beyitlerde Habîb sıfatı kullanılarak adından söz edilmiştir. Şair, eserinde dört büyük halifeden biri olan Hz. Ebûbekir'e de yer vermeyi ihmal etmemiştir. *Dîvân*'da Hz. Ebûbekir, yâr-ı gâr olarak ifade edilen memdûh için benzetilen olmuştur. Bunların yanı sıra *Dîvân*'da namaz, dua, cennet ve cehennem gibi dinî mefhumlardan da söz edilmiştir.

Aynı zamanda Şâhî, Hallâc-ı Mansûr gibi tasavvufun zirve ismine de yer vererek ona telmihte bulunmuştur. Mansûr beyitlerde darağacı sembolüyle birlikte ele alınmıştır. Şâhî eserinde Osmanlı şairlerinden sadece Muhibbî'ye yer vermiştir. Şair, Muhibbî'yi doğu ve batının reisi olarak ifade etmiştir. Şâhî'nin şiirlerine kaynaklık eden tarihî ve efsanevî şahsiyetler umumiyetle Fars mitolojisinde yer alan Hızır, İskender, Cem, Rüstem, Dârâ, Ferîdûn ve Âzer gibi dönemine hükmetmiş güçlü kimselerdir. Yine *Dîvân*'da yer alan efsanevî şahıs kadrosunda Leylâ ve

Mecnûn, Ferhâd ile Şîrîn gibi aşk kahramanlarının adına da rastlanmaktadır. Bu isimler, *Dîvân*'da âşık ve sevgili için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Devrin sosyal yaşantısına ayna tutan eserde o döneme ait pek çok unsura yer verilmiş ve 16. yüzyılın yaşam koşulları, içtimâî tabakalanması, gelenek ve inanışları hakkında kesitler sunulmuştur.

Şâhî, şiirde tasavvufi boyutta ârif, eren, velî, zahit olarak sınıflandırdığı insan tiplerinin yanı sıra klasik şiirin esas tiplerinden olan sevgili, âşık ve rakip üçlüsüne de yer vermiştir. Şair, sevgili ve âşığı klasik şiir geleneğine uygun düşecek şekilde ele almıştır. Sevgili, kusursuz bir güzelliğe sahiptir. Kimi zaman padişah, server veya enîs kimi zaman ise âşığın yüreğini kaptırdığı bir güzeldir. Vefasızlığı ve vurdumduymazlığıyla ön plana çıkan sevgilinin karşısında ona yürekte bağlı olan ve gerektiğinde toprak olmaktan çekinmeyen âşık vardır. O, hasta canıyla sabaha dek feryat ederken sevgili, rakip ile bir aradadır. Rakip ise her işi çirkin olan, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan ve âşığın yoluna taş koyan bir tip olarak karşımıza çıkar.

Şiirlerinde tabiatla ilgili mefhumlara da oldukça yer veren Şâhî, kozmik âlemden umumiyetle güneş, ay ve felek (gökyüzü) kavramları üzerinde durmuştur. Anâsır-ı erba'a (su, toprak, ateş, hava)'dan ise konu olarak en fazla su işlenmiş ve bu unsuru toprak, hava ve ateş takip etmiştir. Hayvanlardan kuşlar daha kapsamlı bir şekilde ele alınmış ve âşığı sembolize eden bülbül, en fazla zikredilen kuş cinsi olmuştur. Ankâ ve Hümâ gibi efsanevî kuşlardan da söz eden Şâhî, bu kuşlarla ilgili farklı tasavvurlara yer vermiştir. Hayvanlar birtakım özellikleri sebebiyle muhtelif unsurlar için benzetilen olmuştur. *Dîvân*'da zikredilen ağaçlar, genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çiçekler ise yine sevgili veya sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilmiştir. Eserde tespit edilen meyvelerden ayva ile âşığın benzi arasında elma ile sevgilinin çenesi arasında ilgi kurulmuştur. *Dîvân*'da ayrıca üzümünden yapılmış bir üzüm suyundan bahsedilmiştir. Sevgilinin güzelliği ise narenc ve turunc meyveleriyle tasvir edilmiştir.

Şâhî Dîvânı Tahlili başlıklı çalışmamızda şairin edebî şahsiyetinin ve hayat felsefesinin tetkik edilmesinin yanı sıra klasik şiir geleneğinde bir divanın nasıl yazılması gerektiği ve muhtevâ açısından nelerin dikkate alındığı konusunda bilgiler edinilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKTAŞ, Hasan, **Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler**, Yort Savul Yay., Edirne 2006.

ATTAR, Feridüddin, **Tezkiretü'l Evliyâ**, (Haz. Süleyman Uludağ), Semerkand Yay., İstanbul 2017.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

CAN, Aykut, **Şehzâde Mustafa ve Şehzâde Bâyezîd Nasıl Öldürüldüler?**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

CANBULAT, Mehmet, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2015.

ÇELEBİ, Hasan, **Tezkiretü's-şu'arâ**, (Haz. Aysun Sungurhan), Ankara 2017.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ak Aydın Kitabevi, Ankara 2012.

HAKKI, Erzurumlu İbrâhim, **Mârifetnâme**, (Sadeleştiren: Durali Yılmaz), İpek Yay., İstanbul 2013.

KARTAL, Ahmet, **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

KESİK, Beyhan, **Mahmud Rıfkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2009.

KESİK, Beyhan-BAKA, Şermin, **Leyla İle Mecnun Hikâyesi**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2015.

KESİK, Beyhan, vd. "Din ve Tasavvufî Muhteva", **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay., İstanbul 2015.

KESİK, Beyhan, vd. "Klasik Şiirde Sosyal Hayatın Rolü Neydi? Bu Şiir Geleneğinde Sosyal Hayatın İzleri Var Mıydı?", **Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı**, Kesit Yay., İstanbul 2016.

KILIÇ, Filiz, **Şâhî Dîvânı**, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2013.

KURNAZ, Cemal, **Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlili**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1996.

KUTLAR, Fatma Sabiha, **Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-Nâme**, Öncü Basımevi, Ankara 2005.

LEVEND, Agâh Sırrı, **Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

ONAY, Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar**, MEB Yay., İstanbul 1996.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.

PALA, İskender, **Dört Güzeller Toprak, Su, Hava, Ateş**, Kapı Yayınları, İstanbul 2016.

PALA, İskender, **Aşka Dair**, Kapı Yayınları, İstanbul 2020.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınları, Ankara 2011.

RÂMÎ, Şerafettin, **Enisü'l Uşşak**, Ecdâd Yayınları, Ankara 1994.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlili**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

SOLMAZ, Süleyman, **Gülşen-i Şu'arâ**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2018.

SUNGURHAN, Aysun, **Beyânî Tezkiresi**, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

TOLASA, Harun, **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvufî Terimler Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2002.

ÜMİTLİ, Mehmet, **Diyanet Yeterlik-MBST Sınavlarına Hazırlık Kılavuzu**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2011.

ÜSTÜNER, Kaplan, **Divan Şiirinde Tasavvuf**, Birleşik Yay., Ankara 2007.

YILMAZ, Ozan, “Osmanlı Hanedan Şairleri”, **Şâhî-Şehzade Bayezit**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.



MAKALELER

ARMUTLU, Sadık, “Kelebeğin Ateşe Yolculuğu: Klasik Fars Ve Türk Edebiyatında Şem’ ü Pervâne Mesnevileri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 39, 2009, s. 877-907.

BATİSLAM, H. Dilek, “Divan Şiirinde Sabâ”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları XXVI**, (Mehmet Çavuşoğlu’na Armağan II), İstanbul 2005, s. 1-21.

BERAT, Açıl, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul 2015, S. 5, s. 1-28.

CEYHAN, Adem, “Şehzâde Bâyezîd’in Son Şiiri”, **Edebiyat Otağı Dergisi**, S. 6, Ankara 2006.

ÇİÇEKLER, Mustafa, “Şehzâde Bâyezîd ve Farsça Divançesi,” **Şarkiyat Mecmuası**, S. 8. 2011, s. 211-228.

GÖNEL, Hüseyin, “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, **Turkish Studies**, Volume 5/3, 2010, s. 208-222.

KAPAL, Nurefşan, “Zâtî Dîvânı’nda Kozmik Unsurlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 6, S. 24, s. 160-170.

KARATAŞ, İbrahim Ethem, “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname’sinde Anasır-ı Erba’a (Dört Unsur) Görüşü”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2014, S. 33, s. 104-122.

KOLA, Fatma, “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)”, **Littera Turca Dergisi**, Sayı 2, Cilt 2, 2016, s. 67-94.

ÖZTELLİ, Cahit, “Kânûnî’nin Oğlu Şehzâde Bâyezîd’in Babasına Son Mektubu,” **8. Türk Tarih Kongresi**, II. Ciltten ayrı basım, Ankara 1981.

SİNECEN, Fatma, “Usûlî Divanı’nda Kuşların Sembolik Değerleri”, **Littera Turca Dergisi**, C. 3, S. 3, s. 120-130.

ŞAHİN, Kürşat Şamil, “Klâsik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 5. S. 23. 2012, s. 386-407.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran Sayısı, 1994, s. 131-180.

TANYILDIZ, Ahmet, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, s. 975-992.

ULUÇAY, M. Çağatay, “Selim-Bâyezîd Mücadelesi,” **Tarih Vesikaları**, C. I. 1961.

YEKBAŞ, Hakan, “Zâtî Dîvânı’nda Halk İnanışları”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, s. 1117-1157.

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3/15, s. 301-334.

TEZLER

AKCAN, Elif, **“Divan Edebiyatında Hat”**, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2015.

ALKAN, Ramazan, **“Neylî Dîvânı’nın Tahlîli”**, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.

GÜNDÜZ, Elif, **“Meylî Dîvânı Tahlîli”**, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2018.

KARAMAN, İbrahim, **“Leylâ Hanım Dîvânı’nın Tahlîli”**, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2019.

KESİK, Beyhan, **“Fûzûlî’nin Türkçe Dîvânı’nda Din ve Toplum Telakkileri”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2004.

KOLA, Fatma, **“Usûlî Dîvânı Tahlîli”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun 2017.

ÖZCAN, Nurgül, **“Şâhî’nin Ferhâdnâme’si (İnceleme-Metin)”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

ŞEKER, Esma, **“15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2015.

UNDU, Sevda, **“Fehim-i Kadim Divanı’nda Sevgili ve Sevgilinin Güzellik Unsurları”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2007.

YAŞAR, Ayşe, **“Usûlî Dîvânı’nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar”**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990.

YILMAZ, Meryem, **“XVII. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Değerli Taşlar”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2008.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

GÜNDÜZ, Tufan, “Tahmasb”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. XXXVII, İstanbul 2010.

TOPALOĞLU, Bekir, “Allah”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. II, İstanbul 1989.

TURAN, Şerafettin, “Bâyezîd, Şehzâde”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. V, İstanbul 1992.

